

Pandora Könyvek 19.

A 20. SZÁZAD TITKAI

EURÓPA
(1900-1945)

Történelmi olvasókönyv

3. KÖTET

Szerkesztette Németh István

A 20. SZÁZAD TITKAI

Európa
(1900–1945)

3. kötet
Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette: Németh István

PANDORA KÖNYVEK
19. KÖTET

A 20. SZÁZAD TITKAI
Európa
(1900–1945)
3. kötet

Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette:
Németh István

Szerzők:

Arany Éva, Dobi Nyina, Ember Eszter Anna, Farkas László,
Fiziker Róbert, Harsányi Iván, Hegedűs István, Kozári József, Lombosi Gábor,
Mayer Gábor, Mukri Ágnes, Nagy Emese, Németh István,
Smid Réka Debóra, Tollas Gábor, Várkonyi Péter

Sorozatszerkesztő:
Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2009-ben megjelent kötetek:
Gábos Judit: Dinu Lipatti (14. kötet)
Várady Krisztina: Poulenc: Un soir de neige (15. kötet)
Csüllög Judit: A népdal szerepe a kezdők zongoraoktatásában
Magyarországon (16. kötet)
Őrsi Tibor: Lexikológiai és szaknyelvi tanulmányok (17. kötet)
Mózes Mihály: Agrárfejlődés Erdélyben (18. kötet)

A 20. SZÁZAD TITKAI

Európa
(1900–1945)

3. kötet
Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette: Németh István

LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2009

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Csernák Krisztina
Borítóterv: Gembela Zsolt

Megjelent: 2009. augusztus Pédányszám: 100

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ (1939–1945)

<i>Háború és átrendeződés (Németh István)</i>	11
Katyń (1940) (Arany Éva – Németh István)	17
A Barbarossa-terv (1940. december 18.) (Közreadja: Németh István)	35
Tyimosenko–Zsukov: Megfontolások a Szovjetunió haderőinek stratégiai felvonulási tervére a Németországgal és szövetségeseivel való háború esetére (1941 május) (Közreadja: Németh István)	40
Kot moszkvai lengyel nagykövet Sztálinról (1941) (Fordította: Arany Éva)	44
A Vichy-kormány zsidópolitikája (1940–1944) (Nagy Emese)	48
Rudolf Hess titka (Fiziker Róbert)	55
A jazz Goebbels szolgálatában (1940–1945) (Osztrozics Angéla)	63
Az Enigma ellen (Arany Éva – Németh István)	66
A Bernhard-akció – pénzhamisítás a „Harmadik Birodalomban” (1942–1945) (Németh István)	76
A Generalplan Ost (1939–1943) (Hegedűs István)	83
A holokauszt (Németh István)	91
A legendás borostyánszoba (Fiziker Róbert)	96
Földalatti rakétagyár: a Dora koncentrációs tábor (Németh István)	105
Rakéták Londonra (Kozári József)	114
Felpörgetve a csatába (Németh István)	119
Német tengeralattjáró-háború (Németh István)	126
Hitler elpusztíthatatlan légvédelmi tornyai (1940–1945) (Tollas Gábor)	133
Hitler atombombája (Németh István)	137
Salo, az olasz fasizmus utolsó „bástyája” (Hegedűs István)	146
A Nemzeti Fasiszta Párt programjából (1921) (Közreadja: Németh István)	151
Fiatalok a salói köztársaságról (Mayer Gábor)	157
Spykman geopolitikája (1942) (Nagy Emese)	168

A Wannsee-konferencia (1942) (Ember Eszter Anna – Németh István)	172
Auschwitz (Mukri Ágnes)	185
Miért nem bombázták Auschwitzot? (Várkonyi Péter)	198
Gulag és Auschwitz – egy nap (Dobi Nyina)	204
Heller Ágnes: Auschwitz és Gulag (Közreadja: Smid Réka Debóra)	211
Robert Merle: Mesterségem a halál (Közreadja: Smid Réka Debóra)	219
Adolf Eichmann: Feljegyzések a börtönből (1961) (Közreadja: Smid Réka Debóra)	229
Merénylet Hitler ellen – a Villám hadművelet (1943) (Lombosi Gábor)	234
Merénylet Hitler ellen – a Valkür (1944) (Farkas László)	240
A Fehér Rózsa ellenálló csoport (1942–1943) (Fiziker Róbert)	253
A Market-Garden hadművelet (1944) (Kozári József)	262
A varsói felkelés (1944) (Arany Éva – Németh István)	268
A Waffen-SS (Németh István)	283
Az ardenneki offenzíva (1944–1945) (Kozári József)	285
Werwolf – a gerillák (1944–1945) (Hegedűs István)	291
Polgárháború Görögországban (Harsányi Iván – Kozári József)	299
XII. Piusz: Gondolatok a világháborúról (Arany Éva)	305
A nők mint hadizsákmány (Németh István)	309
A Wilhelm Gustloff katasztrófája (1945) (Fiziker Róbert)	315
Raoul Wallenberg: ember az embertelenségben (1944–1945) (Fiziker Róbert)	326
Amerikai atombombák Japánra (1945) (Németh István)	337

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

(1939–1945)

Az Adolf Hitler nagybirodalmi tervei és faji örölete által kiváltott expanzíós politika és a világhegemóniáért folyó küzdelem a Német Birodalom, Olaszország és Japán, illetve Nagy-Britannia és Franciaország demokráciái között, amelyeket 1941-től az Egyesült Államok és a Szovjetunió támogatott, rövidesen a második világháborúvá (1939–1945) szélesedett. Lengyelország megtámadása (1939) után a német csapatok benyomultak Hollandiába, Belgiumba és Luxemburgba. Két egymást követő villámháborúban a Német Birodalom egyedül 1940-ben hat államot hódított meg, s ezzel megkezdte a földgolyó jelentős részének bevonását az európai háborús eseményekbe.

Az amerikai Pearl Harborra irányuló japán támadás (1941) és a „nagyázsiai jóléti övezet” megteremtésének törekvése az Egyesült Államokat a második világháborúba való belépésre sarkallta. A Német Birodalom és szövetségeseivel az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió szövetsége állt szemben, amelyhez a nyugati világ legtöbb állama csatlakozott. A fordulatot – az első világháborús helyzethez hasonlóan – az Egyesült Államok hadbalépése váltotta ki 1941 végén. 1942–1943 fordulóján a 6. német hadsereg kapitulált Sztálingrádnál, s ezután Hitler hadseregei folyamatosan visszavonulóban voltak.

A gazdasági életet valamennyi hadviselő államban a növekvő fegyverkezési- és lőszerigény határozta meg. Az 1940-es évtized kezdetén Németország a világ második legerősebb ipari nemzete volt. A katonai szolgálat miatti munkaerőhiány nyomán azonban a mezőgazdasági termelés drasztikusan visszaesett. A fegyverkezést is növekvő mértékben alá kellett rendelni a polgári igényeknek. A háború finanszírozása 1945-re 380 milliárd birodalmi márka államadóságot halmozott fel.

A tudomány és technika területén is a háborús szükségletek domináltak. A szövetségeseknek 1940-ben sikerült kifejleszteni egy rejtjelfejtő készüléket, amellyel megfejtették a németek rejtjelezését. A világháborúval összefüggésben számos törekvés történt a nemzeti függetlenség megteremtésére a nyersanyagellátás vonatkozásában. A nyugati államokban 1941-ben megkezdődött a nyersanyag tengerből való kinyerése. 1941-ben a német Konrad Zuse mérnök programvezérelt elektronikus számítástechnikával jelentkezett. Az olasz Enrico Fermi atomfizikus beindította az első nukleáris láncreakciót a chicagói football-

stadion tribünjei alatt. Az orvostudomány a testen kívüli „vérmosság” kifejlesztésével jelentkezett, amely meghosszabbította a vesebetegek várható élettartamát. A rendkívüli fejlesztésekhez tartozott az amerikai B 29-es, 5230 km hatósugarú bombázó építése, az antibiotikumok sorában a penicillin ipari előállítása, a puha PVC kifejlesztése és a képfelbontásos elektronmikroszkóp felfeltalálása.

A második világháború végéig 27 millió katona és 19 millió polgári személy esett áldozatul. További hatmillióan pusztultak el a nemzetiszocialista koncentrációs- és megsemmisítő táborokban. 20 millió halottjával a Szovjetunió hozta a legnagyobb véráldozatot. A háború Európában ráadásul húszmillió lakossági mozgással (lakóhelyükről való elűzés, elhurcolás, kitelepítés, menekülés, lakosságcsere, stb.) járt.

A háború végén szinte egész Európa romokban hevert. 1945. május 7-én és 9-én aláírták a feltétel nélküli német kapitulációt. A legyőzött Németországban és Ausztriában a legfőbb kormányhatalmat az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország gyakorolta. Demilitarizálás, náciitlanítás, a gazdaság dekartellizációja és a lakosság demokratizálása következett. A világ kétpólusúvá vált.

Háború és átrendeződés

Bipoláris béke – a szövetséges konferenciák döntései (1943–1945)

A második világháború utáni európai erőviszonyokról a Hitler-ellenes koalíció 1943. október – 1945. augusztus közötti konferenciáin döntöttek. A németek által megszállt országok ellenállási mozgalmai csak szerény mértékben járulhattak hozzá az újjáalakuláshoz. 1945-ben sehol sem zajlottak tömegmozgalmakon alapuló forradalmi változások, mint az első világháború végén Oroszországban, a Habsburg Monarchiában és Németországban. Alapvető változásokra mindenütt csak a győztes hatalmak beavatkozása nyomán került sor, ami rövidesen azt jelentette, hogy Európában saját társadalmi rendszerüket vezették be.

Európa háború utáni rendjének kialakítása 1943 őszére nyúlt vissza, amikor a Hitler-ellenes koalíció három hatalma (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió) a sztálingrádi fordulatot követően egyeztetni kezdte katonai lépéseit a Hitler által rögtönzött „Európa erőddel” szemben.

Sztálin rövidesen csatlakozott Németország „feltétel nélküli kapitulációjának” követeléséhez, amelyet 1943. január 24-én Roosevelt és Churchill *casablancai konferenciáján* fogadtak el.

A három hatalom *első moszkvai külügyminiszteri konferenciája* (1943. október 19–28.) a háború utáni európai rendet illetően még csak egy közös eredményt hozott: Ausztriát független köztársaságként 1937. évi határaival állítják helyre. De létrehozták a londoni székhelyű *Európai Tanácsadó Bizottságot* (*European Advisory Commission – EAC*) a háború utáni Európa sorsának közös tervezésére és a szövetségesek együttműködésének biztosítására. A konferencia elfogadott egy többértelmű nyilatkozatot Olaszország megtisztításáról a „fasiszta” és a „fasisztabarát elemektől” (Olaszország 1943. szeptember 3-án kapitulált) és bejelentette a német háborús bűnösök elítélését a háború után.

A háború utáni Európa arculatáról a „három nagy” (Roosevelt, Churchill és Sztálin) 1943. november-decemberi *teheráni konferenciája* döntött. A nyugati hatalmak egyetértettek a régi *Curzon-vonalon* (a Bug és a San folyók mentén) húzódó új lengyel-szovjet határral és a Königsberg-környéki északi kelet-porosz területek szovjet bekebelezésével; Lengyelországot Németország rovására nyugatra, az Oderáig tolták el. Bizonytalan maradt azonban szociális struktúrája és jövőendő politikai rendje. Tito jugoszláviai partizánvezért szövetséges főparancs-

noknak ismerték el, ami gyakorlatilag az emigráns királyi-jugoszláv kormány bukását jelentette. Ugyanakkor Rooseveltt – Churchill támogatásával – ragaszkodott Finnország szabadságához, de hiába követelt korrekt szavazásokat a balti államok Szovjetunióhoz csatlakozása ügyében.

Elvi egyetértés született Németország feldarabolásáról. Rooseveltt szerint a „birodalom” fogalmát sem lehet meghagyni a német tudatban. Németországot *öt részre* tervezte felosztani. A brit kormány „Attlee-terve” a kelet- és közép-német térséget Mecklenburgig, Szászország-Anhaltot és Thüringiát a szovjet hadseregnek ítélte. Az amerikai csapatok Dél-Németországot szállnák meg, a fennmaradó kedvező gazdasági és közlekedési hálózatú Észak-Nyugatra pedig a britek vonulnak be. A terv Berlinben a három hatalom közös megszállásával és igazgatásával számolt. Sztálin a nyugati államférfiakkal ellentétben tartózkodott Németország jövőjére vonatkozó elképzelései körvonalazásától, s nem kötelezte el magát egyik nyugati terv mellett sem.

1943. december 12-én Beneš, a londoni csehszlovák emigráns kormány elnöke a nyugati hatalmak 1938. évi „árulása” és az időközben megváltozott erőviszonyok miatt „barátsági szerződést” kötött a Szovjetunióval. Ebben megerősítették az ország szuverenitását, függetlenségét és a müncheni egyezményben rögzített határait, de a szerződésben már egyértelműen felismerhető volt Csehszlovákia keleti orientációja is.

Az EAC 1944. januári első hivatalos tanácskozásán a brit kormány által előterjesztett „Attlee-terv” megegyezett Németország felosztásának 1943. novemberi tervével, illetve a későbbi megszállási övezetekkel. A szovjetek azonosultak az „Attlee-terv” területi elképzeléseivel, de a britek részéből Braunschweig tartományt maguknak igényelték. A brit vegyes megszállási javaslattal ellentétben a zárt megszállási övezetekért emeltek szót, amelyek így kizárólag egy hatalom ellenőrzése alá kerülnének. Csak Berlin esetében hajlottak a közös megszállásra.

Az 1944. május-júniusi első brit-szovjet katona-stratégiai megállapodás nyomán (amelyet Rooseveltt is jóváhagyott) Románia és Bulgária szovjet, Görögország és Jugoszlávia brit „operációs övezetté” vált. Kapitulációjuk (1944. augusztus-szeptember) után Sztálin és Churchill elhatározták délkelet-európai befolyásukat. Románia 90, Bulgária és Magyarország 80%-ban szovjet „befolyás” alá kerül, miközben Görögországban 90%-os brit, Jugoszláviában pedig 50-50%-os brit és szovjet befolyás érvényesül. Így gyakorlatilag egész Délkelet-Európa szovjet befolyás alá került. Jugoszlávia pozíciója azonban továbbra is bizonytalan maradt.

Lengyelország, a Szovjetunió számára legfontosabb ország sorsa már ebben a korai szakaszban eldőlt. A szovjet csapatok támogatásával 1944. júliusában megalakított lublini „Nemzeti Felszabadítás Lengyel Bizottságát” a Szovjetunió

Lengyelország egyedüli képviselőjének ismerte el. A vele kötött egyezmény Lengyelország jövőbeli *határát az Odera és a lausitzi Neisse vonalában rögzítette*. A Szovjetunió nem támogatta a londoni emigráns kormány támogatását élvező Honi Hadsereg 1944. augusztus 1-jei varsói felkelését, amely október 2-án kapitulációjukkal végződött. Amikor a Vörös Hadsereg 1945. január 17-én bevonult Varsóba, a nyomában érkező Lublini Bizottság már egész Lengyelország kormányaként működött, s megtagadták a londoni emigráns kormány hazatérését.

A „három nagy” 1945. februári jaltai konferenciáján Lengyelország nyugati határainak rögzítésekor azonban jelentős véleménykülönbségek jelentkeztek. Ezért a konferencia nyilatkozata kijelentette, hogy „*Lengyelország területének jelentékenyen növekednie kell északon és nyugaton*”. Rögzítették Németország négy megszállási övezetre való felosztását, s a francia igények brit és amerikai övezetből való kielégítését: megkapta Baden és Württemberg egy részét, a brit övezetből pedig a Saar-vidéket és Rajna-vidék-Pfalzot. (A Saar-vidéket két évvel Jalta után kivették a francia megszállási övezetből, s Németországtól független tartományná nyilvánították, gazdaságilag azonban közvetlenül Franciaországhoz tartozott.); *felállították a berlini székhelyű Ellenőrző Tanácsot*, mint a legfelső szövetséges-közi igazgatási szervet; elhatározták *a nemzetiszocializmus és a militarizmus felszámolását*, s Németország teljes *leszerelését és náciitlanítását*; a németeket *jóváértelre kötelezték* az elkövetett rombolások arányában.

Roosevelt elnök váratlan halálával (1945. április 12.) az európai háború utolsó szakaszában egy ideig bizonytalanság uralkodott a két „szuperhatalom” jövőendő viszonyát illetően. De az új amerikai elnök, H. S. Truman még egyszer visszatért elődje kompromisszumokra hajló irányvonalához.

A német *Wehrmacht feltétel nélküli kapitulációját* 1945. május 7-én Reimsben, Eisenhower tábornok főhadiszállásán, és május 8-án Berlin-Karlshorstban, a németországi szovjet hadseregek főhadiszállásán írták alá. Az ezer évesre tervezett nemzetiszocialista birodalom totális vereséggel fejezte be tizenkét éves fennállását. A kapituláció 1945. május 9-én 0.01 órakor lépett életbe. A nemzetiszocialista Német Birodalom európai szövetségesei – Olaszország, Románia, Finnország, Bulgária és Magyarország – már korábban feladták a harcot és legtöbbjük elfordult Németországtól.

A négy szövetséges hatalom átvette Németország politikai irányítását, amelyet 1945. június 5-i nyilatkozatukban hivatalosan is megerősítettek. A „három nagy” július 17-én a Potsdam melletti *Cecilienhof* kastélyban tartott konferenciája első sorban *a jaltai irányvonalakat pontosította* az időközben teljesen megszállt Németországban. Utasításai előírták az ország teljes leszerelését és demilitarizálását, s a haditermelésre felhasználható egész német ipar megsemmisítését

vagy ellenőrzését. A *politikai elvek* között megállapodtak a korábban elfogadott náciatlanításban, amely a nemzetiszocialista párt szervezetei és intézményei feloszlátásáról, a háborús bűnösök bíróság elé állításáról és internálásáról intézkedett, akik veszélyesek lehetnek a megszállásra vagy annak céljaira. A konferencia határozatai az ország közigazgatását a politikai berendezkedés decentralizálására és a helyi szervek felelősségérzetének növelésére alapozták. A *demokratikus elvek* szerint egész Németországban vissza kívánták állítani a helyi önkormányzatot, részben választott tanácsok útján, a katonai biztonsággal és a katonai megszállás céljaival összeegyeztethetően.

A Németország feldarabolási terveitől való csendes eltávolodásuk után – Byrnes amerikai külügyminiszter kompromisszumos javaslatát elfogadva – a három vezető megállapodott, hogy *Németországot a megszállás alatt „gazdasági egységként” kezelik*, de nem hoznak létre központi német kormányt. A Szövetséges Ellenőrző Tanács égisze alatt azonban államtitkárok vezetésével *„néhány fontos központi német igazgatási szervet”* alakítanak a pénzügy, szállításügy, közlekedés, külkereskedelem és ipar területén. A rendelkezések ugyan a német egység fenntartásának szándékára utaltak, de a byrnes-i kompromisszum Szovjetunióknak tett jóvátételi ígéretei ugyanakkor meg is kérdőjelezték azt.

A Szovjetunióknak ugyan nem sikerült felvetetni a potsdami dokumentumban a Németország által fizetendő konkrét *jóvátételi összeget* (10 milliárd dollárt, megközelítőleg a javasolt összeg felét), de kilátásba helyezték, hogy a Szovjetunió jóvátételi igényeit megszállási övezete folyó termeléséből és az európai befolyási övezetében lévő országok kintlévőségeiből elégíti ki. A Szovjetunió saját részéből kárpótolja Lengyelországot. Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a jóvátételre jogosult többi ország jóvátételi igényeit a nyugati övezetekből és a megfelelő külföldi német befektetésekből fedezik. Arról is megállapodtak, hogy a Szovjetunió a saját megszállási övezetéből kapott jóvátétel kiegészítéseként a nyugati övezetekből is kap jóvátételt; a német békegazdaság számára nem szükséges és a nyugati övezetekből elszállítandó, felhasználásra alkalmas és komplett ipari berendezések 15%-ának fejében azonos értékű élelmiszert és más terméket szállít. Ezen túlmenően *„10%-át a német békegazdaság számára nem szükséges és a nyugati övezetekből elszállítandó ipari berendezéseknek oly módon, hogy ezt a szovjet kormánynak jóvátétel címén, fizetés vagy bármilyen más ellenszolgáltatás nélkül adják át”*.

A jelentős *német külföldi kintlévőségekről* megállapították, hogy a Szovjetunió ilyenekre csak Bulgária, Finnország, Magyarország, Románia és Kelet-Ausztria esetében jogosult; a világ többi országában lévő német érdekeltségek érintetlenek maradtak. Egyúttal az Egyesült Államok és Nagy-Britannia lemondott az itt lévő

német aktívákról. Rögzítették azt is, hogy a szovjet kormány nem tart igényt a szövetséges csapatok által Németországban zsákmányolt aranyra. A Szovjetunióba irányuló első nagy jóvátételi szállítmány 1946. március 31-én hagyta el Bréma kikötőjét. Május 3-án azonban az amerikai kormányzat „*a gazdasági egység megteremtéséig*” leállította a további üzemek leszerelését, s azzal érvelt, hogy majd azok teremtik meg a jóvátételek alapját. Ezzel a német egység további darabja veszett el; a potsdami jóvátételi szabályozás az egységet zavaró gyúanyagként hatott és gyorsította az elkülönülést.

Miután a lengyel „*nemzeti egység kormányába*” néhány emigráns politikust is bevettek, július elején a nyugati hatalmak is elismerték a kormányt, amely szovjet támogatással már a jaltai konferencia idején bejelentette Szilézia és Kelet-Poroszország lengyel igazgatásba való vételét és 1945 március közepén a keleti német területen négy új vajdaságot hozott létre.

Potsdamban ideiglenesen szabályozták a keleti német határokat. Az ideiglenes lengyel kormány heterogén összetétele ellenére kiálltak az Odera-Neisse vonal mellett. A határozat elfogadásával jelentős részt kivontak abból a német területből, amelyből a gazdasági jóvátételeket fedezni lehetett, mivel fontos mezőgazdasági vidékek és az egyik legjelentősebb szén- és vasérctermelő terület, Felső-Szilézia is hozzá tartozott. A három kormányfő egyetértett abban, hogy Lengyelország nyugati határainak békekonferencián történő végleges rögzítéséig az Odera-Neissétől keletre fekvő területek Danzig egykori szabad várossal együtt a lengyel állam igazgatása alá kerülnek, de „*e vonatkozásban nem lehet a németországi szovjet megszállási övezet részének tekinteni*”. A lengyel állam így hozzávetőlegesen 200 kilométerrel Nyugatra tolódott. A konferencia megnyitásakor az amerikaiak és az angolok befejezett tények előtt álltak, mert a szovjetek a fenti területeket már lengyel igazgatásnak rendelték alá, maguk pedig megszállták a kelet-poroszországi Königsberg városát és közvetlen környékét.

Mivel a szövetségesek az etnikai homogenitás elvét már Potsdam előtt a közép- és délkelet-európai országok állami megújulása feltételének ismerték el, a potsdami konferencián megállapodtak a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt többmillió német lakosság vagy egy részének Németországba telepítéséről. 1950-ig – a középkori keleti német bevándorlás eredményeit erőszakosan megváltoztatva – Németország nyugati övezeteibe 7,9 millió, a szovjet övezetbe pedig 4,5 millió lakóhelyről elmenekült, elűldözött vagy áttelepített érkezett.

A potsdami konferencia visszavonta a kelet-nyugati övezethatárra a Németország elfoglalása során túlságosan előreszaladt (a Wismar-Elba-Mulde vonalat elért) angolszász csapatokat, amely feltétele volt a szovjet csapatok által elfoglalt

Berlin nyugati övezeteibe való bevonulásuknak. *Ausztria* és Bécs – ahol a szovjetek által elfoglalt Bécsben *Karl Renner* kancellárságával ideiglenes kormány alakult – a szövetségesek egyezménye (1945. július 9.) értelmében *szintén négyhatalmi megállás alá került*. Így a Németországról és Ausztriáról szóló megállapodások és ezzel a közép-európai hatalmi övezetek elhatárolása már a potsdami értekezlet idején megtörtént.

A Szovjetunió európai kontinentális előrenyomulását hatalompolitikailag kiegyenlítette az *Egyesült Államok nukleáris monopóliuma*, amelyet a világnak a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombákkal (1945. augusztus 6. és 9.) jelzett. A legtöbb európai abban reménykedett, hogy ez a katonai-hatalompolitikai fölény az új, liberális-demokratikus elvű Európa berendezkedésénél majd érvényesül.

* * *

Katyń (1940)

1918. november 7: a Lengyel Köztársaság kikiáltása

1918–1920: lengyel-ukrán háború a korábban Ausztria-Magyarországhoz tartozó Kelet-Galícia és Lodomeria birtoklásáért, majd lengyel-szovjet háború

1919. június 28: a versailles-i szerződéssel Lengyelország megszerezte Nyugat-Poroszország nagy részét, kijáratot kapva a tengerhez (a korridor), Poznan tartományt, illetve 1920-ban a cseh tescheni (Cieszyn) iparvidék egy részét

1921. március 18: a rigai békeszerződés – Oroszország és Ukrajna, illetve Lengyelország között – a Curzon-vonaltól több mint 200 km-el keletre állapította meg a határt, így Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia Lengyelországhoz került

1926. május 12: Piłsudski marsall államcsínye Lengyelországban

1934. január 26: német-lengyel meg nem támadási szerződés

1934. szeptember 27: Lengyelország elutasítja a keleti paktumban (keleti Locarno) való részvételt

1939. március 21: a német kormány Danzig (Gdańsk) és a korridor átadását követeli Lengyelországtól

1939. március 31: Anglia és Franciaország garantálja Lengyelország függetlenségét

1939. április 15: angol-francia-szovjet tárgyalások Moszkvában a kölcsönös segítségnyújtástól; Lengyelország elutasítja a szovjet haderő átvonulását

1939. augusztus 23: szovjet-német meg nem támadási szerződés titkos kiegészítő jegyzékkel

1939. szeptember 1: Németország megtámadja Lengyelországot

1939. szeptember 17: a Szovjetunió megtámadja Lengyelországot

1939. szeptember 28: szovjet-német határ- és barátsági szerződés; Lengyelország negyedik felosztása, az ország eltűnik a térképről

1940. április 3 – május 19: a szovjet titkosszolgálat, az NKVD három lengyel táborból 14 552 lengyel tisztet mészárol le

A több mint száz évig három szomszédja – Ausztria, Poroszország, Oroszország – által felosztott, majd 1918 végén függetlenné vált Lengyelország rövidesen német-szovjet harapófogóba került. Hitler hatalomra jutásával kapcsolataik a két rendszer ideológiai ellentétei miatt ugyan lazultak, de az 1930-as évek végének nagyhatalmi játékában ismét

közeledtek egymáshoz. A lengyel külpolitika a „két ellenség” tézise jegyében elutasította a hozzájuk való csatlakozást.

A Szovjetunió és a náci Németország 1939. augusztus 23-án tíz évre szóló meg nem támadási egyezményt kötött, amelynek titkos kiegészítő jegyzékében elhatárolták közép- és kelet-európai érdekszféráikat. Szeptemberben együttesen szétzúzták Lengyelországot, majd határ- és barátsági egyezményt kötöttek. Lengyelország német megtámadása után Nagy-Britannia és Franciaország az országnak adott függetlenségi garanciája nyomán hadat üzent Németországnak.

1940. április 3. – május 19. között a szovjet titkosszolgálat, az NKVD három táborból 14 552 lengyel tisztet mészárolt le. A kozelszki táborból 4421 személyt Katyńban, az osztaskovi táborból 6311 főt Tverben, a sztrobelszki táborból pedig 3982 főt Harkovban gyilkoltak meg. Sztálin 1941-ben Sikorski lengyel miniszterelnök kérdésére azt válaszolta, hogy ezek a tisztek minden bizonnyal Mandzsúriába szöktek. A lengyelek azonban hiába kutattak utánuk, a szovjet hatóságok dezinformálták őket.

*

Lengyelország területe 1918 novemberében még csak az oroszok által korábban megszállt, ún. kongresszusi Lengyelországot és Nyugat-Galíciát foglalta magában. Az egyes népcsoportok területileg nehezen elhatárolható települései miatt azonban lengyelek különböző területi igényeket támasztottak az ukránokkal és a litvánokkal szemben. Egy héttel a lengyel függetlenség kikiáltása után Lembergben (Lvov) lengyel-ukrán háború tört ki a korábban Ausztria-Magyarországhoz tartozó Kelet-Galícia és Lodóméria birtoklásáért. A háború 1919 márciusáig húzódott, s hivatalosan csak 1920 áprilisában, a *Simon Petljura* vezette Nyugat-Ukrainai Köztársaság és Lengyelország egyezményével zárult. A versailles-i szerződéssel (1919) Lengyelország megszerezte Nyugat-Poroszország legnagyobb részét, kijáratot kapva a tengerhez (a korridor), Poznań tartományt, illetve 1920-ban a tescheni (*Cieszyn*) iparvidék egy részét.

Miközben a *Józef Piłsudski* „ideiglenes államfővel” az élen megalakult második lengyel köztársaság egy lengyel vezetésű litván-belorusz-ukrán föderációért küzdött, a Népszövetség *Curzon* brit külügyminiszter bizottságának ajánlására 1919 decemberében olyan határvonalat állapított meg, amely a nemzetiségi viszonyoknak leginkább megfelelt. De általa Lengyelország elveszítette a litván Vilnius környéki és a galíciai Lemberg környéki többségében lengyel lakosú területeket. Mivel Piłsudski az 1795-ben megszűnt nemesi köztársaság (*Rzeczpospolita*) helyreállítására törekedett, amely a többségében ukránok és fehéroroszek által

lakott területekre is kiterjedt, lengyel csapatok szállták meg Litvánia Vilnius körüli keleti részét, amely éppen kivívta függetlenségét Szovjet-Oroszországtól. A Rydz-Śmigły tábornok vezette lengyel csapatok – Petljura erőinek támogatásával – pedig 1920 júniusában elfoglalták Kijevet is.

E lépések azonban keresztetkértek Szovjet-Oroszország területi igényeit, ezért lengyel-szovjet, illetve lengyel-litván háború tört ki. A lengyelek gyors sikerét az magyarázta, hogy a szovjet csapatok kitértek előlük, de Kijev lengyel elfoglalása után ellenoffenzívát indítottak. Csapataik *Tuhacsevszkij* tábornok vezetésével Varsóig nyomultak, miközben *Bugyonij* tábornok Lemberget foglalta el. A Piłsudski vezette lengyel csapatok – *Weygang* francia tábornok segédletével – azonban meglepetésszerű, átkaroló hadművelettel 1920 augusztusában a varsói csatában („a visztulai csoda”) szinte teljesen felmorzszolták a Vörös Hadsereg egységeit, elvágván őket a Berlinbe vezető úttól.

Így az 1921. márciusi rigai békeszerződés – egyfelől Oroszország és Ukrajna, másfelől Lengyelország között – a Curzon-vonaltól több mint 200 km-el keletre állapította meg a határt, úgy, hogy Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia Lengyelországhoz került. Ezeken a területeken a lengyel lakosság aránya 1938-ban 38%-os volt. A fennmaradó részt ukrán, fehérorosz és zsidó lakosság alkotta. Vilnius és Lemberg lakosságának többségét lengyelek és zsidók tették ki. Lengyelország 36 milliós lakosságát 1939-ben 25 millió lengyel, hét millió ukrán, fehérorosz, nagyorosz, három millió zsidó s egy millió német alkotta.

1919–1921 között Németországgal *Felső-Szilézia* birtoklásáért harcolt, amelyet 1921. októberében a Szövetségesek Legfelső Tanácsa végül autonóm vajdaságként a lengyel Sziléziához csatolt, jöllehet a lakosság 60%-a a Németországhoz tartozás mellett döntött.

Lengyelország *Danzigot* is magának követelte, a város azonban a Népszövetség felügyelete alá került. Így keserűen tudomásul kellett vennie, hogy a várost nem használhatja hadiflottája kikötőjéül, s kereskedelme számára sem áll teljesen rendelkezésére. Az ország kényszerűen ezért nagy anyagi erőfeszítéssel a kis halászfalut, Gdingent (Gdynia) fejlesztette saját hadi- és kereskedelmi kikötővé, amelyet 1926-ban nyitottak meg. A lengyel külpolitikusok azonban mégsem mondtak le Danzig teljes betagolásáról Lengyelországba, s minden alkalommal elutasították visszacsatolását a Német Birodalomba.

Piłsudski többnyire csak a honvédelmi miniszteri posztot töltötte be. 1926-ban azonban a hadsereg támogatásával államcsínnyel magához ragadta a hatalmat, s 1935-ig, haláláig erős autoritatív hatalmat épített ki. Korlátozta a parlament (szejm) hatáskörét. Szanációs (rendbetételi) diktatúrája korlátozta a litván, ukrán és fehér-orosz kisebbségek jogait, s diszkreditálta a zsidókat. A lengyel titkosszol-

gálat az 1934. januári német-lengyel megnevtámadási egyezmény és a két ország jó kapcsolatai ellenére pedig megfigyelte a Német Birodalom által titokban támogatott német kisebbséget, mivel azok a nemzetiszocializmushoz vonzódtak.

Később az ezredesek egy csoportja vette át a hatalmat, akiket támogatott a Pilsudskihoz közel álló külügyminiszter, *Józef Beck* ezredes, akit mélyen aggasztottak a német terjeszkedési törekvések, ugyanakkor bizalmatlan volt a Szovjetunióval szemben. A francia külpolitikával összhangban a *kis- és közepes államok blokkjával* igyekezett visszaszorítani Németország és a Szovjetunió befolyását. Ennek azonban a határmegvonásokkal keletkezett kölcsönös területi igények álltak útjában. Lengyelország aktívan részt vett Csehszlovákia szétzúzásában, s az 1938. szeptember müncheni egyezmény után annektálta a többségében lengyelek és németek által lakott Morva-Sziléziát és a Szlovákiával határos területeket.

Német-szovjet összjáték

Lengyelország külpolitikailag 1919 után Franciaországhoz csatlakozott, s a Romániával való szerződése révén együttműködött a kisantant országaival. Mindez erősítette Németország lengyelelles beállítottságát, s a birodalmi politika nem békélt meg Lengyelországnak a versailles-i határok közötti létezésében. 1922. júliusában *Josef Wirth* Centrum-párti kancellár így vélekedett: *Lengyelországot el kell intézni. Erre irányul politikám... Nem kötök semmilyen szerződést, amely erősíthetné a lengyeleket, sokkal inkább egyetértéssel történt néhány dolog keleti határainkat illetően, amelyről rajtam kívül csak kevesen tudnak. Ebben a kérdésben teljesen egyetértek a katonákkal, főleg Seeckt tábornokkal.*

Németország és Szovjet-Oroszország a *rapallói szerződésben* (1922. április 16.) kölcsönösen lemondott a háborús kártérítésről, Németország pedig a szovjet államosítással elveszített tulajdonáról, megállapodtak a legnagyobb kedvezményen nyugvó kereskedelmi szerződésről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A Reichswehr vezetése Seeckt tábornokkal az élen, Szovjet-Oroszországgal karöltve, titkos együttműködéssel szándékozott lengyelelles hatalmpolitikai revíziót végrehajtani. A szerződés így szabályosan semlegesítette Lengyelországot, amely Nagy-Britannia mellett a francia európai biztonságpolitika fő támasza volt.

A kétoldali veszélyeztetettség miatt *Alexander Skrzynski* külügyminiszter és miniszterelnök 1923-ban ezt írta: *Lengyelország határainak alig 5%-a biztos (Románia felé), 20%-a bizonytalan (Csehszlovákia és Litvánia felé), s 75%-a állandóan veszélyeztetett (a Szovjetunió és a Német Birodalom irányában).*

Gustav Stresemann német birodalmi külügyminiszter is úgy vélte: Németországban nincs olyan párt, amely elismerné, hogy a keleti német határok megfelelnek a népek önrendelkezési jogának. A Népszövetség alapdokumentumára hivatkozva – amely szerint az alkalmazhatatlanná vált szerződések megváltoztathatók – kijelentette, hogy Németország a jövőben nem mond le a békés változtatás jogáról. Az 1925. évi locarnói szerződés garantálta az ország nyugati határait, Lengyelországgal szemben azonban csak arra vállalt kötelezettséget, hogy erőszakkal nem kísérli meg a német-lengyel határ megváltoztatását.

A berlini *német-szovjet barátsági szerződés* (1926. április 24.) pedig a Szovjetuniónak a kereskedelempolitikai megállapodásokon túlmenően német semlegességet biztosított harmadik hatalommal folytatott háborúja esetén. Így Lengyelország és a Szovjetunió konfliktusa esetén kizárták a francia átvonulás lehetőségét Németországon.

A német keleti határokkal még a német szociáldemokrácia vezetői sem értettek egyet. 1930-ban *Otto Braun* porosz miniszterelnök Königsbergben így nyilatkozott: *Senki sem vitatja a lengyel nép jogát az önálló állami létre... Nem vitatom Lengyelország érdekét a tengerhez való kijutásban sem. De ahogy az új cseh államnak az Elba és Hamburg révén biztosították, Lengyelországot is meg lehetne nyitni a Visztula és Danzig révén, anélkül, hogy Kelet-Poroszországot elszakítanák az anyaországtól, s német néptársak százezreit megkérdésük nélkül idegen államiságba... vagy hazájukból való távozásra kényszerítenének. Ez ellen az igazságtalanság ellen állandóan tiltakozni fogunk, az erőszakosan, önkényesen és igazságtalanul megvont új határokat sohasem fogjuk jogosnak elismerni.*

A kicsi és gyengén felszerelt Wehrmacht azonban nem tudta volna feltartóztatni a lengyelek *Berlinbe menetelését*, ha azok a francia *Foch* marsall egykori tervei alapján preventív háborúra váltottak volna. Az SA és az SS 1932. április 13-i betiltását a Reichswehr tábornokainak kérésére június közepén részben azért oldották fel, mert nélkülük nem lett volna esély az egyidejű lengyel agresszió és az esetleges belső nyugtalanságok megfékezésére. 1932. szeptemberében a Reichswehr hadgyakorlatot tartott az Odera menti Frankfurt térségében, amely a Berlin felé irányuló, meglepetésszerű lengyel támadás elhárítását szimulálta a Reichswehr és az „önkéntes egységek” együttműködésével. A hadgyakorlatot megtekintette *Tuhacsevszkij* marsall, a szovjetek nyugati katonai körzetének parancsnoka is.

Német-lengyel kötélhúzás

Hitler 1934. január 26-án Pilsudski marsallal szenzációként ható megnehtámadási szerződést írt alá, amellyel kifordította sarkából a német keleti politikát, amely a weimari korszakban – némiképp leegyszerűsítve – a Szovjetunióval együttműködve lengyelelles politikát jelentett. Hitler döntését konzervatív partnerei fejcsóválva és kritikával fogadták, mivel Lengyelországot továbbra is a német keleti igények ellenfelének tekintették. Hitler e lépésével valójában a Szovjetunió ellen irányuló, világnézeti motivációjú expanziós politikába kezdett.

A szerződést *Joseph Goebbels* propagandaminiszter írta alá Varsóban. Ebben kijelentették: *A két kormány abból a tényből indul ki, hogy az országaik közötti tartós béke fenntartása és biztosítása az európai általános béke lényeges feltétele... Ha közöttük vitás kérdések merülnének fel, és azok elintézése közvetlen tárgyalások útján nem lehetséges, akkor a megoldást minden esetben közös egyetértéssel, más békés eszközökkel fogják keresni...* Pilsudski azonban mindezt csak egyfajta *nyugalmi időszaknak* tekintette, amely időt ad a lengyeleknek. *Azután készen kell állnunk megvédeni magunkat. Nincs más alternatíva* – mondta. A politikai egyezményt 1934 márciusában kereskedelmi egyezmény, majd 1937 novemberében a két ország kisebbségvédelmi megállapodása követte. Ugyanakkor 1934-ben meghosszabbították az 1932. évi szovjet-lengyel megnehtámadási szerződést is.

1938. október 24-én a Német Birodalom benyújtotta Lengyelországnak az 1934. évi megnehtámadási egyezményben még elnapolt számlát: *Joachim Ribbentrop* birodalmi külügyminiszter Berlinben átadta *Lipski* lengyel nagykövetnek *A Németország és Lengyelország közötti súrlódási lehetőségek általános rendezésére* vonatkozó javaslatát. Ebben Danzig Németországhoz csatolását, területen kívüli vasutat és autópályát követelt Pomeránia és Kelet-Poroszország között, amiért cserében garantálja Lengyelország nyugati határát. Azonkívül az országnak csatlakoznia kellene az 1936. novemberében kötött német-japán antikomintern paktumhoz, amelyhez 1937-ben Olaszország is csatlakozott.

1939. január 5-én Hitler Obersalzbergen Becknek megismételte Danzig átadásának és a korridoron áthaladó közlekedési útvonalakra irányuló javaslatát. Német részről állítólag közös, Szovjetunió elleni háborúzást is javasoltak további keleti területek fejében. Beck azonban csak arra hajlott, hogy Danzig a népszövetségi igazgatás helyett közvetlen lengyel–német felügyelet alá kerüljön, s határozottan elutasította Hitler messzibbre irányuló terveit. Lengyelország Hitler prágai bevonulása (1939. március 15.) után, március 26-án utasította el véglegesen a német javaslatokat, mivel bebizonyosodott, mennyit érnek a német diktátor ígéretei.

A Szudéta-vidék négyhatalmi segédlettel történt bekebelezése (1938. október) után ugyanis kijelentette, hogy ez volt utolsó területi igénye.

1939. március 31-én Anglia garantálta Lengyelország függetlenségét, amelyhez Beck rábeszélésére áprilisban a franciák is csatlakoztak. Mivel Hitler csak Prágában lepleződött le, Csehszlovákiának egy fél évvel korábban még nem adhattak ilyen garanciát. Válaszul Németország 1939. április 28-án felmondta az 1934. évi német-lengyel meg nem támadási egyezményt.

A nyugati hatalmak ezután a Lengyelországnak nyújtott garancianyilatkozatok értelmében a Szovjetunióval igyekeztek Hitler-ellenes szövetséget létesíteni. Így a Szovjetunió súlya ugrásszerűen megnőtt. Hónapokig tartó moszkvai tárgyalások után azonban a nyugatiak elképzelése megghiúsult, mivel Beck történelmi tapasztalataik fényében határozottan elutasította a Vörös Hadsereg lengyelországi átvonulási jogát is, hogy azok közvetlen katonai érintkezésbe kerüljenek Németországgal.

A nyugatiakkal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan *Sztálin* gesztusokat tett a náci rendszernek. 1939. március 10-én nyilvánosan elutasította, hogy „a kapitalistáknak” kikaparja a gesztenyét a tűzből, majd áprilisban berlini nagykövete révén kereskedelmi tárgyalásokat javasolt. Május 3-án leváltotta a nyugati orientáltságú *Litvinov* külügyminisztert, akinek helyébe *Molotov* lépett. A Szovjetunió és a Német Birodalom augusztus 19-én aláírt kereskedelmi szerződése értelmében Németország 200 millió birodalmi márka áruhitelt nyújtott a Szovjetunióknak – főleg gépekre –, amely cserében 180 millió márka értékben gabonát, fát és egyéb nyersanyagokat szállított.

A nyugati hatalmak és Lengyelország a nemzetiszocializmus és a kommunizmus ideológiai különbségeire koncentráltak, s figyelmen kívül hagyták a két diktatúra hatalmpolitikai céljainak és lehetőségeinek azonosságát. Ezért az egész világot meglepte, amikor *Ribbentrop* német külügyminiszter 1939. augusztus 23-án Hitler repülőgépén Moszkvába utazott, hogy meg nem támadási szerződést írjon alá a Szovjetunióval.

Az összeomlás

Sztálin a Politikai Bizottság 1939. augusztus 19-i ülésén így érvelt a szovjet-német szerződés mellett: „Ha elfogadjuk Németország ajánlatát a velük kötendő meg nem támadási szerződésről, akkor ők természetesen megtámadják Lengyelországot. Franciaország és Anglia belépése a háborúba elkerülhetetlen lesz. Nyugat-Európát komoly zavargások és felfordulás éri. Ilyen feltételek mellett nagy esélyünk

lesz arra, hogy kívül maradhassunk a konfliktuson, és bízhatunk előnyös hadba lépésünkben...Európában egy kommunista mozgalomnak békeidőben nincs elég esélye arra, hogy megragadhassa a hatalmat. Ilyen párt diktatúrája csak egy nagy háború eredményeképpen lehetséges...El kell fogadnunk a német ajánlatot, és udvariasan haza kell küldenünk az angol-francia missziót. Az első előny, amit hasznosítani fogunk, Lengyelország elfoglalása lesz egészen Varsó kapujáig, beleértve az ukrajnai Galíciát.”

Hitler parancsa szerint a lengyelországi támadás előkészületeit augusztus 20-án le kellett zárni. Tábornokainak elmondta: „Nem Danzigról, hanem a keleti élettér bővítéséről, az ellátás biztosításáról, valamint a Baltikum kérdésének megoldásáról van szó.” Goebbels propaganda-gépezete fokozatosan növelte a feszültséget. Beck lengyel külügyminiszternek a szejmben elhangzott kemény beszéde nyomán pedig a lengyel sajtó hasonló hangnemben válaszolt. Német területi igényeket támasztott, felszólított a német kisebbséggel szembeni éberségre, s Berlinbe menetelést emlegetett. A mindkét oldalon kialakult háborús pszichózist tovább növelte a szovjet-német egyezmény híre.

Az 1939. augusztus 23-án aláírt szovjet-német meg nem támadási egyezmény titkos záradékában – miként a háború után napvilágra került – a Német Birodalom kijelentette, hogy Észtország, Lettország, Finnország, Besszarábia és Lengyelországnak a Narew, Visztula és San folyóktól keletre fekvő területei kívül esnek érdekszféráján. Cserében a Szovjetunió érdektelenséget nyilvánított az e vonaltól nyugatra fekvő lengyel területek, valamint Litvánia iránt. Hitler Szovjetunió iránti engedékenysége azonban semmit sem változtatott korábbi szovjet-ellenes beállítottságán. 1939. augusztus elején a Népszövetség danzigi főmegbízottjának kijelentette: *Minden, amibe kezdek, Oroszország ellen irányul; ha a Nyugat túlságosan buta és vak marad ennek megértésére, arra kényszerülök, hogy az oroszokkal jussak egyetértésre a Nyugat leverésében, és annak veresége után összes erőmmel a Szovjetunió ellen forduljak. Szükségem van Ukrajnára, hogy ne lehessen bennünket kiéheztetni, mint az utolsó háborúban történt.”*

Az augusztus végi mozgalmas diplomáciai tárgyalások napjaiban többen megkíséreltek közvetíteni a felek között, közöttük a svéd *Dahlerus*, és *Mussolini* is. Hitler azonban úgy gondolta, hogy nem kell komolyan venni az augusztus 25-i formális angol-lengyel szövetségi szerződést, s a Szovjetunióval a hátában helyi „megbékítési akciót” indíthat Lengyelország ellen. Az 1939. szeptember 1-jei támadást Hitler a Reichstagban a „*németség elleni elnyomó intézkedésekkel*”, „*Danzig gazdasági megsemmisítési szándékával*,” s a gleiwitzi német rádióállomás lengyel megtámadásával magyarázta, amelynek során „*reguláris katonák saját területünkön először lőttek. 5 óra 45-től visszalövünk!*”

Németország az iparilag és mezőgazdaságilag fejlett lengyel területeket közvetlenül annektálta. 10 millióan pedig a Főkormányzóságban, *Hans Frank* birodalmi miniszter irányítása alatt éltek. Lengyelország megszállásának célja a lengyel értelmiség kikapcsolása és megsemmisítése, a német keleti határok előretolása, a „keleti élettér” bővítése és a német hadigazdaság erősítése volt a munkaerő és az energiatartalékok gátlástalan kizsákmányolása révén.

A Szovjetunió kívülről figyelte az „imperialista tábor” egymás ellen harcoló országait, s a szovjet nyersanyagszállításokkal Németország jelentős függőségbe került a Szovjetuniótól. A Szovjetunió ugyan Lengyelország „negyedik felosztásának” részese lett, de a Harmadik Birodalom oldalán nem lépett be a nyugati hatalmak elleni háborúba.

Szeptember 17-én reggel 6 órakor a Vörös Hadsereg is megkezdte bevonulását Lengyelországba. Így Sztálin a világ közvéleménye előtt átengedte Hitlernek az egyedüli agresszor szerepét. Bevonulásukat propagandisztikusan a lengyel állam megszűnésével, s az ukrán és fehérorosz lakosság védelmével magyarázta. Szeptember végén Breszt-Litovszkban német–szovjet katonai díszszemlére került sor, majd szeptember 28-án határ- és barátsági egyezményt kötöttek, amelyben érdekszféráikat a Bug vonalában határolták el. A Szovjetunió átengedte a Német Birodalomnak Varsó és Lublin vajdaságokat és egy kisebb területet Suwalkinál. Mindezért Litvánia – délnyugati területének kivételével – szovjet érdekszférába került. A megállapodással Németország hozzávetőlegesen 118 ezer km², a Szovjetunió pedig 200 ezer km² területtel gyarapodott. Megállapodtak, hogy *egyik fél sem tűri területén a másik fél területére ható lengyel agitációt. Ilyen agitáció minden kiindulását megakadályozzák területükön, és kölcsönösen tájékoztatják egymást az erre irányuló rendszabályokról.* Egy bizalmas jegyzőkönyvben rögzítették, hogy *a Szovjetunió kormánya nem támaszt nehézséget a befolyási területein lévő birodalmi személyek és német származású más személyek Németországba vagy német érdektérre való áttelepülési kívánsága esetén.* S miután így megteremtették a tartós béke biztos alapjait Kelet-Európában, felszólították Angliát és Franciaországot a Németországgal fennálló háborús állapot befejezésére.

A Szovjetunió által megszállt területeket *Nyugat-Ukrajna* és *Nyugat Fehér-Oroszország* néven betagolták a két szovjet-köztársaságba. A későbbiekben a mi térségünkben is ismert forгатókönyv szerint a szovjet választójog alapján népszavazást tartottak; az ennek nyomán Lembergben és Białystokban megalakuló nemzetgyűlések egyhangúlag kérték csatlakozásukat a Szovjetunióhoz, amelyet a Legfelső Szovjet 1939. november 1-jén és 2-án engedélyezett. Így Kelet-Lengyelországban már egy hónappal a háború lezárulása után végleges állapotokat teremtetek.

A lengyel értelmiség és az ellenállás ellen

A hadüzenet nélküli német támadás Lengyelországban helyenként az ottani népi németek elleni kilengésekhez vezetett. Szeptember 3-án a lengyel korridorban lévő Bromberg/Bydgoszcz városában – ellentmondásos vallomások és adatok szerint – lengyel lakosok biztatására visszavonuló lengyel katonák közel ezer német személyt koncoltak fel, mert házukból állítólag többen rájuk lőttek.

A lengyel értelmiség tízezreinek legyilkolására propagandisztikusan ezek az akciók szolgáltak ürügyül. Valójában azonban *Reinhard Heydrich*, az SS Biztonsági Szolgálatának (SD) vezetője már korábban elsőrendű feladatának „a vezető lengyelség likvidálását” tekintette, amely a lengyel függetlenség visszaállításának és az ellenállás vezetésének legfontosabb személyi bázisát jelenthette. Ezért az *Einsatzgruppék* (Bevetési csoportok), az SS alá besorolt *Volksdeutsche Selbstschutz* (Népi-német önvédelem), a Gestapo és a Wehrmacht egységei már a megszállás első négy hónapjában több tízezer személyt lőttek agyon. Főleg Nyugat-Poroszországban folyt szervezett tömeggyilkosság. Az annektált területeket lehetőleg „lengyeltelenítették”, részben közvetlen fizikai megsemmisítés, részben az ott élő 8 millió lengyel és zsidó elűzésével, részben német és balti német kisebbségek betelepítésével. Ezekről a területekről 1941-ig 500 ezer lengyelt űztek el, akiket 350 ezer népi némettel pótoltak.

A Főkormányzóságot Hitler félig szabad, olcsó vándormunkások tartalékának, illetve a birodalomban nem kívánatos lengyelek és zsidók „lerakodó helyének” tekintette. A háború végéig innen 1,2 millió lengyelt deportáltak kényszer-munkásként a birodalomba, s a lengyelséget politikai önérzet nélküli segédnéppé igyekeztek lefokozni.

1940. májusában a nácik megkezdték a hírhedt AB-t (*Aussenordentliche Befriedungsaktion* – rendkívüli megbékítési akció), amely a lengyel értelmiség nyílt elpusztítását hirdette meg. A lengyelek erre az illegális közép fokú és felső fokú oktatás beindításával válaszoltak, amely legszámottevőbben a Főkormányzóságban, s ezen belül Varsó területén bontakozott ki. Az oktatás magas szinten folyt, mert a kevés hallgatóval intenzíven foglalkozhattak, s a diákok hozzáállása is megváltozott. Lebukásuk esetén akár halálbüntetést is kaphattak. Nagy volt tudásszomjuk, mert az ország nem engedhette meg, hogy értelmiségi utánpótlás nélkül maradjon. A Varsói Egyetem különböző karai a megszállás majdnem egész ideje alatt önállóan működtek, s több ezer hallgatót oktattak.

A Szovjetunió által megszállt 200 ezer km²-nyi területen közel 11,5 millió lakos élt. A német támadás megindulásakor néhány százezren ide, a keleti térségbe menekültek. A későbbiekben a szovjetek által elszakított lengyel területekről

összesen 1,65 millió embert deportáltak a Szovjetunióba (lengyel források 2,5 millióról beszélnek). Közöttük 300 ezer lengyel katona került szovjet hadifogságba, amelyet csak 82 ezren éltek túl. A szovjet hatóságok is a lengyel felső- és értelmiségi réteg szétszórására, illetve megsemmisítésére törekedtek, amellyel az ellenállást is gyengítették.

A tömegsírok felfedezése

1943 februárjában a Wehrmacht Közép-hadseregcsoport vezérkari osztályának beosztottja, báró *Rudolph-Christoph von Gersdorff*, a Katyń melletti erdő tömegsíraiban több ezer lengyel tiszt tetemét találta meg, akiket a helyi lakosság szerint 1940 tavaszán gyilkoltak meg. A német rádió hírei nyomán a londoni lengyel emigráns kormány nemzetközi vizsgálatot kért a genfi székhelyű Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságától. A Szovjetunió erőiesen tiltakozott az eljárás ellen, s megszakított minden kapcsolatot a lengyel emigránsokkal, akiket a Hitlerrel való paktálással vádolt.

A katyíni ügyet a német kormány a Szovjetunió elleni propagandára használta, mivel elterelhette a figyelmet saját rémtetteiről. Nemzetközileg gyengítette a Szovjetunió, mint háborús ellenfél tekintélyét, a helyi ellenállás számára igazolhatta, hogy megszűnt a német–szovjet szövetség, és antikommunizmusával mozgósította saját lakosságát a bolsevizmus ellen. Goebbels 1943. április 9-én ezt jegyezte fel naplójába: *„Szmolenszk közelében lengyel tömegsírokat találtak. A bolsevikok tízezer lengyel foglyot, közöttük civileket, püspököket, értelmiségieket, művészeket, stb. is, egyszerűen lepuffantottak, s tömegsírokba kapartak el. A tömegsírok felett építményeket emeltek, hogy eltüntessék galád tettük nyomait. A lakosság segítségével sikerült a kivégzések rejtélyét felderíteni. Ez is jelzi, mennyire elállatiasodott az emberi lélek. Rávettem semleges újságírókat, hogy Berlinből utazzanak el a lengyel tömegsírokhoz. A lengyel értelmiség képviselőit is odahívatom. Lássák csak a saját szemükkal, mi vár rájuk, ha teljesülne az a gyakori kívánságuk, hogy a bolsevikok legyőznék a németeket.”*

Berlin 12 fős, neves orvosokból álló nemzetközi vizsgáló-bizottságot hívott össze lengyel emigránsok és a lengyel Vöröskereszt tagjainak bevonásával. A feltárt tömegsírokat 1943. április végén 11 európai ország igazságügyi orvos-szakértői vizsgálták, hogy megállapítsák az elhalálozás időpontját. Közöttük volt a magyar *Orsós Ferenc* professzor is. A Szovjetunió tiltakozására a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága megtagadta együttműködését a feltárásban. A katyíni tömegsírban ekkor 4400 áldozatot exhumáltak. 11 tömegsírt találtak, s közülük hét-

ben lengyel tisztek tetemeire bukkantak. Négy tömegsírban agyonlőtt oroszok tetemeit találták, akiket közel 10 éve temettek el.

A lengyelek legnagyobb sírja L alakú volt, s a hosszabbik szára 28, a rövidebb pedig 16 méter, s 2–3 méter mély. Amikor az egyik végén kihantolták, 12 rétegben találtak gondosan elrendezett sorokban tetemeket. A legfelső rétegben lévő 250 tetem alapján ebben a tömegsírban 3000 személlyel számoltak.

A tömegsírok feltárásánál a németeket meglepte, hogy az üres töltényhüvelyeken tisztán kivehető volt a német jel és kaliber: Geco 7,65, a durlachi Gustav Genschov gyár terméke. De hamarosan kiderítették, hogy a háború előtt a balti országok, a Szovjetunió, sőt még Lengyelország is vásárolt ilyen lőszert, amelyek megfelelő tárolás mellett 20 évig használhatók. Ezt a lőszert nem lehetett a szovjet Tokarjev és Nagan pisztolyokhoz használni, csak a német Walther rendőrségi pisztolyokhoz, amelyekből a háború előtt a balti államok is vásároltak. Így az NKVD ezeket kobozhatta el, s használta gyilkos fegyverként.

A tetemeket kiemelték a tömegsírból, s a mezőn azonosítás végett beszámozták őket. Dokumentumokat, személyes holmikat kerestek náluk, ezért zsebeiket felmetszették, s mivel a magas tiszti csizma szárába is gyakran dugtak el különféle tárgyakat, így azokat is felvágták. Mindenféle gyűrűt, medált, katonai azonosítót, lengyel pénzeket, újságkivágásokat, rózsafüzért, s egyéb apróságokat külön tasakokba raktak, a személy azonosító számával. Gondos orvosi vizsgálat után a tetemeket új, közös sírba fektették.

A sok tetem miatt csak azokat boncolták fel, ahol több golyó, vagy szurony okozta sebesülés, vagy puskatussal való ütés nyomát fedezték fel, vagy ha az áldozat meg volt kötözve. A fellelt iratokat egy szmolenszki laboratóriumba vitték, hogy megfelelő eljárás után olvashatóvá tegyék őket, mivel a halottak testnedvei az írást olvashatatlaná tették. Ilyen előkészületek után tárták hivatalosan a világ szeme elé a katyni erdő szégyenét.

Az exhumálás idején a németek kihallgatták a környék lakóit, hogy mit tudtak az NKVD tetteiről, a lengyelekről, a transzportokról. A meghallgatások rengeteg részletet felfedtek, de a jogi érvényesség miatt a tanúk katonai törvényszéken eskü alatt vallottak.

A bizottság határozatában egyértelműen és egyhangúan rögzítette, hogy az elhalálozás időpontja 1940 tavaszán történt. A *Deutsche Verlag* 1943-ban megjelentette a hivatalos szakvéleményt. Ebben megállapították: *„Az elhalálozás okát kizárólag tarkólövések okozták. A tanúvallomásokból, a halottaknál talált levelekből, naplókából, újságokból, stb. megállapítható, hogy a kivégzések 1940 március-április hónapban történtek...* Mivel a tömegsírok olyan területen feküdtek, ame-

lyet 1940 tavaszától 1941 júniusáig a Szovjetunió szállt meg, a tettes igazi kiléte a vizsgálatot végzők számára egyértelmű volt.

1943 végén, a Wehrmacht visszaszorítása és a lengyel területek újbóli megszállásakor a Szovjetunió saját szakembereivel, *Alekszej Tolsztoj* író és a katonák részvételével vizsgálta ki a mészárlás körülményeit. A különleges vizsgálóbizottság elnöke a Vörös Hadsereg főbésze, *Burgyenko* volt. A bizottság tagja volt *Nyikolaj*, Kijev és Galícia egyházi vezetője, *Gundorov*, a Pánszláv Bizottság elnöke, *Kolesznyikov*, a Vöröskereszt és a Vörös Félhold szervezetek végrehajtó bizottságának elnöke, valamint *Patyomkin*, a Szovjetunió oktatásügyi népbiztosa. A bizottság megállapította, hogy a tarkólövések 1941 őszén, tehát a német megszállás alatt került sor. Az exhumált tetemeknél pedig a „szovjet szakértők” 1940 novemberéből, 1941 márciusából vagy 1942 júniusából származó különböző tárgyakat találtak, amelyek azt bizonyítják, hogy a kivégzéseket a „német fasiszták” követték el.

Hova tűntek a katonák?

Szovjet források szerint 1939 szeptemberben 230 670 lengyel katona és tiszt került fogolyként a szovjetek kezébe, majd a németek által megszállt nyugati területekről is számosan menekültek az ország keleti részébe, hogy majd a szovjetek oldalán harcolnak az ország felszabadításáért. A szovjet megszállás alá kerülő területeken végrehajtott letartóztatások nyomán további 250 ezer fő került szovjet fogságba, közöttük közel 10 ezer tiszt. Mivel a szovjet belügyi népbiztosságot a lengyel légénységi állomány kevésbé érdekelte, 46 ezer embert szabadon engedtek, de több mint 180 ezer lengyelt a Szovjetunió belső területeire deportáltak.

A központi hadifogolytábort Kozelszkben alakították ki, a Szmolenszk–Tula vasútvonal mentén, 250 km-re Szmolenszktől. Kezdetben Kozelszkben a régi kolostorban a német területen elfogottakat, a zárándokházakban pedig a szovjet területen fogságba kerülteket helyezték el. Itt őrizték a tartalékos tiszteket is, akik között egyetemi tanárok, orvosok, jogászok, mérnökök, tanítók, írók és újságírók voltak. 1940 tavaszán négy és félezer hadifogoly tartózkodott a táborban.

A másik tiszti hadifogolytábort Sztarobelszkben alakították ki, az ukrainai Harkovtól délkeletre, egy kolostorban, ahol a Lvov körzetét védő tiszteket helyezték el. Közöttük itt is egyetemi tanárok, több száz orvos, jogász, mérnök, tanító, pilóta, sok közéleti személyiség, írók és újságírók egy csoportja volt. A táborban 3920-en tartózkodtak.

A harmadik, s egyben legnagyobb hadifogolytábort – közel 6500 lengyellel – Osztaskovban, a Szeliger tó egyik szigetén, Kalinyin várostól délnyugatra egy régi kolostor épületében létesítették. Itt hozzávetőlegesen 400 tisztt, határőrök, csendőrök, a katonai bíróságok tagjai, néhány ezer hívatásos rendőr, néhány száz tiszt és tiszthelyettes, valamint katolikus lelkészek és a keleti területekről elhurcolt földbirtokosok egy csoportja kapott helyet.

A három tábor mintegy 14 500–14 800 hadifoglyot számlált: kétharmaduk tiszt volt, egyharmaduk a lengyel értelmiség színe-java. Közülük mindössze 449-en maradtak életben; néhányuk valamilyen szerencse folytán kijutott a Szovjetunióból és tanúskodott az átélt borzalmakról.

A kivégzések

1940 márciusában az NKVD és a Gestapo megbízottai Krakkóban és Zakopában tartott egyik utolsó tárgyalásukon a jelek szerint megvitatták, milyen összehangolt akciókat hajtsanak végre a lengyel ellenállással és a harcra kész, hadifogságba került lengyel tisztekkel szemben. Feltehetően e tanácskozás után gyilkolták meg a három hadifogolytábor lakóit, mert a németek nem vették át a területükről elmenekült lengyel hadifoglyokat. A kozelszki táborban a szovjet vizsgálók rendkívül sok információval rendelkeztek a lengyelek előéletéről. Mindenkiről külön dossziét vezettek, amelyeket Moszkvába küldtek. A kivégzendők listáját hosszadalmas telefonon-beszélgetések során Moszkvából diktálták be, s 250 fős transzportokat állítottak össze.

Berija 1940. március 5-én Sztálinhoz intézett szigorúan titkos felterjesztésében azt írta, hogy börtöneikben *„nagy számban található a lengyel hadsereg egykori tisztjei, a lengyel rendőrség és kémszolgálat egykori dolgozói, lengyel ellenforradalmi nacionalista pártok tagjai, leleplezett ellenforradalmi felkelők, hazaáruló szervezetek tagjai. Mindannyian a szovjethatalom megátalkodott ellenségei, telve a szovjet rendszer iránti gyűlölettel.*

A hadifogoly tisztek és rendőrök még a táborokba kerülve is megpróbálnak ellenforradalmi tevékenységet és szovjetellenes agitációt folytatni. Csupán azért várják kiszabadulásukat, hogy bekapcsolódhassanak a szovjethatalom elleni harcba... ezért az NKVD elengedhetetlenül szükségesnek tartja, hogy utasítsák arra:

- 1. a hadifogoly-táborokban található 14 700 volt lengyel tiszt, hivatalnok, földbirtokos, rendőr, katonai kémszolgálat ügynöke, csendőr, telepes, börtönőr, ügyész;*

2. valamint a Nyugat-Ukrajnában és Belorussziában letartóztatott és az ottani börtönökben tartózkodó 11 000 személy, különféle ellenforradalmi kém-, és diverzáns szervezetek tagjai, volt földbirtokosok, gyárosok, volt lengyel tisztek, tisztviselők, dezertőrök ügyét különleges módon vizsgálja ki, és a legnagyobb büntetést, az agyonlövetést szabja ki rájuk.”

Hozzáfűzte még, hogy az ügyet a letartóztatottak beidézése, vádindítvány, a nyomozást és vádiratot lezáró határozat nélkül, a táborokból beérkező iratok alapján vizsgálják ki. Az SZKP Politikai Bizottságának tagjai – J. Sztálin, V. Molotov, L. Kaganovics, K. Vorosilov, A. Mikojan és L. Berija – aláírták a „nacionalisták és ellenforradalmi aktivisták” kivégzésének parancsát, s Berija megkezdte a végrehajtást.

A kozelszki táborban az elutazás előtt mindenkit külön megmotoztak, majd jóval bőségebb étkezést kaptak, mint eddig. A foglyok ezt azzal magyarázták, hogy mielőtt átadnák őket a lengyel hatóságoknak, jó benyomást akarnak kelteni. Útavalóul mindenki kapott 800 gramm kenyeret, egy kis cukrot, 3 heringet, amit egy új, szürke papírba csomagoltak. Ez luxusnak számított, hiszen a foglyok féltve gyűjtögették a papírdarabkákat, hogy levelet ír hassanak, cigarettát sodor hassanak, vagy éppenséggel higiéniai szükségletből.

A megmenekült tanúk (Staniewicz, Cichy és Pieszkowski zászlósok) elmondásából, valamint az egyértelmű események sorával rekonstruálni lehetett a kozelszki tábor lakóinak sorsát. Alighogy elhagyták a tábort, speciális fegyveres NKVD őrség fogadta őket. Ezek mindenféle magyarázat nélkül teherautókba ültették őket, s a falut elkerülve, egy erdőn keresztül a néhány kilométer távolságban lévő vasútállomásra vitték. A mellékvágányon rabszállító vagonok álltak, amelyek 6-8 fős fülkéibe 16 férfit zsúfoltak be. Egyeseket már a beszállás alatt csúnyán összeverték. Az ajtókat beláncolták, ezért a foglyok a mennyezet alatti kis nyílásokon keresztül próbáltak tájékozódni, hogy merre indulnak. A napsütés árnyékából arra következtettek, hogy Nyugat felé mennek, hazájuk irányában. A vonat – kisebb megállásokkal – egész éjjel haladt, s egy pillanatra Szmolenszk templomának kupoláját is megpillantották. A lassú utazás két napig eltartott. Végül április 30-án Szmolenszk után egy kis állomáson, Gnyezdovóban állt meg. A vagon falára valamelyik fogoly felírta: *Gnyezdovóban raknak ki! Az egész szállítmány kiszállítása több órát vett igénybe.* A foglyokat harmincas csoportokban fogolyszállító autóbuszba szállították, s eközben ismét látták a fegyveres, szuronyos, kutyás őroket. Sokan ellenálltak, de az NKVD-sek brutálisan betuszkolták őket.

A bemeszelt ablakú autóbusz oda-vissza fordult az állomás és a katyíni erdő közötti, 4 kilométeres úton. A Dnyeper folyó völgyében, fás környéken feküdt

az NKVD által 1934-ben épített Váracska elnevezésű NKVD üdülő. A mellette fekvő nagy mezőn hatalmas, kiásott gödrök vártak az új áldozatokra.

Adam Solski őrnagy maradványai mellett megtalálták naplóbejegyzését: „Április 9. Hajnaltól különös nap kezdődik. Szörnyű, cellás elrendezésű fogolyszállító autóbuszokkal indulunk. Valahová az erdőbe visznek bennünket, valami nyári üdülőhöz. Itt alapos ellenőrzést tartanak. Elvették az órát, amely 6.30-at (8.30-at) mutatott, s kérdezték, van-e jegygyűrűm, elvették az övemet, kisollómat...”

A száraz, homokos talajban megásott mély tömegsír szélén a lengyel tiszteket letérdepeltették, s hátulról, német 7,65 mm-es Walther pisztolyokkal tarkón lőtték őket. Az áldozatok egy részét belökték a sírba, vagy pedig a lövés előtt kényszeríthették arra, hogy a sírban fekvőkre feküdjön. Az ellenálló fiatal tiszteket szuronnal többször keresztül szúrták. Az NKVD a legszörnyűbb halált azoknak szánta, akiket a legnehezebben tudtak megölni. Szájukba fűrészporth tömtek, kezeiket szorosan hátra kötötték, úgy, hogy a csuklón lévő zsinór össze volt kötve a nyakon lévővel. Ha az áldozat ki akarta magát szabadítani, akkor megfulladt.

Többen komoly sokkot éltek meg az autóbusz celláiban. A meggémberedett, halálra rémült áldozat az autóbusz szűk falához ütődve érte el a kijáratot, ahol az erős napfény elvakította. Amint megjelent az ajtóban, többen a hóna alá nyúltak, s cibálták a tömegsír felé. Ott hátulról erősen lábon ütötték, így térdre rogyott, a egy NKVD-s néhány centi távolságról tarkón lőtte. A kivégző osztag utolsó embere oldalt helyezkedett el, s azzal foglalatzkodott, hogy a pisztolyokat előkészítse a következő áldozatok meggyilkolásához. Teljesen egykedvűen gyilkoltak, s olyan hatékonyan, hogy a fogolyszállító autóbusz az állomás és az erdő között 35–40 percenként fordult. Amíg az új áldozatok megérkeztek, a helyszínen maradt NKVD-sek gondosan elrendezték a hullákat a gödörben. Lehetséges, hogy a kivégzőosztagot május közepe táján – munkájuk végeztével – szintén likvidálták.

A meggyilkoltak koponyasérülései arra utaltak, hogy előrehajtott fejjel lőtték tarkón őket. Ebben az esetben az agyon átszáguldó golyó elől, az orr és a haj közötti részen jött ki. Az ilyen jellegű lövés azonnali halált okoz és minimális mennyiségű vérzést eredményezett.

A sírokat homokkal fedték be. Annak és a többi réteg súlya szinte kivasalta a testeket, s a szervekből a bomlással megindult nedvek nyomán egy baktériumoktól mentes viaszosodás alakult ki, amely a tetemek mumifikációját eredményezte. A „nedves munka” utolsó szakasza azzal zárult, hogy a sírok fölé fákat ültettek.

Epilógus

1946 elején a brit katonai hatóságok által kiadott *Nordwest-Nachrichten* című újság, illetve 1945. december 30-án a TASSZ szovjet hírügynökség közölte, hogy a szovjet igazságszolgáltatás tíz német hadifoglyot ítél el – most már tudjuk, hogy vétkesen – a katyni mészárlás miatt. Hetet halálbüntetéssel, hármat 20 éves kényszermunkával sújtottak.

A szovjet ügyészek a háborús bűnösök nürnbergi perében a gyilkosságokat a németek nyakába igyekeztek varrni. Az amerikai bíró, *Francis A. Biddle* a Szovjetunió beadványát „*mértéktelennek*” nevezte, s megbízta munkatársát, *Herbert Wechsler*t az ügy tisztázásával. Mivel a nyugati szövetségeseknek már nem volt érdekük, hogy a pert a szovjet propaganda befolyásolja, más belátásra bírták *Nikicsenko* szovjet bírót. Wechsler nyilatkozatának felolvasásával, sőt *Roman Rugyenko* szovjet vádló letartóztatásával fenyegetőztek, ha beadványaival továbbra is semmibe veszi a bíróságot. Katynt ezért az ítélelhozatal során nem említették.

1951–1952-ben az amerikai Kongresszus különbizottsága széles körű nyomozást indított az ügyben, s ebből kiviláglott, hogy az Egyesült Államok már 1943–1945-ben erőfeszítéseket tett a bizonyítékok eltüntetése ellen. A 2364 oldalas jelentés rendkívül sok anyagot tartalmazott, de ez is politikai motivációt tartalmazott, vagyis a koreai háború idején az ellenfél lejáratásának szándékát.

Robert Jackson, aki az Egyesült Államok részéről legfőbb amerikai vádló volt, 1952-ben azt nyilatkozta: kormánya utasította, az eljárás során minimalizálják Katyn ügyét. *Elford Taylor*, Jackson utódja, a per után tízegynehány évvel mondta: „*minden lehetséges módon nyomást gyakoroltunk Rugyenkóra, hogy ne érintse ezt a kérdést. Az volt a meggyőződésünk, hogy ebben az esetben nem a németek, hanem az oroszok a bűnösök*”. Katyn ügyében a bíróság „*sokat jelentő hallgatást*” igyekezett tanúsítani. Nem hívták be a tanúnak a mészárlást túlélő *Swianiewicz* professzort, s nem használták fel az *Anders* birtokában lévő bizonyítékokat sem.

2003. április 11-én, a katyni mészárlás felfedezésének 60. évfordulója előtt két nappal a brit Foreign Office dokumentumot adott ki *British reactions to the Katyn Massacre 1943–2002*, amely szembeszökően utalt arra, hogy politikai okokból elkerüljük Oroszország vádolását a katyni tömegmészárlással, annak ellenére, hogy jól tudják, ezt az NKVD tette. Az angol kormány tehát nem változtatta meg álláspontját e kérdésben.

1989-ig azonban részben sikeresek maradtak a szovjet törekvések, hogy a kivégzéseket a nemzetiszocialistákra hárítsák. *Mihail Gorbacsov* 1990. április 13-án ismerte el a szovjetek egyedüli felelősségét az ügyben. A *Vojenno-Isztoricseszki*

Zsurnal című szovjet hadtörténeti folyóirat azonban még 1990–1991. évi cikkso-rozatában is a németek felelősségéről szóló verziót terjesztette. Végül *Borisz Jelcin* orosz elnök 1992 októberében adta át Lengyelországnak az 1940. évi szovjet ira-tot, amelyben az SZKP Politikai Bizottsága elrendelte a kivégzéseket.

A lengyel sürgetésre 1993-ban megindult vizsgálatot követően a TASSZ hír-ügynökség közleménye leszögezte, hogy a katyíni mészárlást az NKVD követ-te el 1940 tavaszán a Szovjetunió legfelsőbb hatóságainak parancsára. A szovjet ügyészség a lengyelek jogi segítségét kérte a tanúk kihallgatása, dokumentumok gyűjtése, stb. céljából. Leszögezték, hogy a bizonyítékok alapján a kivégzés-re irányított lengyel foglyok a Szmolenszk, Harkov és Kalinyin körzeti NKVD hivatal fellelt listáin *Pjotr Szuprunyenko* – az NKVD hadifogoly-központ elnö-ke – aláírása szerepel. Azt is megállapították, hogy a mészárlásban részt vett *Dmitrij Sztjepanovics Tokarjev*, a kalinyini körzeti NKVD hivatalának vezetője, és *Mitrofan Sziromjatnyikov*, a harkovi NKVD börtön akkori őre. Tokarjev 1991. június 25-én önként nyilvános feltáró vallomást tett.

Szustakiewicz lengyel ügyész leszögezte, hogy emberiség elleni bűntettéről van szó, amely nem évül el. *Zdzisław Pieszkowski* prelátus pedig arra hívta fel a figyel-met, hogy „*Katyń ügye régen és most is a lelkiismeret próbája, amely elől gyáván kibújtak még a legnagyobb hatalmak is. Félelem fog el, hogy ma ugyanaz megtör-ténhet, csak hogy most e próba előtt a mi lengyel népünk áll. A történelem viszont azt tanítja, hogy Katyń ügyét nem lehet elhallgatni.*”

Irodalom

- Arany Éva – Németh István: *Kelet Golgotája. Katyn, 1940.* In: *Rubicon*, 2008/6. 48–77. p.
- Földi Pál: *Fejezetek a KGB titkos történetéből.* Anno Kiadó, hely és évszám nélkül.
- Hoffman, Joachim: *Stalins Vernichtungskrieg.* München, Herbig Verlag, 1999.
- Kot, Stanisław: *Rozmowy z Kremlen.* Jutro Polski, London, 1959.
- Kaiser, Gerd: *Katyn, das Staatsverbrechen – das Staatsgeheimnis.* Aufbau Taschenbuchverlag, Berlin, 2002
- Jerzewski, Leopold: *Katyn, 1940.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1990.
- Madajczyk, Czesław: *Das Drama von Katyn.* Dietz Verlag, Berlin, 1991.
- Paul, Allen: *Katyń. Stalinska masakra i tryumf prawdy.* Świat Książki, Warszawa, 2003.
- Peszkowski, Zdzisław – Jedrenek, Grzegorz: *Zbrodnia katyńska w świetle prawa.* Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Pelplin, 2004.

A Barbarossa-terv (1940. december 18.)

„Bízalmas szolgálati ügy!”

A Führer és a Wehrmacht legfelsőbb parancsnoka

A Führer főhadiszállása. 1940. XII. 18.

OKW/WFSt(L/I) oszt. 33408/40. sz. vkf.

A felső vezetés részére 9 példány

Csak tisztek kezébe! 4 példány

21. sz. utasítás

„Barbarossa-terv”

A német fegyveres erőknek fel kell készülniük arra, hogy *Szovjet-Ororszországot* akár az Anglia elleni háború befejezése előtt is *gyors hadjáratban leverje* („Fall Barbarossa”).

A *szárazföldi csapatoknak* ehhez be kell majd vetniük valamennyi rendelkezésre álló magasabbegységet, azzal a megszorítással, hogy a megszállt területeket biztosítani kell minden meglepetés ellen.

A *légielő* esetében az lesz a döntő, hogy a keleti hadjáratban olyan nagy erőket szabadítson fel a szárazföldi csapatok támogatására, hogy számolni lehessen a szárazföldi hadműveletek gyors lefolyásával, s ezzel együtt a lehetséges minimumra kell korlátozni a keletnémet térségben az ellenséges légitámadások okozta károsodást. Enne e keleti súlypontképződésnek határt szab az a követelmény, hogy az uralmunk alatt álló egész harc- és hadiipari tér ellenséges légitámadások ellen kellően oltalmazandó, és nem állhatnak le az Anglia, különösen pedig a szállításai ellen támadó cselekmények.

A *haditengerészet* bevetésének súlypontja a keleti hadjárat alatt is egyértelműen Anglia ellen irányul.

A *felvonulást* Szovjet-Oroszország ellen adott esetben nyolc héttel a hadművelet tervezett megkezdése előtt fogom elrendelni.

A hosszabb beindítási időt igénylő előkészületeket – amennyiben még nem történtek meg – már most meg kell kezdeni és 1941. V. 15-ig be kell fejezni.

Döntő jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy a támadás szándéka ne váljék felismerhető.

A főparancsnokságok előkészületei a következő szempontok szerint hajtandók végre:

I. Általános elgondolás

Az orosz szárazföldi haderő Oroszország nyugati részében álló tömege merész hadműveletekben messze előretörő páncélos ékek révén megsemmisítendő, harc-képes részeknek az orosz térség végtelenségébe való visszavonulása megakadá-lyozandó.

Gyors üldözésben aztán el kell érni egy olyan vonalat, ahonnan az orosz légierő német birodalmi területeket már nem támadhat.

A hadművelet végső célja az eltorlaszolás az ázsiai Oroszország ellen nagyjából a Volga-Arhangelszk-vonalon. Ily módon szükség esetén az Urálban az oroszok kezén maradó utolsó iparvidék a légierő révén kikapcsolható.

E hadműveletek során az orosz *Keleti-tengeri Flotta* hamar elveszti majd tá-maszpontjait, s így nem lesz már harcképes.

Az orosz légierő hatékony közbelépése már a hadművelet kezdetekor erőteljes csapásokkal megakadályozandó.

II. Valószínű szövetségesek és feladataik:

1. Hadműveletünk szárnyain számolhatunk *Románia és Finnország* tevékeny részvételével a Szovjet-Oroszország elleni háborúban.

Hogy milyen formában kerülnek majd a két ország haderői beavatkozásuk so-rán német parancsnokság alá, ezt a Wehrmacht főparancsnoksága idejében fogja összeegyeztetni és megszabni.

2. *Románia* feladata az lesz, hogy az ott felvonuló erőcsoportosítással együtt az ott szemben álló ellenséget lekösse, és egyébként a mögöttes területen segédzol-gálatot teljesítsen.

3. *Finnországnak* fedeznie kell a Norvégiából jövő átvezényelt német „Észak” *hadseregcsoport* (a XXI. csoport részei) felvonulását, és vele együtt kell műkö-dnie. Emellett Finnországra hárul Hangö kikapcsolása.

4. Számolni lehet azzal a lehetőséggel, hogy *svéd* vasutak és országutak legké-sőbb a hadművelet megkezdésétől számítva a német „Észak” csoport rendelkezésére állnak majd.

III. A hadműveletek vezetése

A) Szárazföldi csapatok (az elem terjesztett elgondolások jóváhagyásával):

A Pripjaty-mocsarak által északi és déli részekre osztott hadműveleti térségben a súlypontot e területről *északra* kell képezni. Itt két hadseregcsoporthoz kell előírányozni.

E két hadseregcsoporthoz közül a délinek – a teljes front közepének – az a feladat jut, hogy különösen erős páncélos és gépesített magasabbegységekkel a Varsó körüli és tőle északra eső körzetből előnyomulva Belorussziában szétzúzza az ellenséges erőket. Ezzel meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a gyorscsapatok erős részei észak felé forduljanak és a Kelet-Poroszországból leningrádi általános irányban támadó „Észak” hadseregcsoporthoz együttműködve megsemmisítsék a Baltikumban harcoló ellenséges erőket. Csakis ennek az elsőrendű feladatnak a teljesítése után, amelyet Leningrád és Kronstadt megszállásának kell követnie, folytatandók a támadó hadműveletek Moszkvának, a legfontosabb közlekedési és hadiipari központnak az elfoglalása céljából.

Csakis az orosz ellenállás váratlanul gyors összeomlása indokolhatná mindkét feladat egyidejű végrehajtását.

A XXI. csoport legfontosabb feladata a keleti hadművelet során is Norvégia védelme marad. Az ezen felül rendelkezésre álló erők északon (hegyivadász hadtest), elsősorban a Petsamo-vidék és ércbányái, valamint az északi-jeges-tengeri útvonal biztosítására vetendők be, hogy aztán finn erőkkel együtt előrenyomuljanak a murmanszki vasútvonal felé és elvágják a Murmanszk terület szárazföldi ellátási útjait.

Hogy az ilyen hadművelet jelentősebb német erőkkel (2–3 hadosztály) Rovaniemi körzetéből és tőle délről végrehajtható-e, az attól függ, hogy Svédország kész lesz-e az ilyen felvonuláshoz rendelkezésünkre bocsátani vasútjait.

A finn haderő zöme azt a feladatot kapta, hogy a német északi szárny előnyomulásával összhangban a Ladoga-tótól nyugatra vagy mindkét oldalán indított támadással minél nagyobb orosz erőket kössön le és elfoglalja Hangót.

A Pripjaty-mocsaraktól délre bevetett hadseregcsoporthoz a súlypont Lublin körzetében kijevi általános iránnyal képzendő, hogy jelentős páncélos erőkkel gyors ütemben az orosz erők mély szárnyába és hátába lehessen előnyomulni, és azokat a Dnyeper vonalában fel lehessen gönygyölíteni.

A német-román erőcsoportosításnak a jobbszárnyon az a feladat jut, hogy:

a) védje a román térséget és ezzel az egész hadművelet déli szárnyát,

b) a „Dél” hadseregcsoporthoz északi szárnyának támadása során a szemben álló ellenséges erőket lekösse, és a helyzet kibontakozása során a légierővel együtt üldözve őket, megakadályozza rendezett visszavonulásukat a Dnyeszter mögé.

A Pripjaty-mocsaraktól északra és délre vívott csaták befejezése után az üldözés során törekedni kell: *délen* a hadigazdasági szempontból fontos Donyec-medence idejében való elfoglalására; északon Moszkva gyors elérésére.

Ennek a városnak az elfoglalása politikai és gazdasági szempontból döntő sikert jelent, amellyel ezáltal elesik a legfontosabb vasúti csomópont.

B) Légierő:

Feladata az lesz, hogy amennyire csak lehet, megbénítsa és kikapcsolja az orosz légierő működését, valamint támogassa a szárazföldi haderő hadműveleteit azok súlypontjaiban, nevezetesen a „Közép” hadseregcsoporthoz és a „Dél” hadseregcsoporthoz súlyponti szárnyain. Az orosz vasútvonalakat a hadművelet szempontjából való jelentőségüktől függően el kell majd vágni, illetve legfontosabb közeli objektumaiknál (folyamátkezeléseknél!) ejtőernyősök és deszantcsapatok merész bevetésével el kell majd foglalni.

Az összes erőnek az ellenséges légierő ellen és a szárazföldi haderő közvetlen támogatására való összpontosítása céljából a fő hadművelet alatt a hadiipart nem kell támadni. Csak a mozgó hadművelet befejezése után jöhetnek számításba ilyen támadások, elsősorban az Urál-vidék ellen.

C) Haditengerészet

A haditengerészetnek Szovjet-Oroszország ellen az a feladat jut, hogy saját partjainak biztosítása mellett megakadályozza az ellenséges haderő kitörését a Keleti-tengerről. Mivel Leningrád elérése után az Orosz Keleti-tengeri Flotta elveszti utolsó támaszpontját és így reménytelen helyzetbe jut, ezt megelőzően kerülendő a nagyobb tengeri hadműveletek.

Az orosz flotta kikapcsolása után az lesz a legfontosabb, hogy teljes mértékben biztosítsuk a forgalmat a keleti-tengeren, a többi között az északi haderőszárny utánpótlásának tengeri szállítását is (aknátlanítás!)

IV.

A főparancsnok urak által ezen utasítás alapján teendő összes intézkedéseknek félreérthetetlenül olyan színezetet kell adni, mintha *preventív lépésekről* volna szó arra az esetre, ha Oroszország változtatna velünk kapcsolatos eddigi magatartásán. Az előmunkálatok korai szakaszába bevont tisztek számát a minimális-

ra kell korlátozni, további munkatársakat minél később kell bevonni és csakis az egyes munkatársak tevékenységéhez elengedhetetlen mértékben. Különben az a veszély fenyeget, hogy a végrehajtási határidő tekintetében még nem is rögzített előkészületeink kiszivárgása folytán a legsúlyosabb politikai és katonai hátrányok adódnak.

V.

Várom a főparancsnok urak előterjesztéseit ezen utasításon alapuló további elgondolásait illetően.

Valamennyi haderőnem tervezett előkészületeiről és időbeli lefolyásulról a Wehrmacht főparancsnoksága útján kérek jelentést.

Adolf Hitler

In: L. Bezimenszkij: *A titkos Barbarossa-dossier*. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 205–210. p.

Tyimosenko – Zsukov: Megfontolások a Szovjetunió haderőinek stratégiai felvonulási tervére a Németországgal és szövetségeseivel való háború esetére (1941 május)

A Szovjetunió Honvédelmi Népbiztossága

1941 május

A Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa elnökének,

Sztálin elvtársnak

Beterjesztem Önnek véleményezésre a Szovjetunió haderőinek stratégiai felvonulási tervére vonatkozó megfontolásokat a Németországgal és szövetségeseivel folyó háború esetére.

1. Jelenleg Németország körülbelül 230 gyalogos hadosztályt, 22 páncélos hadosztályt, 20 gépesített hadosztályt, 10 légihadosztályt és 4 lovashadosztályt – összesen kb. 286 hadosztályt – mozgósított. Ezekből 1941. május 15-én 94 gyalogos hadosztály, 13 páncélos hadosztály, 12 gépesített hadosztály és 1 lovashadosztály – összesen 120 hadosztály – sorakozott fel a Szovjetunió határán.

Feltételezhető, hogy a jelenlegi politikai helyzetre tekintettel Németország a Szovjetunió megtámadása esetén ellenünk 137 gyalogos hadosztályt, 19 páncélos hadosztályt, 15 gépesített hadosztályt, 4 lovas hadosztályt és 5 deszant hadosztályt – összesen 180 hadosztályt – tud felállítani. A fennmaradó 104 hadosztály az ország belsejében, a nyugati határon, Norvégiában, Afrikában, Görögországban és Olaszországban állomásozik.

Minden valószínűség szerint a német hadsereg fő erői – 76 gyalogos hadosztály, 11 páncélos hadosztály, 8 gépesített hadosztály és 5 légihadosztály, összesen 100 hadosztály – Demblintől délre vonul fel, hogy Kovel, Rovno és Kiev térségében mérjen csapást.

E csapással egyidejűleg Kelet-Poroszországból csapás indul északra, Vilnius és Riga irányába, valamint koncentrált támadás Suwalki és Breszt térségből Volkoviszt és Baranovicsi térségébe.

Délen várható, hogy a román hadsereg, német hadosztályoktól támogatva, a német hadsereggel együtt támadást indít Smerinka általános irányába (nagyreszt áthúzva – javítások)

- a) (olvashatatlan)
- b) Munkács, Lvov irányába
- c) Sanok, Lvov

Nem zárható ki a németek egy másik, a San folyó térségéből Lvov irányába indított másik csapása sem.

Németország valószínű szövetségesei a Szovjetunió ellen a következő egységeket tudják felállítani: Finnország 20 gyalogos hadosztály, Magyarország 15 gyalogos hadosztály és Románia 25 gyalogos hadosztály.

Összességében Németország szövetségeseivel együtt 240 hadosztályt tud felvonultatni a Szovjetunió ellen. Ha figyelembe vesszük, hogy Németország hadseregét hátsószági összeköttetést biztosító szolgálatokkal mozgósításban tartja, akkor megelőzheti felvonulásunkat és meglepetésszerű csapást mérhet.

Ezt megakadályozandó és a német hadsereg széttűzése érdekében (utóbbi áthúzá), szükségesnek tekintem, hogy semmi körülmények között ne engedjük át a kezdeményezést a német parancsnokságnak, *előzzük meg az ellenfelet a felvonulásban és a német hadsereget akkor támadjuk meg, amikor még felvonulási szakaszban van, s nem tud frontot felépíteni és összefegyvernemi ütközetet megszervezni.*

II. A Vörös Hadsereg csapatainak első stratégiai célja a Demblintől délre felvonult német főerők megsemmisítése, és az operáció 30. napjáig az általános frontvonal érje el Osztrólenka, a Narev folyó, Łódz, Kreuzburg, Oppeln és Olmütz vonalat, hogy

a) a délnyugati front erőivel főcsapást mérjenek Krakó, Katowice irányban s így Németországot elvágják déli szövetségeseitől;

b) a nyugati front balszárnyával mellékcsapást mérjen Siedlce, Demblin irányban, hogy lekössék a Varsó körüli erőcsoportosítást és a nyugati frontot támogassák az ellenséges erőcsoportosítás megsemmisítésében;

c) Finnország, Kelet-Poroszország, Magyarország és Románia ellen mozgó-konny védelmet kell folytatni, hogy kedvező helyzet esetén készen álljanak a Románia elleni csapásra.

III. A stratégiai felvonulási terv szándékából kiindulva a Szovjetunió hadereje számára az alábbi erőcsoportosítások vannak előirányozva...

IV. A nyugaton felépítendő frontok összetétele és feladatai...

Északi front (Leningrád)...

Északnyugati front (főleg a Baltikum térsége)...

Nyugati front (főleg nyugat)...

Délnyugati front...

c) Magyarország és Románia államhatára kitartóan védelmezendő, és a Románia elleni koncentrált csapásvezetés Csernovic és Kisinyov térségéből biztosítandó, hogy továbbmenve a román hadsereg északi szárnyát megsemmisítve elérjük a Moldva-Iasi folyó általános vonalát.

A fenti szándékok megvalósítása érdekében időben olyan intézkedések teendők, amelyek nélkül az ellenség elleni meglepetésszerű támadás vezetése a levegőből és a szárazföldön egyaránt lehetetlen.

1. A csapatok titkos mozgósítása a tartalékosok gyakorlatozásának leple alatt hajtandó végre.

2. Annak látszatával, mintha kiképzőtáborokba vonulnának, titokban csapatösszevonások a nyugati határ közelében, s elsődlegesen valamennyi hadsereg a főparancsnokság tartaléka számára összevonandó.

3. A távoli katonai körzetekből a légierő titokban tábori repülőterekre vonandó össze, s azonnal meg kell kezdeni a légierő hátsországi szolgálatainak felállítását.

4. A hátsországi szolgálatok kiképzése és gyakorlatozásának leple alatt kiépítendő a hátsországi szolgálatok és folyamatosan felszerelendő az orvosi ellátás bázisa.

V. A Főparancsnokság tartalékainak csoportosítása. A Főparancsnokság tartalékában 5 hadsereg marad...

VI. Az összevonás és felvonulás biztosítása: hogy biztosítsuk magunkat a meglepetésszerű ellenséges csapástól, *leplezendő az erőösszevonás és a saját felvonulás*, és előkészítendő a támadásra való átmenet. Ezért szükséges:

1. A határörkörzetek valamennyi rendelkezésre álló csapatának valamint a nyugati határra való felvonulásra kilátásba helyezett teljes légierő bevetésével az államhatárok szívós védelmének és biztosításának megvalósítása.

2. A hazai légvédelem részletes tervének kidolgozása és a léghárító eszközök teljes készülségbe helyezése.

E kérdésekhez már számos rendeletet kiadtam, s az államhatárok védelmére és a léghárításra vonatkozó tervek kidolgozása 1941. június 1-éig lezárul...

VII. A flottának szóló utasítások az Ön által korábban már jóváhagyott jelentés szerint történtek.

VIII. A csapatok felvonulását és bevetésüket az alább kimutatott tartalékok biztosítják...

IX. Kérem:

1. Jóváhagyni a Szovjetunió haderői stratégiai felvonulására vonatkozó tervet a Németországgal való háború esetére.

2. A titkos mozgósítás és a titkos összevonás következetes végrehajtása, elsődlegesen a főparancsnokság és a légierő valamennyi tartalékhadseregének időben történő engedélyezése.

3. Kötelezni az ipart arra, hogy a páncélosok és repülőgépek termelési tervét, valamint a muníció- és üzemanyaggyártás és szállítás tervét a korábbi határidőn belül a legpontosabban teljesítsék....

S. Tyimosenko, a Szovjetunió honvédelmi népbiztosa, a Szovjetunió marsallja
G. Zsukov, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke

In: Walter Post: *Unternehmen Barbarossa. Deutsche und sowjetische Angriffspläne 1940/41*. Verlag E. S. Mittler & Sohn GmbH, Hamburg, Berlin, Bonn, 1996. 413–417. p.

Kot moszkvai lengyel nagykövet Sztálinról

Stanisław Kot lengyel nagykövet 1941. november 14-én találkozott először Sztálinnal, mert Sikorski moszkvai utazása fontos volt Sztálin számára, viszont Kot nem helyeselte az utazást. Közel két órás tárgyalásukon meglepetéssel tapasztalta, hogy a kommunista diktátoron semmi sem emlékeztetett az orosz forradalmár típusára.

„Kis kerek, hideg szemek, ápolt, kissé dundi kezek, ápolt szakáll és sem proletár, sem katonai szabású zárt kabátka, amely nagyon finom és különlegesen szép szürkés-kék anyagból készült, a nadrágja frissen vasalt, s ami feltűnő: a dús, őszes haj, és a sötét vastag szemöldök, ami emlékeztetett haja eredeti színére. Összességében egy önelégült örmény kereskedő benyomását keltette.

A nézése néha nyugodt, fegyelmezett, máskor pedig ravasz és gyanakvó, bizonyos pillanatokban rideg, hideg, majdnem hogy könyörtelen, s ez arra utalt, hogy gyors, okos és mindenekelőtt erős.

Senki, csakis ő volt arra képes, hogy megteremtse Oroszország hatalmát, amelynek erejét a háborúban megtapasztalták a németek. Ezt néha könyörtelen, és gyakran vad módon tette, de kétségtelen, hogy éles elméjűséggel, hallatlan energiával, az orosz társadalom, a szomszédos országok és a külpolitika remek elemzésével érte el. Könyörtelen, de hatalmas egyéniségével az egyik legnagyobb orosz despota volt. Az ő műve volt az orosz társadalom erejének egyesítése, a párt és a kormány központi uralmával egy kolosszális apparátus megteremtése, amely a legnehezebb próbákat is kiállta.”

Kotot udvarias nyugalommal fogadta, mint aki teljesen tisztában van azzal, mennyi kárt okozott a lengyel népnek, s milyen iszonyatos rendszert vezet.

Kot nem érezte magát szabadnak társaságában, de nyugalmat erőltetett magára. A tárgyalás minden pillanatát óvatos éberséggel kellett kísérni, hogy azonnal visszautasíthassa a hamis szemrehányásokat és olyan érveket hozhasson fel, amelyek nem utasíthatók könnyen vissza. A beszélgetésből kiderült, hogy minden Sztálinon múlik és nem Politikai Irodán, a főparancsnokságon, vagy a KB-n, netán Molotovon. A nagykövet azt akarta elérni, hogy Sztálintól kedvező döntést csikarjon ki a lengyelek számára, amely semmiképpen sem rontja a helyzetet.

Miután az „eltűnt” lengyel hadifogoly tisztek sorsa felől érdeklődött, Sztálin nyilvánvaló komédiázásba kezdett: odament a telefonhoz, és parancsolt: NKVD! És ezt olyan hangosan, hogy a terem másik végén is értsem, hogy nem tudja, mi történt velük, s meggyőződése, hogy az amnesztiának köszönhetően mindegyikük szabadlábon van.

„Itt Sztálin! Minden lengyelt kiengedtek a börtönökből? Mert hogy itt van nálam a lengyel nagykövet, aki azt mondja, hogy nem mindegyiküket.” Persze nem jutott el hozzám, hogy Sztálin milyen választ kapott. Az egész telefonálás módja, az ügyetlen kapcsolat, amelyben Molotovnak kellett segíteni, azt erősítette meg bennem, hogy senki sincs a vonal másik végén. A telefon csörgésére a készülékhez ment, csendben letette a kagylót, és felém fordulva lassú léptekkel, félhangosan, mintha magában beszélne, de úgy, hogy halljam, ezt mondta: „Igen, mindannyiukat szabadon engedték”.

Másodjára sokkal hosszabb ideig és jobban megfigyelhettem Sztálint, amikor Sikorski a Kremlbe látogatott. Az első nap egy két és fél órás megbeszélésen, és az ezt követő napon pedig egy négyórás banketten a Kremlben, amely után egy fél órás társalgás következett, majd a hírek közös megtekintése, végül pedig a barátsági egyezmény aláírása a két fél részéről, december 5-én.

A legtöbb társalgás a fogadáson történt, amikor Sztálin jobbára Sikorskit, baljára engem ültetett. Velünk szemben a marsallok és komisszárok népes csoportja foglalt helyet. Molotov sablon pohárköszöntője mellett Sztálin beszéde színesnek hatott. Még akkor is, ha valami nem ünnepélyeset mondott, az asztalnál csend volt, s többnyire nem azért, mert hallani akarták, hogy mit mond, hanem mert féltek magukra haragítani a csevegéssel, amikor ő beszél.

A legjobban arra emlékszem, amikor az általam feltett kérdésre: „Járt-e Lengyelországban?” hosszan válaszolt: *„Igen, jártam és jól emlékszem erre a tartózkodásra... 1913-ban, az első világháború kitörése előtt a párt Leninhez küldött, aki akkor Krakkóban tartózkodott. Egy véleményeltérést kellett vele tisztázni, amely zavart okozott a pártban. Úgy döntöttek, hogy nekem kell elutaznom. Belementem, bár nem tudtam, hogyan fogom végrehajtani, hisz akkortájt „illegálisként” nem folyamodhattam útlevélért. Azt mondták, hogy Dąbrowa Górniczáig kell utaznom, s ott keresni valamilyen megoldást, hogy átcsempésszenek a határon. Direkt olyan vonatot választottam ki, amely hajnalban ér Dąbrowába, hogy még a félhomályban sikerüljön elkerülni a csendőröket az állomáson. Amikor a vonat még nem ért az állomásra, én a hátsó kocsiból a sötétben kiugrottam, s elkerülve az állomás épületét déli irányba tartottam, mert azt mondták, hogy ez vezet Ausztriába és Krakkóba. Kértem valamilyen útra, amely az iránynak megfelelő volt, és futásnak eredtem, de volt valami bizonytalanságérzetem. Egyszerre egy házikó fényét pil-*

lantottam meg, majd közel lopózkodva láttam, hogy bent a cipész kopácsol, a cipőket javítja. Elhatároztam, hogy megkísérlem, s bekopogtam. A cipész kinyitotta az ajtót és kérdi. „Ki van ott?” Gondolkodás nélkül rávágtam: „Grúz forradalmár, egy cipész fia!” „Mit akarsz?” Megláttam az arcát, s egy kis bizalmat éreztem.

Megkérdeztem, megmutatná-e az utat a határig, mert Krakkóba kell érnem, de nincs útlevelem. „Én elvezetlek a határig, ha forradalmár vagy” – válaszolta. Azonban nem voltam biztos benne, hogy tényleg megteszi, vagy pedig a csendőrségre visz. De mit tehettem ebben a helyzetben? Egy órácskát gyalogoltunk, majd az út egy erdőhöz vezetett. Már világos lett, s végig azt vártam, hogy ez a cipész mikor visz a csendőrségre. De ehelyett bevitt az erdőbe és egy kis ösvényre mutatva megszólalt: „Ez a határ! Nem megyek veled tovább. Menj egyenesen ebben az irányban úgy egy jó órát, aztán keleti irányba, s meglátod Trzebnia vasútállomást. Ott felülsz a bécsi vonatra, s leszállsz Krakkóban.”...s végig mesélte a történetet, hogy eljutott Krakkóig, Leninnel találkozott, aki megetette, aztán megkérdezte, hogy miért nem evett a Trzebnia-i állomáson, hiszen ott egy remek étterem van.

„A lengyelek nem adtak nekem” – válaszoltam, s amikor megkérdezte, hogy történt, rákérdezett:

„Milyen nyelven rendeltél?”

„Hát milyenen? Oroszul, hiszen nem beszélek más nyelvet!”

„Hogy te milyen buta vagy, Sztálin” (Itt az összes komisszár csodálkozva nézett Sztálinra, mintha megütközve azon, hogy valaki ilyen szavakat használ). „Hát nem tudod, hogy a lengyeleknek az orosz nyelv az üldözőik nyelve?

...Lenin e figyelmeztetését használta fel Sztálin arra, hogy kimondhassa, hogy a cár üldözte a lengyeleket, de a dolgot bővebben igyekezett bemutatni, s kifejtette, hogy a lengyelek és Moszkva között évszázadokon át voltak összeütközések.

„Egyszer a lengyelek foglalták el Moszkvát, aztán az oroszok Varsót”. Itt közbevágtam: „A lengyelek a XVII. században voltak Moszkvában pár hónapig, az oroszok pedig több mint 100 évig – miért voltatok olyan sokáig nálunk?”

...Mintha arra számítottak volna, hogy a nyugati világ nem hisz a bolsevikok őszinteségében, Sztálin hangsúlyosan kijelentette, hogy részükről teljes mértékben betartják az egyezményeket és a szerződéseket, és tartják a szavukat. Molotov és Visinszkij még erőteljesebben bizonygatta ezt, csak sajnos pontosan ott, ahol nyilvánvaló volt a hazugság és az egyezmény megszegése. Hogy megkönnyítsék maguknak ezt a lehetőséget, a szovjet diplomaták gondosan szövegezték meg az egyezmények szövegeit és az egyes fordulatokat a záradékban úgy, hogy nyitott kapukat hagyjanak a számukra megfelelő értelmezéshez.

Fordulataiban, kétértelműségében, ravaszságában Sztálin és a szovjet diplomácia általában a cárok diplomáciájának módszereit örökölte. Különösen azokat a

jellemző vonásokat, amelyek már az erzsébeti időkben találóan figyelt meg *Giles Fletcher*, brit képviselő... és amely keleti hagyományokból táplálkozott.

Az eddigi bolsevik vonaltól eltérően Sztálin a cári kultuszhoz és a múlt kultuszához húzott. Például Alekszander Nyevszkijt, Donski Dimitrijt, Szuворovot és Kutuzovot is ünnepelték. Rettegett Ivánt úgy állítják be, mintha Sztálin bátyja lenne (vö. Robert Magidoff: *The Kremlin vs. the People*, New York, 1953., aki szemtanúja volt az orosz nacionalizmus visszatérésének). 1942-ben a kujbisevi követségen a kiváló írótól, a cárok magasztalójától, Alekszander Tolsztojtól halottam Sztálint dicsérni, mint olyant aki szívesen olvassa a cárokat magasztaló műveit.

A szovjet diplomáciát gondos előkészítés jellemezte minden kérdést illetően. Mindent sokoldalúan, alaposan tanulmányoztak, s az összes forrást és szöveget felkutatták. Így például megtudtam, hogy Sztálint különösen érdekelte a lengyel kérdés. Az összes külföldi kirendeltséget utasította, hogy gyűjtsék össze és küldjenek meg minden erre vonatkozó anyagot a beszélgetésekről, újságokból, sőt még a pletykákból is. Mindegyiket szorgalmasan átnézte, s az összes kis cetlit elolvasta.

Sztálin ebben kitűnt a szövetségesek közül, mint ahogy a szovjet diplomácia ma is fölényben van a szövetségesekkel szemben azzal, hogy sokoldalúan ismeri az anyagot. Minden kérdésben gondosan felkészült, hogy előre lássa a különféle eshetőségeket, s a legkülönbözőbb esetekre is kidolgozza a megoldást. S főleg mindig teljesen tudatában van céljának, amikor az ellenfél vagy nincs teljesen tisztában saját céljával, vagy nincs alaposan felkészítve a tárgyaláshoz, vitákhoz és a másik fél álláspontjának értékeléséhez.

Ennek köszönhetően Sztálin nemegyszer zsarolhatta a szövetségeseket a különféle veszélyekkel, mint például különbéke Hitlerrel, vagy pedig követségeik fellármázták Londont és Washington, ahol Moszkva közvetítői különböző híreket terjesztettek. Sztálin arra is képes volt, hogy a legkülönfélébb fantasztikus koncepcióiba bevonja a szövetséges kormányokat. A lengyelek vonatkozásában képes volt bebeszélni még Churchillnek is, hogy a londoni lengyel emigráns kormány szimpátiát táplál Hitler iránt.

A Vichy-kormány zsidópolitikája

1940. május 14–június 22: a németek franciaországi hadjárata; június 22-én Compiègne-ben aláírják a francia-német fegyverszünetet
1940. július 17: a maradék délkeleti terület Vichy központtal Philippe Pétain „államfő” kormányzásával francia irányítás alatt maradt; helyettese Pierre Laval, Németország híve
1940. július 17: törvénybe iktatták, csak az tölthet be közhivatalt, akinek apja francia származású
1940. július 22: felülvizsgálták az 1927 óta adományozott francia állampolgárságot
1940. október 3: antiszemita törvény faji alapon definiálta, ki a zsidó
1940. december 13: Pétain német-barátsága miatt felmenti Laval miniszterelnököt s háziőrizetbe helyezi
- 1941 február: François Darlan admirális miniszterelnök
1941. március 29: Központi Zsidó Hivatal (CGQJ) felállítása
1941. június 2: a második zsidótörvény
1941. november 29: létrejött az Union générale des israelites de France – UGIF (Francia Izraeliták Általános Szövetsége), amely minden zsidó jótékonyági szervezetet egyesített
- 1942 április: német nyomásra Laval ismét miniszterelnök
1942. november 8: a Vichy-haderők főparancsnoka, Darlan Algírban kapitulál a szövetségesek előtt, majd a német csapatok ellen harcol. Válaszul a németek megszállják Franciaország korábban meg nem szállt részeit
1942. december 24: meggyilkolják Darlant, utódja Giraud tábornok
1943. május 15: Jean Moulin de Gaulle megbízásából megalakítja a francia ellenállás csúcsszerveit (CNR), majd a CFLN-t, amely emigráns kormányként működik
1944. augusztus 20: a szövetségesek normandiai partraszállása után a Vichy-kormány Hitler parancsára a németországi Sigmaringen kastélyába költözik; Pétain államfő, Laval miniszterelnök. A kastélyban egyúttal Japán és Olaszország nagykövetsége is helyet kap. A 6000 helyi lakos mellett 500 milicista, 700 francia katona s több ezer menekült tartózkodik a helységben
1944. augusztus 25: De Gaulle győztesként bevonul Párizsba és kikiáltja a köztársaságot
1945. augusztus 15: a Franciaországba önként visszatért Pétaint hazaárulás és kollaboráció vádjával halálra ítélik, az ítéletet de Gaulle azonban életfogytiglani börtönre változtatja
-

Franciaország 1940–1944 között

Az 1940. június 22-i fegyverszünet nyomán Franciaország nagyobb része a fővárossal együtt német megszállás alá került. A maradék délkeleti területen Vichy központtal, *Philippe Pétain* kormányzásával 1940. június 17-én megalakult Vichy-kormány számos katonaviselt taggal rendelkezett, szellemiségét tekintve pedig konzervatív és katolikus beállítottságú volt. A francia forradalom *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* jelszavai helyébe a *Munka, Család, Haza* jelszava lépett. Pétain álláspontja a vereség után az volt, hogy a fegyverszüneti egyezmény min-

den pontját teljesíteni kell, hogy a franciák a lehető leggyorsabban lerázhassák magukról a német megszállókat. Ezzel elkezdődött a kollaboráció politikája, amely az egész francia államra kiterjedt.

A második világháború kezdetén Franciaország területén hozzávetőlegesen 350 ezer zsidó élt, akik az összlakosság alig 1%-át tették ki. A zsidó lakosság összetételét tekintve nagyjából fele-fele arányban voltak francia nemzetiségűek és bevándoroltak. Az asszimilálódott zsidók lojálisak voltak a francia államhoz. A bevándorlók nagy többsége az első világháborút követően jelent meg az országban és magukkal hoztak olyan új elemeket, mint a zsidó munkásszervezetek és a radikalizálódás. Éppen emiatt kerültek összetűzésbe „a francia zsidók” és a bevándorolt zsidók. „A francia zsidók” az újonnan érkezettek magatartása miatt az antiszemitizmus fellángolásától tartottak.

A *franciaországi antiszemitizmus* már az 1880-as években körvonalazódott, de kinyilatkoztatása 1894-ben történt meg a Dreyfus-ügyként elhíresült perben. Ettől kezdve a zsidóellenes megnyilvánulások a francia politika jellegzetessége lett. Pétain maga mérsékeltlen volt antiszemita, míg kormánya erősen zsidóellenes volt. Pétain abban bízott, hogy az antiszemitizmussal imponálnak a németeknek és így hamarabb megszűnik a megszállás.

A Vichy-kormány 1940 nyarán és őszén nyíltan *zsidóellenes intézkedéseket* hozott, amelyek súlyosan érintették a francia zsidóság jogait. 1940. július 17-én törvénybe iktatták, hogy csak az viselhet közhivatalt, akinek apja francia származású. Július 22-én felülvizsgálták az 1927 óta adományozott francia állampolgárságot, így majdnem 6 ezer zsidót fosztottak meg politikai jogaitól és a hadseregből is eltávolították őket. A külföldi származású zsidó katonáknak, pedig éppen ez nyújtott volna védelmet. Augusztus 16-án törvényerőre emelték, hogy aki nem francia apától született, az nem lehet orvos és ügyvéd sem. Augusztus végén Pétainék nyíltan teret engedtek az antiszemita propagandának. 1940. október 3-án pedig egyértelműen *antiszemita törvényt hoztak*, amely faji alapon definiálta, ki a zsidó. Ugyanebben a törvényben zárták ki a zsidókat a sajtó és a közoktatás állásaiból. Ez a törvény kitiltotta a zsidókat a magasabb köztisztviselői pozícióktól és a tisztikarból is. Október 4-én döntöttek a külföldi zsidók internálásáról, illetve rendőri felügyelet alá helyezéséről. Majd október 7-én az algériai zsidókat megfosztották francia állampolgárságuktól, így kiszolgáltatottak lettek a Vichy-kormány antiszemita magatartásának.

A második világháború után a francia közvélemény nagy része úgy vélte, hogy a zsidóellenes intézkedések a megszálló németek akaratából történtek. Valójában a németek csak 1940. szeptember 27-én hoztak nyíltan zsidóellenes rendeletet. Hiszen 1940 nyarán még az angolok elleni háborúval voltak elfoglalva és csak

az ősz elején kezdtek foglalkozni a megszállt területek sorsával. 1940. október 18-án rendelkeztek a megszállt területek zsidó kézen lévő vállalatairól (nemcsak a tulajdonos nélkül maradtak), amelyek élére gondnok-biztosságokat nevezett ki. Ezen intézkedésben a franciák a hazai tulajdon kifosztását látták, ezért 1940. decemberében létrehozták a *Service de contrôle des administrateurs provisoires* – SCAP, vagyis az Ideiglenes Gondnokságokat Ellenőrző Szolgálatot. E szervezet megalapításából is jelzi, hogy a francia kormányzat kezdettől fogva részese és végrehajtója volt az árjásításnak. A Vichy-kormány e rendelkezéseket úgy állította be, mint prevenciós, megelőző politikát, amely megvédi a franciákat attól, hogy a németek kiterjesszék kegyetlen faji törvényeiket a déli övezetre.

A németek a zsidók kitoloncolására Németországból és a megszállt területekről még 1941-ben is a francia déli övezetet találták a legalkalmasabbnak. Így 1940 nyarán és őszén, majd 1941 tavaszán több ezer zsidót szállítottak vonatokkal a déli zónába. A Vichy-kabinet ezt nem nézte jó szemmel, mivel ellenkezett antiszemita politikájával. A zsidók elhelyezésére emigrációs terveik voltak; Palesztina és Madagaszkár neve is felmerült, de ezeket végül elvették. Így az internálótáborok nyomorúságos korszaka kezdődött Vichy-Franciaországban.

1940 nyarán már 31 koncentrációs tábor működött, közöttük a legjelentősebb: Argelès (nagy részük spanyol menekült), Rivesaltes, Rieucros (nőtábor), Gurs (németországi zsidók gyűjtőtábor), Les Milles és Noé. Az északi övezetben lévő 15 gyűjtőtábor a németek összevonták. 1941-ben a razziákon elfogottakat már a három nagy internálótábor egyikébe vitték (Beaune-La-Rolande, Pithiviers és Drancy-ba, Párizs egyik északkeleti kerülete). A németek e razziákon a francia rendőrség zsidó-listáit használták, amelyet egy 1940. évi német rendelet alapján kellett összeállítaniuk. Internálótáborokat állítottak fel Európán kívül Észak-Afrikában, Algériában és Marokkóban, közöttük a Casablanca vizein állomásozó hajókon. Franciaország északi és déli zónájában 1940. szeptemberében kb. 50 ezer zsidó volt gyűjtőtáborokban. Az internálások korát követően a Vichy-vezetés átvette a deportálás politikáját.

A franciák kollaborációs törekvéseit (nemzeti forradalom, a német győzelem után jó pozíciót szerezni Európa „új rendjében”) megerősítette a világháború elhúzódása és a német erők egymást érő győzelmei. Vichy vezetése hitt abban, hogy a németekkel egyenrangú partnerként megőrizheti függetlenségét, a megszállt övezetben pedig visszaállíthatja a francia államigazgatást. A náci politika már egész Európát behálózta és ebben a helyzetben a franciák csupán egy láncszem voltak a gépezetben. Önállóságuk pedig hiú ábránd volt, mert a kollaborációs politikát Hitler szabta meg. Vichynek részt kellett vállalnia a zsidók kiszolgáltatásában, az ellenállás letörésében, a gazdaságnak pedig a német haderőt kellett

szolgáltatnia. A németek nem engedélyezték a németbarát *Pierre Laval* leváltását és az antiszemita pártok feloszlását sem. Cserében a németek elengedtek néhány ezer francia hadifoglyot és 1943 tavaszán megszüntették a demarkációs vonalat. Így tulajdonképpen Hitler profitált a franciák önállóságának illúziójából.

A német megszállók között az elvakult antiszemita *Theodor Dannecker* testesítette meg a legbuzgóbban a zsidóellenes politikát. A megszállók jól tudták, hogy „a zsidó kérdést” leghatásosabban csak a francia kormány együttműködésével lehetett véglegesen megoldani. Dannecker 1941 februárjában *Darlan* új francia kormányfő elé terjesztette javaslatát, miszerint létre kell hozni egy Központi Zsidó Hivatalt. A franciák jóváhagyták az új szerv létrehozását, csak az intézmény nevét változtatták meg (*Commissariat Général aux Question Juives – CGQJ; Zsidókérdés Főbizottsága*). Úgy gondolták, hogy a zsidóellenes politikát egyesítve megőrizhetik önállóságukat. Így 1941. március 29-én törvényes kereteket kapott a CGQJ, s a német rendelkezések végrehajtásába teljesen bevonták a francia adminisztrációt. Az új intézmény élére a franciák *Xavier Vallat*ot nevezték ki, aki antiszemita volt, de nem németbarát. Vallat politikáját jellemezte, hogy igyekezett megvédeni a németektől az északi övezet zsidó javait. 1941. június 2-án a második zsidótörvényben Vallat elrendelte a déli zóna zsidóinak összeírását és július 22-e után erre a részre is kiterjesztette az árjásítást.

1941. július 19-én az Ideiglenes Gondnokságokat Ellenőrző Szolgálatot a Zsidókérdés Főbizottságához csatolták. E törvényeket megelőzően Pétain 1941 nyarán érdeklődött a Vatikánban: mi lenne a Szentszék hivatalos álláspontja, ha Franciaországban antiszemita törvényeket vezetnének be. Úgy tájékoztatták, hogy a Vatikán elvben ugyan elítéli a rasszizmust, de nem utasít el minden zsidóellenes intézkedést. Eközben Dannecker sem tétlenkedett, s elérte, hogy a zsidóktól elvegyék személyazonossági igazolványaikat. Egy *Judenrat*, azaz zsidótanács felállítását is kezdeményezte, amellyel meggyorsítaná a zsidóság elkülönítését és hozzáférne az Egyetemes Izraelita szövetség vagyonához. Vallat a javaslatot úgy találta a kormánynak, mintha az ő ötlete lenne és így inkább francia, mint német befolyás érvényesülne.

1941. november 29-én létrejött az *Union générale des israelites de France – UGIF* (Francia Izraeliták Általános Szövetsége), amely a CGQJ jogköre alatt egyesített minden zsidó jótékonyági szervezetet. Az intézkedés sokkolta a zsidó vezetőket. A németek ezt nem hagyták annyiban, semlegesítették Vallat törvényét, így nem sikerült kijátszania a németeket. Kísérletéért Vallatnak távoznia kellett.

A CGQJ irányítását 1942 májusától 1944 februárjáig a németbarát *Louis Darquier de Pellepoix* vette át, akit korábban bebörtönöztek zsidóverésért és anti-

szemita megnyilatkozásai miatt. A németek bábként használták. 1944 tavaszától formálisan *Du Paty de Clam* vezette a CGQJ-t, ugyanis ettől kezdve az SS maga végezte a deportálásokat.

Vichy rendőrségének kiemelt szerepe volt a letartóztatásokban, a zsidók összegyűjtésében és a deportálásokban. A németeknek viszonylag kevés rendőrük volt és helyismerettel sem rendelkeztek. Ezért a zsidóellenes intézkedések betartását, a külföldi zsidók letartóztatását, a deportálásokat a kollaboráns francia rendőrség végezte. A rendőrséget Laval irányította, működését pedig *René Bosquet* belügyminisztériumi államtitkár tartotta kézben.

1942-ben a francia rendfenntartó szervek már teljesen együttműködtek a németekkel. Sőt Laval kezdeményezte, hogy a meg nem szállt területekről is zsidókat hurcoljanak el és szó nélkül hagyták azt is, hogy francia zsidókat is elvigyenek. 1942 júliusában *Párizsban nagy zsidó razziát tartottak*. Ekkor a megszállt területek érsekei tiltakozó levelet írtak Pétainnak, s imádkoztak az üldözöttéért. Laval óva intette a Vatikánt és a francia egyházat, hogy újjat húzzanak a hatóságokkal, mert akkor a kolostorokban elrejtőzött zsidókat is elviszik. Laval bizonyítandó, hogy komolyan beszél, Lyonban több papot is elfogatott zsidó gyermekek rejtegetéséért.

A *franciaországi zsidó deportálások* miatt az Egyesült Államok és Svájc is tiltakozott, jóllehet Svájc tiltakozása és együttérzése nem volt teljesen őszinte. Megerősítették határaik őrzését és menekülteket toloncoltak vissza, azzal az indokkal, hogy zsidóként nem kérhetnek politikai menedékjogot. 1942-ben a francia zsidóság nagyszámú deportálásának gátat szabott a vasutak szállítóképességének szűkössége. 1943 elején a németek már francia zsidókat is deportálni akartak, de ebbe Pétain nem egyezett bele.

A francia lakosság 1940–1941-ben közönyösen figyelte az eseményeket, nem volt fogékony az antiszemitizmusra. A németeknek – akármennyire is szeretnék volna – nem sikerült bevezetniük a sárga csillag viselését, mert az felháborította volna társadalmat. A német antiszemita politika elleni tiltakozás a közoktatásban volt a leglátványosabb. A passzív együttérzésből 1942 nyara mozdította ki a francia lakosságot, amikor is megkezdődtek a deportálások. A megrázó jelenetek láttán ekkor kezdtek cselekedni és mentőakciókat szervezni.

A francia holokauszt áldozatainak száma 77 320 fő volt, s a francia zsidók 75%-a túlélte. A *kollaboráns Vichy-kormány antiszemitizmusa a külföldi zsidók ellen irányult*, akiket azonnal deportáltak. A megszállt ország kormányának támogatása nélkül a nácik nem sok eredményre jutottak volna. A Vichy-kormány nem engedte deportálni a francia zsidókat, de 1940–1942 között német nyomás nélkül hozta

meg zsidóellenes intézkedéseit, s felbontott minden kapcsolatot a külföldi zsidók és a francia állam között. Ezért a Vichy-kormányzat nem menthető fel a bűnösség és a náciikkal való kollaboráció alól.

Irodalom

- Carlier, Claude – Martens, Stefan (Hrsg.): *La France et l'Allemagne en Guerre (Septembre 1939 – Novembre 1942)*. Paris, 1990.
- Eggers, Christian: *Die Lager des Vichy-Regimes. Die Internierung jüdischer Flüchtlinge in Frankreich 1940–1944*. Campus, Frankfurt am Main, 2000.
- Hirschfeld, Gerhard – Marsh, Patrick (Hrsg.): *Kollaboration in Frankreich. Politik, Wirtschaft und Kultur während der nationalsozialistischen Besatzung 1940–1944*. S. Fischer, Frankfurt am Main, 1991.
- Jäckel, Eberhard: *Frankreich in Hitlers Europa: die deutsche Frankreichpolitik im 2. Weltkrieg*. Stuttgart, 1966.
- Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica, Budapest, 2001.
- Kasten, Bernd: „Gute Franzosen”. *Die französische Polizei und die deutsche Besatzungsmacht im besetzten Frankreich 1940–1944*. Thorbecke, Sigmaringen, 1993.
- Klarsfeld, Serge – Meyer, Ahlrich (ford.): *Vichy Auschwitz: die Zusammenarbeit der deutschen und französischen Behörden bei der Endlösung der Judenfrage in Frankreich*. Greno, Nördlingen, 1989.
- Martens, Stefan – Vaisse, Maurice (Hg.): *Frankreich und Deutschland im Krieg (November 1942–Herbst 1944)*. Okkupation, Kollaboration, Résistance. Akten des deutsch-französischen Kolloquiums. Bouvier, Bonn, 2000.
- Meyer, Ahlrich: *Täter im Verhör. Die „Endlösung der Judenfrage” in Frankreich 1940–1944*. WBG, Darmstadt, 2005.
- Zielinski, Bernd: *Staatskollaboration. Vichy und der Arbeitskräfteeinsatz im „Dritten Reich”*. Westfälisches Dampfboot, Münster, 1995.

Rudolf Hess titka

1894: Rudolf Hess születése az egyiptomi Alexandriában

1920: belépett a náci pártba, majd az 1923. évi müncheni sörpuccs után együtt raboskodott Hitlerrel

1933: Hitler leghűségesebb vazallusának a Führer helyettese szimbolikus címet adományozta

1941. május 10: Hess vadászrepülőn Skóciába repült

1946: Nürnbergben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték

1966 után: ő maradt az egyetlen fogoly a hatszáz fős spandau-i börtönben

1987. augusztus 17: öngyilkosságot követett el

1941. május 10-én 507 német bombázó indult támadásra London ellen. Ugyanezen az estén, 18 óra 10 perckor, az Augsburg melletti Haunstetten repülőtéréről egy szürke Messerschmitt Bf 110E-2/N típusú vadászrepülő is a levegőbe emelkedett és a skót partok felé tartott. A pilóta *Adolf Hitler* helyettese, *Rudolf Hess* volt. Békét akart kötni az angolokkal.

Hess repülésének igazi okait és összefüggéseit a mai napig nem ismerjük, és nem tudjuk azt sem, milyen okok befolyásolták Hess további magatartását, némaságát, „*emlékezet-kieséseit*”. Spekulációk, összeesküvés-elméletek – Hitler megbízásából repült, a brit hírszerzés csalta csapdába, Hess hasonmása volt Skóciában stb.

– vetnek fel újabb és újabb kérdéseket. Hess egy német történész szerint „*a szó hétköznapi értelmében biztosan nem volt elmebeteg vagy bolond. Ugyanakkor Hitler önféjű, tudatlan és teljes mértékben alázatos vazallusa volt, aki makacsul ragaszkodott ahhoz a téveszméhez, hogy az Anglia és Németország közötti béke tervét valóra kell váltani*”.

Rudolf Walter Richard Hess 1894-ben született az egyiptomi Alexandriában, Ibrahimieh elővárosban. Apja, *Fritz Hess* a felső-frank Wunsiedelből származó nagykereskedő volt, aki fia nevelésében a legszigorúbb mércét alkalmazta. Anyja ősei közé tartozik *Ulrich Zwingli* svájci reformátor. Hess a helyi német iskola után

Reicholdsgrünben, majd Bonn mellett, a Bad Godesberg-i evangélikus internátusban folytatta tanulmányait. Matematikából és fizikából elért eredményei alapján mérnök vagy fizikus akart lenni. Apja akaratának megfelelően („nem adok pénzt kenyértelen okoskodásra!”) azonban Neuchâtelben kereskedelmi internátusban tanul, majd Hamburgban vett részt gyakorlati kereskedelmi képzésen. Az első világháborúban önkéntesként a gyalogságnál szolgált, ugyanabban a bajor ezredben, mint Hitler, de csak később ismerték meg egymást. Ott volt Verdun ostrománál, majd a lechfeldi repülős iskola elvégzése után egy hétig vadászpü-lőként szolgált és hadnagyként szerelt le.

A háború után népgazdaságot, történelmet és geopolitikát hallgató müncheni egyetemistaként és bútorügynökként kerül kapcsolatba a nemzetiszocialista körökkel. 1920-ban lépett be az NSDAP-be, a 16. sorszámú tagkönyv tulajdonosa. Kezdetben Hitler magántitkára. 1923-ban részt vesz Münchenben a Hitler-puccsban, az NSDAP vezetőjével együtt tölti az ítélet szerint másfél éves, ténylegesen 9 hónapos várfogságát Landsbergben. Itt a magasugrás gyakorlása mellett nagyrészt azzal tölti az idejét, hogy Hitler néhány fejezetet diktál neki (mintegy 400 nyomtatott oldalnyi anyagot) a *Mein Kampf*ből. Szabadulása után asszisztensi állást ajánlanak neki az egyetemen, de ő végleg Hitler mellett dönt, aki egyfajta pótapa lesz számára. Magánbeszélgetésekben „*Tribun*”-nek (népvezérnek) nevezi. Hess feladatai közé tartozik a párton belüli konfliktusok rendezése, a párttagok és Hitler kapcsolatainak alakítása, majd 1932-től a nemzetiszocialista tartományi, községi, parlamenti munka és a pártsajtó felügyele.

A Führer helyettese – Hitler 1933-ban, a nácik hatalomra jutása után ezzel az NSDAP-re, és nem az állam irányítására vonatkozó szimbolikus címmel jutalmazza leghűségesebb vazallusát. Hess a müncheni pártközpont biztonságáért és Hitler álláspontjának az állami intézményekkel és a párt szerveivel szembeni képviselétéért felelős tárca nélküli birodalmi miniszter és SS-Obergruppenführer is lesz.

Hitler helyetteseként Rudolf Hess a harmincas évek közepétől alig rendelkezett tényleges hatalommal. (Hitler *Ernst Röhm* és társai likvidálását sem egyeztetette vele.) Amíg más nemzetiszocialista vezetők – például *Martin Bormann* – kiverekedték maguknak a karrierjüket, addig neki csak a maradék – például a törvénytervezetek formálása – jutott. Ezért egyszer a „*mozgalom siratófalának*” nevezte magát, mások „*Hess kisasszonynak*” hívták. A „*mérsékelt nemzetiszocialista*” hírében álló Hess hétköznapijai kávé melletti összejövetelekből (angol komornyikja volt), karácsonyi ünnepegekből és védnökösködésből álltak. Máskülönben egyre csak himnuszokat zengett az őt egyre ritkábban fogadó Hitlerről – még akkor is, amikor már régen minden romokban hevert. Egy gyűlésen azt hangsúlyozta:

„A hűség annyi, mint engedelmeskedni az engedelmesség kedvéért.” Esküvőjén Hitler a tanúja, s fia, Wolf Rüdiger (Wolf – Hitler önmagát becézte így) neve is Hitler iránti csodálatát hirdeti. Pedig Hitler Göringnek elmondta: reméli, hogy Hessnek sosem kell őt pótolnia. „Nem tudom, kit sajnálnék jobban: Hesst vagy a pártot.”

Hess már 1940 nyarán megbízta titkárnőjét, hogy szerezze be az Északi-tenger környékére vonatkozó időjárás-jelentéseket. Egy 1941 novemberében feleségéhez írott levelében így fogalmazott: „Erősen hiszem, a repülésről, amelyre a közeljövőben készülök, visszatérek és az utat siker koronázza. Ha azonban nem így történne, a magam elé kitűzött cél akkor is érdemes a legnagyobb erőfeszítésre.” Hosszas előkészületek, az út többszöri elhalasztása után 1941 májusában minden készen állt Haunstettenben. Hess Alfred Rosenberg társaságában megebédelt, majd a rep-térre ment. Az ezüstszürke, póttankokkal felszerelt gép a levegőbe emelkedett, s az utána küldött angol Spitfire sem érte utol. Skócia felett ejtőernyővel leugrott, a manőver és a zuhanás közben kétszer is eszméletét veszítette. Élete első ejtőernyős ugrása volt ez, bal bokája kificamodott. Eaglesham közelében, egy dungaveli farmon, Lord Hamilton birtoka mellett ért földet, ahol a brit polgárőrség őrizetbe vette a Luftwaffe századosi egyenruhájában lévő Hesst. Hamiltonról, akit a *Mount Everest-i pilóták* című könyvből már ismert, Hess naivan úgy vélte, hogy az angol békemozgalom vezéralakja, aki elősegítheti a két állam megegyezését, sőt Churchill elmozdításához is elég a befolyása. Azt sem tudta, hogy a herceg, aki a RAF repülőparancsnoka volt alezredesi rangban, éppen szolgálatban volt.

Hesst, aki Alfred Horn néven mutatkozott be, kihallgatták, pszichiátriai vizsgálatnak vetették alá. Egy orvosi jelentés szerint tettét „egy mindjobban elhatalmasodó idealisztikus kényszer hatására” követte el. Az eseményekről értesülő Churchill is nyugodtan megnézte még a *Marx fivérek a vadnyugaton* című filmet. Későbbi emlékirataiban is inkább anekdotaként emlékezett vissza a történetekre. Végül Ivone Kirkpatrick, aki korábban a berlini angol követségen teljesített szolgálatot, azonosította a családi fényképeit mutogató Hesst.

A Führer helyettese Nagy-Britanniában a háború befejezéséről akar tárgyalni. Küldetését nem beszélte meg Hitlerrel (bár Reinhard Spitz, Ribbentrop külügy-miniszter adjutánsa éppen az ellenkezőjét állítja), ugyanakkor jegyzőkönyvbe mondta, hogy a békekötés feltételeit a Führertől tudta meg nagyszámú megbeszélésük alkalmával. Az egyik ilyen négyórás eszmecserejükre május 4-én, tehát nem sokkal a skóciai misszió előtt került sor. Sem dokumentum, sem szemtanú nincs, aki a beszélgetés tárgyáról biztosat állíthatna. Feltételezhető, hogy amennyiben Hitler támogatta vagy kezdeményezte volna Hess útját, semleges tárgyalóhelyet választva nem teszi ki követét a fogságba esés veszélyének. Arról nem is

beszélve, hogy a „*Führer helyettesének*” kiszolgáltatásával nem adott volna ekkorra adut a brit propaganda kezébe.

A náci vezér már a *Mein Kampf*-ban kifejtette azon meggyőződését, hogy a Nagy-Britanniával kötendő szövetség szabad kezet biztosítana Németországnak a keleti expanzióhoz, és ezáltal az Európa feletti uralom megszerzéséhez, ezért cserében Hitler garantálná a brit tengeri hatalom további hegemoniáját. Hess „*békefeltételei*” tehát semmiképpen sem számítottak újdonságnak; Hitler hatalomra jutása óta próbálkozott azzal, hogy Angliát vazallusává tegye – hol fenyegetéssel, hol többé-kevésbé nyílt ajánlatokkal. Maga Hess is – aki a hosszas huzavona után megkezdődő tárgyalás elején mintegy négy órán át szónokolt, Hamilton herceg el is bóbiskolt közben – megfenyegette angol tárgyalófeleit, hogy amennyiben Anglia nem hajlandó elfogadni a feltételeket, akkor „*előbb vagy utóbb eljön a nap, amikor kénytelen lesz beadni a derekát*”. A vélt győztes pozíciójából akart nagylelkű ajánlatot tenni Angliának, holott ekkorra már a „*Battle of Britain*”, az angliai légi háború katonai értelemben nyilvánvalóan elveszett. Ez sokakat nem zavart a háború után, amikor kijelentették, hogy Hess az élete kockáztatásával repült békét kötni Angliába, és csak az angolokon múlt, hogy folytatódott a háború. Churchill egy Rooseveltnek küldött üzenetében így kommentálta Hess javaslatait: „*Az a régi követelésük: hagyjuk cserben összes barátunkat, hogy átmenetileg megmenthessük a bőrünk nagyobbik részét.*”

Hitler, akinek az egész ügy több mint kínos volt, felháborodottan olvasta Hess búcsúlevelét, majd azonnal közleményt szerkesztett. „*Egy hátrahagyott levele zilált szellemi állapot nyomait mutatja, ez alapján attól lehet tartani, hogy Hess párttárs rögeszméi áldozatává vált. A Führer rögtön elrendelte Hess adjutánsainak letartóztatását*” – jelentette a Nagynémet Rádió május 12-én. Hitler „*bolondok házáat vagy kivégzést*” rendelt el Hess hazatérése esetén, nevét a *Mein Kampf* új kiadásaiából is törölték. Családját nem bántották. Az új helyettes előbb *Helmuth Friedrichs*, majd *Martin Bormann* lett. Vicc is született Hess-szel kapcsolatban: „*Két barát beszélget a koncentrációs táborban. – Te miért vagy itt? – kérdi az egyik. – Mert május 9-én örültem neveztem Hess-t. – És Te? – Én meg május 13-án normalisnak.*” Az angol *Daily Mail* című lapban kezdetben megszállottságát még Buddhához és Szent Ferenchez is hasonlították.

Maga Hess többször hangsúlyozta, hogy az út saját kezdeményezésére történt, alapot kívánt teremteni a tárgyalások megkezdésére, s mindezt abban a meggyőződésben tette, hogy ezzel is „*Führerét szolgálja*”. Összességében tehát el kell fogadnunk Lord Hamilton szavait: „*Hess önszántából repült Angliába. Hitler erről nem tudott és nem is ő adta a megbízást. Ha elérné, hogy békét kötnénk vele – ebben Hess teljesen biztos –, akkor ez megfelelné Hitler elképzeléseinek.*”

Hess angliai fogságából négy napot a Towerban is töltött. Néha azért panaszkodott, hogy nem rangjának megfelelő bánásmódban részesítik, máskor meg azt hitte, hogy az edényeken található GVIR felirat (a hadügyminisztérium tulajdonának jelzésére szolgáló rövidítés) arra utal, hogy maga VI. György király küldte el neki étkészletét. A halálbüntetéstől skóciai útja – amely alig került szóba a nürnbergi per során – mentette meg. Skóciai fogságban az őrség egyik tisztjének skóciai kastélyt ígért a háború után, majd 1941 júniusában leugrott a lépcsőkorlátról és lábát törte. Októberben kést szúrt magába, öngyilkosságot megkísérelve. Ezután gyakran lépett fel nála emlékezet-kiesés; heves epegörcsök, depresszió és lázalmok gyötörték. Azzal vádolta „vendéglátóit”, hogy meg akarják mérgezni; a bírósági tárgyalásra bűnjelként magával vitt egy szelet csokoládét is. (Korábban is saját szakácsnője volt, még Hitlerhez is éthordóban vitette saját ebédjét.) Huszonöt évvel később önmagát Napóleonhoz hasonlítva elismerte, hogy tévedett.

Hitler helyettesét, akinek aláírása ott van többek között az 1935. évi nürnbergi fajvédelmi, valamint Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozásáról született 1938. évi törvényen is, a Nürnbergi Törvényszék támadó háború tervezéséért és a világbéke elleni bűncselekményért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. A nürnbergi vádirat másolatára ennyit írt: „*I can't remember*” (Nem emlékszem).

A vádirat ismertetésekor nagyrészt fejhallgatóját levéve egy bajor regényt olvasott. Többször is elmeorvosi vizsgálatnak vetették alá. A szembesítéskor Göringet sem ismerte fel. Aztán a per folyamán egyszer csak felállt, és a bíróság előtt a következő bejelentést tette: *„E perctől kezdve emlékezőtehetségem ismét rendelkezésükre áll. Az ok, amely miatt eddigi emlékezetem elvesztését színleltem, taktikai jellegű.”* Az utolsó szó jogán hangsúlyozta: *„Megadatott nekem, hogy életemből hosszú évekig tevékenykedhettem népünk ezeréves története legnagyobb fiának irányítása alatt. ...Boldog vagyok, hogy tudom: megtettem a kötelességemet népemmel szemben, németként, nemzetiszocialistaként, Führerem hű követőjeként. Nem bántam meg semmit.”*

A Spandau naplókban Albert Speer leír egy, az ítéletek kihirdetése utáni jelenetet. Speernek, aki még teljesen kábult a bűnösséget kimondó ítélet miatt, cellát kell változtatnia. Egy csigalépcsőnél találkozik Rudolf Hess-szel: *„Mennyit kapott, Hess Úr? Szórakozottan rám nézett: 'Fogalmam sincs, valószínűleg halálbüntetést. Nem figyeltem oda.'”* A börtönben utasításokat fogalmazott a feltámadó „*Harmadik Birodalom*” államapparátusa számára, és terveket rajzolt a per vádlottainak kivégzése után felállítandó emlékműhöz.

Hess Sperrel és a nemzetiszocialista állam csúcsvezetői közül másokkal együtt évtizedeket (ha azokat az éveket is beleszámítjuk, amelyeket Angliába repülése

után brit fogságban tölt, akkor mintegy 45 évet) töltött a berlin-spandau katonai börtön 2x3 méteres cellájában. Elsőként *von Neurath* egykori külügyminiszter, aztán *Raeder* és *Dönitz* vezértengernagyok, majd *Walther Funk* gazdasági miniszter, *Baldur von Schirach* Hitlerjugend ifjúsági vezető és végül Albert Speer, Hitler főépítésze, fegyverkezési miniszter szabadult. 1966 után Hess marad az utolsó fogoly a 600 főre tervezett börtönben. A külső változásokról csak cenzúrázott újságokból értesült, a színházi közlemények sorában örömmel nyugtázza, hogy *Helmuth Qualtinger* telt ház előtt olvasott fel a *Mein Kampf*-ból. Csak 1969-ben, majdnem harminc év után volt hajlandó először fogadni feleségét és fiát. Ekkor a brit katonai kórházban töltött néhány hetet, miközben az üres börtönben tovább folytatódtak az őrségváltások, a cella ellenőrzése és a falak pásztázása fényszórókkal. Ugyanebben az évben látott először televíziót, 1970-ben a mexikói labdarúgó-világajnokság német–angol meccsét is megtekintette (a németek 0:2-ről fordítottak 3:2-re). Hetenként 1400 szót írhatott. Foglalkoztatta a nagyvárosi tömegközlekedés helyzete, a játszóterek hiánya és a német helyesírási reform kérdése is. Fogsága alatt állítólag mintegy hétezer könyvet olvasott el.

Politikusok és egyházi képviselők humanitárius okokból több alkalommal próbálták elérni az idős Hess szabadon bocsátását. A kelet-nyugati konfliktus, illetve a szélsőjobboldali csoportok követelődése miatt ez azonban lehetetlen volt. Az 1967. évi felhívást aláíró több mint 800 német és külföldi személyiség között volt a nürnbergi per angol fővádlója, *Golo Mann* történész, és *Habsburg Ottó* is. A nyugati hadjárat kezdetén Hess parancsba adta, hogy Ottót és öccseit letartóztatásuk esetén minden további eljárás nélkül azonnal lőjék agyon. Ottó mégis kiállt Hess szabadon bocsátása mellett, mert „*öregember és szellemileg zavarodott*”. 1984-ben a szövetségi kormány is benyújtott egy hivatalos kegyelmi kérvényt – mindhiába. Hess, Berlin négyhatalmi igazgatásának, a szövetségesek összefogásának és a legyőzött ellenség élő jelképe volt. Az oroszok beleegyezése nélkül akkor szabadulhatott volna, ha a három nyugati hatalom valamelyike visszavonult volna Spandauból, de a börtön megszűnését és az ezzel járó válságot egyikük sem akarta felvállalni.

Karl Haushofer, az egykori Japánba küldött katonai attasé, a müncheni egyetem geopolitika professzorának elmélete szerint a németeknek a megfelelő ellátottság és „élettér” érdekében keleten hódító háborút kell vívniuk. Házában a második világháború kitörése előtt japán–német tárgyalásokra is sor került. Egyik diákja, Hess ismertette össze Hitlerrel, aki a professzor szerint „*közhelyektől hemzse-gő szónoklatával*” rossz benyomást tett rá. A tudós – aki részben a *Mein Kampf* társszerzőjének is tekinthető – Landsbergben többször járt Hitlernél. A külföldi

németek hivatalát vezető Haushofer zsidó származású felesége Hess segítségével kapott később az üldöztetéstől mentesítő okiratot.

Haushofer és Hess a skóciai repülőút előtt is megbeszélést tartottak. A tárgyalások ötlete és Churchill elmozdításának kikényszerítése Haushofer ötlete volt. A később kegyvesztett, Dachauban raboskodó tudós a nürnbergi vádlottak között volt. Hess megtette neki azt az utolsó szívességet, hogy a szembesítéskor nem ismerte fel. Haushofert szabadlábra helyezték, ám 1946-ban feleségével együtt szabályos harakirit követett el.

A professzor *Albrecht* nevű fia, a külügyminisztérium tanácsadója szintén kapcsolatba került Hess-szel, egy listát is összeállított számára a nagy-britanniai „hasznos emberekről”. Megpróbált kapcsolatba lépni a nyugati szövetségesek képviselőivel, majd csatlakozott a Hitler ellen 1944. július 20-án merényletet elkövető *Stauffenberg* köréhez. Később letartóztatták és 1945 áprilisában agyonlőtték.

Nemrég került elő a berlini brit hírszerzés feje, *Frank Foley* feleségének naplója, amely szerint az MI6 „*Fullánk hadművelete*” náci prominenseket akart béketárgyalások ígéretével Angliába csalni. 1940 szeptemberében *Albrecht Haushofer* levelet küldött Hamilton hercegének. Ebben Hess találkozót kért a hercegtől Lisszabonban. Az akták szerint Foley felügyelte a náci kémek elhárítását, s el is utazott Portugáliába, hogy felmérje a Haushoferrel való találkozás lehetőségeit. A levélfutárt azonban az angolok elfogták, és ezután a hírszerzők lefűjták a túl veszélyes akciót. Azt nem tudni, válaszoltak-e a levélre és létrejött-e egy közvetítővel egy találka valahol semleges területen.

Mindezek alapján *Rainer F. Schmidt* német történész 1997-ben megjelent könyvében azt feltételezi, hogy *Hess a brit titkosszolgálat csalta Angliába*, hogy a *Molotov–Ribbentrop* paktum által önmagát bebiztosítva érző Sztálint egy német-brit különbéke fenyegetésével felébresszék Csipkerózsika-álmából. Sztálin valóban nem hitt a figyelmeztetéseknek, s azokat a kapitalisták ármánykodásának vélte. Ezt az álláspontját – bár kétségtelenül izgatottan fogadta a híreket – Hess útja után sem adta fel. Hess egyik letartóztatott adjutánsa, *Karlheinz Pintsch* később orosz hadifogságba esett, ahol válogatott kínzásokkal akarták rábírní, hogy áruljon el részleteket Hess missziójáról, az angol–német feltételezett együttműködésről. Hess a nürnbergi per egyik napján eskü alatt akart vallani angliai útjáról, ám a törvényszék angol elnöke félbeszakította. Nagy-Britanniában 2017-ig titkosak a Hess-ügy utolsó aktái (például Hess saját feljegyzései), bár valószínű, hogy azok ismeretében sem válik minden világossá.

Hess 1987. augusztus 17-én – egy hosszabbító kábelt az ablakfogantyúra erősítve, és nyaka köré tekerve – önkézével véget vet életének: behajlított lábakkal a

padlóra vetette magát. Mivel ekkor már 93 éves volt, a brit titkosszolgálat kezét gyanították öngyilkosságában. Egy brit sebész azt állította, hogy a Hessről készült röntgenfelvételeken nem láthatók az első világháborús tüdőlövéseinek nyomai, tehát valójában nem Hess volt a prominens fogoly. Ezt a feltételezést Hess hozzátartozói sem vették komolyan; a híresztelést a férjét több mint harminc alkalommal meglátogató felesége, s fia egyaránt „elborzadva utasították vissza”. Wolf Rüdiger Hess ugyanakkor társaságot alapított apja vitatott történelmi szerepének revideálására, fogsága és halála körülményeinek feltárására. Neonáci csoportok felvonulásokat tartottak – 2004-ben 3800 résztvevővel – a wunsiedeli családi sírboltnál. A börtönt Hess halála után néhány héttel lebontották.

Irodalom

Fest, Joachim C.: *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profilen einer totalitären Herrschaft*. Piper Verlag, München 1993.

Hess, Wolf Rüdiger: *Rudolf Hess: „Ich bereue nichts!”* Stocker Verlag, Graz, 1995.

Hugh, Thomas: *Hess: két gyilkosság története*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

Nesbit, Roy Conyers: *Rudolf Hess – mítosz és valóság*. Gulliver Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Picknett, Lynn – Prince, Clive – Prior, Stephen: *Kettős mérce: Alternatívák a Rudolf Hess-rejtély megoldására*. Alexandra, Pécs, 2002.

Pintér István: *Rudolf Hess rejtélyes élete és halála*. Ifjúsági Lapkiadó, Budapest, 1987.

Schmidt, Rainer F.: *Rudolf Hess: „Botengang eines Toren?”*. Econ Verlag, Düsseldorf, 1997.

Schwarzwälder, Wulf C.: *Rudolf Hess: a helyettes*. Merényi Kiadó, Budapest, 1996.

A jazz Goebbels szolgálatában

1930-as évek eleje: a swing Németországot is meghódította

1933. március 13: Goebbels miniszterségével megalakult a Népfelvilágosítási és Propaganda Minisztérium

1933. szeptember 22: Goebbels vezetésével felállították a Birodalmi Kulturális Kamarát

1940: Goebbels ötlete nyomán megalakult a *Charlie and His Orchestra*, amely a tengerentúlra sugározta műsorait

1945 április: a sugárzások megszűnése; a zenekar az amerikaiaknak játszott

A nemzetiszocialista Németországban az ellenőrzés az élet szinte minden területére kiterjedt. Ez alól nem volt kivétel a zene sem. Voltak olyan zenei stílusok, zenészek, hangszerek, amelyeket egyenesen tiltottak. Ezeket nevezték *entartete Musik*nak, vagyis degenerált zenének. Ebbe a kategóriába tartozott a jazz és swing is, mert afro-amerikai gyökerei voltak, s legtöbbször feketék, illetve zsidó jazz-zenészek vagy zeneszerzők adták elő. „Judeo-negroid” zenének tartották, amely nem volt jó hatással a germán ember fülére. A swing ritmusa, sugallt életstílusa, szexuális tartalma, érzékisége, amerikai gyökerei összeegyeztetlenek voltak az árja eszmékkel. Tiltott volt játssza, hallgatása és birtoklása is.

Az 1930-as évek elején Németországot is megérintette a „swing korszak”; az új, mozgalmas, szórakoztató zene gyorsan terjedt Európa szerte; klubok alakultak, s esténként a swing ütemes, magával ragadó dallama ömlött az utcákra.

Hitler hatalomra jutása után azonban már nem nézték jó szemmel az általuk elfajzottnak bélyegzett zenét, s megkezdődött tiltása. De a náci értékek és a Hitlerjugend ellen sok fiatal a swingben látta a lázadás eszközét, amelyet sokan a rádiók rejtett hullámhosszain hallgattak, vagy illegális jazz klubokban találkoztak. A tiltás azonban erősödött: az éjszakai razziák után sokan a jazz klubból egyenesen a koncentrációs táborban találták magukat.

Az élet azonban furcsa dolgokat produkál, hiszen valamely tiltott dolgot akár eszközként is felhasználhatnak. Ez történt a swinggel is: az elfajzottnak tartott zenét a náci propaganda szolgálatába állították! Az ötlet ismét *Joseph Goebbels*, a propaganda nagymesterének fejéből pattant ki: *a zene dallamával csöpögtessük az ellenséges fejekbe gondolatainkat*. Tehát: az ellenséges hárország otthonaiba is be kellett szivárogtatni a náci propagandát, el kellett jutniunk a nappalikba, az otthon maradottak fejébe, hogy a háború alatt ezzel is gyengítsék a szövetsége-

seket. *Lutz Templin* szaxofonos hallgatta és lejegyezte a legújabb angolszász jazz slágereket, *Karl Schwedler* az amerikai filmeket, slágereket, a Broadway világát figyelte meg – mindezt Goebbels parancsára.

1940-ben pedig megalakult a *Charlie and His Orchestra*, a náci propaganda-gépezet legújabb eszköze. A zenekar tagjai közé kiváló jazz zenészeket válogattak be: *Karl Schwedler*, alias *Charlie* – aki kiválóan beszélt angolul – lett az énekes, *Fritz Brocksieper* dobolt, *Kurt Abraham* fafúvós hangszereken játszott, *Willy Berking* trombitált, *Lutz Templin* pedig irányította az együttest. A tagok rendkívüli kiváltságokban részesültek: mentesültek a katonai szolgálat alól, minden reggel 16 márkát kaptak a propagandaminisztériumtól, és sokuknak talán az életét jelentette a zenekar: *Fritz Brocksieper* nagynyja ugyanis zsidó származású volt.

Az együttes dalait az *Egyesült Államokba, Kanadába és Nagy-Britanniába sugározták* közép- és rövid hullámhosszon. Az adás minden szerdán és szombaton este 9 órakor indult. Az amerikai és brit népszerű swing dalokat kezdetben pontosan úgy adták elő, mint az eredetit, azonban a második, harmadik strófa környékén jött a „meglepetés”: nemzetiszocialista szövegek és monológok tűntek fel. Megírásukban *Lord Haw-Haw*, angol anyanyelvű náci propagandista rádiós és más szimpatizánsok segítettek a propagandaminisztériumnak. Ezekben a szövetségesek veszteségeire terelték a hangsúlyt; Angliát, mint a zsidó és amerikai érdekek bábját mutatták be, azt sugallták, hogy csak idő kérdése s elveszítik a háborút, ami már így is csak a borzalmakat zúdíttja a szövetségesekre. Mindez természetesen a zsidók hibája, ők felelnek a háborúért: „*Újabb háború, újabb profit, újabb zsidó üzleti trükk, újabb idő, újabb ok, amiért mulathatunk*” – éneкли *Swedler* a zsidók nevében, eltorzított, ironikus hangon a *Makin' Whoopee* című dalban. A legkedveltebb téma azonban *Churchill* volt. „Slágereikben” az angol miniszterelnököt úgy állították be, mint egy vak öregembert, aki éjjelente rettegve bújjik pincéjébe a náci bombák elől. Az egyik leghíresebb számukban, a *Little Sir Echo* címűben így festették le *Churchill*-t: „*Szegény Mr. Churchill, hogy vagy? / Hello, Hello, / A híres konvojaid nem jutnak át / Hello / A német tengeralattjárók fájdalmat okoznak neked... / Mindig elvernek téged, nem volt egy sikered sem / Hello... / Aranyos kis fickó vagy, de mostantól tudnod kellene, hogy sohasem fogod megnyerni ezt a háborút.*” Az anekdoták szerint *Churchill* kifejezetten élvezte ezeket a dalokat, s vidámnak tartotta őket.

Németországban szigorúan tiltották a zenekar hallgatását, de ennek ellenére népszerűvé vált az országban. A *La Manche*-csatornán pedig átjutottak lemezeik, amelyek Angliában és a tengerentúlon nagyon népszerűek voltak. Elképzelhetjük azt a fonák helyzetet, hogy a bombázott, s német tengeralattjárókkal körülvárt Anglia egyik konyhájában, amikor a család férfitagjai valahol a kontinensen har-

colnak a németek ellen, s a mindennapokat a félelem és bizonytalanság hatja át, felhangzik a rádióban a *Submarine* című sláger Goebbelsék által átírt változata... Ilyen lelkiállapotban elérhette volna célját ez a fajta rádió-háború, azonban mégsem sikerült az angolok ellenállását megtörni. Nincs semmiféle bizonyíték arra, hogy a németek ezáltal jelentős előnyhöz jutottak volna; zenéjük nem bomlasztotta a remélt módon a szövetséges háterszágok morálját.

A *Charlie and His Orchestra* a bombázások elől Stuttgartba költözött, s a rádióadások sugárzása 1945 áprilisáig folytatódott. Fennállásuk alatt 20 dalt szereztek. Amikor az amerikaiak elfoglalták a várost, felismerték a zenekart és teljesen le voltak nyűgözve, hiszen rajongtak értük. Ekkor megbízták őket, hogy rendszeresen játszanak nekik.

A „Harmadik Birodalom” bukása után azonban soha többet nem léptek fel e néven; később azonban tagjai sikeres zenészi karriert futottak be. Visszaemlékezéseikben azt mondták, hogy nem tudtak angolul, s nem értették dalaik szövegét. Schwedler pedig egyenesen kijelentette, hogy pénzért csinálta. Egyikük sem szimpatizált a náci eszméssel, de a katonai szolgálat alóli felmentés és a magas napidíj révén szerencsésen átvészelhették a háború éveit.

Irodalom

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,1564,1124275,00.html>

<http://www.guardian.co.uk/music/2004/oct/27/popandrock>

<http://www.return2style.de/swingaring/amijazz3.htm>

<http://fcit.usf.edu/HOLOCAUST/arts/musDegen.htm>

<http://www.thenation.com/doc/20030915/morton>

<http://itotd.com/articles/364/charlie-and-his-orchestra/>

<http://sitemaker.umich.edu/artunderfascism/home>

Az Enigma ellen

-
- 1923: Arthur Scherbius német mérnök 1923-ban megvásárolta a holland Hugo Koch hordozható rejtjelező gépének 1919-ben bejegyzett szabadalmát
 - 1926: az Enigma katonai változatát Németországban a haditengerészet használta először
 - 1931: Hans-Thilo Schmidt német katona elárulta a franciáknak az Enigma titkát, akik azt átadták a lengyeleknek
 - 1932. december: lengyel matematikusok megfejtették az Enigma rejtjelezési módszereit
 - 1935: az Enigma I-re módosított típust a Wehrmacht is rendszeresítette
 - 1938 november: a lengyelek feltalálták az ún. „rejtjelező bombát”. Az elektromágneses készülék automatikusan feltörte az Enigma kódját
 - 1939–1940: a lengyel tervrajzok alapján már Franciaországban is gyártottak Enigmát
 - 1940. május 22: a brit kriptológusok megtalálták a német Luftwaffe új kulcsát
 - 1940: a brit lehallgató állomások (Y-állomások) a nap 24 órájában figyelték és rögzítették a tengelyhatalmak rádiózását
-

A világ akkor figyelt fel az enigma (görögül: titok) szóra, amikor *Arthur Scherbius* német mérnök 1923-ban megvásárolta a holland *Hugo Koch* hordozható rejtjelező gépének 1919-ben bejegyzett szabadalmát, s az általa alapított *Chiffriermaschinen AG* még ugyanabban az évben megkezdte a világkarriert befutott Enigma rejtjelező készülék gyártását. A német hadseregben rendszeresített készülék titkát lengyel matematikusok már a második világháború előtt feltörték, s a készüléket Lengyelországban, majd Franciaországban is gyártották.

Uraim, a rádiózás hazaárulás! E szavakkal figyelmeztetette *Erich Fellgieber* német híradó tábornok, későbbi ellenállási harcos a második világháború alatt katonatársait a rádió gondatlan használatának veszélyeire. Vele együtt azonban az egész német vezérkar egy nagy illúzió áldozata volt, mert feltörhetetlennek tartották az Enigma rejtjelező készülék kódjait. A sikeres lengyel-brit-francia együttműködés nyomán azonban a szövetségesek 1940-től már számos német hadműveletről időben értesültek.

Az első Enigmát polgári célokra szánták. 1923-ban Bernben, majd a lipcsei vásáron, 1924-ben pedig a postások stockholmi világkongresszusán állították ki. Az első pillanatra nehézkes, villanyírógépnek tűnő A-modell 65×45×35 cm nagyságú volt és 50 kg-ot nyomott, főleg az integrált írógép miatt. A B-típus már mérete és súlya, valamint kódolási módjában is különbözött elődjétől. *Scherbius* és *Willi Korn* tekercselt kódoló-hengereket helyezett el benne. Minden henger belső felületén 26 elektromos érintkező volt, amelyek az ABC betűinek feleltek meg. A C-típus már 1926-ban megjelent; kisebb és hordozható volt, s az integrált írógép helyett lámpákkal megvilágított betűpaneleket alkalmaztak. Emiatt világító Enigmának nevezték. Rövidesen a D-típus is megjelent, amelyet Svédországban, Hollandiában, Japánban, Angliában, Spanyolországban, Lengyelországban és az Egyesült Államokban is használtak.

Az Enigma katonai változatát Németországban a haditengerészet használta először *Funkschlüssel C* néven, amelyet 1926-ban rendszeresítettek. A billentyűzet 29 betűből

állt. A rejtjelezéshez az 5 hengerből kezdetben hármat használtak. A haditengerészet 1934-ben a *Funkschlüssel M* vagy *M3* öt hengeres verzióját vette át, 1939-ben már nyolc hengert használt. Az Abwehr az Enigma négy hengeres, G változatát használta, amelyen számláló is volt. A Reichswehr 1928. júliusban vezette be az Enigma G. változatát, amelyet 1930-ban *Enigma I*-re módosított. 1935-től pedig a Wehrmacht is ezt a típust rendszeresítette. A drótnélküli rádióüzenetek kódo-

lására és dekódolására használatos készülék 12 kilogramm súlyú és hordozható, fából készült kofferben helyezték el. Mindössze 4,5 Volt feszültséggel működött. A vezetékes hírközlés pedig telefonon vagy távírón bonyolódott.

Az Enigmát más országokban is használták: a svájci diplomácia a Swiss K változatot, amely hasonló volt a kereskedelmi típushoz (Enigma D). Készült kereskedelmi változat Lengyelország, Franciaország, Nagy Britannia, az Egyesült Államok (kódneve: INDIGO), s Japán (Enigma T, vagyis Tirpitz) számára is. A polgári és katonai változat közötti eltérést a kábel-összeköttetés betű-párban történő kiegészítése, a hengerek s a bevések eltérései, stb. alkották.

Az Enigma működése

Az Enigma a mechanikus és elektromos rendszer összekapcsolásával működött. A mechanikus rész az ábécét tartalmazó billentyűzetből, valamint a közös tengelyre telepített keverőtárcsákból (németül: *Chiffrierwalzen*), továbbá a billentyűzet minden egyes lenyomásakor több hengert forgató mechanizmusból állt.

A mechanikus részek az elektromos áramkör elemeiként szolgáltak, a betűk kódolása lényegében elektromosan történt. A billentyű lenyomásakor az áramkör bezárt, s az áram a gép alkotóelemein keresztül haladva végül is a sok lámpa közül a kiinduló betűt világította meg. Ha például a kódolt hír az ALA betűkkel kezdődött, akkor a gépkezelő előbb lenyomta az A betűt, amely a Z betű kivilágítását eredményezhette. Ily módon a kódolásban az első betű Z lett. A gépkezelő ezután az L betűt nyomta le, amely analóg módon működött.

Az Enigma szívé a keverőtárcsák alkották. Ezek mintegy 10 cm átmérőjű, kör alakú hengerek voltak, amelyeket keménygumiból vagy bakelitből készítettek. Egyik oldala lapos, mechanikus kapcsolattal, szélén bevágásokkal rendelkezett, másik oldala viszont az elektromos kapcsolatok rugalmas kapcsaival, farkasfoggal. Mivel egy tárcsa csak egyszerű kódolást tett lehetővé – például az E betűnek megfelelő kapcsot a másik oldalon a T betűvel kötötték össze –, a kódolás bonyolultságát növelendő több párhuzamos tárcsát alkalmaztak, amelyeket állandóan forgattak. A tárcsa megfelelő pozícióba állítására 26 betűs vagy számos ábécés gyűrűt erősítettek, s a kezelő a készülék kis ablakán ellenőrizhette a helyes beállítást. A tárcsák elfordítását a fogas-karos mechanizmus segítségével oldották meg. A gép minden tárcsájába 26 farkasfogat szereltek, amelyek a karocskákkal együtt működtek.

A szárazföldi hadsereg (*das Heer*), a légiere (*die Luftwaffe*) és a haditengerészet (*die Kriegsmarine*) Enigmáit különböző típusú tárcsákkal látták el. Ezek számát

1938. decemberétől ötre emelték, s római számokkal jelölték. A haditengerészet végül már nyolc tárcsás készülékkel rendelkezett. Ezeket másképpen kábelezték, s a hengereken két bevágás volt az N és az A betű magasságában. Mindez gyakoribb fordulatot, s így még bonyolultabb kódolást tett lehetővé. Az Enigmát legbiztonságosabban a haditengerészetnél használták. A kódkönyv rózsaszín papírjára piros tussal vitték fel a szöveget, amely vízben oldódott, s problémamentesen megsemmisülhetett, ha ellenséges kézbe kerülés fenyegetett.

További megfejtési nehézséget jelentett a billentyűzet alatt kialakított banándugós kábel-összeköttetés, amely a kezelőtől függött, s 13 összeköttetést tett lehetővé. Minden henger-típusnál más kábeleztést alkalmaztak. Az Enigma M4-hez *Schreibmax*-ot, vagyis nyomtató modult is kapcsoltak. Így ki lehetett iktatni a másik kezelőt, akinek feladata a lámpák és a kódolt üzenet leolvasása volt. 1944-ben a Luftwaffe egy további dugaszoló aljzatot is beiktatott Enigmájához, amelyet órának neveztek. Ez a kis doboz 40 helyzetű kereket tartalmazott, amely a korábbi karokat helyettesítette. Ha a napi aktuális jelszóval (kulccsal) az Enigmához csatolták, akkor a kezelő a gomb elforgásával kiválaszthatta a 40 pozíció egyikét. A sikeres kódoláshoz a napi kulcsok listájára és a kódok további adataira volt szükség. A hírek pontos továbbítása érdekében a küldő és a fogadó gépet egyformán kellett beállítani. A gépek beállításának összes adatát előre megállapították és kódkönyvek formájában kinyomtatták. A kulcsok (jelszó) többsége csak bizonyos ideig volt érvényben, többnyire egy napig, s a tárcsákat minden hírhez egyénileg állították be. Először is a kódkönyvből kiolvasták a tárcsák alapfelállítását, a napi kulccsal. Ha ez például a tárcsák AOH alakzatát írta elő, akkor a kezelő ezt a kombinációt állította be. Ezután a tárcsák véletlenszerű kombinációja következett, például EIN, amely a hír egyéni kulcsa. Az esetleges hiba elkerülése érdekében az egyéni kulcsot kétszer írták le; így ez a rejtjelezés után XHTLOA lett, amit a kódolt üzenet elején adtak meg. A kulcs megadása után a kezelő a gép tárcsáit EIN pozícióba állította és megkezdte az üzenet beírását.

A szárazföldi haderőnél a 26 betűs Enigmát használták. Vessző helyett ZZ-t írtak, a kérdőjel helyett a FRAGE vagy FRAQ-ot használták. A haditengerészet viszont a vessző helyett az Y-t, a kérdőjel helyett pedig UD-t írt. A CH betűket Q-val helyettesítették. A szárazföldi hadsereg és a légierő az üzeneteket ötbetűs csoportokban küldte. A haditengerészet négyes betűcsoportokat használt. Az üzenetek hosszát 250 jelben állapították meg. A hosszabb üzeneteket több részre osztották, amelynek külön kulcsa volt.

Árulás – lengyel matematikusok munkában

1927 során a lengyelek határ menti lehallgató szolgálata többször rejtélyes rádió-üzeneteket észlelt. Ezért megbízták a katonai titkosszolgálat német osztályának rejtjelező irodáját, a BS–4-et, nézzen utána a dolognak. Rendelkezésükre állt az Enigma találmányi leírása és egy kereskedelmi készülék is, de ezek aligha segítettek a katonai rádióüzenetek megfejtésében. Korábban franciák, angolok, lengyelek is próbálkoztak a rejtjelek megfejtésével, eredménytelenül. Az akcióban főleg nyelvészek vettek részt, akik megfigyelték a nyelv jellegzetességeit, a betűk ismétlődését, s a kifejezések hosszát. Kezdetben úgy tűnt, hogy Scherbiusnak igaz van, amikor ezt mondta: *Ha egy ember éjjel-nappal szünet nélkül dolgozna és minden percben más kódot próbálna ki, 42 ezer évre lenne szüksége, hogy minden kombinációs lehetőségen végigmenjen.*

A lengyel vezérkar rejtjelező hivatala azonban matematikusok bevonását határozta el. 1929 januárjában a Poznani Egyetem a BS–4 részvételével németül beszélő diákoknak rejtjelező (kriptológiai) tanfolyamot indított. A titkos tanfolyamon húsz matematika szakos hallgató vett részt. Közülük hamarosan kitűnt *Marian Rejewski, Jerzy Rózycki, és Henryk Zygalski.* A véletlen is a lengyelek segítségére sietett. 1929 január elején 48 órára a lengyel titkosszolgálat kezébe került a varsói német nagykövetségnek küldött katonai Enigma-készülék, amelyet hétvégre a BS-4 emberei „kikölcsonöztek” a varsói pályaudvar vámhivatalából. Így bepillanthattak a három rejtjelező henger kapcsolásának és a dugós csatlakozások összeköttetéseinek rendszerébe. 1930-ban Poznańban megnyitották a rejtjelező hivatal leányvállalatát, ahol a tanfolyam nyolc legtehetségesebb diákja dolgozott. A nyugati nagyhatalmak kételkedtek a kód feltörhetőségében, azt reménytelennek tekintették, s felhagytak munkálataival.

A franciáknak azonban váratlanul nagy zsákmány hullott az ölükbe. A pénzügyi gondokkal küszködő német *Hans-Thilo Schmidt* az Enigma titkának árúban bocsájtával próbált pénzhez jutni. Bátyja révén az Enigma parancsnokságra került, ahol hozzáférhetett szigorúan bizalmas információkhoz. 1931-ben Belgiumba utazott, hogy kapcsolatba képjen egy Rex fedőnevű francia hírszerzővel. Schmidt átadott neki két olyan fényképet, amelyeken a használati utasítás volt látható, illetve utalásokat tartalmazott a készülék huzalozásáról. (Schmidt hét évig szolgáltat információkkal. Minden találkozóra magával vitt egy vagy több kódkönyvet, amelyek egy-egy negyedévre tartalmazták a napi kódokat.) Mivel Franciaország nem tartotta lényegesnek az információkat, egy korábbi együttműködési szerződés alapján átadta ezeket a lengyel hírszerzésnek.

1932. szeptemberében a lengyelek egy három fős munkacsoportot átvittek Var-sóba, akik Marian Rejewski vezetésével az Enigmán kezdtek dolgozni. Decem-berre, mindössze három hónap alatt sikerült megfejteniük az Enigma titkát. Sőt, a BS-4 1934 elején megbízta a varsói AVA Rádiótechnikai Gyárat, hogy építse meg a német katonai Enigma pontos mását.

A lengyelek újító módon használták fel a kombinatorika elméletének úgyneve-zett transzpozíciós ciklusát. Az Enigma-tárcsák ciklus-permutációjának megha-tározásához 1938. szeptember 15-éig a Rejewski által tervezett ciklométert (for-dulatszámológó) és karakterisztika-kártyákat használtak, s negyedóra alatt megfej-tették az üzeneteket. Ezután a németek más kódrendszert vezettek be. Rejewski azonban 1938 novemberében feltalálta az ún. „*rejtjelező bombát*”. Az elektro-mágneses készülék automatikusan feltörte az Enigma kódját. A megfejtőtárcsák a három tárcsa valamennyi betűkombinációján végigfutottak, míg megtalálták a keresett pozíciót. Így az AVA-Enigmával meg lehetett fejteni a németek rejtjele-zett szövegeit. A rendszer része volt a Henryk Zygaliski által készített lyukkártyás módszer is. Kb. két órai működésével közel 100 ember munkáját váltották ki.

1939. július végén *Stefan Mayer* ezredes, a lengyel hírszerzés vezetője szövetsé-geseihez, Angliához és Franciaországhoz fordult. A Varsótól mintegy 20 km-re délnyugatra fekvő *Wicher* megfigyelőközpontban tartott titkos konferencián Mayer és munkatársai részletesen beszámoltak a francia *Bertrand* őrnagynak és az an-gol *Alastair Denniston* parancsnoknak és munkatársaiknak az Enigmával kap-csolatos munkájukról, majd a meglepetéssel látogatóknak bemutatták a készülék pontos mását. Megállapodtak abban, hogy a jövőben közösen dolgoznak a német kódok megfejtésén. A lengyelek továbbra is a matematikai-elméleti problémák-ra összpontosítottak, a franciák ügynök-kapcsolataik továbbfejlesztését ígérték, az angolok pedig tökéletesített technikával a napi kulcs gyors megfejtésére kon-centráltak. A két delegáció ajándékként megkapta az Enigma AVA-változatát, a „*rejtjelező bomba*” pausz-papírjait és egyéb kriptográfiai segédeszközöket. A len-gyel tervrajzok alapján 1939–1940-ben így már Franciaországban is gyártottak Enigmát.

1939-ben a németek ismét megváltoztatták a kódolás módját, ezért már 60 „*rejtjelező bomba*” készítésére és 60, rendkívül munkaigényes Zygulski-féle lyuk-kártyás lapra volt szükség. A komplett lap 26 kartonból állt. Mindez már meghaladta a lengyel elhárítás anyagi lehetőségeit. Ezért együttműködési javaslattal fordultak a franciákhoz és britekhez.

Denniston, a brit *Government Code and Cipher School* (GC and CS) parancs-noka hivatalát 1939. szeptember 3-án, az angol hadüzenet napján a Londontól 80 km-re északra lévő Bletchley Parkba (B. P.) helyezte át. Ettől kezdve a szervezetet

Gouvernement Communications Headquarters-nek nevezték el, fedőneve pedig: *Külügyi Hivatal*, 47. szoba lett. A B. P. félúton feküdt Oxford és Cambridge között. A nagystílú fejlesztésben gondolkodó Denniston ezzel is biztosítani igyekezett a szakképzett utánpótlást. A viktoriánus stílusban épült birtokon a háború alatt végül kereken tízezer férfi és nő dolgozott a német katonai kulcsok megfejtésén.

Az Ultra Secret művelet

A rendkívüli biztonsági fokozat miatt csak kevés B. P. munkatársnak volt fogalma az Ultráról. A be nem avatottaknak szóló üzenetekben sehol sem fordulhatott elő az *Enigma* vagy az *Ultra* szó. A konspiráció érdekében a beavatott parancsnokoknak az Ultra-anyag használatakor valami hihető fedőtörténetet kellett kitalálniuk: légi felderítésre, optikai észlelésekre, stb. hivatkoztak. Emlékirataiban maga Churchill is a *legtitkosabb forrásom* kifejezéssel helyettesítette az Ultrát. Támogatása és szerepe meghatározó volt az Ultra Secret hadműveletben. A vele kapcsolatos döntésekben mindig ő hozta meg az utolsó döntést.

A brit lehallgató állomások (Y-állomások) a nap 24 órájában figyelték és rögzítették a tengelyhatalmak rádiózását. 1940-től a lehallgatást annyira kiterjesztették, hogy minden számításba vehető frekvenciát kedvező földrajzi helyzetből figyelhettek. Ezeket távíróhálózaton keresztül továbbították a B. P. megfelelő osztályára, ahol fegyvernemek szerint szortírozták, s angolra fordították őket. Az Enigmával rejtjelezett ötjegyű csoportok üzeneteihez a fegyvernemi prioritások alapján megkeresték az érvényes napi kulcsot, s így a rádióüzenetek a lemásolt Enigma-gépeken szinte hiánytalanul megfejthetők voltak.

Az Enigma-rádióüzenetek operatív hasznosítása érdekében létrehozta egy különleges összekötő egységet (*Special Liaison Unit – SLU*), amely külön távközlő hálózaton, speciális kulcs és megfelelő személyzet bevonásával továbbította a harctéri parancsnokoknak a megfejtett Enigma-üzeneteket. A brit titkosszolgálat eredményességét azonban korlátozta, hogy az Enigma-üzenetekből alig lehetett következtetni a német felső-vezetés szándékaira, mert Hitler és vezérkara szinte kizárólag a hozzáférhetetlen távíró-t használta.

A B. P. gárdája egy különös szerkezeten is dolgozott. A mai számítógépek elődjének tekinthető, elektromágneses relével megpakolt készüléknek az Enigma-rádióüzenetek minél gyorsabb megfejtését kellett segítenie. A kriptológusok 1940. május 22-én e gép segítségével megtalálták a német Luftwaffe új kulcsát. Attól kezdve egyre gyorsabban fejtették meg a légierő szinte valamennyi kulcsát. Fokozatosan javultak a többi fegyvernemet érintő megfejtési eredményeik is.

1940. szeptember közepén Churchill így értesült Hitler parancsáról, hogy a német partraszálló eszközöket a tengerpartról vigyék a szárazföld belsejébe. A hír azt jelentette, hogy Angliát 1940-ben nem fenyegeti invázió. Így a Franciaországból kimenekített brit expedíciós hadsereget másutt lehetett bevetni.

Churchill az Ultra révén szerzett tudomást *Rommel* altábornagy afrikai hadmozdulatairól, amely 1942–1943-ban végzetes következményekkel járt a német-olasz csapatokra, mert módszeresen megsemmisítették utánpótlási vonalaikat.

A britek a véletlen révén hozzájutottak a német tengeralattjáró-parancsnokság korábban feltörhetetlennek bizonyult *Hydra*-kulcsához is. A brit haditengerészet (*Royal Navy*) ugyanis 1941. május 9-én Izland partjainál elfogta az U 110 német tengeralattjárót, amelyen találtak egy Enigmát, számos dokumentációval együtt; a kulcs 1941 végéig érvényes volt. Megtalálták az Enigma-M hengereinek napon-ta kétszeri változtatásának tervét is, amely tovább egyszerűsítette a tengeralattjárók rádióüzeneteinek megfejtését, s a hadisikereket fokozatosan a szövetségesek javára fordította. Ezáltal nem csupán a tengeralattjáróknak küldött parancsokat ismerték meg, hanem a hajók pontos helye is behatárolható lett.

A britek a Szovjetunió megtámadása után egyoldalúan átadták a szovjet vezérkarnak az Ultra révén szerzett információikat. A Vörös Hadsereg 1943 tavaszán Churchilltől értesült a német hadvezetés szándékairól, amely a *Citadella*-hadművelet keretében a kurszki és oreli páncélos csatára készült.

Az Ultra révén szerzett információkat sikeresen használták fel az 1944. júniusi franciaországi partraszállás megtervezésében is. A rádióüzenetek megfejtésével ismertté vált számukra a német védőállások emberi és anyagi ereje. A partraszállás után pedig időben értesültek a német ellentámadási tervekről s a német csapatok erejéről. A nyugati szövetségesek ennek köszönhetően zárták körül a normandiai Avranches-nál összevont német páncélos hadosztályokat.

Amikor nem álltak rendelkezésükre az Ultra-lehallgatások, a szövetségesek vereséget szenvedtek. Így 1944 szeptemberében Arnheimnél, mert Model tábornagnak lehallgathatatlan telefon- és távíró-összeköttetése volt a német főparancsnoksággal. Az ardenneki offenzíva pedig azért lepte meg őket, mert Hitler szigorú rádiózási tilalmat rendelt el.

A P. C. Bruno

Bertrand őrnagy az általános mozgósítás idején a Párizstól hatvan kilométerre, északnyugatra fekvő Château de Vignolles-ban rendezte be sifírozó osztályát, amely *P. C. Bruno* fedőnéven működött. A háború kitörésekor a lengyel rejtje-

lező hivatal munkatársai Románián keresztül Franciaországba utaztak, s a P. C. Brunoban *Z különleges megfjítő csoport*ként dolgoztak tovább. Ide rendelték a brit titkosszolgálat (Secret Intelligence Service – SIS) tapasztalt rádiós felderítő tisztjét is, aki közvetlen kapcsolatban állt Londonnal és a franciaországi brit expedíciós erőkkel.

1940 január elején a P. C. Brunoba látogatott *Alan M. Turing*, a zseniális brit matematikus, aki a Bletchley Park legjobb koponyái közé tartozott. 26 lyukkártyalapot hozott magával, amelyekkel az Enigma-kulcsok feltörését lehetett megkönnyíteni. Január közepére ismertté vált az Enigma néhány hengerállása. 1940 áprilisában, a norvégiai hadjárat alatt több száz német rádióüzenetet fejtettek meg, hasznosításukat azonban megghiúsította a számos német rövidítés és kód.

A németek 1940. május 10-i nyugati támadásuk előtt ismét megváltoztatták az Enigma kulcsát, emiatt a franciák egyetlen rádió-üzenetet sem tudtak megfejteni. Május második felében azonban a lengyel csoport már jóval sikeresebb volt, de munkájuknak már kevés haszna volt, mivel nem volt rádiókapcsolatuk a harcoló alakulatokkal. Amikor pedig a németek benyomultak Párizsba, a francia hírszerzés azonnal kiürítette a P. C. Brunot, s munkatársait Toulouse-ból Algériába mentették.

Időközben Vichy-Franciaország Uzès helységében is lassan újjáépítették a kriptológiai központot, amelynek a *Cadix* nevet adták. A francia rejtjelező központ leányvállalata azonban továbbra is Algériában működött a lengyel *Maksymilian Cieżki* őrnagy vezetésével. A két rejtjelfejtő központ munkatársai néhány havonta váltották egymást. Egy ilyen hajóúton azonban a Cadix-központ három lengyel munkatársa – közöttük Rózycki – és egy francia tiszt életét vesztette. A háború előtti lengyel rejtjelező hivatal négy munkatársa került a németek kezére.

1942 november elején a németek megszállták Dél-Franciaországot, ezért a Cadix központot is evakuálták. Rejewski és Zygalski a francia-spanyol határon keresztül menekült, de a spanyol rendőrség azonnal letartóztatta és bebörtönözte őket. A lengyel Vöröskereszt határozott fellépésének köszönhetően azonban 1943 május elején kiszabadultak, s Madridba kerültek. Onnan Portugáliába, majd hajóval Gibraltárba, s repülőgéppel Nagy-Britanniába jutottak. Így már augusztus közepén megkezdték szolgálatukat a London közelében állomásozó lengyel parancsnokság rádiós egységénél, ahol a háború végéig dolgoztak. A lengyel és az angol rejtjelfejtőknek és az időközben zsákmányolt Enigma készüléknek köszönhetően gyakorlatilag a háború végéig sikerült a németek üzeneteit megfejteni. Ehhez átlagosan 1-2 napra volt szükségük.

Természetesen nem az Ultra döntötte el a háború sorsát – írja *Janusz Piekalkiewicz* –, mert a nyugati szövetségesek sokszoros emberi és anyagi fölénye, nyers-

anyag- és ipari kapacitásaik révén e titkos művelet nélkül is megnyerték volna a második világháborút. De stratégiájukat erőteljesen befolyásolta az Enigma kódjának megfejtése, lényegesen lerövidítve a háború utolsó szakaszát Nyugat-Európában.

Az Enigma megfejtésére vonatkozó információk az 1970-es évek elejéig titkosítva voltak. Az Ultra Secret műveletre is csak 1974 nyarán, 30 évvel a háború befejezése után derült fény. Az NSZK-ban annyira bíztak az Enigma M kulcsaiban, hogy tengeri határőrségük az ötvenes évek közepéig használta. 1980-ban Lengyelországban több részes filmet készítettek az Enigma történetéről.

Becslések szerint a második világháború alatt közel százezer Enigma készülék volt forgalomban, amelyek nagy részét tovább adták a fejlődő országoknak. Később e készülékeket kivonták a forgalomból, s jelenleg különböző múzeumok gyűjteményeit gyarapítják. Nagy ritkán aukciókon is felbukkan egy-egy példány, amelyet 20 ezer dollár körüli áron lehet megvásárolni.

Irodalom

Bauer, Friedrich L.: *Decrypted Secrets. Methods and Maxims of Cryptology*. Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2000.

Kozaczuk, Władislaw: *Enigma*. Arms and Armour, London, 1984.

Piekalkiewicz, Janusz: *A kémkedés világtörténete. Ügynökök – rendszerek – akciók*. II. kötet. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.

Rejewsky, Marian: *How Polish mathematicians broke the Enigma cipher*. IEEE Annals of the history of computing, July 1981, 213–234 p.

Singh, Simon: *Kódkönyv*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Tuma, Jiri: *Permutation Groups and the Solution of German Enigma Cipher*. Károly Egyetem, Prága, 2003.

A Bernhard-akció – pénzhamisítás a „Harmadik Birodalomban” (1942–1945)

-
- 1920-as évek első fele: a német Reichswehr titkosszolgálata Max Hoffmann tábornok kezdeményezésére francia frankot és szovjet cservonyec-rubelt (arany alapú rubel) nyomtatott
- 1942 december: a sachsenhausen koncentrációs tábor 18. és 19. blokkjában felállították a nyomdagépeket
- 1943 január: megkezdődött a pénzhamisítás
- 1943 nyara: a hamisítás csúcspontján havonta 650 ezer bankjegyet, főleg angol fontot nyomtak
- 1943 vége: a hamis pénzfolyam elérte Nagy-Britanniát, s a háború végére a forgalomban lévő valódi papírpénz 40%-át tette ki
- 1945 február vége: a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt a pénzhamisító műhelyt leszerelték és bevagonírozták, majd nagy részét a toplitzi tóba süllyesztették
1945. március 24: a Bank of England minden 10 fontnál nagyobb névértékű bankjegyet érvénytelennek nyilvánított
- 1959 (majd 1984): a nyomólemezeket, különböző dokumentációt és hamis pénzt a bűvárok részben kiemelték
-

1942–1945 között a náciak a sachsenhauseni koncentrációs táborban a történelem legnagyobb ismert pénzhamisítási akciójában tökéletes minőségben többféle pénzt és különböző dokumentumokat hamisítottak. Az egykori pénzhamisítók egyike, *Adolf Burger* visszaemlékezéseiből *Stefan Ruzowitzky* osztrák rendező filmet készített. A *hamisítók* című film 2008. februárjában a legjobb külföldi film kategóriában *Oscar-díjat* kapott.

Az akció fedőnevét *Walter Schellenberg*, a Biztonsági Szolgálat (SD) külföldi hírszerzésének vezetője találta ki, amikor a nagyszabású akció annak vezetőjéről, *Bernhard Krüger* SS-Sturmbannführerről (RSHA) nevezte el. A sachsenhauseni koncentrációs tábor 18. és 19. barakkjában az akció csúcspontján 144, többségében zsidó fogoly a legmodernebb gépekkel és papíron külföldi valutát, főként angol fontot hamisított, hogy destabilizálja a szövetségesek gazdaságát.

Az akció eredeti célja az volt, hogy az angol gazdaságot elárásszák hamis pénzzel, amelyet három indokkal magyaráztak: az akció következetes végrehajtása ugyanolyan negatív hatással lenne, mint a *Bank of England* rendkívül expanzív pénzügyi politikája, vagyis rendkívüli inflációt okozna; az akció ismertté válása nyomán a brit közvélemény bizalma megrendülne a fontsterlingben, s így jelentősen megrendülne a brit pénz iránti bizalom és annak fizetési funkciója, amely megzavarná a gazdaság vérkeringését; végül a hamis bankjegyek eladása a nemzetközi pénzpiacon jelentős bevételt eredményezne a náci rendszer számára. Tervezték még arany, drágakövek, ékszerek és valuták vásárlását is.

1943 nyarán, a hamisítás csúcspontján havonta 650 ezer bankjegyet nyomtak, amelyeket A, B, C kategóriába soroltak. Az A kategóriások olyan jó minőségűek voltak, hogy a bankok is elfogadták. A hamis pénznek azonban csak 7,5%-a bizonyult kifogástalannak és forgalomba hozhatónak. A forgalomba hozott hamisítványokat szinte lehetetlen volt megkülönböztetni az eredetitől. Erre később csak egy fogoly volt képes: a briteknek ezt azzal magyarázta, hogy a nyomdából kikerült bankjegyeket még egy utólagos, „*használati kezelésnek*” vetették alá. A gyűrés és taposás mellett a korabeli szokásoknak megfelelően a bankokat biztonsági tűvel tűzték össze. A foglyok azonban a monoton munkamenet során a brit címet szűrték keresztül, amit egy brit hazafi sohasem tett volna. Az egykori fogoly a hamis bankjegyeket a háború után a tűszűrés alapján ismerte fel.

A hamisítási akció hatásai szinte minden kontinensre kiterjedtek. A náci titkosszolgálat *Európában a hamis font pénzforgalmába* bekapcsolta Andorrát, Belgiumot, Dániát, Franciaországot, Görögországot, Írországot, Olaszországot, Jugoszláviát, Liechtensteint, Monacót, Hollandiát, Norvégiát, Portugáliát, Svédországot, Svájcot, Szlovákiát, Spanyolországot, Törökországot és Magyarországot is.

A második világháború után az Egyesült Államok titkosszolgálat is foglalkozott a hamisított pénzek forgalmának felderítésével, de csak kilenc százalékát találták meg. A hamis font nagy része (62,5%) Spanyolországba, Portugáliába, Svájcba (összesen 7,5 millió font értékben), 25%-a Dániába, Norvégiába, Svédországba (3 millió), 12%-a pedig Törökországba és a közel-keleti országokba (1,5 millió) került. Az összesen 12 millió font korabeli árakon 48 millió dollárt, illetve 192 millió birodalmi márkát tett ki. A végösszeg azonban ennél jelentősen magasabb volt, mivel a tranzakcióknál feketepiaci árfolyamot alkalmaztak.

A hamis pénz forgalmazására az érintett országokban az SD valamennyi társadalmi réteget felhasznált. Kereskedőket, magas rangú tiszteket és diplomátakat is megbíztak a forgalmazással. Nagyobb összegű hamis fontbankjegyet kaptak az ankarai, berni, lausanne-i, lisszaboni, madridi és római német kereskedelmi attasék.

1943 végére a hamis pénzfolyam Nagy-Britanniát is elérte, s a háború végére a forgalomban lévő valódi papírpénz 40%-át tette ki. Ezért a *Bank of England* 1945. március 24-én minden 10 fontnál nagyobb névértékű bankjegyet érvénytelennek nyilvánított. Később pedig az ötfontosokat is kivonták a forgalomból.

Pénzhamisítási előzmények

Hamis pénz forgalomba hozatala az ellenséges országban nem náci találmány volt. Ők csak lemásolták a hadviselés egyik korai eszközét. *Nagy-Britannia* már 1790–1796 között jelentős mennyiségű papírpénzt (*Assignaten*) csempészett be Franciaországba a forradalom gyengítésére. *Bonaparte Napoleon* pedig rendőrmisztere felügyeletével angol, osztrák és orosz pénz hamisított, hogy terjesztésükkel gyengítse ellenségei pénzügyi helyzetét. Anglia erre francia és spanyol fém- és papírpénz hamisításával válaszolt.

Hjalmar Schacht, a Harmadik Birodalom első éveinek gazdasági szakembere az első világháború alatt banki vezetőként a megszállt Belgiumban hamis pénz forgalomba hozásával igyekezett kifosztani az ország lakosságát. Így a vilmosi Németország szinte ingyen jutott nyersanyaghoz és különböző árukhoz.

Az 1920-as évek első felében a német *Reichswehr* titkosszolgálat *Max Hoffmann* tábornok kezdeményezésére francia frankot és szovjet cservonyec-rubel (arany alapú rubel) bankjegyet nyomtatott. Utóbbival szándékozta gyengíteni a szovjet gazdaságot és az országon belüli ellenforradalmi erőket támogatni. A sors fintoraként azonban a német rendőrség Frankfurt am Mainban egy véletlennek köszönhetően lefoglalta az 1200 kg hamis cservonyec bankót, 12 millió rubel értékben, amelyből nemzetközi botrány kerekedett.

1922–1925 között Budapesten a Térképészeti Intézetben *német-magyar titkos-szolgálati együttműködéssel hamisították a francia 1000 frankosokat*, amelyeket különböző nagyvárosok bankjaiban szándékoztak beváltani. A befolyt összeget pedig az irredenta propaganda költségeire fordították volna. A nyomtatáshoz szükséges gépek, alkatrészek és papír Németországból és Ausztriából érkezett. Még a francia jegybank belső levelezésében használt borítékot is hamisították, igazolandó a bankjegyek hitelességét. A teljes mennyiség, 30 000 darab bankjegy 1924 karácsonyára készült el. Ezután a gépeket összetörték, s darabjait fémkereskedőknek adták el. 1925 decemberében azonban Hágában elővigyázatlansága miatt lebukott *Jankovics Arisztid* nyugalmazott vezérkari ezredes, amikor megpróbált hamis frankot beváltani. A rendőrség az ő és két társa bőröndjében összesen 10 millió frank névértékű hamisítványt talált. Végül egyetlen hamisított bankjegyet sem sikerült beváltani.

1927 nyarán Németországban újabb nagy *rubelhamisítást* fedeztek fel. A tettek bíróság elé kerültek: ketten börtönbüntetést, ketten pedig magas pénzbüntetést kaptak. A két leghíresebb szovjet emigráns hamisító akadálytalanul Svájcba menekült.

Az „aranyketrecben”

A *hamisítók* című film *Adolf Burger: Des Teufels Werkstatt* című könyve alapján készült. Az 1917-ben a szlovákiai Magas Tátrában született zsidó származású nyomdászt és betűszedőt 1942-ben a nácik „*politikai okokból*” letartóztatták. Ő ugyanis az ellenállásnak dolgozott: hamis keresztleveleket készített üldözött szlovákiai sorstársainak. Feleségével együtt az Auschwitz-Birkenau-i koncentrációs táborba vitték, ahol a 64 401 számot kapta. Az asszonyt néhány héttel később meggyilkolták.

1944 májusában azonban sorsa váratlanul jobbra fordult: több társával a Berlin melletti sachsenhauseni koncentrációs táborba vitték, ahol a nácik már 1942 végétől hamis pénzek és különböző dokumentumok előállításával foglalkoztak. Itt új számot (79.161) kapott, három hétre karanténba zárták, majd a tábor déli részén fekvő, elkülönített 18. és 19. blokkba, az úgynevezett „aranyketrecbe” került.

A jól felszerelt műhelyben nyomdaipari szakmunkások, festők, grafikusok, banktisztviselők készítették a hamisítványokat. A nyomdahelyiségben *Arthur Lewin*, a korelnök fogoly ezzel fogadta őket: „*Barátaim, innét nincs kiút. Csak valamilyen véletlen segíthet, hogy élve kikerüljünk. És ebben kell bízunk. Figyelmeztetlek Benneteket, hogy itt nem lehet szabotálni. Egyszer megkísérelte valaki; azonnal agyonlőtték.*”

A nyomdagépek a berlini Ullstein nyomdából és más üzemekből érkeztek. A papírt a dasseli Hahnemühle Kft. szállította. A speciális, vízzel ellátott papír havonta, nagy ládákban érkezett. A nyomdafestéket a berlini Schmidt testvérek, illetve a szintén berlini Kast und Ehringer Kft., a kliséket az SD közelben lévő friedenthali vegyi-grafikai intézete készítette. A sorszámkat nyomó persely Bécsből érkezett. A hamis fontok előállítása során a náci brit fizetőeszköz minden titkos jelét kiderítették, így a hamisítás a legnagyobb gonddal történt. A laikus szemek számára láthatatlan titkos jeleket a nyomtatás során tökéletesen visszaadták. A foglyok egy csoportja minden elkészült bankjegyet felülvizsgált.

Az akció 1942 közepén indult, amikor a különböző koncentrációs táborokból grafikus szakembereket válogattak ki és a sachsenhauseni táborba szállították. A 28 fős csoport 1942 szeptemberében kezdett munkához. Decemberre a tábor 18. és 19. blokkjában felállították a gépeket, s 1943 januárban megkezdődött a pénzhamisítás.

Elsősorban az angol fontra specializálódtak, amelyből 5, 10, 20, és 50 fontosokat állítottak elő. Becslések szerint 135 millió font értékben nyomtak hamis bankjegyet, s részben forgalomba is hozták őket. Később azonban feladták a tervet, hogy nagyobb mennyiségben hozzanak forgalomba hamis fontot. Helyette ezen devizát vásároltak és az SS különböző akcióit támogatták. A törökországi angol nagykövet inasaként beépített, Cicero fedőnevű német ügynököt (alias *Elyesa Bazna*) is hamis fonttal fizették ki.

Mivel a pénzhamisítók a legnagyobb német államtitok ismerői voltak, a külvilággal semmiféle kapcsolatot nem tarthattak. Az akcióról még a birodalom vezetői közül is csak kevesen tudtak: Naujock, Heydrich, Himmler, Kaltenbrunner, Schellenberg és néhány kiválasztott biztonsági ember. Ezért munkájukat *Bernhard Krüger* örök titoknak szánta. Emlékeztette a foglyokat arra, hogy kiválasztásukkal legtöbbjüket a biztos haláltól mentette meg. Jó munkára biztatta őket, s akkor részesedhetnek a győzelemből.

Burger kezdetben jugoszláv, majd később brit bankjegyeket hamisított. Száz-ezrével nyomták a hamis jugoszláv bankjegyet, hogy elértektelenítsék a felszabadított Jugoszlávia új pénzét. 1943 elején ugyanis a nemzeti felszabadítás tanácsa (AVNOJ) ötszázezer millió dínár értékben népi kölcsönöket bocsátott ki hadserege fenntartása érdekében. A népi kölcsön váratlanul eredményesnek bizonyult, s a lakosság áldozatkészsége általános meglepetést okozott. A nép az országban forgalomban lévő mindenféle pénzt összeadott: dínárt, lírát, kunát, birodalmi márkát, pengőt, a megszállók hiteljegyeit. Ennek eredményességét igyekeztek a náci pénzhamisítással, illetve a felszabadított területeken forgalomba hozott hamis bankjegyekkel csökkenteni.

„Igazi, lepedős ágyban aludtunk. Hetente egyszer tussoltunk, még ping-pong asztalt is felállítottak nekünk az udvaron. Hathetenként ünnepséget rendezhettünk. Összeállt egy kis nemzetközi színházi csoportunk, mi voltunk a színészek, az SS-ek pedig a közönség. A legnagyobb három francia volt, akik saját nyelvükön adtak elő, a németeket szapulták, de ők nem értették és megtapsolták őket” – mesélte a groteszk helyzetről Burger a film bemutatása kapcsán adott egyik interjújában. Szombat délután és vasárnap nem dolgoztak. Ekkor lehetett tisztálkodni, egy kicsit kikapcsolódni, pihenni, olvasni, rádiót hallgatni.

Az SD korábban már a szövetséges országok bélyegeinek hamisítását is megkezdte. Ezekkel államfőket és más közéleti személyeket igyekeztek nevetségessé tenni, vagy lejáratni. A két pennys bélyegen például György angol királyt görbe orral ábrázolták, s az alsó sarkokba a virágok helyébe sarló-kalapácsot nyomtak. Ezt a bélyeget vörös felirattal is felülnyomták, amelyen ez állt: LIQUIDATION OF THE BRITISH EMPIRE, vagyis: A brit birodalom felbomlása. A sorozat egyes darabjaira a japánok által folyamatosan elfoglalt brit gyarmatok neveit írták. A félpennys bélyeg feliratozása így szólt: THIS WAR IS A JEWISH WAR, vagyis: Ez egy zsidó háború. Felső sarkaiba Dávid-csillagot nyomtak, s az 1939 és 1944 évszámok között középen Sztálin feje, a brit korona és vörös csillag a sarló-kalapáccsal látszott.

A bankjegyek és bélyegek mellett különböző „dokumentumok” hamisítására is megbízást kaptak. Európának aligha volt olyan állama, amely kimaradt volna a hivatalos és magándokumentumok hamisításából. Holland keresztlevelek, francia városok okiratai, a genfi palesztin hivatal levélpapírai, angol házassági okiratok és amerikai zsoldkönyvek egyaránt kikerültek a Sonderkommando műhelyéből. 1944-ben azt a feladatot kapták, hogy háromszáz példányban állítsák elő a szovjet biztonsági szervek igazolványát. Mivel a piros vászon kötés hamisításával meggyűlt a bajuk, ultimátumot kaptak: négy társukat agyonlövők, ha 24 órán belül nem oldják meg a feladatot. Végül az utolsó pillanatban sikerült rálelni a műszaki megoldásra.

Dollárt is hamisítottak, amely azonban jóval bonyolultabb műveletet feltételezett. Az angol fontot könyvnyomtatási eljárással nyomták, ezzel szemben az amerikai 50 és 100 dolláros bankjegyek mélynymásos eljárással készültek. Mivel ilyen nyomólemes előállítás másfél évet vett volna igénybe, Krüger minden áron a fénynyomásos eljárás mellett kardoskodott. Így a fő feladat Szalamon Szmoljanov főfoglalkozású orosz pénzhamisítónak jutott, aki végül kitartó munkával bebizonyította, hogy fénynyomásos eljárással is lehet dollárt hamisítani.

A toplitzi tó titka

1945 február végén a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt a pénzhamisító műhelyt leszerelték és bevagónírozták. Előbb Prágán keresztül Mauthausenbe érkeztek. A hamis pénzeket 80 lezárt „koporsóban” vitték magukkal. Néhány nap múlva Redl-Zipf-be, Mauthausen altáborába mentek tovább, s a pénzzel teli ládákat egy földalatti gyárba szállították, ahol a V1 repülőbombák készültek. Itt két blokkot szándékoztak számukra berendezni, s a tervek szerint május 1-jén meg kellett volna kezdeni a hamis dollárok nyomását. Erre minden készen is állt. Helyette azonban Krüger elbúcsúzott a pénzhamisító kommandótól és a pénzes ládákkal együtt eltűnt. Mivel május 3-án a szövetséges csapatok közeledtek a táborhoz, szétrombolták a nyomdagépeket, s a megmaradt nyolcvan foglyot teherautókon az Ebensee-i koncentrációs táborba szállították. Itt vártak további sorsukra. Végül saját őrségük mentette őket, majd amerikai katonák szabadították fel a csoportot.

A háború végén az ausztriai Topplitz-tóba elsüllyesztett nyomólemezeket, különböző dokumentációt és hamis pénzt 1959-ben, majd 1984-ben a bűvárok részben kiemelték. A bankjegyek meglepően jó állapotban voltak. Az akció vezetője, Bernhard Krüger előbb szövetséges fogságba került, majd a dasseli papírgyárban dolgozott kalkulátorként, ahonnan a papírt kapták. 1955-ben Stuttgartba költözött, majd egy elektromos társaság pénzügyi osztályán szerény állást töltött be. A pénzhamisításért sohasem állították bíróság elé. 1989-ben halt meg. A fő hamisító, Szmoljanov nyoma felszabadulása után eltűnt. A hírek szerint röviddel a háború után Monte Carlóban tűnt fel, ahol sok pénzt eljátszott a kaszinóban. Adolf Burger ma is előadásokat tart fiataloknak.

Irodalom

Burger, Adolf: *Des Teufels Werkstatt*. Verlag Neues Leben, Berlin, 1985.

Elam, Shraga: *Hitlers Fälscher – Wie jüdische, amerikanische und Schweizer Agenten der SS beim Falschgeldwaschen halfen*. Überreuter Verlag, Wien, 2000.

Mader, Julius – Kopacka, Werner: *Der Banditenschatz. Enthülltes Geheimnis Topplitzsee*. Steirische Verlagsgesellschaft, Graz, 2001.

Malkin, Lawrence: *Hitlers Geldfälscher. Wie die Nazis planten, das internationale Währungssystem auszuhebeln*. Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach, 2006.

A Generalplan Ost (1939–1943)

-
- 1939 október – 1941 tavasz: a baltikumi, közép-kelet-lengyelországi, besszarábiai, bukovinai és egyéb délkelet-európai németek „hazatelepítése”; 600 ezer német hagyta el korábbi lakhelyét
1939. október 7: rendeletileg Himmlert bízták meg a keleti német telepítés előkészítésével; a *Generalplan Ost* (Általános Keleti Terv) születése
1940. június 13: elfogadták Konrad Meyer agrárszakember tervét
1941. július 15: Meyer új terve a Szovjetunióról
1941. július 17: Alfred Rosenberg a megszállt keleti területek birodalmi minisztere
- 1941 október 2: Reinhard Heydrich terve már a Cseh-Morva Protektorátust is telepítendő területnek tekintette. 1942 elején elkészült GPO változatát Dr. Hans Ehlich készítette
1942. május 28: Meyer harmadik, a Führer elé terjeszthető változata: *Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und raumliche Grundlagen des Ostaufbaus* (Általános Keleti Terv. A keleti felépítés jogi, gazdasági és térbeli alapjai) címen
1942. december 23: Meyer negyedik terve Himmlernek, aki azonban 1943. január 12-én módosítást kért
1943. február 15: Meyer előállt a kért módosításokkal, s közölte, hogy dolgozik az *Össztelepítési Terven* (ötödik terv)
1943. május: a totális háború meghirdetése után Himmler válasza: „még gondolkodik ezeken a dolgokon”
-

A német katonai alakulatok 1941 folyamán a Leningrád-Moszkva-Voronyezs-Sztálingrád vonalig összesen 1,5 millió km²-t foglaltak el. A hadműveleti zóna mögött két közigazgatási egységet hoztak létre: a Déli vagy Ukrajnai Főbiztosságot, s a Keleti Főbiztosság (*Ostland*). A későbbiekben négy nagy tartományt terveztek kialakítani: Ostland (Fehér-Orosz-

ország és Baltikum), Moszkovia (az orosz területek többsége), Ukrajna (ukrán-orosz területek), s a Kaukázus vidéke. Az Ostministerium szerint ekkor a pillanat-

nyi cél a fő közlekedési útvonalak kiépítése, valamint ezek német településekkel való benépesítése volt (Krakkó-Kijev, Leningrád-Odessza).

Ennek érdekében megkezdődtek *a népcsoportok telepítéseinek előkészületei*, amely három szakaszban történt:

1. Lengyel és zsidó lakosság egy részének kitelepítése a Lengyel Főkormányzóságba
2. Közép- és kelet-európai német szórványok visszatelepítése Németországba
3. Történelmi német területekről telepések csábítása a birodalom keleti, új tartományaiba

A baltikumi, közép-kelet-lengyelországi, besszarábiai, bukovinai és egyéb dél-kelet-európai németek „hazatelepítése” közben nagy körültekintéssel és szervezettséggel folyt. 1939 októbere és 1941 tavasza között 600 ezer német hagyta el korábbi lakóhelyét. A keleti határkörzetekbe birodalmi német telepések is érkeztek, számuk azonban nem haladta meg a 400 ezret. 1941 nyara és 1944 januárja között további 100-150 ezer német hagyta el lakóhelyét és a hadműveleti zónát. A keletről érkező második hullámot azonban már a Lengyel Főkormányzóságba irányították. *Hans Frank* főkormányzó tervezete szerint a cél az elnémetesítés és a terület német tartománnyá szervezése lett volna.

Az újonnan elfoglalt keleti területek gazdasági irányításának irányelvei (*Zöld dosszié*, 1941. június) az elfoglalt keleti területek *gazdasági* feladatairól tájékoztatta a csapatokat, illetve a gazdasági szolgálati helyek vezetőit. Utasításokat tartalmazott a csapatoknak az érintett országból való ellátására és irányelveket nyújtott a gazdaság támogatására...

Ezen elvek elsősorban a hadműveletek időszakára vonatkoztak, amelyek „azonnali és legnagyobb mérvű hasznosulást” eredményezhetnek Németország számára. „... az egyes országrészek teljesen eltérően kezelendők. Gazdaságilag csak a számunkra jelentős... tartalékokkal rendelkező területek támogatandók és hozandók sürgősen rendbe.”

Martin Bormann a *Hitler*, *Göring*, *Rosenberg*, *Lammers*, *Keitel* megbeszélésről készített feljegyzésében (1941. július 16.) ez állt: „hangsúlyozni fogjuk, hogy kényszerítve voltunk egy terület elfoglalására... Ne legyen tehát felismerhető, hogy ezáltal végleges rendezést készítünk elő! ...Alapvető: az Uráltól nyugatra soha többé nem jöhet létre katonai hatalom, még ha ezért száz évig is kell háborúznunk...Az újonnan megszerzett keleti területekből Édenkertet csinálunk; e területek létfontosságúak számunkra...”

A kelet felé fordulást elsősorban a hatalmas szabad térségek vonzották. *Hitler* elképzelése szerint „Oroszországot az ottani germán elem államalkotó működése teremtette meg, amelyet az idő felemésztett, és helyét elfoglalta a zsidó”. *Hitler* va-

lójában olyan Európában gondolkodott, amely azonos lett volna a Német Birodalommal: „*Európa ma a Birodalmat jelenti.*” Ázsiától és annak embertartálékaitól azonban nagyon tartott: „*Európa biztonsága ... csak azzal a feltétellel képzelhető el, ha az európai határt az Urálig toljuk ki.*” Olyan falat akart létesíteni, amely nem természetes határokból, vagy mesterséges építményekből áll, hanem emberekből. A határ szerinte a germán lakosok legkeletebbi településeinél húzódik. A keleti határővezeteket katonaparaszti közösségek védik a betörő orosz népmaradványokkal szemben. Tartós határháborúval számolt, amely „*idővel egy szilárd fajt hoz létre, amelynek lételeme a harc.*”

1939. október 7-én Himmlert a németiség megszilárdításának birodalmi biztosává nevezte ki és átfogó telepítési program előkészítésével bízta meg a német nép „tagosítása” (*deutschtölkische Flurbereinigung*) érdekében. 1941. július 17-én pedig Alfred Rosenberget nevezte ki a már megszállt keleti területek birodalmi miniszterévé.

A német keleti élettér politikában négy alapvető motívum különböztethető meg:

1. A birodalom túlnépesedésének érdekében, a határos területek gyarmati elnyerése, a telepesek számára stratégiailag fontos területeken
2. Az őslakos szlávok alávetése, majd fizikai és szellemi kizsákmányolása
3. Blokádbiztos gazdasági és hadászati védhetőség biztosítása Európa számára a jövő háborúi folyamán
4. A Szovjetunió „zsidó-bolsevik” rétegének fizikai kiirtása, 1942-től kiterjesztve azt (Wannsee-Endlösung)

Rosenberg nagy területi kiterjedésű biztosságokat alakított (Reichskommissariate):

1. Ostland Birodalmi Biztosság (Baltikum és Fehéroroszország) 1941. július 17.
2. Ukrajna Birodalmi Biztosság 1941. augusztus 20.

Ezek főkerületekre (*Generalbezirke*), majd körzetekre (*Kreisgebiete*) oszlottak. Élükön birodalmi biztosok (*Reichskommissare*), illetve főbiztosok (*Generalkommissare*), a körzetek élén biztosok (*Gebietskommissare*) álltak volna. Az Ostland Birodalmi Biztosság vezetője *Heinrich Lohse* lett, Riga székhellyel. *Erich Koch*, az Ukrajna birodalmi biztosa Rovno székhellyel. Két további biztosság alakítását tervezték, amelyek azonban a hadihelyzet miatt nem jöttek létre.

A keleti telepítéseken kívül Hitlernek egyéb tervei is voltak. Elhatározta, hogy a szovjet államiság eltüntetése érdekében Moszkvát, Leningrádot, Kijevet teljesen leromboltatja. Először egy 1941. március 17-i tanácskozáson adott hangot ilyen irányú terveinek. Július 8-án egy tábornok így számolt be egy tanácskozáson halottakról: „*Moszkvát és Leningrádot a földdel egyenlővé akarja tenni.*” Október 12-i

parancsa már Moszkva elpusztítására is vonatkozott: „*Nem fogadható el Moszkva kapitulációja.*” 1942. augusztus 6.: „*Szentpétervárnak teljesen el kell tűnnie a föld színéről. Moszkvának szintén.*” Hitler még az Urál ellen indítandó hadműveleti terveket is előkészíttetett, s a tokiói német nagykövet révén igyekezett elérni a japánok bevonását a szovjetek ellen.

A Generalplan Ost (GPO)

Az 1939. október 7-i rendelet Himmlert bízta meg a *germán telepítés* előkészítésével, amely a *Generalplan Ost* nevet kapta. Himmler révén ez a terv így az SS monopóliuma lett. Az első változat, amelyet 1939–40-ben dolgoztatott ki, a lengyel területekre vonatkozott, ugyanígy az 1941. évi is. A többi változat már szélesebb körben kívánta alkalmazni a megtervezett doktrínát.

1. Nyugat-Lengyelország (Konrad Meyer, 1940. február)
2. Közép-Lengyelország-i Főkormányzóság (Meyer 2. terve és a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA, Reichssicherheitshauptamt) 1941. július 15-i terve)
3. Baltikum, Fehéroroszország, Ukrajna egyes részei, „Ingermanland”, Krím-félsziget (RSHA és Meyer 3. és 4. terve, 1942. május)

Egységes és minden részletre kiterjedő GPO a katonai helyzet miatt nem jött létre, 1943 után pedig egyszerűen feleslegessé vált.

1939. október 11-én, tehát alig négy nappal megbízása után, Himmler már el is készítette első vázlatát, felsorolva elgondolásait: az *új német falvak* kb. 25 birtokból álljanak, magját 10–12 birodalmi német birtoka adja, 10–12 áttelepített német család (*Volksdeutsch*), 2–3 katonaparaszt (*Wehrbauer*) a vezető tisztségek betöltésére. Ennek alapváltozata az 1939. november 25-én az NSDAP Fajpolitikai Hivatala által kiadott irat, amely szerint: „A német telepeseket faji felsőbbrendűségük alapján a lengyel réteg fölé kell helyezni.”

A feladatot Himmler hosszú lefutásúnak ítélte, s a lengyeleket munkaerőnek tekintették. A dokumentum a toborzási övezeteket is részletesen felsorolja. Mivel Himmler nagyobb mérvű és területű telepítésekre gondolt, a feladatot szakemberre kellett bízni. A választás *Prof. Konrad Meyer* agrárszakemberre esett, aki SS ezredesi rangban látott hozzá a GPO kidolgozásához. A terv a szakértelem és a fajpolitika párosulásának bizonyítéka volt.

Meyer első tervezetében a betelepítendő területeket két részre osztotta:

1. Első rendű telepítési zóna (sűrű telepítésű),
2. Egyelőre fennmaradó lengyel „szigetek”.

Háromféle birtoktípust különböztetett meg:

- a) 20–30 ha nagyságú, saját tulajdonú családi gazdaságot;
- b) 50–200 ha nagyságú (katonaparaszti) nagybirtokot, amelyet német földmunkásokkal műveltetnének, s csak SS-szolgálatra képes lehetne tulajdonosa;
- c) kisbirtok, ahol egy család 5–8 év próbaidőt töltene el, mielőtt tulajdont kap.

Az ilyen települések 3–400 fős lélekszámmal működnének. 40 birtokból (átlagosan 2 nagybirtokból, 26 közép- és 12 kisbirtokból) állnának, s 1000 ha területet fednének le.

Az első rendű zónában 2800 falu 40 körzetben helyezkedne el. Meyer sorfalvak építését javasolta és meghatározta, hogy az államnak mennyi induló állat- és építőanyagot kell biztosítania. Első lépésben 4000 km új út, valamint két autópálya építését javasolta Berlin és Danzig között. A tervet 1940. június 13-án elfogadták, s szeptemberben Himmler elrendelte a térrendezési tervek elkészítését.

Himmler már 1939. október 24-i előadásában kitért a *települések részletezésére*, amely „*egészséges paraszti környezet*” lesz, az otthon „*nem lesz se fényűző, se primitív*”, „*nagy súlyt fektetünk a higiéniára*”, „*a pincében lesz mosókonyha, fürdőkád, vízvezeték, villanyáram*”, „*50–80 év múlva 20 millió németoteles él itt, s 10 millió parasztnak 8–10 gyermeke lesz*”, „*ha nem lesz több elosztanivaló föld, akkor a kard erejével kell új földet szerezniünk.*”

1941. július 15-re Himmler új tervet dolgoztatott ki Meyerrel, s ez már a Szovjetunióra vonatkozott. Ennek vázlata elveszett, csak kísérőlevele maradt fenn, amely „*nagy vonalakban állapítja meg a... telepítési munka kiterjedését*”. A célterületek közül Hitler „*kedvence*” a Krím-félsziget volt, amelyet dél-tiroli németekkel akart betelepíteni, akik majd szőlőt és gyümölcsöt termesztenek. Hatalmas üdülőövezetet is elképzelt, s Szevasztopol helyén Theodorichshafen néven a legnagyobb német hadikikötőt kívánta létrehozni.

A tervezésbe Reinhard Heydrich (az RSHA vezetője) is bekapcsolódott, saját elképzeléseit 1941 október 2-i prágai beszédében körvonalazta. Ő már a Cseh-Morva Protektorátust is telepítendő területnek tüntette fel. Heydrich 1942 elején elkészült GPO változatát Dr. Hans Ehlich készítette el. A terv szerint a lengyelek 80–85%, Fehéroroszország 75%, Ukrajna lakosságának pedig 65% kellett volna eltávolítani. A maradék, számításaik szerint kb. 14 millió fő maradhatott volna munkaerőnek.

A tervet az Ostministerium részéről még 1942 áprilisában. Dr. Erhard Wetzel vizsgálta meg. Ő más számokat adott meg, a szibériai kitelepítést viszont támogatta, mivel Szibériát „*európai települési és nyersanyagterületnek*” tekintette. E változatot Himmler révén Dr. Meyer is megkapta, aki eddigi munkáiból már a Führer elé is terjeszthető változatot készített (3. terv), amely a *Generalplan Ost*.

Rechtliche, wirtschaftliche und raumliche Grundlagen des Ostaufbaus (1942. május 28.) (Általános Keleti Terv. A keleti felépítés jogi, gazdasági és térbeli alapjai) címet kapta. Az irat három fejezetre osztva tartalmazta a célterületek pontos beosztását, a jogi és adminisztratív rendtartás kifejtését, végül az egész program anyagi ráfordításainak igényét. Ütemét és lefolyását 25–30 évre tervezte.

Három telepítési területet határozott meg:

1. A rövid időn belül birodalmi tartományokká kiépítendő terület (Kelet-Poroszország déli része, Danzig körzet, Kelet-Felső Szilézia, stb.): 25 évre 450–490 ezer munkaerő, 1,5 millió telepes, költsége: 45,71 mrd. birodalmi márka (RM)
2. Település-határtartományok (*Siedlungsmarken*): 25 év alatt 50%-ban el kell németesíteni, Leningrádi körzet, Krím-félsziget, Nyugat-Litvánia (Białystok), költsége: 12,4 mrd RM
3. Település-támaszpontok (*Siedlungsstützpunkte*): Német helyőrségű városok német falvakkal körülvéve. Közlekedési csomópontoknál létesültek volna: 14 lengyel város, 14 balti város, 8 ukrán város, egymástól 100 km távolságban, egyenként 2000 km² területtel, költsége: 8,5 milliárd RM.

Meyer a második és harmadik területnél 3,35 millió telepessel és 30 év futamidővel számolt, s úgy nyilatkozott, hogy „nem lehet lemondani a helyi lakosság együttműködéséről... el kell érni az ottani lakosok megbékéltetését is.”

Himmler 1942. június 12-én válaszolt Meyernek a programmal kapcsolatban: megnövelte a totális elnémetesítési területeket, s a futamidőt 20 évre csökkentette. Új megbízást is adott számára, amely az *Össztelepítési Terv* (*Gesamt-Siedlungs-Plan*) nevet kapta. Ez már valamennyi annektált területre vonatkozott volna. Erről Meyertől előzetes áttekintést, valamint becsült anyagi és humán ráfordítási értékeket is kért.

Meyer 1942. december 23-án adta át Himmlernek a negyedik tervet, aki azonban 1943. január 12-i válaszában újabb módosításokat kért, s már a Krímet és 'Ingermanlandot' is teljesen elgermanizálandónak minősítette. Február 15-re állt elő Meyer a kért módosításokkal, illetve közölte, hogy dolgozik az Össztelepítési Terven (5. terv). A február 15-i betérjesztés elveszett, az 5. terv el sem készült valószínűleg. Meyer utoljára 1943. májusában, a totális háború meghirdetése után kereste fel Himmlert.

A GPO végrehajtására ugyan történtek próbálkozások, azonban teljesen sohasem sikerült kivitelezni. 1943 végéig 17 ezer litván-németet telepítettek vissza Litvániába. 1942 júliusától a Krím betelepítésére is előkészületeket tettek, ám azt végül a háború végére halasztották.

A GPO különböző variánsaiban három közös momentum jelent meg:

- 30–40 millió „nem kívánatos” deportálása és kiirtása,
- a mezőgazdasági struktúra kiépítése germán parasztok bevetésével,
- a helyben hagyott, kb. 14 milliós szlávság kényszermunkás-státuszba szorítása.

A közlekedés helyzetét illetően 1941. október 30-án az Ostministeriumban tartott megbeszélésen *Todt* víz- és közlekedésügyi miniszter beszámolójában felvázolta az infrastruktúra lehetőségeit.

Autópálya építések: Berlin-Danzig-Minszk, Kelet-Poroszország-Riga, Posen-Varsó-Minszk, Krakkó-Lemberg-Kijev-Poltava. Innen lehet folytatni délkelet felé Rosztovig, illetve délre a Krímbe is. A megbízott szerint a cél 30–40 évnél gyorsabban is elérhető a szláv „munkaerővel”.

Vízi összeköttetés: a Dnyeper-Bug folyamrendszertől a Balti-tengerig a Visztulán keresztül, Dnyeper-Oginszki csatatorna – Memel-Balti-tenger, Balti-tenger – Fekete-tenger (Dvina-Berezina-Dnyeper), Kaszpi-tenger összekötése a Dunával a Fekete-tengeren keresztül

Vasúti összeköttetés: Hitler megálmodott egyolyan vasutat is, amely 4 méteres nyomtávú, 4 sínpáros vonalon közlekedne Felső-Szilézia és a Donyec-medence között, kétemeletes vagonokkal és óránként 200 km-es sebességgel.

A Generalplan Ostot két kulcsszó jellemezte: *reagrerizáció és a deurbanizáció*. Hitler a „*keleti életteret*” múlt nélküli, hatalmas kiterjedésű, a germán faj számára ideális élőhelynek tekintette, ahonnan az „*alsóbbrendű*” szlávokat kiszorítva „*paradicsommá*” változtathatják a területet. Hitler a szokványos, Európán kívüli gyarmati megszállási eljárást alkalmazta Európában. Szerinte „*ami Angliának India, az nekünk a keleti térség lesz.*” A kimerülő európai kontinenst új energiákkal tervezte feltölteni, s német vezető szerep alá helyezni. A grandiózus tervek azonban mindinkább elszakadtak a realitásoktól. A telepítési programban is megjelent egyfajta idealista, sőt szürrealista motívum, amely több, az SS és Himmler által támogatott tervet is jellemzett.

Irodalom

Madajczyk, Czesław: *General plan east. Hitler's master plan for expansion*. In: Polish Western Affairs 1962 Vol III. No 2.

Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.

Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Budapest, 1993.

Polyák Péter: *A „keleti élettér” hitleri germanizmusa*. In: Századok, 2003/6, 1365–1389. p.

Pritz Pál: *Pax Germanica*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Romsics Ignác: *Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Budapest, 1998.

<http://gplanost.x-berg.de/generalplaneast.html>(2008. november 27.)

<http://gplanost.x-berg.de/>(2008. november 27.)

A holokauszt

1941: német Einsatzkommandók bevetése a keleti front mögött

1941 szeptember: a Főkormányzóság után a birodalomban is bevezették a sárga csillag használatát

1941 október 1: megtiltották a német zsidók kivándorlását a Nagynémet Birodalomból

1941 október 14: német zsidók tömeges deportálása

1941. november 24: megnyitották a theresienstadti gettót; az ide deportált zsidók többsége Auschwitz-Birkenauban pusztult el

1941 december: az elgázosítás megkezdése ún. gázautókkal

1942. január 20: a berlini Wannsee-konferencia

1942. január: beindul az Auschwitz-Birkenau megsemmisítő tábor, március közepétől pedig Belzec, Sobibor, Treblinka, 1942 őszén Majdanek koncentrációs tábora

1942. július 22 – október 3: a varsói gettóból 310 ezer embert megsemmisítő táborokba deportáltak; megkezdődött a lengyelországi zsidóság tömeges megsemmisítése

1943. április 19 – május 15: fegyveres felkelés a varsói gettóban

1943. április 30: valamennyi német zsidót megfosztottak állampolgárságától

1944 nyara: magyarországi deportáltak tömeges elgázosítása

1944–1945 fordulója: Himmler titkos tárgyalásai a nyugattal

1945. január 27: a szovjet csapatok felszabadítják az Auschwitz táborkomplexumot

1945. február 19: Bernadotte svéd gróf, a Vöröskereszt alelnöke tárgyalási szándéka Himmlerrel

1945. május 23: a lüneburgi fogolytábor Uetzer Strasse 31. szám alatti kihallgató-szobájában Himmler ciánkapszulával öngyilkosságot követett el

Himmler tevőlegesen részt vett az európai zsidók meggyilkolásában. Lengyelországban már 1939-ben a völksich ügyek megbízottjaként különleges hatalmat kapott a lengyel értelmiség és a lengyel zsidók meggyilkolására, gettóba zárására és kiéheztetésére.

A Szovjetunió megtámadása után az SS és a rendőrség *négy*, egyenként 500–1000 fős *bevetési csoportja* „front mögött” haladva, a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő hatalmas területet fésülte át, hogy az elfoglalt területeken kiirtsa a zsidókat, cigányokat és a politikai megbízottakat. Az A csoport a balti térségben, a B csoport Fehér-Oroszországban, a C és a D csoport Ukrajnában és Dél-Oroszországban tevékenykedett. Tömeges kivégzéseiknek és pogromjaiknak becslések szerint több mint félmillió személy esett áldozatul.

Amikor 1942. január 20-án Heydrich vezetésével a *berlini Wannsee-konferencia* összeült a „*zsidókérdés végleges rendezésének*” koordinálására, a megsemmisítő táborra átalakított Chelmno/Kulmhofban már speciális szigetelésű, *dízel gázkocsik* működtek, amelyek kipufogó-gázát visszavezették a raktérben összezsúfolt emberek közé. Ily módon 1941 decembere és 1942 decembere között a 2–3 itt állomásozó teherautó legalább 152 ezer embert gyilkolt meg. A módszert a *Tiergarten 4* (T4 akció) keretében először 1940 nyarán Warthelandban 1559 szellemi- és testi fogyatékos meggyilkolására

alkalmazták; akkor még palackból szénmonoxidot engedtek 40 személy közé. A kipufogó-gázzal történő gyilkolási módszert 1941 novemberében Poltavában, decemberben pedig Harkovban alkalmazták először, s 1942-től már mindegyik bevetési csoport rendelkezett gázkocsival.

Miközben keleten beindult a gyilkos gépezet, s 1942. januártól az Auschwitz-Birkenau megsemmisítő tábor, március közepétől pedig – a „Reinhard akció” keretében – *Belzec*, *Sobibor*, *Treblinka*, 1942 őszétől pedig *Majdanek* koncentrációs táborainak gázkamráiban is *szisztematikus megsemmisítés* folyt, a németországi zsidók kiközösítése is élesebb formákat öltött. 1941 szeptemberétől – a Főkezményezés után – a birodalomban is bevezették a megkülönböztető sárga csillag viselését. A csillag viselője szinte semmire sem jogosult. Berlinben csak 16–17 óra között léphettek az utcára, hogy megvásárolják azt a kevés dolgot, amit még élelmiszerjegyükre kaptak. Nem látogathatták a színházakat, mozikat és könyvtárakat, parkokat és nyilvános helyeket. Nem vásárolhattak újságot, nem tarthattak autót, kerékpárt, s általában a nyilvános közlekedési eszközök használatát is megtiltották számukra. Nem vágathattak haját a fodrásznál, nem használhatták a mosodákat, kikapcsolták telefonjukat, s nem használhatták a nyilvános telefonfülkéket sem. A fegyverkezési iparban a legnehezebb munkát végeztették velük, vagy mindezenként használták őket. Lakhelyüket nem változtathatták, lakásajtajukra Dávid-csillagot kellett kitenni, s este 8 és reggel 5 óra között nem hagyhatták el lakásukat. Nem lehetett rádiójuk, elektromos készülékeiket, fényképezőgépeiket, s végül gyapjú- és szőrmeruháikat be kellett szolgáltatniuk 1941 végén még csak a deportálandókat és a kényszermunkára kötelezetteket jelölték ki, 1943. április 30-án

azonban valamennyi német zsidót megfosztottak állampolgárságától. A rendőri önkénynek kiszolgáltatottak minden megmaradt vagyona az államra szállt. A Theresienstadt-i „mintagettöba” 1942. január után „átköltöztetett” ismert és idős zsidók vagyonát „otthonvásárlási szerződéssel” szerezték meg. Az észak-csehországi tábor tízezrek számára átmeneti állomás volt a megsemmisítés felé. Ezrek haltak meg a járványokban és az alultápláltság következtében.

A Nemzetközi Vöröskereszt bizottságát is sikerült megteveszteni: Theresienstadtot a náci zsidópolitika humánus bizonyítékának látták, megnyugtatta a még Németországban élő zsidókat. A rendszer a látszat-idillt is belföldi propaganda-célra használta fel; a zsidók üldözése és kiközösítése ugyan nyilvános volt, de az utolsó aktust a lehető legnagyobb titoktartás övezte. Hiszen a náci vezetés legfanatikusabb zsidógyűlölői is tudatában voltak annak, hogy ahhoz nem kapják meg a lakosság széles rétegeinek hozzájárulását.

A holokauszt nem váratlanul kezdődött, hanem *fokozatosan alakult ki* a náci rendszer bürokratikus- és pártszerveinek korántsem egységes, sőt részben ellentmondásos zsidópolitikájából. A jelenlegi becslést adatok alapján Auschwitzban 3–4, s a többi megsemmisítő táborban (Belzec, Sobibór, Treblinka, Chelmno, Majdanek) további 2 millió szlávot és zsidót gyilkoltak meg iparszerű módszerekkel. Az SS-nek dolgozó, s annak pénzügyi és gazdasági bázisát megteremtő koncentrációs táborokban (Sachsenhausen, Belsen, Oranienburg, Buchenwald, Theresienstadt, Flossenbürg, Mauthausen, stb.) szintén nagyszámú európai pusztult el a kivégzések, alultápláltság, betegség és öngyilkosság következtében. Az áldozatok között 2,7 millió lengyel, 2,1 millió szovjet, 550 ezer magyar, 200 ezer román, 160 ezer német, 143 ezer csehszlovák, 102 ezer holland, 76 ezer francia, 65 ezer osztrák, 60 ezer jugoszláv 59 ezer görög és 28 ezer belga zsidó volt. Az összesen 5,7 millió szovjet hadifogolyból 3,3 millió nem élte túl a német fogságot. A meggyilkolt romák száma fél millióra tehető.

Titkos tárgyalások a nyugattal

Schellenberg, az SS külföldi hírszerzésének vezetője már 1944 végén jelezte a még mindig Hitler bűvkörében élő Himmlernek, hogy cselekedniük kell a német koncentrációs táborokban található zsidók érdekében. Svájci kapcsolatai révén elérte dr. Musy, volt svájci államelnök Berlinbe utazását, hogy Himmlerrel tárgyaljon a Németországban lévő zsidók sorsáról. Azt kívánta: a zsidók kapjanak lehetőséget, hogy Svájcra át az Egyesült Államokba vándoroljanak. A Himmler különvonatában Bécs közelében folyó tárgyalásokon végül Himmler kijelentette: elvileg haj-

landó a még német koncentrációs táborban lévő zsidók, valamint a ravensbrücki táborban lévő összes zsidó, francia és lengyel nő szabadon bocsátására.

1945 januárjában második megbeszélésükön megállapodtak arról, hogy minden héten egy ezerkétszáz-ezerháromszáz főből álló zsidó csoportot szállítanak el a koncentrációs táborokból Svájcba. Az első, Theresienstadtból érkezett ezerkétszáz fős csoport 1945 februárjában ment át a svájci határon. *Kaltenbrunner* azonban leállította a Musy-akciót, sőt *Ribbentroppal* szövetkezve elérte Hitlernél, hogy azonnal ki kell végezni minden németet, aki zsidó, angol vagy amerikai foglyot segít a szökésben. Huzavona kezdődött azon parancs hatálytalanítása körül, miszerint az ellenség közeledtekor a táborokat ki kell üríteni. Végül Himmler beleegyezett abba az ellenparancsba, hogy a táborokat az összes fogollyal együtt adják át a szövetségeseknek.

1945 februárjában *Bernadotte* svéd gróf, a Vöröskereszt alelnöke jelezte tárgyalási szándékát Himmlerrel. A látogatásról kipuhatolták Hitler véleményét is, aki szerint „*totális háborúban ilyen hülyeséggel semmit sem lehet elérni.*” A közben mégis Berlinbe érkezett Bernadotte gróf 1945. február 19-én Hohenlychenben találkozott Himmlerrel, hogy elérje: a Németországban őrizetben tartott dánokat és norvégeket a háború idejére svéd táborban helyezték el. A foglyok szabadon bocsátása ügyében illetékes Kaltenbrunner és *Müller* Gestapo-főnök ellenállását leküzdve végül is az akció sikerrel járt: tizenháromezer dán és norvég foglyot szállítottak át a neuengammei gyűjtőtáborba, ahol a svéd Vöröskereszt vette őket gondozásba. A teherautókról és az üzemanyagról a svédek gondoskodtak.

1945 márciusában újabb Bernadotte-Himmler megbeszélésre került sor, ahol a gróf megkísérelt a zsidók érdekében is közbenjárni. Megszerezte Himmler hozzájárulását, hogy a szövetséges seregek közeledtekor az internálótáborokat nem ürítik ki.

Végül április 23-án Himmler beleegyezett a nyugati hatalmakhoz intézendő kapitulációs nyilatkozatba, amelyet a svéd külügyminiszter közvetítésével terveztek eljuttatni Eisenhower tábornokhoz. Április 26-án azonban a nyugati hatalmak elutasították Himmlert, mint tárgyalófelet, s ráadásul a nyugati sajtó nyilvánosságra hozta az ügyet.

A vég

A kapitulációs tárgyalások és Himmler utódlási szándékának hírére Hitler április 29-én minden hivatalából felmentette, kizárta a pártból, s letartóztatási parancsot adott ki ellene.

Májusban a *Karl Dönitz* vezette új „ügyvezető birodalmi kormány” elutasította szolgálatait, de néhány napot a flensburgi főhadiszálláson töltött. Május 20-án bajuszát leborotválta, majd tábori csendőri egyenruhában, fél szemét bekötve, *Heinrich Hitzinger* névre kitöltött papírokkal, segédtisztjével együtt elvegyült egy menekülő csoportban. 1945. május 22-én Meinstedtben a brit katonai rendőrségnek azonban feltűnt új igazolványa, ezért egy fogolytáborba vitték. Két nap múlva megelégtelvényt helyeztet, a táborparancsnokhoz vitette magát, s felfedve valódi személyazonosságát, tárgyalni kívánt a brit haderő főparancsnokával. Azonban nagy meglepetésére megalázó procedura alá vetették, ami a veszélyes foglyok esetében kötelező volt: levetköztették, ruháit kiforgatták, s még a testüregeit is megvizsgálták. Ez már sok volt egy Himmlernek.

Hat kihallgatójának egyike, *C. S. M. Austin* vallomása szerint 1945. május 23-án a lüneburgi fogolytábor Uetzener Strasse 31. szám alatti kihallgató-szobájában öngyilkosságot követett el; elharapta a szájüregében lévő ciánkapszulát. A történelem egyik legszörnyűbb tömeggyilkosának tetemét pokrócba csavarva a Wendisch-Evernbén lévő katonai gyakorlótér titokban tartott helyén, fejfa nélküli sírban földelték el.

Gudrun Burwitz, Himmler első házasságából származó lánya azonban napjainkban is a *Csendes segély hadifoglyok és internáltak számára* elnevezésű bejegyzett egyesület égisze alatt támogatja a rászoruló egykori nácikat.

Irodalom

Browning, Christopher. *Die Entfesselung der „Endlösung”. Nationalsozialistische Judenpolitik 1939–1942*. List Taschenbuch, Berlin, 2006.

Friedländer, Saul: *A náci antiszemitizmus. Egy tömegpszichózis története*. Uránusz Kiadó, Budapest, 1996.

Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.

Klee, Ernst: *„Euthanasie” im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens”*. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main, 1985.

Kogon, Eugen: *Az SS-állam. A koncentrációs táborok rendszere*. Coldwell Könyvek, Budapest, 2006.

Kovács Mónika (szerk.): *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület, Jaffa Kiadó, Budapest, 2005.

Schröm, Oliver – Röpke, Andrea: *Stille Hilfe für braune Kameraden. Das geheime Netzwerk der Alt- und Neonazis*. Aufbau Taschenbuch, Berlin, 2006.

Sofsky, Wolfgang: *Die Ordnung des Terrors: Das Konzentrationslager*. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main, 1997.

A legendás borostyánszoba

1711: I. Frigyes berlini kastélyában elkészült a „borostyánkő-cabinett”

1716: I. Frigyes Vilmos Nagy Péter orosz cárnak ajándékozta a faldíszítést

1755: Erzsébet cárnő felállíttatja a falitáblákat Carszkoje Szelóban, a Katalin-palota fogadótermében

1770: készen áll a poroszból lett orosz műkincs, a világ legdrágább tapétája

1941: a borostyánszobát a Leningrádot ostromló német katonák ládákba csomagolva Königsbergbe szállították, ahol nyoma veszett

1979: szovjet politikai döntés a borostyánszoba rekonstrukciójáról

1997: a feketepiacon eredeti darabok kerültek elő a borostyánszoba berendezéséből

2003. május 31: elkészült az új borostyánszoba, a világ kilencedik csodája

A furcsaságok és az egzotikumok gyűjtése mindig az uralkodók kedvelt elfoglaltságai közé tartozott. A borostyánkőből készült ritkaságoknak pedig az alapanyag tisztázatlan keletkezése miatt különleges vonzereje volt. A 18. századig a belőle készült pompás műkincseket politikai döntések befolyásolására is használták. „A világ nyolcadik csodájának” is tartott borostyánszoba története, ez a napjainkig is íródó, krimi idéző regény ugyanott kezdődött, ahol a második világháborúban rejté-

lyes véget ért: a kelet-poroszországi Königsbergben. A rekonstruált szobabelsőt 2003. május 31-én adták át a Szentpétervárhoz közeli Carszkoje Szelóban.

A borostyánkő a görög-római mitológia szerint Hélios napisten lányainak könnyeiből keletkezett, akik megsiratták nagyravágyó testvérüket, *Phaethont*. Az ifjú hajtani akarta a Nap szekerét, de az összevissza száguldó lovak nyomában lángba borult a föld, Phaethon az Eridanosz folyóba zuhant. Ovidius ezért nevezte az „istenek könnyének” a borostyánkövet. A mitikus magyarázat mellett tartották madarak megkövült könnyének, a nőtény hiúz vizelete termékének, a nap által felhevített iszapnak, a fák kiizzadt napköveinek, megkövesedett tenger-

habnak is. Az i. sz. I. században élt idősebb *Plinius* tartotta elsőként növényi eredetűnek a gyakran rovarokat vagy virágokat rejtő zárványokat is magába foglaló követ.

A 35–55 millió éve, a harmadkor eocén korszakában Skandinávia magaslati szárazföldjének és a hozzá csatlakozó sík vidéknek az erdőit alkotó tűlevelű fenyőknek a kéregből kifolyt és évmilliók alatt fossziliává kövült gyantája, ez a törekeny, puha, több színben pompázó szerves eredetű ásvány ma is rabul ejti az emberek fantáziáját. A dörzsölésre mágnesessé váló anyagnak csodás varázserőt tulajdonítottak. Javasolták örülség és vizeleti panaszok gyógyítására, menstruációs és szülési fájdalmak enyhítésére, az araboknál a rossz szellemek elűzésére, a szoptatós dajkák nyakában pedig arra szolgált, hogy megakadályozza az együgyűség átterülését a gyermekbe. A borostyánkővet és származékait ma is használják orvosi célokra, gyógyszerek előállítására, illetve az elektromosságot izoláló tulajdonsága miatt érzékeny mérőeszközökbe is beépítik.

A borostyánkő-faragás művészetének aranykora a 17. században kezdődött. A borostyánkő főleg a Keleti-tenger partvidékén fordul elő nagyobb mennyiségben, itt szabályos borostyánviharok is előfordultak, 1862-ben több mint két tonna borostyánkővet vetett partra egy ilyen vihar. Az értékes kő lopását szigorúan büntették, a partlakóknak ún. parti esküt kellett letenniük, a parton sétálni is csak pecsétetes papírral lehetett.

A „*Ferde Fritznek*” csúfolt, és púpját fél hátát borító, hosszú parókával fedő III. Frigyes, porosz választófejedelem egyre nagyobb politikai súlyát a királyi korona megszerzésével is ki akarta fejezni. 1701. január 18-án meg is koronázta magát Königsbergben. Ezzel megtörtént az első lépés a Porosz Királyság felemelkedéséhez. A koronázóváros híres borostyánművészete ihlette Frigyeset a nem mindennapi koronázási ajándék elkészíttetésére is. *I. Frigyes*, immáron porosz király olyan borostyánszobát, „borostyánkő-cabinettet” álmodott berlini kastélyába, ahol a falakat teljesen beborítják a borostyánkőből készített faragványok. *Andreas Schlüter* udvari főépítész tervei szerint kezdődtek meg a munkálatok, amelyeket *Gottfried Wolfram*, majd *Gottfried Turau* és *Ernst Schacht* mesterek folytattak. 1711-ben már készen állt a világ legdrágább tapétája. A „tabacs-collegium” falait díszítette, ahol az uralkodó késő estéig pipázott, kártyázott és bizalmas beszélgetéseket folytatott. A művészet- és tudománypártoló Frigyes barokk pazarlása után azonban a „katonakirály” takarékoság és szigorú kötelességtudat által fémjelzett időszaka következett. *I. Frigyes Vilmos* az államháztartás hiányának csökkentésére minden feleslegesnek vélt ékszertől és műkincstől megszabadult.

1716-ban *Nagy Péter* orosz cárnak ajándékozta a későbbiekben csodás dekorációkkal, mozaikokkal és festményekkel díszített, állandóan bővített és így már

mintegy száz négyzetméter nagyságú termet betöltő faldíszítést. Persze nem a hirtelen nagyvonalúság, hanem józan politikai számítás, a nagy keleti szomszédal meglévő jó kapcsolatok elmélyítésének célja vezette a pompát kedvelő és arra sokat áldozó apjával szemben takarékos királyt. Péter többek között egy esztergapatot ajándékozott a porosz királynak, aki azt hálósobájába közelében állíttatta fel. Frigyes Vilmos leginkább az 55, Oroszországból érkezett és testőrezredébe besorozott ún. „*hosszú legénynek*” örült leginkább.

Az új Néva-parti fővárosban a felépítési útmutató ellenére sem sikerült a szoba darabjait összeállítani, így azok ismét dobozokba kerültek. Péter halála után a gyors egymásutánban hatalomra kerülő cárok és cárnők nem fordítottak figyelmet a porosz ajándékokra. *Erzsébet* cárnő több mint húsz év után kicsomagoltatta a falitáblákat rejtő dobozokat, és először egyfajta mozgó kulisszaként a palota különböző termeiben felépíttette, majd ismét darabjaira szedette szét. 1755-ben aztán ő találta meg a szoba végleges helyét, a Carszkoje Szelóban található Katalin palota fogadótermében, ahová 76 válogatott katona szállította át gyalogszerrel a ládákat. A zseniális *Rastrelli* és *Martelli* itáliai építészek vezényletével nyerte el a berendezés máig ismert és csodált formáját. *Théophile Gautier* francia író az „Ezeregyéjszaka” és a tündérmesék csodáihoz hasonlította az 565 gyertya által megvilágított borostyánszobát. Később *Mária Terézia* négy értékes, az öt érzéket allegorikusan ábrázoló kőmozaikot ajándékozott *II. Katalin* cárnőnek. A 19. században többször lezajlott javításokat, és a berendezést teljessé tevő újabb bútorokat, szobrokat és egyéb tárgyakat nem számítva 1770-re készen állt a „*világ nyolcadik csodája*”.

A pompás terembe 1917-ig csak a cári család és személyzete, illetve az európai arisztokrácia jeles képviselői nyertek bebocsátást. Az első világháború idején állítólag az is felmerült a német származású *Marija Fjodorovna* cárné fejében, hogy a szobát a német császárnak ajándékozzák. Az októberi események után a Gyetszkoje Szelónak keresztelt rezidenciát megnyitották a tömegek előtt. A borostyánszoba vonzotta a legtöbb látogatót, még a gyakori hőmérséklet-ingadozások által okozott károk, a gipsszel beragasztott lyukak, az olívaolajos lakktól megbarnult és néhol az alapokig lepusztult falak sem csökkentették az összbenyomás varázsát. Miután 1937-ben *Alekszandr Szergejevics Puskin*ről nevezték el a rezidenciavárost, a második világháború előestéjén tervek készültek a szükséges restaurátori munkálatok elvégzésére.

A második világháború nem kímélte a cári palotákat sem. Nők próbálták kiemenekíteni a veszélyeztetett múzeumokból az értékeket, ám a megfeszített munka ellenére is sok mindent a paloták termeiben kellett hagyniuk, így a borostyánszoba berendezését is. A szállítóeszközök és a megfelelő szakértelem hiányában

a műkincseket menekítők arra kényszerültek, hogy legalább a harci cselekmények okozta károktól megóvják a falitáblákat. Ezeket speciális papírral fedték be, majd mullal, vattával és vastag kartonnal beragasztották, sőt a falakat felállított táblákkal is védték a gránátszilánkoktól. Az ablakok bedeszkázása és az ablaknyílások homokzsákokkal történő betömése mellett az intarziás padlót vastag homokréteggel fedték be. 1941-ben a Leningrádot blokád alá vonó náci csapatok egy ideig a cári palotákban rendezkedtek be. Mivel „*a bombatalálat okozta könnyű károsodás után ... elsősorban a csapatok gondatlan magatartása*” fenyegette a falitáblákat, őriztették a borostyánszobát, majd a „*biztonságba helyezésre*” hivatkozva leszerelték és ládába csomagolva Königsbergbe szállították, és ott egy időre ki is állították a szobabelsőt. A németek hazaszállításról, az oroszok – joggal – műkincsrablásról beszéltek. *Erich Koch*, Kelet-Poroszország gauleitere Königsberg uraként predesztinálva érezte magát és városát a borostyánszoba új gazdájának szerepére. A „*Kelet-Poroszország királyának*” nevezett Koch figyelmét *Alfred Rohde* königsbergi múzeumigazgató hívta fel a páratlan műkincre, „*Németország nemzeti büszkeségének*” nevezve azt. Koch politikai kapcsolatait vetette latba, Rohde pedig berlini felettesét nyerte meg az ötletnek. A borostyánszoba elszállítása az egész Szovjetunióra kiterjedő rablóhadjárat része volt, hiszen a nácik mintegy 500 múzeumot, több mint kétezer templomot, 500 zsinagógát, 300 főiskolát és 43 ezer nyilvános könyvtárat fosztottak ki. Hitler „*átmeneti tartózkodás céljából*” engedélyezte a Königsbergbe szállítást, és úgy tervezte, hogy az új rendű Európa kulturális Mekkájaként elképzelt ausztriai Linz művészeti gyűjteményét fogják gazdagítani a falitáblák. A „*tulajdonviszonyok*” körül azonban hamarosan vita robbant ki a náci vezetők között, de Koch, és Rohde mindent elkövettek annak érdekében, hogy ne kelljen megválniuk a borostyánszobától. A háborús események miatt azonban hamarosan a műkincsek Nyugatra evakuálásának szükségessége került előtérbe, maga Rohde is járt Közép-Németországban megfelelő raktározási hely után kutatva.

Nem tudni, végül is elszállították-e a borostyánszobát Königsbergből. Mindenesetre az angol *Royal Air Force* légitámadásai, majd a város kapitulációja után a páratlan műkincsnek nyoma veszett. A város ostroma idején is lehetséges volt mentőakció lebonyolítása, ezt példázza *Paul von Hindenburg* szövetségi elnök hamvainak, első világháborús hadseregzászlóknak és egyéb relikviáknak a sikeres kimenekítése Tannenbergből 1945 elején. Alfred Rohde, múzeum igazgatója, aki biztonságba helyezte a ládákat, a szovjetek győzelme után is a városban maradt, nem akarta elhagyni élete művét. 1945 végén a városban tomboló tífusz áldozata lett, így titkát magával vitte a sírba. Eltűnt a halotti bizonyítványt kiállító orvos, sőt Rohde és felesége hamvai is, fokozva a kérdést körüllegő titokzatosságot.

Azóta szakértők, történészek, lelkes amatőrök és titkosszolgálatok próbáltak a kincs nyomára bukkanni – sikertelenül. A munkát nagyban nehezíti, hogy csupán feltételezésekre lehet támaszkodni, hiszen minden szemtanú dobozokat és ládákat láthatott csak, azok tartalmáról biztos információval nem rendelkeznek. Egy 2000. évi orosz adat szerint a kutatók eddig több mint 250 verziónak jártak utána, illetve több mint 750 szemtanút hallgattak meg.

A borostyánszoba sorsával kapcsolatos három elmélet egyike szerint a második világháborúban nem sikerült megmenteni az értékes műkincset, amely vagy a königsbergi kastélyban, vagy az elszállítás során megsemmisült. Mások úgy vélik, hogy az egyik győztes hatalom, vagy annak katonái konfiskálták el azt. A kincskeresők fantáziáját leginkább megmozgató álláspont szerint valamilyen, eddig felderítetlen raktárba, vagy bányajáratba menekítették ki az ostromlott városból a borostyánszobát. Sokan foglalkoztak az ún. keleti-tengeri és a tengerentúli verzióval is. Előbbi szerint a Königsbergből a Keleti-tengeren menekülők valamelyik hajón, talán éppen a *Wilhelm Gustloff*on menekítették ki a műkincset. A másik nézet hívei szerint a szobadíszítés Dél-Amerikába követte valamelyik élelmes nácit.

Eduard von Falz-Fein báró félmillió dollárt ajánlott fel annak, aki megtalálja a borostyánszobát. „Borostyánszoba-klubot” is alapított „A tavasz tizenhét pillanata” című film írójával, *Julian Szemjonovval* és *Maigret* felügyelő szülőatyjával, *Georges Simenonnal* közösen.

A kincskeresők között volt *Heinz Schön*, a kereskedelmi tengerészet civil alkalmazottjaként túlélte a *Wilhelm Gustloff* 9000 ember halálát eredményező hajó-katasztrófáját, és ezen a nyomon indult el. A háború után *Rolf Berger* tartalékos őrnagy néven megbúvó, de hamarosan leleplezett Koch is utalt vallomásaiban a *Gustloff*ra, bár talán maga sem volt tisztában azzal, hogy a kapituláció előtti zűrzavarban valójában hová is került a borostyánszoba. A civilben idegenforgalmi igazgató Schön nyugdíjas éveiben több helyszínen is folytatott kutatásokat – eredmény nélkül. Egy másik nyugdíjas, *Hans Stadelmann* Weimarban kutat, de eddig csupán egy nagykereskedelmi vállalat szauzájába sikerült „befúrnia” magát.

A jogász végzettségű Stasi-ügynök, *Paul Enke*, illetve a *Die Welt* kiadójának megbízásából kutató gyümölcstermesztő, *Georg Stein* is Königsbergben született, Hitler katonáiként orosz hadifogságba kerültek, de hosszú évek kutatása után sem jutottak a borostyánszoba nyomára. Mindketten arra alapozták kutatásaikat, hogy a borostyánszobát evakuálták Königsbergből, és gyakran az általuk kialakított verzióknak adtak hitelt. Életüknek hatalmas csalódás, a megszállottság miatti értetlenség, majd a tragikus halál, öngyilkosság, illetve szívinfarktus vetett véget. Anyagaik – a hat nagy papírdobozba csomagolt Stein-féle végrendelet,

illetve a több tízezer oldalnyi Stasi-aktatömeg – megmaradtak és rendelkezésre állnak.

Stein élete végéig kitartott a Göttingentől északra található wittekindi kálibánya, mint lehetséges rejtekhely feltárásának szükségessége mellett. Az itteni járatokat a háború végén brit különleges egységek is át akarták vizsgálni, de a felhalmozott dinamitkészletek felrobbanása miatt a tárnákat víz árasztotta el, majd 1955-ben 100 köbméternyi fúróiszapot is pumpáltak a bányába, ezzel lehetetlenné téve a további kutatásokat. A német kormány a későbbiekben nem támogatta a fúrások elrendelését. Stein, akinek a segítségével kolostori és levéltári értékek kerültek vissza a Szovjetunióba, a jórészt saját maga által finanszírozott kutatásai miatt egyre kilátástalanabb anyagi helyzetbe került, felesége is önkézzel vetett véget életének. Steint egészségi állapota miatt pszichiátriai klinikára akarták beutalni, végül a szovjet hadifogságban elesett sámánista praktikával 1987-ben szörnyű öngyilkosságot követett el, szikével felvágta a hasát. Tény, hogy „Igen tisztelt disznó!” megszólítással kapott fenyegető levelet a magukat az „ősi Königsberg barátainak” nevező ismeretlenektől, akik azt javasolták neki, hogy „térjen vissza ízletes almáihoz”, ahelyett, hogy a Königsberget „betonkaszárnnyá” változtató bolsevikoknak segít.

Enke a megfelelő szakértői háttérrel, modern technikával és a szükséges pénzeszközök birtokában vezette a „Puskin hadműveletet”, az Erich Mielke tábornok vezette Stasi akcióját, amely minél előbb Moszkvába akarta juttatni a műkincset. A „Vizsgálati szervek főosztályának” alezredese vezetésével 1953-tól kezdve 130 helyszínt kutattak át, tárnákban, fejtési üregekben, bunkerekben, várpincékben végeztek ásásokat, gyakran polgári védelmi gyakorlatnak álcázva a keresést. A harminc éven át aprólékos munkát végző, levéltári anyagokat átvizsgáló, szemtanúkat kihallgató Enke kollégáitól a „Borostyánkő elvtárs” nevet kapta. A szemtanúk között volt a páratlan emlékezőtehetséggel megáldott kelet-német Rudolf Wyst 1959-ben azt vallotta, hogy szó szerint ismeri annak az iratnak a tartalmát, amely apját bízta meg a borostyánszoba biztonságba helyezésével. Wystre a KGB is felfigyelt, ám lehet, hogy szenzációs bejelentésével csak azt akarta elérni, hogy visszatérhessen szülővárosába, Königsbergbe. Wysték a háború végén egy ideig egy városkában laktak egy bizonyos Albert Poppal, aki a levéltári anyagok szerint Weimarba szállított Koch műkincseit tartalmazó ládákat, majd haláláig jó módban élt Frankfurtban. Enke 1987-ben a berlini levéltárban egy csésze kávé elfogyasztása után szívinfarktust kapott és elhunyt. Kutatásának eredményei *Borostyánszoba-riport* címmel könyvben is megjelentek. A rendszerváltás óta a berlini Normannenstrasse egykori munkatársai az egyesült Németországban privát kutatók, cégek tanácsadóiként keresik kenyerüket.

A potsdami konferencia határozata értelmében Kelet-Poroszország szovjet fennhatóság alá került. A legismertebb szülöttéről, *Immanuel Kant* filozófusról „a józan ész városának” nevezett Königsbergből Kalinyingrád lett. Az oroszok közül *Alekszandr Jakovlevics Brjusov* régészprofesszort, a városban kutató művészettudósok csoportjának vezetőjét kell kiemelni. Többször beszélt a Parkinson-kórban szenvedő Rohdéval, és arra a meggyőződésre jutott, hogy a borostyánszoba „sajnos elégett”. Rohde halála után revideálta korábbi nézetét, bár sokan azzal vádolták a zsidó származású professzort, hogy *Lavrentyij Pavlovics Berija* emberei kényszerítették jobb belátásra, hogy a náci múkincsrablás verziója továbbra is fennmaradhasson. *Avenir Petrovics Ovszjanov* pedig, aki korábban részt vett a königsbergi kastély robbantással és bulldózerekkel történő elbontásában, már több évtizede koordinálja a kutatómunkát, és összesen 1242 üreg átvizsgálására tette fel az életét.

Az 1979-ben született szovjet politikai döntés a borostyánszoba rekonstrukcióját írta elő. Nem csupán a borostyánszobát állították helyre régi pompájában a fogorvosi fúróhoz hasonló precíziós eszközökkel dolgozó restaurátorok, hanem a borostyánkő faragásának régi művészete is új életre kelt. 1997-ben eredeti darabok kerültek elő a borostyánszoba egykori berendezéséből a német feketepiacon: egy empire-komód, az egyik, egy német katonaorvos által szuvenírként hazaszállított kőmozaik, és a Christie's aukcióján korábban egy kisebb szobor is. Ezek az örömteli események azonban nem segítették a kutatást, hiszen a tárgyak mindegyike már a Königsbergbe szállítás előtt eltűnt. Mindenesetre a németek a jószándék és a megbékélés jegyében 2000 áprilisában visszaszolgáltatták a műtárgyakat, új távlatokat nyitva a német–orosz kapcsolatokban és előmozdítva az eltulajdonított műkincsek restitúcióját célzó tárgyalásokat.

A rekonstrukcióra szánt pénz csakhamar elfogyott, hiszen a peresztrojka ugyan szabadabb politikai légkört, ugyanakkor az eddigi nagy projektek állami finanszírozásának végét is jelentette. Az orosz дума ellenállása miatt az utóbbi években a pragmatikus, kis lépésekkel operáló, a jogi játéktérrel bővíteni szándékozó politika jegyében a *Ruhr*gas esseni konszern, az egyik legnagyobb nyugat-európai orosz fölgázimportőr 3,5 millió dollárral támogatta a borostyánszoba restaurálását, amely így sikeresen befejeződhetett Szentpétervár alapításának háromszázadik évfordulójára. Több mint húsz éven át tartó megfeszített restaurátori munka után 2003. május 31-én *Vlagyimir Putyin* orosz elnök és *Gerhard Schröder* német kancellár adták át a régi-új borostyánszobát a cárok egykori nyári rezidenciáján, a Szentpétervárhoz közeli Carszkoje Szelóban. A sajtó a méz, a karamell, a nugát és

a narancs színeinek pompás játékaról áradozott, a politika pedig a német–orosz megbékélés jelképeként értelmezte az eseményt.

A mítosz, a borostyánszoba gyakran politikai thrillerre emlékeztető történetének varázsa azonban tovább él. A további keresésnek mindenképpen van értelme, akár olyan helyeken is, ahol már korábban folytak vizsgálatok, ugyanis azok egykor a technikai felszereltség hiánya és a pénzügyi háttér bizonytalansága miatt nem a kellő hatékonysággal és alapossággal zajlottak. Általánosságban elmondható, hogy szinte az kutatott, aki akart – de felületesen és gyenge színvonalon. A két legfontosabb dokumentumot még senki sem találta meg: a hivatalos okmányt, amelyik egyértelműen igazolja, hogy a borostyánszobát 1945 elején valóban elszállították és Königsbergből nyugatra evakuálták, illetve azt, amelyik minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a szovjet ostrom, majd a kapituláció idején a Vörös Hadsereg katonái felgyújtották az értékes műkincset.

A Nagy Péternek ajándékozott borostyánszoba az akkori időkben is pompás és drága értéket képviselt, de soha nem volt annyira híres és titkokkal övezett, mint ma. Eltűnése után a kulturális veszteség szimbólumává és a kincsvadászok keresett műtárgyává vált. Az 1991-ig hermetikusan elzárt kalinyingrádi katonai terület megnyitása és a technikai-anyagi feltételek javulása is új lendületet adott a keresésnek. A „világ kilencedik csodájának” létrehozása nem feledteti azt a tényt, hogy nincs megdönthetetlen bizonyíték az eredeti borostyánszoba pusztulásáról, ezért aztán – bár kicsi rá az esély – valamikor előkerülhet az is. Töredezett formájában jelentéktelennek tűnne az új mellett, persze, még mindig jobb két borostyánszoba, mint egy sem.

Irodalom

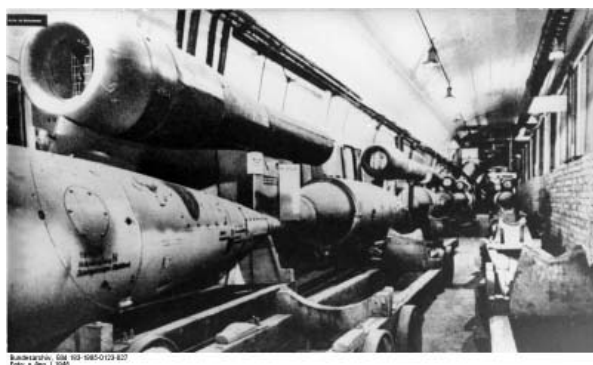
- Bruhn, Peter: *Das Bernsteinzimmer in Zarskoje Selo bei Sankt Petersburg*. Bibliographie mit über 3.800 Literaturnachweisen aus den Jahren 1790 bis 2003. 2. Auflage, Berlin, 2004.
- Enke, Paul: *Bernsteinzimmer-Report. Raub, Verschleppung und Suche eines weltbekannten Kunstwerkes*. Berlin, Verlag „Die Wirtschaft”, 1987.
- Fiziker Róbert: *A legendás borostyánszoba*. Budapest, Kortina Kiadó, 2003.
- Grass, Günter: *Ráklépesben*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003.
- Knopp, Guido: *Das Bernsteinzimmer. Dem Mythos auf der Spur*. Gütersloh, Hoffmann und Campe, 2003.
- Ludwig, Günter: *A borostyánkő története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- Remy, Maurice Philip: *Mythos Bernsteinzimmer*. List, München 2003.

Schön, Heinz: *Das Geheimnis des Bernsteinzimmers. Das Ende der Legenden um den in Königsberg verschollenen Zarenschatz*. Stuttgart, Pietsch Verlag, 2002.

Wermusch, Günter: *Die Bernsteinzimmer-Saga. Spuren, Irrwege, Rätsel*. Berlin, Ch. Links Verlag, 1991.

Földalatti rakétagyár: a Dora koncentrációs tábor

-
- 1942 október 3: Wernher von Braun vezetésével elkészült a sebezhetetlen V-2 rakéta
 - 1943 április: a koncentrációs táborok foglyainak alkalmazása
 - 1943. június 11: Hitler a rakéta-programot minden más fejlesztés elé helyezte
 - 1943. augusztus 17–18: a RAF 600 nehézbombázója másfél millió kilogramm robbanóanyagot dobott le a peenemündei rakétagyárra
 - 1943. augusztus 28: a buchenwaldi tábor kihelyezett táboraként megalapították a thüringiai Nordhausen mellett működő földalatti Dora koncentrációs tábort
 - 1944 január: a Dora termelési csarnokában beindult a V-2 rakéták sorozatgyártása; 1944 nyarán megindult a V-1 repülőbombák gyártása is
 - 1944 február: Von Braun összeütközésbe került az SS-el
 - 1945. április 11: az 1. amerikai hadsereg felszabadította a Középszárnny-tábort
-

Németország az első világháborút követően a versaillesi békeszerződés fegyverkezési tilalmait titkos, az országon belül folyó és külföldre kihelyezett fejlesztéssel kerülte meg. Miután a tilalom a rakétafejlesztésre nem vonatkozott, már a weimari köztársaság éveiben megindult ku-

tatása. Hitler hatalomra jutása után pedig bőséges állami pénzügyi eszközök mozgósításával, *Wernher von Braun* vezetésével 1942 októberére elkészült a sebezhetetlen V2 rakéta.

A peenemündei rakétagyár lebombázása után a nácik 1943. augusztus 28-án a buchenwaldi tábor kihelyezett táboraként megalapították a thüringiai Nordhausen mellett működő Dora koncentrációs tábort. A 20 kilométernyi, 250 ezer km²-nyi alagútrendszerben meghúzóódó gyárban főleg a „2. számú megtorló fegyvernek” (V-2) szánt rakétákat gyártották, ahol az embertelen munka során közel 20 ezren pusztultak el.

Titkos katonai fejlesztések

A versailles-i békeszerződés fegyverkezési tilalmai ellenére a weimari korszak (1919–1933) német kormányai és nagyiparosai rejtett fegyverzeti fejlesztést folytattak. Általában több funkciójú, polgári és egyúttal katonai hasznosítású technológiák fejlesztését szorgalmazták. A katonai fejlesztés a legnagyobb titokban, s néhány projekt esetében külföldön folyt. A tengeralattjárók fejlesztésére és építésére például két titkos alapot hoztak létre: a spanyolországi Cádizban torpedók készültek. A berlini „szalonnagyárnak” pedig polgári fedést biztosítottak. 1922-ben *Hollandiában* a német nagyipar három nagyvállalkozója (Krupp, A. G. Weser és a Vulkan-Werft) közös részvénytársaságot alapított, hogy japán megrendelésre, német technológiával nyolc tengeralattjárót építsenek a japán Kobe városában. De Finnország, Spanyolország, Svédország és Törökország számára is készültek tengeralattjárók. 1925-ben a Dawes-tervből is jelentős összegek folytak nagyipari cégekhez (AEG, Krupp, Siemens-Schuckert, Thyssen) a tengeralattjárók fejlesztésére.

A korlátozások ellenére szintén folytatódtak a légierő kutatásai is. Az alapkutatások főleg a repülőgépek szárnyainak kialakítására irányultak. A szövetségesek ellenőrzése alóli kibúvást biztosította itt is a kutatás és a fejlesztés *Svédországba* és *Spanyolországba* való kihelyezése.

A rakétafejlesztés rejtett kísérleti telepeit Berlin közelében, majd a szászországi Kummersdorfbán, illetve a Keleti-tenger partvidékén alakították ki. Mivel a versailles-i szerződés nem említette és nem tiltotta a rakétatechnikát, ennek fejlesztésére a hadsereg fegyverzeti hivatalának vezetője, *Karl Emil Becker* alezredes 1929-ben képzett mérnökök kis csoportját hozta létre. Közéjük tartozott *Walter Dornberger*, *Leo Zanssen* és a fiatal *Wernher von Braun* is. A rakétafejlesztés vele párhuzamosan egyesületi keretekben is folyt. Elméletileg rendkívül jelentős volt *Hermann Oberth*, a romániai német 1923-ban Németországban megjelent *Die Rakete zu den Planetenräumen* (Rakéták a bolygóközi terekhez) című könyve, amely új korszakot nyitott a németországi rakétafejlesztésben. Ő ugyanis a folyékony hajtóanyag alkalmazása mellett állt ki, mivel egységnyi súlyát illetően azzal nagyobb tolóerőt lehetett elérni.

Von Braun 20 évesen kapcsolódott be Becker és Dornberger rakétafejlesztési programjába, amelyet Hitler hatalomra jutása után egyértelműen a hadsereg vett át. 1934 decemberében A2 elnevezésű rakétaik már két kilométer magasra jutottak. Műszaki újdonságként elkülönítették egymástól a hajtóanyag és folyékony oxigén tartályát, amivel elejét vették, hogy szivárgás esetén robbanás történjen. A két tartály közé, a rakéta súlypontjába giroszkópot, egy olyan pörgettyűs szer-

kezetet építettek, amely ellenőrizte és stabilizálta a rakéta térbeli helyzetét. Meghosszabbították az égéskamrát is, így több idő jutott a hajtóanyag elégetésére. Von Braun kitérő választ adott a kísérleten jelenlévő tisztek kérdésére, miszerint alkalmazható-e a rakéta fegyverként. Azzal érvelt, hogy hatótávolsága sokkal rövidebb, mint a hagyományos tüzérségé.

Három hónappal később Hitler felmondta a versailles-i szerződést. A kummersdorfi kísérleti telep pótlólagos összegeket kapott a fejlesztésre, s a Gestapo kémelhárítása megtiltotta számukra a nemzetközi kapcsolatot és az információk továbbadását. Hazahívták az addig a Szovjetunióban munkát vállalt ötezer mérnököt is.

1935-ben a Göring irányításával felállított Luftwaffe felkarolta a rakétafejlesztést is. Az állami mozgósítás jelentős műszaki és természettudományi tartalékokat juttatott a német rakétafejlesztés számára. Ekkor döntöttek a Keleti-tenger partján létrehozandó peenemündei kísérleti telepről, ahol elegendő s védhető terület állt a gyárak, a laboratóriumok és kísérleti telep számára. A tábornoki rangot kapott Becker pedig egyre több fejlesztési forrást szerzett a légierőtől, de a szárazföldi hadseregtől is. 1937 áprilisában a kummersdorfi kutatók nagy része áttelepült az új létesítménybe.

1939 szeptembere, a második világháború kitörése után a német iparban és mezőgazdaságban egyre nagyobb munkaerőhiány jelentkezett. Egyedül a Ruhr-vidéken 30 ezer munkáskéz hiányzott. Gyors megoldásként az „*idegen munkaerő*” alkalmazásához folyamodtak. Lengyeleket előbb a mezőgazdaságban, majd 1940-től „*kényszermegoldásként*” a hadiiparban is foglalkoztattak. 1941 tavaszán a peenemündei rakétagyárban dolgozó 600 lengyel munkáshoz még ezer olasz és közel 100 francia csatlakozott. E kezdeti években a külföldiek számát biztonsági és titoktartási megfontolásokból még erősen korlátozták.

1942–1943-ban, amikor a V-2 rakétaprojekt mindinkább termelési szakaszba érkezett, a peenemündei, valamint a többi új termelő- és beszállító üzemekben – a friedrichshafeni Zeppelin-művekben, valamint az ausztriai Rax-művekben – megnőtt a betanítatlan munkaerő-szükséglet. *Arthur Rudolph*, a peenemündei főmérnök eredetileg a növekvő számú orosz hadifoglyok alkalmazására gondolt, 1943 áprilisában azonban új lehetőség kínálkozott: a koncentrációs táborok foglyainak alkalmazása. Himmler, az SS birodalmi vezetője ugyanis a rabszolgamunka új formáját próbálta ki: a magánvállalkozások, illetve állami üzemek „*rentábilis*” áron bérelhettek az SS-től foglyokat. Az SS gazdasági főigazgatósága a betanítatlan munkásokért napi négy, a szakképzettekért napi hat márkát kért. Az embertelen munkakörülmények azonban végül a halálba vezettek. Rudolph a nagyobb biztonságban és titoktartásban látta e megoldás előnyét.

Wernher von Braun (1912–1977):

német-amerikai rakéta-mérnök, a világűr meghódításának úttörője. Apja porosz bankigazgató volt. 1928-ban kapcsolatba került Hermann Oberth rakéta-mérnökkel, akinek egyetemi hallgatóként a folyékony hajtóanyaggal működő rakéta-kísérleteknél segédkezett. 1932-ben Berlinben gépész-mérnöki diplomát szerzett, 1934-ben doktorált, s a Reichswehr fegyverzeti hivatalában rakéta-fejlesztéssel foglalkozott. 1937–1945 között a peenemündei katonai kísérleti intézet műszaki igazgatója.

A háború végén amerikai hadifogságba került, s 1945 júniusában 126 fős fejlesztő gárdájával és 8 tonnányi dokumentációval az Egyesült Államokba települt. 1950-től az amerikai rakéta-program fejlesztője: 1969-ben az ő rakétájával szálltak le a Holdon. 1955-től amerikai állampolgár. 1970–1972-ben a NASA tervezési részlegének igazgatóhelyettese. 1975-ben magán világűr-hajózási szervezetet alapított. Vésérákban halt meg.

Walter Dornberger (1895–1980):

német gépészmérnök, katonatiszt, 1932-től a szilárd hajtóanyagú német rakéta-fejlesztés felelőse. 1935-től őrnagyként a szárazföldi hadsereg fegyverzeti hivatalának vezetője, 1936-tól a rakétafejlesztés vezetője. 1945–1947 között hadifogolytáborban volt Angliában, majd utána két évig az Egyesült Államokban a légierő tanácsadója. Ezután a magángazdaságban helyezkedett el, s szakértőként részt vett a világűrbe küldendő, rakétahajtóművel ellátott repülőgép programjában.

Peenemünde lebombázása

1943. június 11-én Hitler a rakéta-programot minden más fejlesztés elé helyezte, s másnap Walter Dornbergert SS-tábornoknak nevezte ki. Rudolph azonnal 1400 foglyot követelt Peenemünde számára. Néhány héttel később Buchenwaldból megérkeztek az első foglyok. A megtorló fegyver fontosságát hangsúlyozandó Hitler július 7-én a Wolfschanzéra hívta Dornbergert és Wernher von Braunt, akik még egyszer levetítették Hitlernek az Aggregat-4 (vagyis V-2) elnevezésű rakéta 1942. október 3-i sikeres startjáról készült filmet. Hitler kijelentette, hogy a rakétát 10 tonnás robbanófejjel kell ellátni és havonta 2000 darabot kell készíteni belőle. Amikor Dornberger irreálisnak nevezte e számokat, Hitler szemeiben „fanatikus fény lobbant,” s „megsemmisítő hatású” rakéták építését sürgette. Von Braunt pedig professzori címmel tüntette ki.

A megbeszélésen Hitlert ragaszkodott ahhoz, hogy biztonsági megfontolásból külföldiek ne vegyenek részt a projektben. De parancsát figyelmen kívül hagyták. Dornberger augusztus eleji utasítása értelmében a termelést valamenyny üzemben foglyok végezték. Peenemündébe 2500, a többi gyárba pedig 1500 fogoly-munkaerőt szántak.

A brit hírszerzés információi és légi-felvételei nyomán 1943. augusztus 17–18. éjszakáján az angol Királyi Légierő (RAF) 600 nehézbombázója a *Crossbow* (Számszerij) akció keretében másfél millió kilogramm robbanóanyagot dobott le a peenemündei rakétagyárra. A támadás főleg a gyártól keletre fekvő lakónegyedre, a mérnöki szállásokat és a szögesdróttal körülvett barakkokban lakó külföldieket érintette. A telepen akkor dolgozó 12 ezer munkás közül 700 meghalt, közöttük 500 kényszermunkás. Azonban a rakéták gyártócsarnokai szinte érintetlenek maradtak. A károk súlyosabbnak tűntek, mint valójában voltak. A legtöbb lerombolt épületet megtévesztés miatt később nem építették újjá, hogy elkerüljék a RAF újabb bombázásait. A légítámadás kb. két hónappal vetette vissza a rakéta-projektet, ami azt jelentette, hogy 740 repülőbombával (V-1) és rakétával (V-2) kevesebbet lőhettek ki. *Walter Thiel* hajtómű-tervező főmérnök halála miatt pedig megtorpant a *Vízésés* elnevezésű légvédelmi rakéta és egy kétlépcsős rakéta fejlesztése, amellyel a brit hátszínig terveztek eljutni.

Peenemünde, a többek által „alvó szépségnek” tekintett objektum szövetségesek általi felfedezése gyors német döntést váltott ki. *Himmler* – aki megkísérelte teljes ellenőrzése alá vonni a rakétaprogramot – a termelés helyszínének áthelyezését és decentralizálását sürgette. Már egy héttel a légítámadás után a Wolfsschanzén meggyőzte Hitlert, hogy az SS-nek részt kell vállalnia az A-4-es programban, a termelést a föld alatt kell folytatni, amelyhez a munkaerőt a koncentrációs táborokból kell biztosítani. A további kísérletek színhelyéül pedig Lengyelországot javasolta. A légítámadást Hitlernek kémkedéssel magyarázta, s azzal érvelt, hogy a földalatti gyártás védelmet nyújt a légi-felderítés és a bombázás ellen.

A Dora-Középszárny felépítése

Az új létesítmény felépítéséért a gátlástalanságáról ismert *Hans Kammler* SS-vezérőrnagy felelt. Himmler törekvései ellenére a program főfelelőse továbbra is *Albert Speer* maradt. Már egy héttel a Hitler-Himmler megbeszélés után megtalálták a földalatti gyár helyét: a thüringiai Nordhausen melletti Kohnstein-hegység alagútrendszerét, amelyben korábban olajat és vegyi-fegyvereket raktároztak.

A raktár ekkor még mindössze két, egyenként másfél kilométeres alagútból állt, amelyekben sín párok húzódtak. Az egyik alagút átszelte az egész hegyet.

Az első, 107 fős fogoly szállítmány már 1943. augusztus 28-án megérkezett, hogy a másik alagutat is meghosszabbítsák és a két alagutat kisebb alagutakkal kössék össze. Lebetonozták az alagutat, utat építettek, vágányokat fektettek, újabb kamrákat építettek, s felállították a nagy gyártósorokat. Minden munkát velük végeztettek, többnyire szállítási eszközök nélkül. Hat héten belül összesen hatezer férfi foglyot irányítottak az építkezésre, nagyrészt oroszokat, lengyeleket és franciákat. Novemberben már nyolcezen dolgoztak a Dorában. Zsidó foglyok csak 1944 nyarán érkeztek a létesítménybe.

A kezdeti időszakban az SS pokoli körülmények között, éjjel-nappal dolgoztatta a foglyokat. Az alagutat állandóan robbanások rázták meg, mert a sziklákat dinamittal robbantották ki. A levegőt sűrű por ülte meg, s a levegővétel kínzó gyötrellemmel járt. Mivel mellékhelyiségek és mosdók nem voltak, a foglyok félbevágott olajoshordót használtak latrinának. A kíméletlen munkától többen összeomlottak, s még a latrináig sem tudtak elmenni. Az alagút építésének első hét hónapjában hatezer fogoly halt meg, azokkal együtt, akiket visszaküldtek a koncentrációs táborokba.

Az egymással párhuzamosan futó A és B alagút végül egyenként 1,8 km hosszúságban, s 30 méteres magassággal készült el. A két alagutat 46 kisebb kötötte össze, amelyek teljes hossza elérte a 20 km-t, összterületük pedig meghaladta a 250 ezer km²-t.

1943 decemberében *Albert Speer* meglátogatta a Középszárnyat, s megdicsérte Kammlert rendkívüli teljesítményéért, hogy „a földalatti létesítményt két hónap alatt gyárrá alakította, amely példátlan Európában s még amerikai fogalmakkal sem lehet túlszárnyalni.”

Időközben a peenemündei rakétagyár kutatási- és fejlesztési részlegeit széttelepítették az országban. A szélcsatornát a bajor Alpokban fekvő Kochelban építették fel. Az egyes telepek közötti kommunikációs nehézségek ellenére – s a kényszermunkásokkal szembeni példátlan brutalitások közepette – beindult az A-4-rakéta további fejlesztése. A Dora 160 méter hosszú termelési csarnokában a V-2 rakéták sorozatgyártása Rudolph irányításával 1944 januárjában indult be. 1944 nyarán megindult a V-1 repülőbombák gyártása is. A Heinkel és a Junkers cégek pedig repülőgépeket, illetve repülőgép-motorokat gyártottak az alagútban.

A foglyoknak csak 1944 tavaszán állították fel kinti táborukat, amellyel életkörülményeik némiképpen javultak.

Von Braun 1944 februárjában összeütközésbe került az SS-el, amely eltávolította őt a szervezettől és Himmlertől. Az SS birodalmi vezetője ugyanis kelet-

poroszországi főhadiszállására hívatta von Braunt, s a rakétaprogram még szorosabb ellenőrzésének nyilvánvaló szándékával megkérdezte, miért nem lép be az SS-be és mondja fel lojalitását a hadsereg iránt. Von Braun azt válaszolta, hogy Dornberger tábornokban olyan előjáróra lelt, akinél jobbat nem is kívánhatna magának. Úgy tűnt, hogy a dolog ezzel elrendeződött.

Márciusban azonban két közvetlen munkatársával együtt letartóztatták. Azzal vádolták őket, miszerint kijelentették: feladatuk egy űrhajó megalkotása; a háború rosszra fordul, s az A4 rakéta egy „gyilkos eszköz.” Ezen túlmenően kommunista sejtekkel való kapcsolattal vádolták őket. Dornberger és Speer azonban energikusan, közvetlenül Hitlernél járt közben ügyükben, így két hét múlva szabadlábra kerültek. Az esemény hosszú távon végül is támogatta von Braun későbbi karrierjét az Egyesült Államokban, az SS „üldözése” pedig megerősítette tudományos presztízsét.

*

A V-2 rakéta műszaki újdonsága abban rejlett, hogy nagy tolóerejű, folyékony hajtóanyaggal működő rakéta *forgás-stabilizátorral* rendelkezett. Így sikerült röppályáját stabilizálni és az eltéréseket automatikusan korrigálni. A von Braun által kifejlesztett rakéta (amelyet megtevesztésül előbb 4. számú aggregátnak, majd V-2-nek neveztek) 1943. júliusában 20–30 km-es magasságban ötszörös hangsebességet ért el, ezért sebezhetetlen volt. A hajtómű folyamatosan javuló teljesítménye főleg a megfelelő turbószivattyúktól függött, amelyeknek nagy mennyiségű hajtóanyagot (75%-os etilalkohol és folyékony oxigén keverékét) kellett az égőtókamrába préselnie. A szivattyúkat 500 lóerős, de kicsi és könnyű gőzturbinák hajtották. A 14 méter magas szerkezet tankolatlan állapotban 4 tonnát nyomott, s motorja 25 tonna tolóerőt biztosított. A V-2 egy tonna robbanóanyagot 340 km-re juttatott el. 1944 januárja és 1945 áprilisa között 5940 rakéta készült el.

Mivel az észak-franciaországi Watten és Wizernes mellett tervezett kilövőállásokat a RAF még elkészültük előtt lebombázta, London lövetése 1944. szeptember 8-án a Den Haag melletti mozgatható kilövőállásokból indulhatott meg. 1945. március 27-éig 1269 rakétát lőttek ki Angliára, közülük 1225-öt Londonra. Mivel a rakéták egyharmada útközben csődöt mondott, s a találati pontosság sem volt megfelelő, Nagy-London térségében csak 518 becsapódást számláltak, amelyek 2274 halálos áldozatot követeltek.

Ennél sokkal több, összesen 1739 rakéta hullott kontinentális célokra, közöttük 15 Párizsra. A V-2-offenzíva egyértelmű célja azonban a szövetségesek főhadiszállása, Antwerpen volt, amelyet 1539 rakéta ért el. Belgiumban 6448 halott s

22 524 sebesült esett a V2-k áldozatául. Egyetlen taktikai alkalmazására Hitler parancsára az egyedül épségben maradt remageni híd ellen került sor, de a 11 kilótt rakéta közül egyik sem találta el, így a szövetségesek átkelhetek rajta.

A tábor sorsa

1944 őszén a Dora külső tábor szervezetiesileg levált a buchenwaldi táborról, s átkelesztették *Középszárny koncentrációs táborrá*. 1945 áprilisáig a környéken mintegy 40 külső táborból álló szoros táborhálózat jött létre. E komplexumban minden tábornak meg volt a funkciója, s a Középszárny-tábor pedig központként működött. Három táborfajtát hoztak létre: termelő-, építő- és „elfekvő” – tábor. A termelésben agyondolgoztatott foglyokat (pl. a rottleberodei és kleinbodungeni táborban) építőtáborokba (pl. Ellrich, Harzungen) helyezték át, s a legnehezebb építéseken, többek között a régiókat összekötő vasút építésén dolgoztatták őket. A foglyok a nehéz fizikai munka miatt itt végleg „használatatlanná” váltak, ezért az „elfekvőként” működő táborba (ilyen volt pl. a Boelcke-laktanya) kerültek, ahol nagyrészt orvosi ellátás nélkül magukra hagyták őket.

A Középszárny-tábort az 1. amerikai hadsereg 1945. április 11-én szabadított fel. A foglyok többsége számára azonban a segítség már későn érkezett, mert a tábort kiürítették, s csupán a betegeket és haldoklókat hagyták hátra. A még mozgásképes foglyokra halálmenet várt a bergen-belseni és sachsenhauseni tábor irányába, s a lübecki öbölbe. Itt pedig a hajókon számos fogoly halt meg a szövetségesek bombázása nyomán. Gardelegen mellett a német őrség 1016 fogolyra gyűjtotta rá a pajtát.

A tábor fennállásának 18 hónapja alatt 21 nemzet közel 60 ezer foglya fordult meg a Dora Középszárny-táborban, s közülük 20 ezren (az SS-iratai szerint 12 ezren) pusztultak el. A fegyver bevetése kb. nyolc ezer áldozatot követelt, főleg a polgári lakosság soraiból. Az űrhajózás mérlegét így erősen beárnyékolja, hogy úttörői „tíz éves műszaki előnyüket” emberek tízezreinek élete és egészsége árán szerezték meg.

A szovjet megszállást elkerülendő április elején von Braun és Dornberger tábornok az ország déli vidékére költözött, s a felső-bajorországi Peitling közelében szállodákban és laktanyákban húzták meg magukat. Május 2-án von Braun – diplomata testvére nyelvtudását felhasználva – néhány tudásával együtt egy oberjochi szállodában jelentkezett az amerikai hadseregnél. A velük folytatott tárgyalásokat követően több mint száz rakéta-mérnökével és nyolc tonna mű-

szaki dokumentációval az Egyesült Államokba szállították őket. Az alagutakban talált 100 darab V-2 rakéta szintén az Egyesült Államokba került.

A szövetségesek megállapodása ellenére Tübingiába benyomult amerikaiaknak 1945 nyarán ki kellett üríteniük a területet, mert különben nem foglalhatták volna el berlini megszállási övezetüket. A kiürítés pontos katonai menetrend szerint zajlott: a Vörös Hadsereg hat kilométeres távolságban követte a kivonuló amerikaiakat és foglalta el megszállási övezetét.

A tábor berendezéseinek leszerelése után a szovjetek 196 vagonnyi régi lőszerrel és robbanóanyaggal szándékoztak felrobbantani az alagútrendszert. Tervük azonban meghiúsult, mert a robbanás ereje a szellőző csatornákon kiszökött, így csupán az alagút falburkolatai szakadtak le. A tábor ma a nemzetiszocialista kényszermunka szörnyű bizonyítéka és emlékhelye.

Irodalom

Béon, Yves: *Planet Dora*. Westview Press, Boulder, CO, 1997.

Garlinski, József: *Hitler's Last Weapons. The Underground War against the V-1 and V-2*. Times Books, New York, 1978.

Neufeld, Michael J.: *The Rocket and the Reich. Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era*. Free Press, New York, 1995.

Sellier, André: *Histoire du camp de dora*. Editions la decouverte, Paris, 1998.

Sellier, André: *Nordhausen, Germany. A History of the Dora Camp. The Untold Story of the Nazi Slave Labour Camp. That Secretly Manufactured V-2 Rockets*. Farris, Ragene, 2003.

Wagner, Jens Christian: *Produktion des Todes. Das KZ Mittelbau Dora*. Wallstein Verlag, Göttingen, 2001.

Rakéták Londonra

1942. június 13: a V-2 első kísérleti kilövése

1942 vége: az első sikeres kísérlet a V-1-gyel

1942. október 14: a V-2 második sikeres kísérlete

1942. december 22: Hitler aláírta a V-2 sorozatgyártásának parancsát

1944. június 13: a V-1 első bevetése London ellen

1944. június 15: a londoni csata

1944. szeptember 8: két hágai kilövőállásból V-2 rakétákkal löni lezték Londont

1944. szeptember 7-én, egy csütörtöki napon Hága egyik külvárosának lakóit arra utasította az oda bevonuló SS egységek parancsnoka, hogy két órán belül hagyják el lakásaikat, azok ablakait és ajtajait pedig hagyják nyitva. Ezután furcsa munkálatok kezdődtek. Először ipari áramot vezettek az elhagyott épü-

letekbe, majd másnap, szeptember 8-án kora reggel egy titokzatos konvoj hét teherautójáról addig szokatlan szerkezeteket emeltek le és szereltek össze. Rövidesen, egymástól mintegy ötven méternyire két kilövőállás kontúrjai bontakoztak ki, amelyekről 18.30-kor kilőtték az első V-2-es rakétát az angol fővárosra. A V-2 volt az első olyan rakétafegyver, amely folyékony hajtóanyagával a hangsebességet átlépve 13 tonna súlyt emelt 80 km magasba, hogy azután egy tonnás robbanótöltetével megsemmisítse célját.

Az esemény igazolni látszott Hitler 1942-től egyre gyakoribb kijelentéseit, hogy a háborút a németek kivédhetetlen titkos fegyverei, az ún. csodafegyverek döntik el. A „Harmadik Birodalom” valóban rendelkezett forradalmian új fegyverfajtákkal. A német hadigazdaság alaptörvénye szerint a német fegyvergyártásnak elsősorban minőségileg kellett felülmúlnia ellenfeleit, mert mennyiségileg lehe-

tetlen volt. Nem azért, mert Hitler 1942-ig makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a haditermelés miatt nem csökkenhet a német lakosság életszínvonala, hanem mert az ellenfelek összehasonlíthatatlanul nagyobb erőforrásokkal rendelkeztek. A hitleri követelmény egyébként a hadigazdaságot is „villámháborús” pályára állította, hiszen gyors győzelemre volt szükség, hogy az ipart megkíméljék a tömeges fegyvergyártástól. A csodafegyverek a gyors győzelmet szolgálták volna.

Terveket illetően a bőség zavarával küzdöttek, miként azt *Albert Speer* fegyverkezési miniszter emlékirataiban leírja. Ez esetben is igaz a mondás: a kevesebb több lett volna. A kivitelezéshez ugyanis szűk erőforrások álltak rendelkezésre. Speer szerint *„az összpontosítás néhány kisszámú típusra, bizonyára korábban eredményre vezetett volna... ezért határoztuk el, hogy a jövőben nem annyira új elgondolásokat kell ösztönöznünk, hanem inkább a meglévőkből egy, a fejlesztési kapacitásainknak megfelelő mennyiséget kiválasztani, és azt megvalósítani”*.

Ilyen kiválasztott projekt lett a Speer támogatását élvező Me-262 sugárhajtású repülőgép gyártása. A Birodalmi Légügyi Minisztérium már 1940 júliusában rendelt három prototípust a Messerschmitt tervezőiroda gépéből. Az első gép *Fritz Wendel* berepülő pilóta irányításával 1941. április 18-án emelkedett a magasba, még csak csillagmotorral felszerelve. Az első sikeres sugárhajtóműves felszállásra 1942. július 18-án került sor, szintén *Wendel* irányításával. Ezt követően kezdődött meg a gép berepülése. A kitűnő eredmények alapján a légügyi minisztérium 30 darabos megrendelést adott. *Adolf Galland*, a vadászpilóták főfelügyelője személyesen is kipróbálta, s a tesztrepülés eredménye egy 100 darabos megrendelés lett a légierő számára.

Az 1943-ban indult sorozatgyártást a szövetséges légierő 1943. augusztus 17-i bombázásai megszakították, mert lerombolták a regensburgi és augsburgi üzemek gyártósorait. A bombázások 1944-ben folytatódtak; jöllehet a gyártás egy részét a Bajor Alpokba telepítették, az első szériából csak 23 darab készült el. A gépek gyártását *Albert Speer* szerint Hitler 1943. évi rendelete is hátráltatta, amely leállította a sorozatgyártást. Ezt csak akkor engedélyezte, sőt követelte, amikor tudomására jutott, hogy az angolok is kísérleteznek sugárhajtású gépekkel. Parancsa értelmében 1945 januárjától havi 210 gépet kellett volna gyártani, de ezeket nem vadászokként, hanem gyorsbombázókként kívánta alkalmazni. Anglia megbüntetése lebegett a szemei előtt, és nem látta be, hogy ezek a gyorsbombázók egy darab 500 kilós bombájukkal és nem túlságosan pontos célzókészülékükkel nem jelentettek méltó választ az angol és amerikai repülő erődök szőnyegbombázására. Még a gép nevét is megváltoztatta *Sturmvogel*-re (vihar-madár), s csak később sikerült rávenni, hogy engedélyezze vadászpilótaként való alkalmazását.

A világ első sorozatban gyártott sugárhajtóműves vadászrepülője, a Me-262 csaknem 900 km/órás sebességével, és 10 000 métert meghaladó repülési magasságával nagy kihívás volt a szövetséges vadászoknak és bombázóknak. A szövetséges vadászok a nyomába sem érték, a bombázók lövészei pedig jószerint nem is látták, csak valami süvítést hallottak. Ma is felbukkant a vélemény, hogy ha Hitler nem gördít annyi akadályt a gyártás elé és a gép megfelelő mennyiségben áll a Luftwaffe rendelkezésére, akkor lesöpörhették volna a szövetséges bombázó flottát Németország egéről. Az adatok azonban más képet mutatnak. A német légierő a háború végéig több mint 1200 Me-262-t kapott, de ezekből soha nem volt 200-nál több bevethető állapotban. Az egy napon bevetett gépek száma 59-nél nem volt magasabb, s ezek maximum 16 légi győzelmet arattak. A szövetségesek viszont naponta legalább 2500 gépet vetettek be. A halovány teljesítmény mögött a gyenge üzemképesség húzódott meg, amely a motor rövid élettartamából fakadt. A „Harmadik Birodalom” nem rendelkezett elegendő mennyiségű krómmal és nikkellel a megfelelő minőségű motorok gyártásához. Előnye optimális esetben is csak a B-29-es bombázók hadrendbe állításáig tartott volna. Vítathatatlan azonban, hogy a gép egyik mérföldköve volt a modern repülésnek.

Speer emlékirataiból tudjuk, hogy Hitlert – különösen a normandiai partraszállás után – Anglia megbüntetése foglalkoztatta, s ezért akart a sugárhajtású vadászból is gyorsbombázót csinálni. De vissza akart vágni a német városokat ért bombatámadások miatt is. A megtorlás eszközeit két másik csodafegyverben látta: a szárnyasbombában és a ballisztikus rakétában, amelyeket a világon először Németországban fejlesztettek ki és gyártották sorozatban. A szárnyasbombát V-1-nek (Vergeltungswaffe – megtorló fegyver), a rakétát pedig V-2-nek nevezték el.

A V-1 szárnyasbomba 7,74 méter hosszú, 5,71 méter fesztávolságú, pulzáló rakétahajtóművel meghajtott repülő szerkezet volt, amely 914 méter magasan, 576 kilométeres sebességgel repülve, 848 kilogramm robbanóanyagot tudott 322 kilométer távolságra juttatni. Ötven méter hosszú, összeszerelhető, sínes katapultról lőtték ki, de indították Heinkel 111-es bombázókról is. Pusztító ereje eltörpült a B-29 szupererőd 9 tonnás bombaterhe mellett, de még a B-17 repülő erődök 2,3 tonnányi bombája mellett is. (A B-17 repülő erőd elméleti bombaterhe 7,9 tonna volt, de sohasem repültek 2,3 tonnánál többel.)

Az első sikeres kísérletre 1942 végén került sor *Hanna Reitsch* berepülő-pilótanő közreműködésével. Ám gyártási nehézségek adódtak, és a jól tájékozott brit hírszerzés is – a lengyel felderítéssel közreműködve – sok információt szerzett a titkos munkáról. Mivel a RAF több súlyos légitámadást intézett a fő kísérleti telep, Peenemünde ellen, a V-1 harci alkalmazását többször el kellett halasztani. Első bevetésére London ellen 1944. június 13-én került sor. Három szárnyas bomba

érte el az angol fővárost. Az egyik a kelet-londoni Bethnal Greenben megölt hat, s megsebesített kilenc embert. A másik kettő is elérte Londont, de emberéletben nem tett kárt. Június 15-én azonban 244 darab V-1-et vetettek be a németek. Ezt a tömegtámadást az angolok londoni csatára keresztelték. A kilőtt bombákból csak 144 jutott át a csatornán, s ezek közül 72 találta el Nagy-London területét. Június 18-án, vasárnap a királyi testőrség kápolnáját találta el egy bomba s több polgári lakos mellett megölt 200 testőrt is. A londoniak nagyon megszenvedték a szárnyasbombák támadásait, amelyek csak Croydon kerületben – a belvárostól 20 kilométerre – 1400 házat romboltak le és ötvennégyezret rongáltak meg. De arról szó sem volt, hogy megtörte volna az angolokat. A V-1-ek összesen 25 000 házat romboltak le és 6184 embert öltek meg, szinte kizárólag Londonban. A brit vadászgépek és a közelségi gyújtóval ellátott ágyúlövedékek azonban augusztusban már 80%-ukat megsemmisítették, mielőtt kárt okozhattak volna.

A németek 1944. szeptember 8-án vetették be a V-2 rakétát, amelynek célja a londoni Southwark Bridge Roadon lévő tűzoltóállomás volt. A rakéta 13 kilométerrel vétette el a célt; menydörgésszerű robajjal csapódott be a chircwicki Stavelly Roadon, ahol három embert megölt és 10-et megsebesített. A 16 másodperccel később kilőtt második rakéta az angliai Essex-ben, Eppingtől északra csapódott be, 30 km-re kijelölt céljától, de ismereteink szerint nem robbant fel. A kilövés után a kezelőszemélyzet egy órán belül elhagyta a starthelyet, ahol semmi nyoma nem maradt az indításnak.

A németek 1944. november 8-án hozták nyilvánosságra csodafegyverük bevetését, az angolok előtt azonban nem volt titok. Maga Sir Winston Churchill tájékoztatta a lakosságot, hogy új fegyverrel állnak szemben.

A második világháború egyik legfejlettebb harci eszközének tekintett V-2 előállítása többször is késedelmet szenvedett. Az 1944 őszétől főleg Londonra, később többek között Antwerpenre, Liège-re, Brüsszelre, Párizsra kilőtt V-2-esek ellen nem lehetett hatékonyan védekezni, s a mozgatható kilövőállások miatt a földön is nehéz volt csapást mérni rájuk. A szövetségesek szerencséjére a termelés soha nem tudta megközelíteni a németek által elvárt mennyiséget.

A V-2 sokkal félelmetesebb fegyver volt a szárnyasbombánál. Figyelmeztetés nélkül hullott az égből, s nem lehetett védekezni ellenük. Ezért a brit vezetésben még London kiürítésének gondolata is felmerült. A rakéták előállítása sokba került, és a szövetségesek elfoglalták a legtöbb kilövőhelyet, mielőtt a veszély katasztrofálissá vált volna. 1115 rakéta 2754 embert ölt meg.

A háború folyamán 447 V-2-est lőttek ki Londonra. A legsúlyosabb támadásra 1944. november 25-én került sor, amikor a New Cross Roadon lévő Woolworth áruházat ért találat, amely 160 embert megölt, 108-at pedig megsebesített. A há-

ború utolsó rakétatámadása 1945. március 27-én 19.21-kor indult. Szomorú eredménye 134 londoni halott és 49 sebesült volt.

Albert Speer így vélekedett a V2-k bevetéséről: „Hitler az új rakéták segítségével is Anglia ellen akart megtorlást alkalmazni. Parancsára 1943. júliusának végétől hatalmas ipari kapacitást kötöttek le a V2 néven ismertté vált távolsági rakéták, amelyekből havi 900 darabot akart előállíttatni. Abszurd elgondolás volt az 1944. év ellenséges légiflottáival – amelyek több hónapon át 4100 négymotoros gépből háromezer tonna robbanóanyagot zúdítottak Németországra – olyan megtorlást szembeállítani, amely naponta mindössze huszonnégy tonna robbanóanyagot juttatott volna Angliába, csupán hat légi erőd egyetlen támadásának bombaterhét. Bizonyára az egyik legnagyobb hibám volt a német fegyverkezés vezetésében, hogy nem csupán elfogadtam, hanem támogattam Hitler ezen döntését, miközben erőfeszítéseinket inkább egy föld-levegő elhárító rakéta kifejlesztésére kellett volna összpontosítanunk. „Vízésés” fedőnéven e rakéta már 1942-ben olyan fejlesztési stádiumban volt, hogy lehetséges lett volna mielőbbi sorozatgyártása... Még ma is az a véleményem, hogy [ez a] rakéta a sugárhajtású vadászokkal együtt 1944 tavaszától szétzúzhatta volna a nyugati szövetségeseknek az iparunk ellen indított légi offenzíváját. Ehelyett óriási erőket fektettünk a távolsági rakéták fejlesztésébe és gyártásába, amely aztán 1944 őszén, amikor bevetésre készen álltak, szinte tökéletes melléfogásnak bizonyult. Legtökéletesebb projektünk volt a legértéktelenebb. Ráadásul ez lett az egyik oka annak, hogy elvesztettük a defenzív légi harcot.”

Így a csodafegyverek forradalmi újításai, sőt a technikatörténeti mérföldkövek nem voltak képesek érdemben befolyásolni a háború menetét. Sok embert megölttek, és jelentős anyagi kárt okoztak, a szövetségesek katonai erejét azonban nem törték meg. Sokkal inkább lélektani és anyagi, mintsem katonai károkat okoztak. Ugyanakkor hatalmas erőforrásokat lekötve így inkább a vereséget, mint a győzelmet segítették elő.

Irodalom

Matanle, Ivor: *A második világháború*. Etüd Kiadó, é. n.

Issermann, Maurice: *A második világháború*. Gold Book, é. n.

Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Budapest, Bp. é. n.

Keegan, John: *A második világháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Goebbels, Joseph: *Napló*. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1994.

Felpörgetve a csatába

1938: Németországban piacra került a Pervitin, a manapság speedként ismert izgatószer

1939–1940: a Wehrmacht ajzószerként kezdte alkalmazni

1944 tavasz: Gerhard Orzechowski kiel gyógyyszerész a katonák számára elkészítette a D-IX. tablettát, amely kokainból, Pervitinből, Eukodalból s morfiumpreparátumból állt

1939 szeptember – 1944 április: a hadsereg egészségügyi felügyelete 705 alkoholos befolyásoeltság miatti halálesetet regisztrált

1945. április 16–17: német kamikaze pilóták az Odera több tucatnyi hídját rombolták le a Berlin felé nyomuló Vörös Hadsereg előtt

Bundesarchiv, Bild 146-1070-10-02
Fotó: a. Hg. / 1945/1946 sz.

Mámorosan a csatába: drogok és alkohol a Wehrmachtban

„A szolgálat kemény, ezért meg kell értenetek, hogy csak 2-4 naponta írok. Ma főleg a Pervitinről szólok” – írta szüleinek és testvéreinek 1939. novemberében a Lengyelországban katonáskodó 22 éves Heinrich Böll,

a háború utáni első német irodalmi Nobel-díjas. 1940 májusában ismét Pervitint kért szüleitől, hogy legyen egy kis készlete szükség esetén. A második világháborúban számos Wehrmacht katona Pervitinnel felajzva indult a csatába, főleg Lengyelországban és Franciaországban.

A manapság speedként ismert izgatószer a Wehrmacht csodaszerévé vált. A berlini Temmler-művek által kifejlesztett metafetamin preparátumot 1938-ban dobták a piacra, s a polgári lakosság rendkívül kedvezően fogadta. Így felfigyelt rá *Otto Ranke*, a berlini katonaorvosi akadémia hadpszichológiai intézetének vezetője is. Az adrenalinhoz hasonló amfetamin riadókészültségbe helyezi a szervezetet. A legtöbb esetben növeli az önbizalmat, a koncentrációkészséget és a kockáztatási hajlamot, csökkenti a fájdalmat, éhséget és szomjat, valamit az elalvási kényszert. 1939 szeptemberében Ranke 90 diákon tesztelte a szert, majd alkalmazását javasolta a Wehrmachtban.

A csapatoknál történő kipróbálása során előbb a lengyel hadjárat teherautó vezetőit látták el az „ébren tartó szerrel”, majd 1940 első felében több mint 35 millió tabletta Pervitint és annak enyhébb változatát, az *Isophant* szállítottak a szárazföldi hadseregnek és a légierőnek. A három milligramm hatóanyagú tabletta OBM titkos elnevezéssel kerültek a Wehrmacht egészségügyi részlegéhez és onnét a csapatokhoz. 2 tabletta 3–8 órás ébrenlétet, kétszer 2 tabletta pedig rendszerint 24 órás talpon maradást biztosított. A hadvezetés az erős izgatószer akkor alkalmazta, amikor szokatlanul nehéz igénybevételt követeltek a katonáktól. Hatása lenyűgöző volt. 1942 januárjában a keleti fronton egy ötszáz fős német csoport igyekezett kitörni a Vörös Hadsereg bekerítéséből, s a mínusz 30 fokos hidegben, a derékig érő hóban a katonák hat óra elteltével már csak feküdni akartak. Ekkor Pervitint osztottak ki számukra, amelynek már fél óra után érződött a hatása. A katonák rendszeren, sorban meneteltek, bátrabbak voltak és részt vettek az eseményekben.

Az orvosok figyelmeztettek arra, hogy a regenerációs időszak egyre hosszabbra nyúlik s a tabletta állandó szedésekor hatása gyengül. Nagyrítván egészségügyi problémák is jelentkeztek: izzadás vagy vérkeringési elégtelenség, sőt néhány haláleset is előfordult. *Leonardo Conti* birodalmi egészségügyi vezető – Hitler aszkéta-tézisének híve – a tabletta használatának korlátozásán fáradozott, de kevés eredményt ért el. 1941 júliusában ugyan a Pervitin az ópium-törvény hatálya alá esett, de még ebben az évben is tízmillió tabletta került a csapatokhoz.

A háború vége felé a nácik a katonák csodaszerén dolgoztak. 1944 tavaszán a kiel gyógygyógyász *Gerhard Orzechowski* elkészítette a *D-IX. tablettát*, amely öt milligramm kokainból, három milligramm Pervitinből és öt milligramm Eukodalból, a fájdalomcsillapító morfiumpreparátumból állt. Manapság ennek birtoklásáért minden dealer börtönbe kerülne. A drogot a kisebb típusú tenger-alattjárók személyzetén próbálták ki.

A népi drogként ismert *alkoholt* szintén kedvelték a Wehrmachtban. „*Csak egy fanatikus tagadhatja meg ezt az élvezetet a katonától, amely ellazítja a csata borzalmait után és növeli életörömet*” – írta *Walter Kittel* vezérkari orvos az alkoholról. A tisztek jutalomként osztogatták a legénységnek, a szeszt pedig kantináruként árusították, így a katonák zsoldja is a hadseregnél maradt.

1940 nyarán, a Franciaország elleni győzelem után Hitler megparancsolta, hogy az alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett bűncselekményeket szigorúan torolják meg. De a likőr csábítása erősebb volt, mint a Führer fenyegetése. Egy évvel később *Walter von Brauchitsch* hadsereg-főparancsnok az alkoholfogyasztással összefüggő súlyos erkölcsi és fegyelmi vétségeket (verekedések, balesetek, beosztottak bántalmazása, az előjárók elleni tettelegességek) állapított meg, ame-

lyek veszélyeztették a fegyelmet. A hadsereg egészségügyi felügyelete 1939 szeptembere és 1944 áprilisa között 705 alkoholos befolyásoltság miatti halálesetet regisztrált. E számok bizonyosan jóval magasabbak, hiszen a közlekedési- és a fegyverrel történő balesetek és öngyilkosságok is állandóan az alkoholfogyasztáshoz kapcsolódtak.

Az egészségügyi tiszteket utasították, hogy az *alkohol- és kábítószerfüggőket* gyógy- és gondozó intézetekbe utalják be. Itt az ellátást korlátlan ideig biztosították. A kábítószer-élvezőket „az örökletes betegségben szenvedők utódlásának megakadályozására” hozott törvény értelmében kényszerű sterilizáció vagy eutanázia várta.

A katonák között gyakori volt a *metilalkohol* fogyasztása miatti megvakulás és haláleset. 1939-től a nem szándékos halálos mérgezések között ez állt az első helyen. 1942 őszén elrettentő például agyonlőtték azt a Norvégiában szolgáló tisztet, aki öt liter metilalkoholt adott el likőrkészítésre katonáknak. Közülük több megbetegedett, s kettő meghalt.

A háború borzalmainak feledésére azonban a katonák minden eszközt igénybe vettek. Veszélyeinek ismerete ellenére a háború során a sebesültek és az egészségügyi személyzet soraiban növekedett a *morfiumfüggők* száma. A nyugati védőfal egyik kis falujába helyezett orvosok magukon kísérleteztek: a napot egy vizespohárnyi konyakkal kezdték, amelybe két morfium injekciót spricceltek. Délben a kokainhoz nyúltak, este pedig a Hyoskin nevű, gyógyszerként használatos alkaloidot vettek be.

A morfinizmus elterjedésének megakadályozására *Otto Wuth* tanácsadó-pszichiáter azt javasolta, hogy a kezelés során kábítószerfüggővé vált sebesülteket az illető Gau (náci közigazgatási egység) orvosi kamarája központilag kezelje. Itt legalisan ellátják őket morfiummal, vagy rendszeres ellenőrzés mellett elvonókúrára küldik őket. Ezzel elejét veszik, hogy a kábítószerfüggés egész csoportokra áttérjedjen.

A náci vezetés óvatosabban járt el a háború alatt kábítószer-függővé lett katonákkal, mint az alkoholistákkal. Előbbiek esetében a Wehrmacht kártérítési igényektől tartott, hiszen a drogokat a hadsereg osztogatta.

Német kamikaze pilóták

1943-tól *Heinrich Lange*, az elkötelezett náci vitorlázópilóta és századparancsnok feletteseinek az öngyilkosságot is vállaló, önkéntesek által vezetett siklóbomba kifejlesztését javasolta. A hajtómű nélküli „siklóbombát” gyakorlott vitorlázó pi-

lóta irányítaná a célra: az inváziós flotta hajóira, hidakra és más fontosabb célokra. Az örültség vádját elkerülendő racionális és hideg számítással állt elő. Minden német katona három ellenséggel áll szemben, ezért a kereskedőkhöz hasonlóan kell számolni és kalkulálni – vélekedett. A halálbevetések a győzelemhez szükséges mértéken felül megnövelnék az ellenség halálos áldozatainak számát; egy elsüllyesztett csatahajó esetében az arány 1:1500 lehetne. E fegyver azonban sohasem jutott tovább a kísérleti szakasznál.

Lange azonban rövidesen megkezdte halálegysége toborzását. A jelentkezők aláírtak egy nyilatkozatot is, hogy a totális bevetés során életük feláldozására is hajlandók. 1944 februárjában már 80 önkéntesről jelentett feletteseinek, akik közül 17-en aláírták a „*halál-záradékot*” is. A fanatizált fiatalok a háború megnyerése érdekében még erre is vállalkoztak.

1944 szeptember közepén Lange emlékiratban javasolta a Luftwaffe vezérkari főnökének New York bombázását. A távolsági bombázók csak az odafelé vezető repüléshez szükséges üzemanyagot vinnék magukkal, lemondva a visszatérésről. Ehelyett robbanóanyagot vinnének magukkal, amellyel „*egy New York-i felhőkarcoló alsóbb emeleteibe csapódnának, ha az építészek is úgy vélik, hogy ezután az épület összeomlik*”. Előjárói azonban ekkor még nem sokat konyítottak a későbbi, szeptember 11-i merényletkez meghökkentően hasonló terrorakciókhoz, s maga Hitler is szkeptikusan állt hozzá. Amikor 1944 februárjában *Hanna Reitsch*, a legendás pilótanő is felvetette neki az öngyilkos bevetések ötletét, gyorsan leintette az egyébként általa nagyra becsült asszonyt. A német hadi helyzetet még nem tartotta olyan reménytelennek s aktuálisnak, hogy ilyen bevetésekhez folyamodjanak.

A légi fegyverkezés technokratái csak 1945-ben változtatták meg véleményüket. De már csak a kis „*Mistel*” összebarkácsolt típusáig jutottak el. A nagyobb gépről indított kis gépet az ifjú, gyakorlatlan pilótáknak teljes gázzal kellett rávezetniük a B-17-es amerikai „*repülő erődökre*”. Végül is tisztázatlan, hányan választották a mennybemenetel e formáját.

Egyedüli bizonyosság, hogy 1945. április 16-án és 17-én német kamikaze pilóták az Odera több tucatnyi hidját rombolták le a Berlin felé nyomuló Vörös Hadsereg előtt. *Robert Fuchs* vezérőrnagy, a Luftwaffe 1. hadosztályának parancsnoka az önkénteseket előző este meghívta a Berlintonól délre fekvő Jüterbog repülőtér tiszti kaszinójába, ahol a „*Berlin és Odera közötti nagy katlan-csatáról*” és a szovjet erők megsemmisítéséről vizionált. A következő két napon összesen 39 pilóta szállt fel Me-109 és Focke-Wulff vadászgépeikkel az öngyilkos terv végrehajtására. De csak 17 jutott célba, a többieket a légvédelem lelőtte, vagy elvétették a célt. Az értelmetlen akciók katonai jelentősége a nullával volt egyenlő. A szovjet

katonák napokon belül kijavították a károkat, s az előrenyomulás folytatódott. Az örült akció értelmetlenségét egyébként azok a tisztek is gyanították, akik e bevetéseket sürgették.

A náci hírszerzőszolgálatok csődje

A 38 éves kelet-porosz náci ügynök, *Werner von Janowski* kis csónakjával egy 1942. november eleji sötét éjszakán New Carlislénél partra szállt a kanadai keleti parton. Azzal a feladattal érkezett, hogy információkat szerezzen a kanadai hadi iparról és kémhálózatot építsen ki. Amikor nedvesen és átfagyva kora hajnalban bejelentkezett egy kis szállóban, azonnal feltűnt viselkedése. Érvényes, de régi bankjeggyel fizetett, belga cigarettája már a háború kezdete óta nem volt kapható Kanadában, s mikor kijelentette, hogy éppen most érkezett a busszal, a hotel-tulajdonos gyanút fogott, és hívta a rendőrséget. Szerdáiig ugyanis nem érkezett busz a faluba. A *Bobbi* hadművelet megghiúsult.

Számos ilyen kudarc jellemezte a második világháború kém-történetét. Sok ország vallott csődöt a titkos háborúban. A francia hírszerzőszolgálat 1940 tavaszán nem tudta meg, hogy a németek meglepetésszerű támadást terveznek az Ardenneken keresztül, így hozzájárult az ország vereségéhez.

A hírszerző szolgálatok azonban sehol sem járatták le magukat annyira, mint a „Harmadik Birodalomban”. Hitler kémei sem a normandiai partraszállást, sem a Vörös Hadsereg előrenyomulását nem jelezték időben. Koordinálatlanul, egymás ellen dolgoztak, s azt jelentették, amit Hitler hallani akart.

Hitler több mint egy tucat hírszerző szolgálatot működtetett. Az SS és a Gestapo ugyanúgy szimatolhatott, mint a külügyminisztérium vagy a postaügyi minisztérium. Kifejezetten katonai hírszerzést azonban csak a *Wilhelm Canaris* admirális vezette külföldi hivatal/elhárítás (*Amt Ausland/Abwehr*) valamint a keleti és nyugati idegen hadseregek osztályai (*Abteilungen Fremde Heere West und Ost*) folytattak, amelyek főleg a mindenkori fronthelyzetet puhatolták ki. Rendkívüli tartalékaik közös hasznosítása helyett azonban e szolgálatok erőiket kicsinyes reszortféltésre pazarolták, hogy megnyerjék a náci vezetők kegyét. Valamennyi osztály magának dolgozott, és senki sem egyesítette és értékelte a beérkező információkat. Így fontos információk maradtak kihasználatlanul, miközben dezinformációkat továbbítottak. A Wehrmacht vezető részlegeinek értékelői pedig gyakorta képtelenek voltak megállapítani a forrás megbízhatóságát, így számos esetben melléfogtak.

Az önjelölt „uraságok” felsőbbrendűségükről meggyőződve arrogánsan alábecsülték ellenségeiket, s gyakorta hamisan jövendöltek. S ha egyszer végre helyesen ítélték meg a helyzetet, akkor pedig Hitlernél találtak elutasításra. A diktátor csak azt akarta tudni, ami beleillett világképébe, s állandóan attól rettegett, hogy az ellenfél dezinformálja.

Amikor német titkosszolgálati vezetők 1944 decemberében azt jelentették neki, hogy a Visztulánál a szovjet hadsereg hétszer több páncélossal és hússzor erősebb tüzérséggel rendelkezik, mint a Wehrmacht, Hitler tajtékezni kezdett: „*Ez Dzsingisz kán óta a legnagyobb blöff! Ki találta ki ezt az örültséget?*” Ezután a hírszerzők rövidesen olyan információkkal látták el, amelyet „*minden idők legnagyobb hadvezére*” hallani akart.

Az első nagy kudarc 1942 őszén bontakozott ki, amikor a szövetségesek észak-afrikai partraszállást terveztek, ahol az *Erwin Rommel* vezette német csapatok harcoltak a britekkel. Berlin tudta, hogy valahol nyugaton inváziós kísérlet készül. Egyesek Belgiumban vagy Hollandiában, mások Észak-Franciaországban vagy Dániában, illetve Észak-Afrikában feltételezik a partraszállást. De egyik hivatal sem vállalkozott a források valódiságának ellenőrzésére. Hitler legszívesebben megérzéseit követte, s időszakonként Norvégiára szavazott.

A német titkosszolgálati szakértők előjelzései még akkor is zavarosak maradtak, amikor október végén egyre több jelentés érkezett a szövetségesek hajómozgásairól a Gibraltártól nyugatra. Berlinben csak akkor vették komolyan a helyzetet, mikor november 8-án a casablancai német főkonzul riadót fűjt. Akkor már a britek és amerikaiak partra szálltak Marokkóban és Algériában.

A szövetségeseknek nagy előnyt jelentett, hogy a brit és lengyel titkosszolgálat már 1940 elején feltörte a náci biztonságosnak hitt *Enigma* rejtjelző készülék rendszerét.

Különösen végzetesnek bizonyult a német titkosszolgálatok tevékenysége a keleti fronton. Korlátoltságból, fanatizmusból és szakmai vakságból a Vörös Hadsereget olyan ellenségnek állították be, amely nem látott tovább az orránál és nem számolt az ellenséges lépésekkel. Mindez beleillett Hitler fajilag megalapozott világképébe, aki 1940. december elején a szovjet hadsereget „*csak egy viccnek*” tartotta.

E bornírtság megbosszulta magát a szovjetek 1944 nyári fehér-oroszországi offenzívája idején. Jóllehet hírek érkeztek déli szovjet csapatkivonásokról s kilenc hadsereg megérkezéséről Fehér-Oroszországba, a hírszerzés keleti idegen hadseregek osztálya továbbra is ragaszkodott Sztálin déli támadási tervéhez. Ennek nyomán a Közép hadseregcsoportot – amely fele annyi emberrel és ötöd annyi páncélossal rendelkezett – a szovjetek 1944. június-júliusban szinte teljesen fel-

örölték: 28 hadosztályt, s 350 ezer katonát veszített, amely meghaladta a sztálingrádi katasztrófát.

Hitler hírszerző szolgálatai szintén csődöt vallottak a szövetségesek normandiai partraszállása előtt. Nem csak annak időpontját becsülték meg tévesen, hanem helyét is. Azzal számoltak, hogy a britek és amerikaiak fő támadási iránya a Csatorna partvidéke lesz. Céltudatos téves információkkal, repülő és hajók makettjeivel, fiktív rádióforgalommal félrevezették a németeket, eltitkolva a Kelet-Angliában állomásozó amerikai hadseregcsoporthoz jelenlétét.

Így véglegesen elszállt a Hitler által beígért végső győzelem. Néhány titkosszolgálati vezető – közöttük *Reinhard Gehlen* vezérőrnagy, a keleti idegen hadseregek osztályának vezetője – már a háború utáni időkre készült. Amikor 1945 elején először adott reális értékelést a szovjet csapatok erejéről és a Berlin elleni közelgő támadásról, Hitler „*Gehlen hülye!*” felkiáltással reagált, majd április 9-én felmentette posztjáról. Néhány héttel később beigazolódott Gehlen jóslata, aki rövidesen ragyogó karrier előtt állt az NSZK hírszerző szolgálatának vezetőjeként.

Irodalom

Braunschweig, Pierre-Théodore: *Secret channel to Berlin*. Philadelphia, Casemate, 2004.

Deusch, André: *Walter Schellenberg emlékiratai*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1997.

Der deutsche Geheimdienst im Nahen Osten. Herbig Verlag, München, 2006.

Geschwinde, Thomas: *Rauschdrogen. Marktformen und Wirkungsweisen*. Fünfte Auflage. Springer, 2007.

Schellenberg, Walter: *Aufzeichnungen des letzten Geheimdienstchefs unter Hitler*. Limes Verlag, 1979.

Steinkamp, Peter: *Zur Devianz-Problematik in der Wehrmacht: Alkohol- und Rauschmittelmissbrauch bei der Truppe*

<http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/5681>

Sulser, Marco: *Der Feind im Verborgenen: Geheimdienste und Geheimpolizei des Dritten Reiches*. Books on Demand, 2007.

Weisse, Günther K.: *Geheime Nachrichtendienste und Funkaufklärung im Zweiten Weltkrieg: deutsche und alliierte Agentenfunkdienste in Europa*. Ares-Verlag, Graz, 2009.

Német tengeralattjáró-háború

-
- 1919. június 28: a versailles-i békeszerződés rendelkezései a német tengeri haderőről
 - 1922: a hollandiai Hágában német felügyelettel mérnöki irodát nyitottak
 - 1935. június 18: az angol-német flottaegyezmény 35:100 arányban állapította meg a német és a Brit Nemzetközösség összes tengeri erőinek egymáshoz való viszonyát
 - 1935: szolgálatba állították a német haditengerészet első U-Boot-ját
 - 1937. július 17: Nagy-Britannia és Németország egyezménye a tengeri fegyverkezés korlátozásáról és a flottaépítésekre vonatkozó kölcsönös felvilágosításokról
 - 1939. szeptember: Németország 57 U-Boot-al rendelkezett
 - 1940–1945: az U-Boot háborúban a német haditengerészet 1162 megépített hajójából 863 vett részt harci bevetésen. 784 hajó elveszett. A több mint 40 000 tengerész közül több mint 30 000 meghalt. A német hajók 2882 kereskedelmi hajót és 175 hadihajót süllyesztettek el, amelyek fedélzetén több mint 30 000 ember vesztette életét
-

A versailles-i békeszerződés 181. cikke előírta, hogy a szerződés életbe lépésétől számított két hónapon belül a német tengeri haderő nem állhat többől, mint 6 Deutschland- vagy Lothringen típusú csatahajóból, 6 könnyű cirkálóból, 12 rombolóból, 12 torpedónaszádból. Tengeralattjárók nem lehetnek kö-

zöttük. Amennyiben a szerződés másként nem rendelkezik, minden más hajót tartalékba kell helyezni vagy kereskedelmi célokra kell felhasználni.

1922-ben a hollandiai Hágában német felügyelettel mérnöki irodát nyitottak a versailles-i békeszerződés határozatainak kijátszására. Hivatalosan más országok megrendelésére építették a tengeralattjárókat. Így a finn *Vesikko* lett a későbbi német *U-Boot II. mintatípusa*. A német haditengerészeti személyzetet – a többi fegyvernemekhez hasonlóan – pedig más országok haditengerészeténél képzették elő a tengeralattjárók németországi gyártására.

Az 1935. június 18-án Londonban kötött *angol–német flottaegyezmény* 35:100 arányban állapította meg a német és a Brit Nemzetközösség összes tengeri erőinek egymáshoz való viszonyát. A tengeralattjárók tekintetében pedig Anglia elismerte az egyenlő arányt, jóllehet Németország kötelezte magát, hogy tengeralattjárói építésében nem haladja túl a brit tengeralattjáró-flotta 45%-át. A szerződés értelmében – amely az „megbékélési” politika első jelentős terméke volt – Németország jogot kapott arra, hogy flottája térfogatát mintegy 342 000 bruttó regiszter tonnával (brt) növelje, s így a franciákkal csaknem egyenlő, de jóval korszerűbb hadiflottát építsen ki.

Az első német tengeralattjárót már 1935-ben szolgálatba állították, s 1936-ban bevetették a spanyol polgárháborúban. A német U 34 ekkor elsüllyesztette a köztársasági hadsereg C-3 típusú tengeralattjáróját.

1937. július 17-én *Nagy-Britannia és Németország a tengeri fegyverkezés korlátozásáról és a flottaépítésekre vonatkozó kölcsönös felvilágosításokról szóló egyezményt* kötött. Az egyezmény kiterjesztette a londoni flottaszerződés rendelkezéseit a Szovjetunióra, Németországra és Lengyelországra, feloldva őket a korlátozások alól.

A második világháború kezdetén, 1939. szeptember 5-én a német haditengerészet 57 U-Boot-al rendelkezett, amelyek közül 37 volt alkalmas az Atlanti-óceánon való bevetésre.

A második világháborúban

A második világháború éveiben a tengeralattjárók *valamennyi hadszíntéren hatékony fegyvernek bizonyultak* a kereskedelmi háborúban és az ellenséges hadihajók elleni harcban egyaránt. Az ellenséges hajók víz feletti üldözéséhez szükséges sebességgel azonban nem rendelkeztek. Főleg víz alatti sebességük volt lassú, mert akkumulátoros, elektromos hajtóművel rendelkeztek és az akkori hidrodinamikai szempontok szerint épített hajók még nem érték el a víz alatti optimális haladási sebességet. Ennek ellenére a német U-Boot-ok számos sikert könyvelhettek el az ellenséges hadihajókkal szemben. Felmerülve némiképpen megelőzték a korabeli kereskedelmi hajók sebességét, így alkalmasak voltak a konvojok követésére és kedvező támadási pozíció elfoglalására, még ha ez napokig is tartott. Akkumulátoraik teljesítménye és alacsony víz alatti sebességük miatt valójában felszíni hajók voltak, amelyek a támadáshoz lemerülhettek. Majd csak a háború vége felé kifejlesztett XXI és XXIII típusú német tengeralattjárók rendelkeztek optimális víz alatti tulajdonságokkal.

A háború elején az U-Boot-ok kapitányainak megparancsolták, hogy a kereskedelmi háborúban tartsák magukat a *zsákmányolási rendhez*. Ez azt jelentette, hogy csak a hadviselő országok kereskedelmi hajóit, vagy a hadviselő országok számára szállító kereskedelmi hajókat lehetett megtámadni, de ezek személyzetét előbb biztonságba kellett helyezni. Kivételt képeztek a felfegyverzett kereskedelmi hajók s az ezeket kísérő hadihajók. Így szándékozták elkerülni az Egyesült Államok hadba lépését, miként az első világháború idején, a korlátlan tengeralattjáró háború során történt. Mivel a szövetségesek kereskedelmi flottája már korán fedélzeti ágyúkkal látta el hajóit, ez a parancs nem maradt sokáig érvényben.

A hadihajók elleni bevetéskor semmiféle parancs sem korlátozta tevékenységüket. Günther Prien az U 47-el behatolt a *Scapa Flow-i brit flottabázisra* s elsüllyesztette a *HMS Rooyal Oak* csatahajót. Az U 29 elsüllyesztette a *HMS Courageous* brit repülőgép-hordozót. A nagy brit csatahajók elleni győzelmek a második világháború korai szakaszában meggyőzték a haditengerészet vezetésének szkeptikusait a tengeralattjárók értékéről, s hozzájárultak a fegyvernem dicsőítéséhez.

1940 elején többek között az ún. *Altmark-ügy* során (egy belgiumi kényszerleszállás során német haditervek kerültek a szövetségesek kezébe) világossá vált, hogy Norvégia lesz Németország következő hadicélja. Dönitz, a tengeralattjáró flotta parancsnoka a *Weserübung-akció* (Unternehmen Weserübung) keretében valamennyi rendelkezésre álló hajót kirendelt a német flotta szárnyának védelmére, illetve a brit flotta Skócia és Norvégia közötti felvonulási útvonalára. Az angol *Royal Navy* pedig tengeralattjáróit a norvég partok elé rendelte, hogy feltartóztassák a német egységeket. Jóllehet az akció végül német siker lett, s Norvégia a háború végéig német megszállás alatt maradt, a német flotta érzékeny veszteségeket szenvedett. A német tengeralattjárók több alkalommal kedvező tüzelési pozícióba kerültek a brit hajókkal szemben, mégis alig voltak sikeresek. Kilőtt kevés torpedóik sem okoztak károkat a brit hadihajókban. Sikertelenségeiket a német torpedók gyújtófejének hibája okozta; ez volt az ún. *torpedóválság*.

1940 második felében, a sikeres nyugati hadjáratot követően német kézre kerültek a francia *Vizcayai-öbölben* fekvő Brest, Lorient, St-Nazaire és La Rochelle kikötők, ahol kényszermunkásokkal U-Boot támaszpontokat építettek ki. Inét gyorsabban elérhették műveleti területeiket a nyugati tengeri útvonalakon. A szövetséges konvojok kevés kísérőhajóik miatt még gyenge fedezettel hajóztak. Ráadásul az U-Boot parancsnokok az *éjszakai támadást* választották, amelyekkel hatástalanították a szövetségesek csak tengeralatti célokra használatos szonár (ultrahangos távolságmérő) készülékeit. Ez az időszak a német haditengerészet „*boldog korszaka*” volt, mert viszonylag kevés veszteséggel számos szövetséges

hajót elsüllyesztettek. Legsikeresebb kapitányok voltak: *Otto Kretschmer* (U 99), *Günther Prien* (U 47) és *Joachim Schepke* (U 100), akiket a német propaganda hőökként ünnepelt. Még nagyobb sikereket is elérhettek volna, ha *Raeder* admirális, a haditengerészet főparancsnoka a háború előtt nem a nagy felszíni csatahajók építését szorgalmazta volna, s a dokkokat csak az U-Boot-ok építésére használják. Ennek ellenére 1940-ben a szövetségesek 4,5 millió brt hajóterét süllyesztették el.

1940–1941 telén a rossz időjárás nehezítette a tengeralattjárók víz feletti támadását. Ráadásul a *britek radarkészülékeket és rövidhullámú tájolókat szereltek fel* kísérőhajóikra. Dinamikus hajóépítési programmal növelték a konvojokat kísérő cirkálóik és rombolóik számát. 1941 márciusában a német haditengerészet halálozás vagy fogságba esés révén egy hónapon belül elveszítette három „ászát”. 1941 nyarától a németek határozottabban alkalmazták a „*farkas-falka*” taktikát, amikor koordináltan támadták meg a konvojokat. Bevetési körzeteiket pedig kiterjesztették a Grönland és Nyugat-Afrika előtti vizekre is. 1941-ben is közel 4 millió brt ellenséges hajóteret süllyesztettek el. A németek a második világháborúban legnagyobb számban a VII C típusú U-Boot-ot építették.

A német tengeralattjárók kezdeti sikerei után a szövetségesek arra kényszerültek, hogy *új taktikát és módszereket* dolgozzanak ki elhárításukra. Ide tartozott a német haditengerészeti kódok megfejtése, amely lehetővé tette az U-Boot-ok pozícióinak beazonosítását, kevésbé veszélyeztetett új konvoj-útvonal megválasztását, illetve célzott vadászat indítását ellenük. Számos új műszaki fejlesztést is alkalmaztak. 1941 májusában a brit *HMS Bulldog* romboló a felszínre kényszerítette az U 110-et. Így a brit admirális megkaparintotta az Enigma rejtjelző gépet és kódjait, s ettől kezdve megfejthették Dönitz és a tengeralattjáró-flotta üzenetváltásait. A szövetségesek *Hunter-Killer csoportjai* aztán rátapadtak a bemért U-Boot-ra, a víz alá szorítva vízi bombákkal megsemmisítették, vagy akkumulátorai kimerülésével felszínre kényszerítették, s ekkor fedélzetét lerombolták. a konvojokat egyre gyakrabban kísérték *repülőgép-hordozók*, amelyeknek repülőgépei *légi-felszíni radarral* felderítették a z U-Boot-okat. Az éjszakai tengeralattjáró-támadások ellen bevetett brit Liberator bombázókat pedig 1942 közepétől erős *fényszórókkal* szerelték fel. A háború közepétől a szövetségesek mágneses *anómia-detektorokat* (MAD) és ún. *szonár-bólyákat* fejlesztettek ki, s a két helyzet-meghatározó együttesen már pontosabban bemérte a lemerült tengeralattjárót. A szövetségesek 1943 márciusától további műszaki újításként alkalmazták a levegőből indítható, *akusztikai célkereső torpedókat*, illetve az Egyesült Államok haditengerészete 1943 májusban bevezette a még irányíthatatlan *levegőföld rakétát*.

A német tengeralattjárók a légitámadások visszaverésére *légvédelmi ágyúkat* szereltek a fedélzetre, s ők is alkalmazták a *radardetektorokat* (Metox-készülék), amelynek hatásfoka azonban elmaradt a szövetségesekétől.

1942 januárjában Dönitz IX típusú, nagy hatósugarú tengeralattjárói az *Unternehmen Paukenschlag* (dobverés-akció) keretében már az amerikai partoknál akcióztak. Amikor az amerikai partvédelmet megerősítették, áttették bevetéseik helyszínét a Karibi-térségbe és az Atlanti-óceán déli részeire. A VII típusok egyidejűleg falkában támadtak az Atlanti-óceán északi vizein, s fenntartották a konvojokra gyakorolt nyomást. 1942 végén Németország már 210 darab U-Boot-al rendelkezett, s 8 millió brt ellenséges hajótér elsüllyesztésében a legsikeresebb évet zárta.

Az 1943. év a tengeralattjáró háború *fordulópontját* jelentette. Az év elején a több farkas-falkából, s összesen 43 hajóból álló német egység Grönland déli részénél két szövetséges konvoj 22 hajóját elsüllyesztette. Sikereikhez hozzájárult, hogy e területen a szövetségesek légi ellenőrzése még hiányos volt.

1943 nyarán nyilvánvalóvá vált, hogy fordulat következett be az atlanti csatában. A szövetségesek hosszú hatósugarú bombázókat telepítettek Grönlandra és Izlandra, így az egész óceáni térségben teljessé vált szövetséges légi fölény. Megerősítették a konvojok védelmét is. Egyedül 1943 májusában 43 német U-Boot-ot süllyesztettek el. Ezért Dönitz átmenetileg leállította a konvojok támadását és legtöbb hajóját visszarendelte a falkacsatából.

Rövidesen azonban újabb hajókat küldött a térségbe, azt remélve, hogy ezzel nagy mennyiségű szövetséges hajót, repülőgépet és katonát köt le. Mivel a szövetségesek 1944. júniusi észak-franciaországi partraszállásával a franciaországi támaszpontok elvesztek, a tengeralattjáró flottát Norvégiába helyezték át.

A szövetségesek hatékony vadásztaktikájára a német *haditengerészet néhány technikai újítással* válaszolt. Utólag számos hajóra felszerelték, az újakba pedig beépítették a hollandok háború előtti találmányát, a tengeralattjáró légszívó- és kipuffogó csövet. A XXI és XXIII típusoknál a *behúzzható teleszkóptestet* a toronyba integrálták. A régebbi típusoknál a légszívó árbocot a torony jobboldalán, a fedélzeten helyezték el, ha nem volt üzemben. Ez lehetővé tette a dízelmotorokkal való víz alatti haladást. De csak nyugodt tenger esetén és egyenletes mélységű haladáskor lehetett használni, mert ha a szívófej víz alá került, akkor a motor lefulladt. Ezért inkább arra szolgált, hogy felmerülés nélkül feltöltse az akkumulátorokat.

További német újítás volt a *célkereső torpedó*, illetve a torpedócsőből kitolható *szonár-zavaró*, illetve néhány hajón kísérleti stádiumban volt a *szonár jeleket elnyelő hajóburkolat* alkalmazása. Alternatív hajtóművekkel is kísérleteztek, de a

háború végén csak néhány elektromos meghajtású hajóval rendelkeztek, amelyeken még csak a személyzet kiképzése folyt.

Elsüllyesztett szövetséges hajótérfogat (bruttó regiszter tonnában):

1940:	4,5 millió
1941:	4,0 millió
1942:	8,0 millió
1943:	3,5 millió
1944/45:	1,5 millió

Elveszített német tengeralattjárók száma:

1940/42:	kb. 150
1943:	287
1944:	241
1945 májusig:	153

1945. május 4-én Dönitz megparancsolta a tengeren lévő hajóknak, hogy szüntessék be a harci cselekményeket. Az *Operation Regenbogen* (Szivárvány akció) keretében a 376 megmaradt hajóból 216 elsüllyesztette önmagát. A szövetségesek 154 hajót zsákmányoltak, amely közül kísérleti célokra és saját veszteségeik pótlására néhányat megtartottak, 115 hajót azonban az *Operation Deadlight* keretében az Atlanti-óceánban elsüllyesztettek.

Két német hajó, az U-530 és az U-977 úgy döntött, hogy a semleges Argentínában kapitulál. Legnagyobb részt lemerülve átszelték az Atlanti-óceánt, s 1945 július-augusztusban befutottak Rio de la Plata kikötőjébe.

Az U-Boot háborúban a német haditengerészet 1162 megépített hajójából 863 vett részt harci bevetésen. 784 hajó elveszett. A több mint 40 000 tengerész közül több mint 30 000 meghalt. A német hajók 2882 kereskedelmi hajót és 175 hadihajót süllyesztettek el, amelyek fedélzetén több mint 30 000 ember vesztette életét.

Lothar-Günther Buchheim, aki haditudósítóként az U 96 fedélzetén részt vett a portyákon, a veszteségekről később ezt írta: „Az U-Boot-ot „vaskoporsónak” hívták. A „vérvám” egy fegyvernem esetében sem volt olyan magas, mint esetükben. Sokan közülük még nem is voltak férfiak – valójában félig gyerekek voltak. Az egész U-Boot-háború egy hatalmas gyermek keresztes hadjárat volt. 16 évesek vol-

tak a fedélzeten, a háború vége felé 19 éves vezető mérnökök és 20 éves kapitányok szolgáltak, akiket gyorstalpaló tanfolyamokon képeztek ki a frontra, hogy borzasztó módon az életből a halálba kísérjék őket. Mindig tiltakoztam az ellen, hogy a tengeralattjárók legénységének halálhírét úgy jelentsék be, hogy elesett. A hajók megteltek vízzel és elmerültek, s az emberek megfulladtak, mint felesleges macskák a zsákban.”

A jövő tengeralattjárója

Az NSZK kategóriájában ismét a legmodernebb tengeralattjárót gyártja. A kieli HDW hajógyárban készül a világ legkorszerűbbnek tartott, nem atommeghajtású tengeralattjárója, a 212Alpha osztály első példánya, az U-31-es. 56 méter hosszú, átmérője hét méter, vízkiszorítása 1450 tonna, s 27 fős legénysége van. Különlegességei közül legbecsesebb a motor: az üzemanyagcellás, hidrogénnel és oxigénnel működő, teljesen zajtalan – mivel működés közben elektromos energiát és vizet termel – abszolút környezetbarát szerkezet, amely lehetővé teszi, hogy a jármű heteket töltsön víz alatt. Fő fegyverzete a nyolc torpedó-vetőcsőbe tölthető 550 milliméteres nehéztorpedó, amelyet vékony kábelekkal vezérelnek a célig.

Irodalom

Brennecke, Jochen: *Jäger – Gejagte. Deutsche U-Boote 1939–1945*. Ullstein Verlag, Frankfurt am Main, 2007.

Buchheim, Lothar-Günter: *U-Boot-Krieg*. Piper Verlag, 1997.

Buchheim, Lothar-Günter: *Das Boot*. Piper Verlag, 1998.

Costello, John – Hughes, Terry: *Atlantikschlacht*. Bastei Lübbe, 1992.

Hedley, Michael: *Der Mythos des deutschen U-Boot-Waffe*. Mittler & Sohn Verlag, 2002.

Kelshall, Gaylord T. M.: *U-Boot-Krieg in der Karibik 1942–1945*. Mittler & Sohn Verlag, 2002.

Miller, David: *Deutsche U-Boote bis 1945*. Motorbuch Verlag, 2000.

Peillard, Leonce: *Geschichte des U-Boot-Krieges 1939–1945*. Heyne Verlag, 1999.

Vat, Dan van der: *Schlachtfeld Atlantik*. Heyne Verlag, 1988.

Hitler elpusztíthatatlan légvédelmi tornyai (1940–1945)

1940–1941-ben Berlinben,
1942–1944 között Hamburgban,
1942–1945 között Bécsben épültek légvédelmi tornyok

A bécsi Esterházy-parkban álló komor monsterrum jelenleg a tengerek élővilágát bemutató állandó kiállításnak ad otthont. A masszív építmény azonban a második világháborúban épült 8 léghárító toronypár egyike volt, amelyet Hitler parancsára 1940–1941 során Berlinben, 1942–1944 között Hamburgban, illetve 1942–1945 között Bécsben építettek fel.

A tornyok elsősorban légvédelmi célokat szolgáltak, innen a német elnevezésük is (*Flakturm*: *Flak* = *Flieger-Abwehr-Kanone*, azaz a léghárító üteg rövidítése), de rendkívül erős alapzatának köszönhetően kiválóan alkalmas volt óvóhelynek és műkincsek biztonságos elhelyezésére is.

A léghárító tornyok elsődleges célja a léghárító ütegek tűzérési platformjának biztosítása volt. Az e célra használt duplacsövű 12,8 cm-es Flak 40 légvédelmi ágyú („tizenkettő-nyolcas ikrek”) talajról történő használata ugyanis a lövésakor keletkező gáznyomás miatt sűrűn lakott területen nem volt lehetséges. A léghárító tornyokon viszont – bár nem foglalt el nagyobb helyet, mint földi felállításakor – magasabb elhelyezkedéséből adódóan sokkal jobban ki tudta használni horizontális és vertikális hatótávolságát is.

A hagyományos fegyverzettel elpusztíthatatlan tornyok további előnye volt, hogy bombatámadások esetén óvóhelyként szolgáltak a civileknek, valamint a műkincsek számára, hiszen a falak vastagsága felsőbb emeleteknél akár a 7 métert

is elérte. Minden torony saját kis erőművel rendelkezett, ásott kútjainak köszönhetően biztosított volt az ivóvízellátása, többnyire volt saját tábori kórháza és egy 1945. évi álláspont szerint akár egy évig képes lett volna önellátásra kényszerítve is ellenállni. A tornyok tányérján felállíthatták a „würzburgi óriásnak” keresztelt hatalmas radarkészülékeket is. Az építmények sokoldalú használata miatt külön lépcsőház állt rendelkezésre a civilek és a katonaság számára.

Miután 1940. augusztus 25-én először bombázták brit gépek Berlint, és ugyan kevés kárt okoztak a városban, s a továbbiakban rendszeressé váltak rajtaütéseik, *Hitler légvédelmi tornyok építését rendelte el a három berlini népligetben: Tiergartenben, Humboldthainban és a friedrichshaini parkban.* Előkészítették egy negyedik toronypár felépítését a tempelhofi repülőtér szomszédságában, amelyet azonban végül Hamburgban építettek fel.

A tornyok párokban készültek: az egyik lövéstoronyként szolgált, a másik a tűzérési támogatást biztosította. Közöttük általában néhány száz méter távolság volt. A toronypárokat földalatti kábelhálózat kötötte össze, a humboldthainiak esetében ez egy 1,5 méter átmérőjű alagutat jelentett, amely a háború végén menekülési útvonalat biztosított. A kezdetben még nagy számban rendelkezésre álló hazai munkáskéz a sorozások miatt idővel megfogyatkozott, ezért a későbbi építésű tornyokon már nagyjából hadifoglyok és munkaszolgálatosok dolgoztak.

A monstrok lélektani hatása is jelentős volt: erőt és biztonságot sugároztak, s ezzel a nemzetiszocialista propagandát szolgálták, miközben azzal kevesen törődtek, hogy a háború után is eltávolíthatatlanok lesznek, s a városképbe egyáltalán nem integrálhatók.

A berlini rendeletet 1942-ben kiterjesztették Bécsre, ahol három (Arenbergpark, Augarten, Esterházy-park/Stiftskaserne) és *Hamburgra,* ahol két (St. Pauli és Wilhelmsburg) toronypár épült. Mind a 16 torony főépítésze *Friedrich Tamms* volt, aki tevékenységét *Albert Speer* birodalmi főépítész felügyelete alatt végezte.

A berlini bunkerek oly mértékig legyőzhetetlennek bizonyultak, hogy még a Vörös Hadsereg hadigépezete sem boldogult vele. Ezek az ellenállási góccok csak 1945. május 2-a után, a berlini kapitulációt követően adták meg magukat.

A szovjetek „trófea-bizottsága” a Tiergartenben, a Gustav névre keresztelt bunker egyik depójában hatalmas műkincs-zsákmányra lelt, benne az ókor legnagyobb aranyeletével (Priamosz kincse). Ezt a toronypárt a britek 1948-ban felrobbantották, maradványait törmelékkel takarták be, hogy az első elképzelések szerint egy dombot kialakítva az állatkert részévé tegyék azt. A 9-es metróvonal (U9) építése során azonban útban volt, és az alagútfúrás érdekében mégiscsak teljesen el kellett bontani.

A friedrichshaini liget kisebbik tornyában is jelentős műkincseket őriztek; ott tárolták a Berliini Képtár gyűjteményét. Az 1945. májusi ostrom alatt viszont sajnálatos és mindmáig tisztázatlan okokból 434 festmény a tűz martalékává vált. A toronyok eltávolításával itt is megpróbálkozott az illetékes, szovjet megszálló hatalom, de kevés sikerrel járt. Nem maradt más hátra, mint törmelékkel és földdel befedni. Az így létrejövő dombok a mai napig meghatározzák a park arculatát. A nagyobbik torony megőrzött kilövő terasza évtizedekig kilátóként szolgált, manapság a körbenövő fák többnyire akadályozzák a szabad kilátást.

A *humboldthaini tornyokat* a franciák 1948-ban többször is megpróbálták felrobbantani. Mivel a városi vasút (S-Bahn) körgyűrűje közvetlenül az egyik torony közelében húzódott és a további robbantások kárt tettek volna benne, a bunker északi része megmaradt, amelyet társadalmi munkában belülről helyreállítottak, és ma már múzeumként működik.

Hamburgban a Wilhelmsburg városrészben a berlini 4. toronypár számára készült terveket valósították meg. A nagyobbik (lövésztorony) 30 000 embernek nyújtott védelmet. A megszálló britek 1947-ben mindkét tornyot felrobbantották, de csak a kisebbiknél jártak sikerrel, a másikat nem sikerült eltávolítani, aminek napjainkban különösen a mobiltelefon-szolgáltatók örülnek. St. Pauliban állt minden idők egyik legnagyobb bunkere. A kísértőtüzet biztosító tornyot 1973–74-ben bontották le; a nagyobbik azonban a mai napig áll, médiaközpont és diszkó található benne.

Bécs esetében mind a hat torony sértetlenül megmaradt, mert túl közel volt a beépített terület és egy esetleges robbantás nagy károkat okozott volna a lakóépületekben, amit a háború utáni szűkös lakásviszonyok közepette felelőtlenség lett volna figyelmen kívül hagyni.

A bécsi torony-pároknak eredetileg kijelölt helyszínek (Schmelz, Prater, Floridsdorf) nem nyerték el Hitler tetszését, mert ő a városközpont hatékonyabb védelmét kívánta megvalósítani, ezért esett a végleges választás a fentebb már felsorolt helyszínekre, amelyek egy sajátos háromszöget alkottak a Stephansdommal a középpontban. Mindez összességében mégis némiképpen ellentmondásosnak tűnik, mert a szövetségesek számára fontosabb célpontokat jelentettek a város szélén található ipari létesítmények, mint a belváros. Nem véletlen, hogy annak kiemelkedő épülete, a Stephansdom tetőszerkezete nem a bombázások vagy Bécs ostroma hatására gyulladt ki, hanem a szomszédos áruház civilek által történő kifosztásakor áttérjedő tűz következtében.

Bécsben egyébként az építési munkálatok ideje alatt az is felmerült, hogy a győztes háborút követően az elesett német katonák emlékére márványborítással látják el a tornyokat.

A háborút követően a szektorfelosztás úgy alakult, hogy mind a négy megszállónak jutott legalább egy torony, mert a Stiftskaserne az amerikai, az Eszterházy-park pedig a francia szektorba esett, miközben az Augarten a szovjet, az Arenbergpark pedig a brit szektor részét képezte. (Az amerikaiak kivételével Berlinben is jutott minden megszállónak 1–1 toronypár, ott azonban mindez feladatként jelentkezett, semmint hasznosítható létesítményként.) A mai technikai fejlettség egyébként lehetővé tenné a bécsi léghárító tornyok eltávolítását is, időközben azonban már mindegyik műemlékvédelem alatt áll. Az augarteni tornyok ugyan üresen állnak, az Arenbergparkban található torony viszont az Alkalmazott Művészetek Múzeumának raktára, továbbá kortárs művészeti kiállításoknak és rendezvényeknek ad otthont. A Stiftskaserne jelenleg is katonai objektum, az Esterházy-park tornya pedig a *Tenger háza* (Haus des Meeres) állandó kiállítást, a kínzás történetét bemutató múzeumot és egy mászófalat foglal magában.

A léghárító tornyok a háború alatt sokoldalú felhasználást tettek lehetővé, masszív felépítésük miatt ellenálltak a bombázásoknak. A szövetségesek légi bombázásától azonban nem tudták megvédeni a városokat, különösen Hamburg esetében. A náci vezetés keveset törődött vele, hogy a háború utáni hasznosításuk miképpen illik a városképbe, kiváltképpen, hogy már akkor világos volt, hogy nehéz vagy éppen lehetetlen eltávolításuk. A szövetségesek is nehezen birkóztak meg ezzel, Bécsben meg sem próbálkoztak vele. A mai napig látható, a hangulatos városok testét sebhelyként elborító tornyok mementóként szolgálhatnak egy letűnt kor elrettentő monumentalizmusához.

Irodalom

- Foedrowitz, Michael: *Die Flaktürme in Berlin, Hamburg und Wien 1940–1950*. Podzun-Pallas, Wölfersheim-Berstadt, 1996.
- Holzmann, Gustav: *Der Einsatz der Flak-Batterien im Wiener Raum 1940–1945*. 4. Auflage. Militärgeschichtliche Schriftenreihe, Heft 14, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1992.
- Sackers, Hans: *Flaktürme Wien, Berlin, Hamburg*. Verlag Fortress Books, 1998.
- Wegenstein, Peter: *Zwei Millionen Tonnen rollten durch die Stadt – Vom Bau der Flaktürme in Wien*. In: *Schienenverkehr aktuell*. Nr. 10/2000.
- Hauptner, Rudolf: *Zur Baugeschichte der Flaktürme in Wien*. In: *Wiener Geschichtsblätter*. Nr. 57 (2/2002).
- Pieler, Erich (Red.): *Wiener Flaktürme*. Studie für die MA 18, Architekturbüro. Bernstein-Pieler, Wien, 2003.
- Wille, Valentin E.: *Die Flaktürme in Wien, Berlin und Hamburg. Geschichte, Bedeutung und Neunutzung*. VDM-Verlag, Saarbrücken, 2008.

Hitler atombombája

1938 december: Otto Hahn német fizikus felfedezte az uránmag hasadását

1943: Leslie R. Groves tábornok, az amerikai atomprogram vezetője Alsos néven speciális csoportot állított fel (vezetője Samuel A. Goudsmit holland fizikus); céljuk a német atomkutatások szintjének kipuhatolása. 1944 novemberében bejutottak a strassburgi birodalmi egyetemre, s megállapították, hogy a németek még mindig az „urángépről” vitatkoznak

1944 nyara: a heidelbergi egyetemi klinika szomszédságában bemutatták Speernek az atommaghasadást az első német ciklotronon

1944: a német hadsereg mindhárom fegyverneme rendelkezett a taktikai atomfegyver ismeretével

1945 március eleje: Himmler reménye a „mindent eldöntő csodafegyverről”, az atombombáról, amelyet hordozórakétákra szerelnek

1945. március 3: este 21 óra 20 perckor a tüüingiai Ohrdruf egykori katonai gyakorlóterén végrehajtják az első német atomfegyvertesztet

1945. március 12: a második nukleáris tesztrobbantás

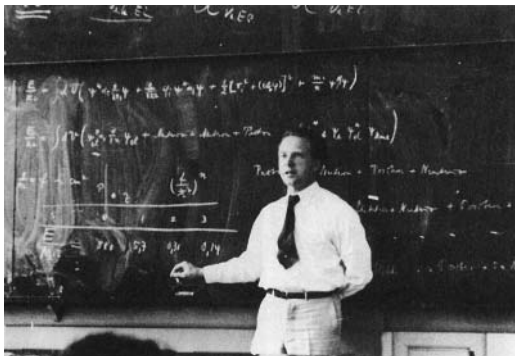
1945. március 28: a tesztért felelősök – Himmler, Speer, Kammler és Gerlach – utoljára találkoztak Ohrdrufban

1945 április: Martin Bormann, az NSDAP birodalmi vezetője meghirdette az atomfegyver küszöbön álló bevetését, amelyre azonban nem került sor

1945 nyara: a szövetségesek a tíz legismertebb német atomtudóst Nagy-Britanniába szállították, ahol a Cambridge melletti Farm Hall-ban szállásolták el őket s lehallgatták beszélgetéseiket

Korábban minden jobb történelemkönyvben a német atomprogram megghiúsulásáról lehetett olvasni. Rainer Karlsch: *Hitlers Bombe. Die geheime Geschichte der deutschen Kernwaffenversuche* című monográfiája azonban romba döntötte e megállapításokat. Ugyanis Németországban az uránegyeesület, a szárazföldi hadsereg, a birodalmi kutatótanács mellett a haditengerészet, a légierő és a birodalmi posta is több nagyobb kutatást folytatott. (A szovjet csapatok által zsákmányolt iratokba csak 2002–2004 között lehetett először bepillantani.) A túlélők elmondása szerint 1945 márciusában a Tüüingiaiában fekvő *Ohrdruf katonai gyakorlóterén* két kísérleti robbantásra került sor; a robbantások kísérleti alanyai az ottani koncentrációs tábor foglyai voltak, akiknek holttestét nagy máglyákon elégették.

Az atomkorszak alapítója

Otto Hahn (1879–1968):

német kémikus, a radiokémia úttörője, a magazonosság és az urán maghasadásának felfedezője, Nobel-díjas (1944). 1904–1905-ben Londonban és Montrealban az izotópok felfedezője; 1906-tól Berlinben élt. 1907-től 30 éven keresztül együtt dolgozott s közös találmányaik voltak Lise Meitner bécsi fizikusnővel.

1912-től a Kémiai Vilmos Császár Intézet radiológiai osztályának vezetője, 1928–1946 között az intézet igazgatója. 1921-ben felfedezte a magizomériát (magazonosságot); a jelenség elméleti magyarázata Carl Friedrich von Weizsäckernek csak 1936-ban sikerült. Az 1920-as években megalkotta az alkalmazott radiológiát.

1938 decemberében Fritz Strassmann laboránsával együtt felfedezte az urán maghasadását, amely addig elképzelhetetlen mennyiségű energiát szabadított fel. Erről 1939. januárjában a *Die Naturwissenschaft* című folyóiratban számolt be. A folyamat elméleti-fizikai elemzését pedig a származása miatt Svédországba 1938 nyarán emigrálni kényszerült Lise Meitner és Otto öccse 1939 februárban a *Nature* című angol lapban végezte el.

„A maghasadás felfedezése új korszakot nyitott az emberiség történetében. A felfedezés tudományos teljesítménye azért csodálatra méltó, mert mindenféle elméleti útmutatás nélkül, pusztán kémiai úton érték el” – írta később Lise Meitner egy méltatásban.

A második világháború alatt Otto Hahn munkatársaival az urán hasadási reakcióin dolgozott, s új, mindaddig ismeretlen atomfajtákat azonosított. 1945-ig egy 25 elemből és közel 100 izotópból álló listát állított fel. Határozott fellépése nyomán feleségével együtt – a náci diktatúra ellenfeleiként – az intézet több munkatársát mentették meg a frontszolgálattól vagy deportálástól.

1945 nyarán, a háború végén a szövetségesek speciális egysége (Alsos) Tailfin-genben (ma: Albstadt) őrizetbe vette és az angliai Cambridge közelébe internálta. Novemberben azonban megkapta az 1944. évi kémiai Nobel-díjat. 1948–1960 között az NSZK-ban a Tudomány támogatására alakult Max-Planck Társaság elnöke volt, s állandóan az atomfegyverek tilalmát sürgette. Ellenezte a Bundeswehr atomfegyverekkel való felszerelését.

A kvantummechanika felfedezője

Werner Heisenberg (1901–1976):

német fizikus. 1925-ben fejlesztette ki a mátrixmechanikát, a kvantummechanika első egzakt megfogalmazását. 1927-ben fedezte fel a határozatlansági elvet, amely szerint kanonikus konjugált mennyiségek egyszerre való pontos mérése elvi akadályba ütközik. Nils Bohr-ral együttműködve fogalmazta meg a kvantummechanika koppenhágai interpretációját. 1927–1941-ig a lipcsei egyetem fizikaprofesszora és az Elméleti Fizika Intézet igazgatója volt, 1928-ban Teller Ede doktori témavezetője. 1932-ben fizikai Nobel-díjat kapott „a kvantummechanika létrehozásáért, aminek alkalmazása többek között a hidrogén allotróp formáinak felfedezéséhez vezetett.”

A náci korszak első éveiben Heisenberget „fehér zsidóként” zaklatták, amiért Albert Einstein elméletét oktatta a nácik által szentesített német fizika mozgalommal szemben. Az általa kezdeményezett átvilágítás után *Heinrich Himmler*, az SS birodalmi vezetője 1938-ban megtiltott minden további zaklatást.

Heisenberg a második világháború alatt Németországban maradt, s 1941–1945-ig a berlini egyetemen dolgozott. Így nem tudta elkerülni, hogy részt vegyen a nácik kutatóprogramjaiban, sőt ő vezette a háborús Németország nukleáris-energia programját.

A háború végén Heisenberget tíz német fizikussal együtt a britek a Cambridge melletti Farm Hallba vitték, ahol beszélgetéseiket lehallgatták. A jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy Heisenberg félrekalkulálhatta az atombomba létrehozásához szükséges uránium kritikus tömegét. Nem vette figyelembe a kibocsátott lassú neutronok „részegember” kilengéseit, ezért azt hihette, hogy túl nagy urániumtömeg kell egy célba juttatható bomba létrehozásához.

Amikor értesült a hirosimai atombomba felrobbantásáról, először propaganda-trükknek tekintette, mert a kritikus tömeg kezelhetetlenül nagy lenne.

Heisenberg szerepe a német atomkutatásban máig vitatott. Közismert, hogy a náci vezetésen belül *Albert Speer* birodalmi fegyverkezési miniszter támogatta, és Speer titokban megkísérelt pénzforrásokat elvonni a az atomfegyver-kutatósoktól. Emiatt más náci vezetőkkel is konfliktusba keveredett. Az SS ezért a háta mögött juttatott pénzt atomprogramokra.

Mindebből néhányan arra következtettek, hogy Heisenbergnek erkölcsi aggályai voltak és szándékosan igyekezett lassítani a programot. Ő maga is ezt a képet igyekezhetett festeni magáról a háború után. Mindez részben azon alapult, hogy Heisenberg olyan módon ecsetelte a programot Speernek, amely nem keltette fel érdeklődését és nem nyitotta ki a pénzcspakat. Ugyanakkor Samuel Goudsmit,

a későbbi Alsos-projekt vezetője ezt annak tudta be, hogy Heisenberg maga sem volt meggyőződve az atombomba megvalósításáról.

Az atombomba-program létezését Heisenberg közölhette *Niels Bohrral*, amikor 1941 szeptemberében Koppenhágában meglátogatta. Korábban életre szólnak látszó barátságuk ekkor hirtelen véget ért. Bohr később az amerikaiak Manhattan programjához csatlakozott.

Niels Bohr 1957-ben Heisenbergnek írt, de el nem küldött, s 2002 elején nyilvánosságra hozott leveléből kiderült, hogy szemére hányta: 1941-es beszélgetésükön nem fejezte ki erkölcsi aggályát a náci bombaprogramjával szemben, s a korábbi két évben csak ezen dolgozott és meg volt győződve arról, hogy a bomba fogja eldönteni a háború sorsát. Ezután egy német újságíró úgy festette le Heisenberget, mint aki célzatosan, erkölcsi megfontolásokból kisiklatta a német atombomba programot. Mások szerint tévesek a Heisenberg erkölcsi ellenállásáról szóló korábbi megítélések, illetve 1941-ben Bohr is félreértette Heisenberg szándékait.

Heisenbergnek *Hendrik Casimir* holland tudóshoz 1943-ban intézett leveléből inkább egy német nacionalista alakja rajzolódott ki: „*A történelem nyújt legitimitációt Németországnak, hogy kormányozza Európát és később a világot. Csak egy olyan nemzet tudja fenntartania magát, amely könnyörtelenül kormányoz. A demokrácia nem gyűjthet elég energiát ahhoz, hogy Európát kormányozhassa. Így csak két lehetőség marad: Németország vagy Oroszország; Európa német vezetés alatt talán a kisebbik rossz.*”

Teller Ede írta róla: „*Heisenberg alapelve az volt, hogy csak arról beszéljünk, amit meg lehet mérni. A mérés azonban beavatkozás, amely megváltoztatja azt, amit mérünk. Ezt fejezik ki a Heisenberg-féle határozatlansági relációk... Megmutatta, hogy kis valószínűségű eseményeknek is nagy következményei lehetnek. Így a jövőendő bizonytalanná vált... Hogy mi valószínű, azt megtudhatjuk, de hogy a tényleges végeredmény mi lesz, azt sok esetben nem lehet biztosan tudni. Szerinte a jelenlegi állapot pontos ismerete nem határozza meg teljesen a jövőendő, ezért még az emberi akaratnak is lehet szerepe...Heisenberget sokan hívták, hogy a második világháború kitörése előtt hagyja el Németországot. De ő – mint német hazafi – otthon maradt. A háború alatt komolyan foglalkozott még a magenergia hasznosításával is, de lényegében eredmény nélkül. Nézetem szerint ez nem azért nem sikerült neki, mert Heisenberg tehetsége korlátolt volt. Inkább azért, mert a lelke mélyén nem akarta, hogy tudománya Hitlert segítse.*”

A haigerlochi atompince

A Tübingen egyetemi várostól 40 km-re fekvő kis baden-württembergi városka a második világháború végén, 1944 végétől 1945 áprilisáig a maghasadás utolsó kísérleteinek színhelye volt. Berlin erős bombázása miatt a Haigerlochba és a szomszédos Hechingenbe költözött a Fizikai Vilmos Császár Intézet kutatócsoportja, amely Werner Heisenberg, Carl Friedrich Weizsäcker és Karl Wirtz professzorok vezetésével a haigerlochi kastély-templom alatti egykori sörpince sziklalaboratóriumában rendezte be uránnal és nehézvízzel működő atomreaktorát.

Albert Speer így emlékezett a német atomprogramra:

„Friedrich Fromm vezérezredes 1942 április végén azt mondta, hogy már csak akkor van remény a háború megnyerésére, ha tökéletesen új hatású fegyvert fejlesztünk ki. Kapcsolatban áll egy tudóskörrel, amelynek tagjai olyan fegyver kifejlesztésén dolgoznak, amellyel egész városokat lehetne megsemmisíteni, sőt talán az egész angol szigetet is harcképtelenné lehetne tenni. Fromm közös látogatást javasolt...

A legnagyobb német acélkonzern vezetője és a Vilmos Császár Társaság elnöke, dr. Albert Vögler is ekkortájt hívta fel figyelmemet az elhanyagolt nukleáris kutatásra. Tőle hallottam először a nem kielégítő támogatásról, amelyet a háborúban háttérbe szorított Oktatási és Tudományos Minisztérium az alapkutatásnak juttatott. 1942. május 6-án megbeszéltem a helyzetet Hitlerrel és javasoltam, hogy a német Birodalmi Kutatótanács élére Göringet állítsuk reprezentatív személyiségként. Göring egy hónappal később, 1942. június 9-én került erre a posztra.

Nagyjából ugyanekkor találkoztam a fegyverkezés három helyettes vezetőjével: Milchhel, Fromm-mal és Witzell-el a Harnackhausban, a Vilmos Császár Társaság berlini központjában, hogy képet alkothassunk a német atomkutatás állásáról. Olyan tudósok mellett, akiknek a nevére már nem emlékszem, jelen volt a későbbi Nobel-díjas Otto Hahn és Werner Heisenberg is. Néhány, különböző kutatási területen zajló kísérlet ismertetése után Heisenberg számolt be az „atomroncsolásról, valamint az urángépezet és a ciklotron kifejlesztéséről”. Heisenberg panaszkodott, hogy az illetékes Oktatási és Tudományos Minisztérium elhanyagolja az atommag-kutatást, hogy kevés a pénz és az alapanyag, és utalt rá, hogy a tudományos segéderek besorozása miatt a német tudomány olyan területeken esett vissza, amelyeket még néhány évvel ezelőtt uralt: amerikai szakfolyóiratok kivonatai alapján arra lehetett következtetni, hogy ott a technikai és az anyagi eszközök nagyon is bőségesen állnak rendelkezésre. Amerika ezért valószínűleg már most előnnyel rendelkezik, ami a maghasadás korszakalkotó lehetőségeit tekintve rendkívüli következményeket vonhat maga után.

Az előadás után megkérdeztem Heisenberget, mennyire használható a magfizika atombombák előállítására. Reakciója semmiképpen sem volt biztató. Azt mondta ugyanis, hogy a tudományos megoldásra már ráleltek és a bombaépítésnek elméletileg semmi sem áll útjában, a gyártástechnikai feltételek azonban legkorábban két év múlva teremtnének meg, amennyiben az összes kért támogatást megkapják. A hosszú időt Heisenberg egyebek között azzal indokolta, hogy Európában csak egyetlen, ráadásul minimális teljesítményű ciklotron, a párizsi áll rendelkezésre, amely a titkosság miatt csak tökéletlenül volna használható. Javasoltam, hogy fegyverkezési miniszterként hozzám tartozó hatalmi eszközökkel építsünk egy éppen akkora, vagy még nagyobb ciklotront, mint az Egyesült Államok. Heisenberg ezzel azt szögezte szembe, hogy tapasztalat hiánya miatt először csak egy viszonylag kis típust építhetnénk.

Fromm vezérezredes mégis beleegyezett néhány száz tudományos munkatárs leszerelésébe, míg én magam felszólítottam a tudósokat, hogy nevezzék meg a pénzösszegeket és a nyersanyagokat, amelyek az atomkutatás fejlesztéséhez szükségesek. Néhány hét múlva több százezer márkát igényeltek, továbbá acélt, nikkelt, és még más, mennyiségi korlátozás alá eső fémeket kértek jelentéktelen nagyságrendben; egy bunker építése és néhány barakk felállítása is szükséges, továbbá a döntés, hogy a kísérletekre vonatkozó összes rendelkezést, valamint a már építés alatt lévő első német ciklotront prioritásként kezeljék. Elhűlve a döntően fontos ügy csekély anyagi követelményeitől, egy-két millió márkára emeltem a pénzösszeget, és jóváhagytam a megfelelő anyagmennyiséget. Többet azonban pillanatnyilag nem lehetett tenni; mindenesetre az volt a benyomásom, hogy az atombombának nem lesz jelentősége a háború menetére.

Ismertem Hitler arra való hajlamát, hogy fantasztikus terveket értelmetlen követelményekkel ösztönözzön, így 1942. június 23-án csak nagyon röviden tájékoztattam a maghasadási konferenciáról és támogató intézkedéseinkről. Az enyémnél részletesebb és optimistább beszámolókat hallott Hitler fényképésztől, Heinrich Hoffmantól, aki a birodalmi postaügyi miniszter, Ohnesorge barátja volt, továbbá valószínűleg Goebbelstől is. Ohnesorge érdeklődött a maghasadás iránt és – akárcsak az SS – egy önálló kutatóapparátust pénzelt, amelyet a fiatal fizikus, Manfred von Ardenne vezetett. Hogy Hitler nem a szakértők meghallgatásának egyenes útját választotta, hanem megbízhatatlan és inkompetens személyektől kerülökkal, mendemondákból tájékozódott, ismételten dilettantizmus iránti vonzalmát, továbbá a tudományos alapkutatások iránti csekély affinitását bizonyította.

Időnként nekem is beszélt az atombomba lehetőségéről, a gondolat azonban nyilvánvalóan meghaladta felfogóképességét. Ez indokolja alkalmatlanságát is,

hogy megértse a magfizika forradalmi jelentőségét. Hitlerrel folytatott megbeszéléseim kétezer-kétszáz megmaradt pontja között csak egyetlenegyszer merült fel a maghasadás, és akkor is lakonikus rövidséggel. Bár időnként foglalkoztatta a lehetőség, információm a fizikusokkal való tárgyalásról azt a szándékát erősítették meg, hogy ne kövesse az ügyet intenzíven: bár Heisenberg professzor arra a kérdésemre, hogy a sikeres maghasadás abszolút biztonságosan ellenőrzés alatt tartható-e, vagy pedig láncreakcióként folytatódna-e, az utolsó válasszal csakugyan az adósom maradt. Hitler nyilvánvalóan nem volt elragadtatva attól a lehetőségtől, hogy a föld az uralma alatt izzó csillaggá változhatna. Bár időnként azzal tréfált, hogy a tudósok minden földi titkok leleplezésére irányuló, világtól idegen buzgalomban egy nap a földgolyót is lángba borítják; addig azonban még bizonyára sok idő telik el, s azt ő már bizonyosan nem fogja megélni.

Hitler egy pillanatig sem tévovázott volna, hogy atombombákat vessen be Anglia ellen; ezt bizonyítja reakciója az 1939 őszen Varsó bombázásáról készült filmjelentés záró-képére. Vele és Goebbels-szel berlini nappalijában ültünk – az eget füstfelhők sötétítették el, zuhanó-bombázók billentek neki céljuknak, a filmes sűrítés általi felfokozottságukban lehetett követni a kioldott bombák repülését, a gépek emelkedését és a robbanás óriásira növekvő felhőjét is. A film egy montázssal zárult, amelyen egy repülőgép a brit sziget körvonalaival rontott neki; tűzfolyam követte és a sziget miszlikben darabjaira hullt. Hitler lelkesedése nem ismert határokat: Így fognak járni! – kiáltotta elragadottan –, így fogjuk őket megsemmisíteni!

A magfizikusok jóslatára már 1942 őszen lemondunk az atombomba kifejlesztéséről, miután a határidőket tudakoló újbóli kérdésemre azt mondták, hogy három-négy éven belül nem lehet számítani rá. Addigra a háborúnak régen el kellett dőlnie. Ehelyett engedélyt adtam, hogy fejlesszenek ki egy energiatermelő urán-égetőt gépek üzemeltetésére, amely iránt tengeralattjárói miatt a haditengerészet érdeklődött.

Egyik látogatásomon a Krupp-műveknél megnéztem az első ciklotronunk részét, és kikérdeztem a konstrukcióval megbízott mérnököt, nem kockáztathatnánk-e meg haladéktalanul, hogy lépéseket tegyünk egy nagyobb készülék felé. Ő azonban megerősítette, amit korábban Heisenberg professzor mondott: hiányoznak a technikai tapasztalatok. 1944 nyarán a heidelbergi egyetemi klinika szomszédságában az első ciklotronunkon mutattak egy atommaghasadást; kérdésemre Walter Bothe professzor azt a felvilágosítást adta, hogy ez a ciklotron az orvosi és a biológiai fejlődés számára lesz hasznos. Ezzel beértem.

1943 nyarán a portugáliai wolframimportunk leállítására miatt a szilárdmag-lőszer gyártásában válsághelyzet kialakulása fenyegetett. Emiatt elrendeltem, hogy urán t használjanak ehhez a lőszerfajtához. Az 1200 tonnányi uránkészletünk át-

irányítása azt tanúsítja, hogy 1943 nyarán munkatársaim és én feladtuk az atom-bomba gondolatát.

Talán sikerülhetett volna, hogy 1945-ben bevezethető atombombánk legyen. Ennek feltétele azonban az lett volna, hogy előbb rendelkezésünkre álljon az összes műszaki, személyi és anyagi feltétel, amely a nagy hatótávolságú rakéták kifejlesztéséhez is kellett. Ilyen szempontból Peenemünde nem csupán a legnagyobb, de a legelhibázottabb projektünk volt.

Az ideológia csapdája szintén közrejátszott abban, hogy ezen a területen elmaradt a „totális háború”. Hitler becsben tartotta Philipp Lenard fizikust, aki 1920-ban Nobel-díjat kapott, és aki a tudomány köreiből kevesekre jellemzően Hitler egyik korai követője volt. Lenard kioktatta Hitlert, hogy a magfizika és a relativitáselmélet útján a zsidók bomlasztó befolyásra tettek szert. Hitler asztaltársasága körében illusztris párttag-társára hivatkozva a magfizikát időnként „zsidó fizikának” nevezte – amin aztán nem csupán Rosenberg kapott, de ami nyilván az oktatásügyi és kutatási minisztert is vonakodásra készítette az atommagkutatás támogatásában.

De ha Hitler nem is alkalmazta volna pártdoktrínáit az atommagkutatásra, és ha alapkutatásaink állása 1942 júniusában meg is engedte volna a magfizikusoknak, hogy több millió márka helyett több milliárdot fordítsanak az atombomba előállítására, a hadigazdaság hajszoltságában akkor is lehetetlen lett volna előteremteni az ennek az összegnek megfelelő alapanyagokat és a nélkülözhetetlen szakmunkásokat. Mert nem csupán a termelési kapacitások fölnye tette lehetővé az Egyesült Államoknak, hogy megvalósítsa a gigantikus projektet. Németország hadiipara a sokasodó légitámadások következtében régóta válsághelyzetbe került, amely mind érezhetőbben állt az átfogó tervek útjában. Az összes erő teljes összpontosításával 1947-re mindenképpen rendelkezésre állhatott volna a német atombomba; 1945 augusztusának amerikai bombájával egyidejűleg azonban semmiképpen sem. Utolsó krómérc-tartalékaink háborús feltételek mellett legfeljebb 1946. január 1-jéig tartottak volna ki.

Tevékenységem kezdetétől hibát hiba után találtam. Ma furcsának tűnik, de Hitler a háború alatt gyakran jegyezte meg: az veszíti el a háborút, aki nagyobb hibát követ el. Hitler hibás döntések sorával minden területen maga is hozzájárult, hogy a termelési kapacitásokat illetően a még egyáltalán nem vesztes háború végét meggyorsítsa, például a tengeralattjárók hiányával a háború elején, egyáltalán annak elmulasztásával, hogy átfogó háborús tervet dolgozzon ki. Helytálló a német memoáriródalom számos észrevétele, amely Hitler döntő hibáira utal. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a háborút meg lehetett volna nyerni.”

Irodalom

- Bar-Zohar, Michael: *Die Jagd auf die deutschen Wissenschaftler (1944–1960)*. Propyläen, Berlin, é. n.
- Barkleit, Gerhard: *Manfred von Ardenne. Selbstverwirklichung im Jahrhundert der Diktaturen*. Duncker & Humblot, Berlin, 2006.
- Cassidy, David C.: *Werner Heisenberg. Leben und Werk*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg, 1995.
- Cornwell, John: *Forschen für den Führer. Deutsche Naturwissenschaftler und der Zweite Weltkrieg*. Bastei Lübbe, Bergisch Gladbach, 2003.
- Hartmann, Hans: *Otto Hahn. Der Entdecker der Atomspaltung*. Murnau, München-Innsbruck-Basel, 1961.
- Hatrup, Dieter: *Carl Friedrich von Weizsäcker. Physiker und Philosoph*. Primus, Darmstadt, 2004.
- Heisenberg, Werner: *A rész és az egész*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Heisenberg, Elisabeth: *Egy politika nélküli ember politikus élete*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993.
- Hermann, Armin: *Die Jahrhundertwissenschaft – Werner Heisenberg und die Physik seiner Zeit*. Stuttgart, DVA, 1976.
- Karlsch, Rainer: *Hitlers Bombe. Die geheime Geschichte der deutschen Kernwaffenversuche*. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2005.

Salo, az olasz fasizmus utolsó „bástyája”

1943. július 10: a szövetségesek partraszállása Szicíliában

1943. július 25: a Fasiszta Nagytanács Mussolini ellen szavaz, majd III. Viktor Emánuel lemondja a Ducet

1943. augusztus 13: az új olasz kormányzat nyílt várossá nyilvánítja Rómát

1943. szeptember 23: az új fasiszta állam felveszi az Olasz Szociális Köztársaság nevet (RSI)

1944. január 8: veronai tárgyalás kezdete a Mussolinit leszavazó 19-ek ellen

1944. január 11: Gian Galeazzo Ciano, Emilio De Bono, Pareschi, Marinelli, Cianetti és Gottardi halálos ítéleteinek végrehajtása a veronai lőtéren

1944. február 18: rögtönítélő bíróságok felállítása a dezertálás megakadályozására

1944. április 12: III. Viktor Emánuel hivatalos utódjának fiát, Umbertoót nevezi meg

1944. június 4: a szövetségesek elfoglalják Rómát

1944. július 20: Mussolini és Hitler utolsó találkozója

1944. szeptember 9: a val d'ossolai partizán köztársaság felállítása (október 14-én omlott össze)

1944. december 16: Mussolini utolsó beszéde a milánói Teatro Lirico-ban

1945. január 22: A „szocializációs” program meghirdetése

1945. március 18: Az RSI székhelyének áthelyezése Milánóba

1945. április 28: Mussolini kivégzése

A második világháború negyedik évében, 1943. júliusában a nyugati szövetséges hatalmak partra szálltak Szicíliában. Így a szárazföldi háború áttevődött az európai kontinensre. *Mussolini* hatalma és támogatottsága ezután jelentős mértékben csökkent a társadalomban és kormányában egyaránt. A Fasiszta Nagyta-

nács július 24-i ülésén *Dino Grandi* javaslatával szemben 19:7 arányban leszavazta Mussolinit. Ezzel alkotmányos lehetőséget adtak *III. Viktor Emánuel* király kezébe Mussolini leváltásához.

Július 25-én, a királlyal lezajlott rövid beszélgetés után egy csendőr várta, aki felszólította tartson vele. Ekkor kezdődött Mussolini 48 napig tartó fogsága, amelyet a gyakori helyváltogatás jellemzett. Az új kormány *Emilio Badoglio* vezetésével alakult meg, de a fegyverszünetet csak szeptember 3-án kötötték meg a szövetséges hatalmakkal.

Mussolini fogságának utolsó helyszíne a Gran Sasso hegység egyik motelje, a Campo Imperatore. Ehhez a helyszínhez kötődik a híres kommandós akció (Operation Eiche), amelyet sokan helytelenül Otto Skorzeny nevéhez fűznek. Skorzeny valójában politikai kísérőként vett részt a vállalkozásban. Az akció valódi kitervelője *Kurt Student* tábornok volt, végrehajtása pedig szeptember 13-án *Harald Mors* ezredes vezetésével történt.

A „Duce” már szeptember 18-án Münchenből rádióbeszédet intézett népéhez, amelyben új állama létrehozásáról beszélt: *„Az állam, amelyet létre akarunk hozni, a szó legtagabb értelmében nacionalista és szociális lesz, azaz eredetünk értelmében lesz fasiszta. Addig is, amíg mozgalmunk odáig fejlődik, hogy ellenállhatatlanná váljon, alapelveink a következők: 1. újra fegyvert fogni Németország, Japán és a többi szövetséges oldalán, 2. késlekedés nélkül hozzákezdeni fegyveres erőink újjászervezéséhez a Milícia alakulatai körül, 3. eliminálni az árulókat, 4. megsemmisíteni a parazita plutokráciát, és a munkát végül is a gazdaság tárgyává és az állam alapjává tenni.”* Mussolini tehát elhatározta, hogy megkísérli újjászervezni országát, jóllehet annak nagy része már megszállás alatt állt.

A szervezés azonban nem ígérkezett könnyűnek, mivel 1943 folyamán éppen a németek fegyverezték le az új fasiszta állam alapját alkotó hadseregét. További problémát jelentett a főváros helye is. Rómát ugyanis a várost védő olasz csapatok már 1943. augusztus 13-án nyílt várossá nyilvánították. Szeptember elején az „örök város” a németek kezére került, amelyet a szövetséges csapatok csak 1944 júniusában foglaltak el. Hosszas keresgélés után a kormányhivatalokat a Garda-tó környékén szórták szét, maga Benito Mussolini pedig egy salói villában rendezte be hivatalát.

A csak a nevében létező állam 1943. szeptember 23-án vette fel a *Repubblica Sociale Italiana (RSI)* – Olasz Szociális Köztársaság elnevezést. Az új párt a *Partito Fascista Repubblicano (PFR)* – Köztársasági Fasiszta Párt nevet viselte. Első és egyetlen kongresszusukat november 14-én tartották Veronában, amely érdemi következtetésekre csupán annyiban jutott, hogy meg kell kezdeni az egyes vállalatok államosítását és a rosszul vezetett földbirtokok kisajátítását.

Az új fasiszta államot csak Németország és Japán ismerte el. Később Németország akaratához igazodva a tengelyhatalmakhoz tartozó államok – Bulgária, Finnország, Magyarország, Mandzsúria, Horvátország, Franciaország, Románia

és Szlovákia – is megtették e lépést. Majd néhány független állam is elismerte: San Marino, Svájc és a Vatikán.

Az új állam tényleges közigazgatása a németek által megszállt területekre korlátozódott: az Alpok lábától Dél-Tirolon át az Adriáig, valamint Triesztig, Isztriáig, Fiuméig.

Mussolini számára a legfontosabb és mihamarabb megoldandó kérdés a hadsereg ügye volt. Mivel az olasz hadsereg maradványai német fogságban voltak, az új állam, de legfőképp vezetője számára létkérdés volt, hogy egy hozzá hű, s lehetőleg a németektől valamiképpen független hadsereget hozzon létre.

A helyzet akkor mozdult ki a holtpontonról, amikor *Rodolfo Graziani* védelmi miniszter november 9-én kieszközölte a németektől, hogy a fogva tartott – becslések szerint 600 000–800 000 fő – olasz katonákból, válogatás után két hadosztályt haza szállítsanak.

A néhány hónapos viszonylagos nyugalom után 1943 végére, a szövetségesek előrenyomulásával párhuzamosan *nőtt a lakosság ellenállása*. November végén sztrájkba lépett a Fiat mintegy 50 ezer munkása. 1944 márciusában már több mint 200 ezren tiltakoztak munkabeszüntetéssel a rendszer ellen. A déli, angol-amerikai megszállás alatt lévő területen a régebben betiltott pártok megalakították a *Nemzeti Felszabadító Bizottságot* (CLN – Comitato de Liberazione Nazionale). A „csizma” északi részén már partizánegységek is szerveződtek az új fasiszta állam ellen. Ezekben az antifasiszta szerveződésekben különböző eszmei és politikai háttérrel rendelkező párt és szervezet tömörült (kereszténydemokraták, liberálisok, szociáldemokraták, kommunisták). Ideológiai eltéréseik ellenére egy céljuk volt: a német bábállam kormányzatának megdöntése.

A *salói rendszer katonai ereje* nem volt elegendő ezen partizánakciók megakadályozására, legfeljebb csak a megtorlásra. Az ellenálló alakulatok elleni támadásokat legtöbb esetben a német reguláris csapatok hajtották végre. Ugyan újjászervezték a „*Militi*”-t, bevetetősége és felszereltsége azonban korlátozott és hiányos maradt. Az állam megalakításában és fenntartásában egyébként is szervesen részt vettek a német csapatok; nélkülük az olasz front nem tarthatott volna ki olyan sokáig. Hitler az olasz hadsereget soha nem tartotta komoly katonai erőnek. 1943 közepétől pedig egyenesen ódzkodott az olaszok újrafegyverzésétől. A milícia szerepe így mindvégig csekély maradt.

A reguláris „salói” hadsereg elemei között szerepelt a németek által felállított *olasz SS-hadosztály*, a „*Legionari*”, amelyet a kommunista partizánok ellen vetettek be Triesztnél és az Isztrián. *Légierejük* gyakran a német légierőtől függetlenül tevékenykedett, és sikeresen lépett fel a szövetséges erők ellen. Kezdetben kizárólag olasz repülőállománnyal rendelkezett, de később túlsúlyba

kerültek a német gépek. Az egykori királyi *haditengerészet* utódja kisebb és jelentéktlenebb volt. Kevés hajója és tengeralattjárója volt. A „köztársaság” felkatonai szervezetei közül kiemelkedtek a *Fekete Brigádokat* (Guardia Nazionale Repubblicana), amelyek 1944. évi megalakulásuk után a párt magánhadseregként funkcionáltak.

Mussolinit egyre kevésbé foglalkoztatta állama valós helyzete, sokkal több időt szánt saját magának a külföldi sajtó és a szövetséges vezetés irányába tett „fényezésével”. Szocializációs lépéseivel befelé, a németek irányába tett bizalmatlan diplomáciai tevékenységével pedig kifelé kívánta megcsappant tekintélyét valamelyest növelni, több-kevesebb sikerrel. Néhány jelentéktelen iparág államosításának elrendelésén kívül nem sok lépést tett; az adott keretek között ezeket is csak részlegesen lehetett végrehajtani. Egyik utolsó interjújában ezt mondta: „Azt hiszi, vállaltam volna e düledező köztársaság felelősségét, ha nem lettem volna rákényszerítve?” Hitler megbízása ugyanis így hangzott: „Vagy vállalja az olasz állam igazgatását, vagy német felelősöket küldök Olaszország kormányzására” Valójában azonban „nem volt más alternatívám.” 1943 közepétől csak szemlélője, de nem irányítója volt a körülötte zajló eseményeknek. Döntési szabadsága „államával” kapcsolatban valójában nem volt; azt mindvégig a német vezetés irányelvei szabályozták. Tulajdonképpen fenn sem maradhatott volna azok hatékony közreműködése nélkül.

1944 végén Mussolini a minisztertanácsi ülésen bejelentette, hogy székhelyét – a német függés lazulását remélve – átteszi Milánóba, az új olasz állam számára kedvezőbb pozíciójú városba. Ezt a lépést csak 1945. március 18-án tette meg. A német ellenállás ebben az időben egyre jobban felmorzsolódott a szövetségesek erősödő támadásai nyomán. A tengelyhatalmak erejéből rengeteg embert emésztett el az 1944. június 6-án megnyitott nyugati front is, keleten pedig a szovjet hadsereg már Ausztria határaihoz közeledett.

1945. április 22-én érdekes kapcsolatfelvételt kellett sor Mussolini és az északi felszabadító hadsereg között, feltehetően a szövetségesekkel való előzetes fegyverszüneti megállapodások ügyében. A helyzet visszasságát az szolgáltatta, hogy az Észak-olaszországi Nemzeti Felszabadító Bizottság (CLNAI) április 12-én háborús bűnössé nyilvánította az észak-olasz fasiszta kabinet tagjait, köztük Mussolinit is. A tárgyalásra 25-én került sor, ahol szóba került az olasz fronton a németek és szövetségesek közötti megegyezés, amelyre Mussolini így reagált: „Egyszer s mindenkorra azt lehet mondani, hogy Németország hátba döfte Olaszországot. A németek mindig is szolgálként kezelték bennünket...” A megegyezés híre váratlanul érte őt, s mintegy keresztül húzta számításait. Egyetlen lehetőségként a menekülés maradt számára.

Még aznap átadta a hatalmat pénzügyminiszterének, *Domenico Pellegrini Giampietronak*, és elhagyta Milánót, hogy Svájcra keresztül Németországba meneküljön. Április 27-én azonban partizánok elfogták, majd 28-án ad hoc kimondott ítélettel agyonlőtték. Az Olasz Szociális Köztársaság bábállami története véget ért.

Irodalom

Corvaja, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra, Pécs, é. n.

Kis Aladár: *Olaszország története 1748–1970*. Egységes jegyzet. Kézirat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Ormos Mária: *Mussolini. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini, Franco*. Pannonica, Budapest, 2001.

Quartermaine, Luisa: *Mussolini's Last Republic: Propaganda and Politics in the Italian Social Republic, 1943–45*. Elm Bank Publications, Exeter, 2000.

A Nemzeti Fasiszta Párt programjából (1921)

Alaptételek

A fasizmus politikai párt, amely azért létesült, hogy megerősítse a fegyelmet s leszögezze a maga „credo”-ját.

A nemzet nem egyszerűen az élő egyének összessége, s nem a pártok eszköze céljaik elérésére, hanem olyan szervezet, amely magába foglalja a nemzedékek végtelen sorozatát, amelyben az egyének csak múló elemek. A nemzet a nép valamennyi anyagi és szellemi értékeinek legmagasabb szintézise.

Az állam a nemzet jogi megtestesülése. A politikai szervezetek hatásos formák, amennyiben a nemzeti értékek abban kifejeződnek és védelmet találnak.

A nemzet előmozdítja, fejleszti és védelmezi a nemzeten belül neki alárendelt egyén autonóm értékeit, a többi egyénnel közös értékeket, amelyek kollektív formában (család, község, testületek, stb.) fejeződnek ki.

A Nemzeti Fasiszta Párt azt állítja, hogy a jelen történelmi pillanatban a világon uralkodó társadalmi szervezetségi forma a nemzeti társadalom, és hogy az élet leglényegesebb törvénye a világon nem a különböző társadalmak egyesítése egyetlen hatalmas társadalomban („emberiség”), amint ezt az internacionalista doktrína véli, hanem a különböző nemzeti társadalmak közötti termékeny, kíváncsú és békés versengés.

Az állam

Az állam politikai és jogi jellegű, s lényeges funkcióira korlátozódik. Az államnak hatalommal és felelősséggel kell felruháznia a szervezeteket úgy, hogy a Nemzeti Műszaki Tanács testületében választójogot ad a szakmai és mezőgazdasági korporációknak (értsd: hivatásrendi, szakmai szervezeteknek) is. Következésképpen a parlament jelenlegi funkcióit és hatáskörét csökkenteni kell. A parlament azokban a kérdésekben illetékes, amelyek az egyénre, mint az állam polgárára, vagy az államra, mint a legfőbb nemzeti érdekek védelmezésének és megvalósításának szervére vonatkoznak. A Nemzeti Műszaki Tanács azokban a kérdésekben illetékes, amelyek az egyének termelői minőségükben kifejtett különböző tevékenységére vonatkoznak.

Az állam szuverén. Teljhatalmát nem csorbíthatja, nem csökkentheti az egyház, amelynek pedig biztosítani kell a legteljesebb szabadságot hivatása gyakorlására. A Nemzeti Fasiszta Párt a nemzet többi politikai intézményeivel ellentétben mindig igazodik a nemzet erkölcsi és anyagi érdekeihez a jelenben és a történelmi jövőben.

A korporációk

A fasizmus nem vitatja a korporációk fejlődésének történelmi tényét, s ezt a fejlődést össze akarja egyeztetni a nemzeti célokkal. A korporációkat két alapvető cél jegyében fogjuk támogatni: mint a nemzeti szolidaritás, a nemzeti egység kifejezését, s mint a termelés fejlesztésének eszközét.

A korporációknak nem szabad arra törekedniük, hogy a közösségben elfojtsák az egyént, önkényesen lecsökkentvén az egyedek erejét és képességeit; ellenkezőleg, azokat értékelniük és fejleszteniük kell.

A Nemzeti Fasiszta Párt javasolja, hogy a dolgozó és hivatalnoki osztály érdekében vitassák meg a következő követelményeket:

1. állami törvény kibocsájtását, amely minden fizetett alkalmazott részére szentesíti a „törvényes”, 8 órás munkanapot, esetleges módosításokkal, amelyeket a mezőgazdaság vagy az ipar igényel;
2. szociális törvénykezést, amely alkalmazkodik a mindennapi szükségletekhez, különösen a mezőgazdasági és ipari, vagy hivatali dolgozók baleseteit, rokkantságát és öregségét illetően, anélkül, hogy megbénítaná a termelést;
3. a dolgozók képviselőtét minden gyár és üzem működésében, de a személyzet ügyeit illetően csak korlátozottan;
4. az ipari vállalatok és a közszolgáltatások ügyvitelének olyan szakmai szervezetekre való ruházását, amelyek erre erkölcsileg méltók és műszakilag felkészültek;
5. a kisbirtokok kiterjesztését azokban az övezetekben és ágazatokban, amelyekben ez előnyös.

A belpolitika irányelvei

A Nemzeti Fasiszta Párt a politikai erkölcsöket teljes méltóságára kívánja emelni úgy, hogy a nemzet életében ne legyen ellentét közerkölcs és a magánerkölcs között.

A párt az ország kormányzásának legfőbb tisztségére törekszik, hogy helyreállítsa azon erkölcsi fogalmat, miszerint a közügyeket a kormányoknak nem a pártok és a választók, hanem a nemzet legfőbb értékei szerint kell irányítaniuk.

A párt helyreállítja a nemzetállam tekintélyét, azaz olyan államét, amely nem nézi közömbösen olyan erők elszabadulását és előretörését, amelyek támadják az egységet, vagy azzal fenyegetik, hogy gyengítik anyagilag vagy szellemileg; az állam a nemzeti érzés, a nemzeti hagyomány, a nemzeti akarat féltékeny őre, védője és terjesztője legyen.

Az állampolgár szabadságát kettős határ korlátozza: más jogi személyek szabadsága és a nemzet legfőbb joga ahhoz, hogy éljen és fejlődjön.

Az államnak támogatnia kell a nemzet fejlődését, de ne törjön egyeduralomra, hanem támogasson minden olyan törekvést, amely a nemzet összességének erkölcsi, értelmi, vallási, művészi, jogi, szociális, gazdasági és fiziológiai fejlődését szolgálja.

A külpolitika irányelvei

Olaszország erősítse történelmi és földrajzi egységét ott is, ahol ezt még nem érte el: töltsen be a latin civilizáció védőpajzsának szerepét a Földközi-tenger térségében, szilárdan és végleg erősítse meg hatalmát az Olaszországhoz csatolt különböző nemzetiségű népek felett; nyújtson szilárd védelmet a külföldön élő olaszoknak, akik számára meg kell szerezni a politikai képviselő jogát.

A fasizmus nem hisz az ún. Népszövetség életképességében és elveiben, mert nincs benne képviselve valamennyi nemzet, az ott lévők pedig nem egyenrangúak.

A fasizmus nem hisz a vörös, fehér vagy más színű internacionálé életképességében és hatékonyságában, mert ezek csak formális és mesterséges képződmények, amelyek a többé vagy kevésbé meggyőződéses egyének csekély kisebbségét gyűjtik össze a népek hatalmas tömegével szemben; ezek élnek, fejlődnek vagy visszafejlődnek, és oda jutnak, hogy látniuk kell az érdekek eltolódását, amelyek előtt minden internacionalista elmélet bukásra van ítélve, amint azt a legfrissebb történelmi tapasztalat bizonyítja.

A kereskedelem kiterjesztését és a nemzetközi szerződések politikai hatását arra kell felhasználni, hogy az olaszág jobban elterjedjen a világban. A nemzetközi szerződéseket ismét át kell vizsgálni és módosítani azon részeiben, amelyek alkalmazhatatlanoknak bizonyultak, s azután szabályozni kell azokat a világ- és a nemzetgazdaság követelményei szerint.

Az államnak gazdasági és kulturális intézményekkel, valamint gyors közlekedéssel kell megerősítenie a földközi-tengeri és tengeren túli olasz gyarmatokat.

A Nemzeti Fasiszta Párt kijelenti, hogy baráti politikai kapcsolatokra hajlandó Közel- és Távols-Kelet valamennyi népével.

Olaszország honvédelmét és fejlődését olyan hadseregére és tengerészetre bíz-za, amely megfelel politikai szükségleteinek, és más nemzetekével azonos erejű; olyan diplomáciai szervekre bíz-za, amelyek megértik feladatukat, kulturában, lelkesedésben és eszközökben méltán fejezik ki szimbólikusan és lényegében is Olaszország nagyságát a világ előtt.

Az ország pénzügyi politikájának és gazdasági helyreállításának irányelvei

A Nemzeti Fasiszta Párt intézkedni fog:

1. hogy szentesítsék az egyének és korporációk tényleges felelősségét a szabadon kötött munkaszerződések be nem tartása esetén;
2. hogy leszögezzék és szabályozzák a közigazgatáshoz beosztottak és vezetők polgárjogi felelősségét a károsultakkal szemben bármilyen hanyagság esetén;
3. hogy hozzák nyilvánosságra a megadóztatható jövedelmeket és állapítsák meg az örökkelhető értékeket azért, hogy lehetővé váljon minden állampolgár állam iránti pénzügyi kötelezettségének ellenőrzése;
4. hogy legyen mód az esetleges állami beavatkozásra, amire azért van feltétlenül szükség, hogy megvédje a mezőgazdaság és az ipar egyes ágazatait a túlságosan veszélyes külföldi versenytől, s ösztönözze az ország termelőerőit és ne engedje meg a nemzetgazdaság parazita kizsákmányolását plutokrata csoportok részéről.

A Nemzeti Fasiszta Párt közvetlen céljai

1. az állami és helyi közületek pénzügyi mérlegének javítása a legszigorúbb takarékoság árán is, minden bővérű parazita szervezetben és azokban a kiadásokban, amelyek nem szolgálják kimondottan a közalkalmazottak javát;
2. a közigazgatás decentralizálása, hogy egyszerűsítsék a szolgáltatásokat és megkönnyítsék a bürokrácia felszámolását, megőrizve a határozott ellenállást minden politikai regionalizmussal szemben;

3. az állam vagy más közület az adózók pénzének szigorú védelme érdekében minden állami támogatást vagy kedvezményt megvon olyan társulásoktól, szövetkezetektől, vállalatoktól, vagy más hasonlóktól, amelyek képtelenek az önálló életre, s nem feltétlenül szükségesek a nemzet számára;
4. az adózás rendszerének egyszerűsítése s az adó kiszabása az arányosság elve szerint, pártosság nélkül ilyen vagy olyan kategóriájú állampolgárokkal szemben pro vagy kontra, és nem a kizsákmányoló progresszivitás elve szerint;
5. szembeszállás minden adó- és pénzügyi demagógiával, amely elbátortalanítja a kezdeményezéseket vagy a takarékosság forrásait, s elfojtja a nemzeti termelést;
6. minden kontár közmunka politikájának megszüntetése, amelyeket a választások miatt a közérdek ürügyén engedélyeztek, és amelyek a rendszertelen és elaprózott szétosztás miatt nem jövedelmezők;
7. a közmunkák szervezése a nemzet új, katonai, műszaki és gazdasági szükségletei szerint, egy olyan terv értelmében, amely főleg a következőket javasolja:
 - a. ki kell egészíteni és újjá kell szervezni az olasz vasúthálózatot, jobban össze kell kötni a félsziget különböző vidékeinek vasútvonalait és a félsziget belső közlekedését, különösen hosszirányban, déltől északra az Appenineken keresztül,
 - b. lehetőség szerint meg kell gyorsítani a vasútak villamosítását és a vízenergia hasznosítását, felhasználva a hegyi tavakat az ipar és a mezőgazdaság érdekében,
 - c. rendezni és fejleszteni az úthálózatot, különösen délen, ahol ez számtalan gazdasági és szociális probléma megoldásának alapfeltétele,
 - d. meg kell teremteni és növelni kell a tengeri közlekedést a félszigettel egyrészről, másrészről pedig a szigetek és a kelet-adriai part, valamint a földközi-tengeri gyarmataink között, valamint a félsziget északi és déli pontja között, részben hogy kiegészítse a vasúti hálózatot, s az olaszokat hajózásra bátorítsa,
 - e. koncentrálni kell a kiadásokat és erőfeszítéseket a három tenger néhány kikötőjére, s azokat teljesen új, modern felszereléssel kell ellátni,
 - f. küzdeni kell a helyi széthúzás ellen, amely főként közmunkák esetén az erők szétforgácsolásának oka, és akadályozza a nemzeti érdekű nagy alkotásokat.
8. Az ipari üzemek visszaszolgáltatása a magánipar számára, mert annak igazgatására az állam alkalmatlannak bizonyult; különösen a telefon és a vasút

- esetében (bátorítva a konkurenciát a nagy vasútvonalak között, és ez utóbbiakat megkülönböztetve a más módszerekkel dolgozó helyi vasútvonalaktól).
9. Lemond a posta- és távíróhivatal monopóliumáról úgy, hogy a magánkezdeményezés kiegészíthesse, estleg helyettesíthesse az állami szolgáltatást.

A szociálpolitika alapelvei

A fasizmus elismeri a magántulajdon társadalmi szerepét, amely egyszerre jog és kötelesség. Ez az a forma, amelyet a társadalom a történelem folyamán a tulajdon növelése céljából az egyénre ruházott.

A Nemzeti Fasiszta Párt, szemben az újjáépítés szocialista tervezeteivel, amelyek kollektivistá gazdasági alapon állnak, a történelmi és nemzeti valóság talaján áll, s nem csupán egyetlen mezőgazdasági vagy ipari típust ismer el, hanem hajlandó mindazon formákra – legyenek ezek egyéniek vagy bármilyen típusúak –, amelyek biztosítják a termelés és jólét felső fokát.

A Nemzeti Fasiszta Párt olyan rendszerért küzd, amely az egyéni kezdeményezéseket és energiákat ösztönözve (ezek a gazdasági termelés leghatalmasabb és legtevékenyebb tényezői) kedvez a nemzetgazdaság gyarapodásának és visszautasítja az államosítás, szocializálás, községezés, stb. zavaros, költséges és gazdaságtalan gépezetét. A Nemzeti Fasiszta Párt ennél fogva támogat minden olyan kezdeményezést, amely a termelési rendszer megjavítására törekszik, s az a célja, hogy kiküszöbölje az egyéni vagy osztályjellegű élösködés minden formáját.

A Nemzeti Fasiszta Párt intézkedni fog, hogy

- a. megrendszabályozzák az osztály- és csoportérdekek áldatlan harcát, majd pedig következetes felelősséggel küzd a munkás- és urasági szervezetek elismeréséért,
- b. szentesítsék és szögezzék le egyszer s mindenkorra a sztrájktilalmat a közüzemekben, egy olyan döntőbíróság egyidejű felállításával, amelyben képviselve van a végrehajtó hatalom és a vele szemben álló munkásosztály vagy alkalmazottak, valamint a munkáltatók.[...]

Fiatalok a salói köztársaságról

Mi készítette az olasz fiatalokat arra, hogy lemondjanak a nyugalomról, s beálljanak az *Olasz Szociális Köztársaság* hadseregébe, kimenjenek a frontra és harcoljanak az angolszászok és a partizánok ellen, amikor már sok fasiszta vezető elvesztette hitét a győzelemben?

Giuseppe Bottai az elsők között ismerte fel, hogy a fasizmus ideje lejárt. Ezt írta 1944. február 21-én: „*Kivel tartasz Olaszország? Ne a németekkel, akik nevetségessé teszik a szent csatakiáltást – Róma vagy a halál! –, s ne az angolszászokkal, akik felszabadítanak minket, miközben lerombolják civilizációnkat, ne a Bariban szerveződő hat párttal, akik egy ideológiailag támogathatatlan kompromisszumba bonyolódtak.*”

Sok fiatal Saló mellett döntött. De miért? Visszaemlékezéseik alapján szeretnénk bemutatni motívációikat. Hogyan látták a háborút azok a fiatalok, akik lelkileg sérülékeny időszakban, a serdülőkor elmúltával identitásukat keresték. Mikor körbe néztek és látták, mi maradt meg az őket formáló világból. Milyen motívumok formálták a fiatalok azonosságtudatát, amelyet oly fáradtságosan és fájdalommal telve kerestek. A nemzet? A haza? Az állam? A kötelesség? A becsület? A méltóság? A bátorság? Az őszinte, baráti, kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatok? Az önkéntesek drágán fizettek eszméikért.

*

Az olasz fasiszták, akik hittek az olasz-német tengely legyőzhetetlenségének legendájában és *Mussolini* tévedhetetlenségében, váratlanul elképzelhetetlen helyzettel szembesültek, amikor *III. Viktor Emanuel* leváltotta Mussolinit kormányfői tisztségéből. Az angolszászok partraszállása és előrenyomulása következtében minden fasiszta szerveződés ellenállás nélkül felbomlott. A fiatalok asszisztáltak az olasz fegyveres erők egyre erőteljesebb felbomlásához, az 1943. szeptember 8-án bejelentett fegyverszünethez, a király és kormányának szökéséhez, a hadse-

reg széteséséhez. Eközben a németek megkezdték az olasz területek elfoglalását, s azon olasz katonák lefegyverzését és internálását, akik nem álltak oldalukra és nem engedelmeskedtek nekik. Az olasz hadsereg úgy olvadt el, mint hó a napsütésben. Néhány száz hivatásos tiszt csatlakozott a partizánokhoz, de a reguláris hadsereg, a katonai apparátus összességében teljes értetlenséget mutatott a baloldali ellenállással szemben.

Miután kikiáltották a *salói köztársaságot*, Mussolini elkezdte szervezni államának védelmét. De a köztársasági hadsereg előbb született meg, mintsem Mussolini gondolta volna. Bandákban született meg – nem lehet másképpen meghatározni azokat az önkéntes formációkat, amelyek itt-ott összegyűltek a hirtelen előkerült jövőbeli hadvezérek parancsára, a Mussolini iránti hűség jegyében. Mielőtt létrejött volna a honvédelmi minisztérium, ezek a formációk már léteztek, s csak vezetőiktől függtek.

A németek engedélyezték megalakulásukat, de markukban tartották őket. Elég volt megtagadni tőlük a benzint, s elvenni 3-4 autót. Csak propaganda-célokra kellettek. Aztán ott voltak még a csendőrök, jól-rosszul szervezett egységekben. A fasiszmus bukása után időnként néhányan eltűntek, átálltak a partizánokhoz. Sokan kivártak. Aztán eljött a döntés napja, amikor a fasiszták parancsot adtak, hogy lépjenek be a Köztársasági Nemzeti Gárdába (GNR).

Itt voltak még a Fekete Ingesek, a volt squadristák, a MVSN fegyveresei, akik újra beálltak a sorba remélve, hogy a dolgok visszatérnek a korábbi kerékvágásba.

A GNR egységeinek erkölcsé nem volt magas, mert a katonák nagy része csak az illetékes hatóságok fenyegetésére jelentkezett a hadseregbe. Kedvezőtlenül hatott a csapatok erkölcsére a félelem, hogy miután felfegyverezték és besorozták őket a német egységekbe, kiviszik őket az orosz frontra.

A lakosság közömbösen viszonyult a GNR iránt, mert nem bíztak hatékonyságában. A behívót kapott 180 ezer fiatalból mindössze 87 ezren jelentek meg.

A Fekete Ingesek az utolsó kísérlet volt arra, hogy katonailag szembeszálljanak a partizáncsapatokkal, a Vörös Brigádokkal, amelyek egyre erősödtek. A fő cél az volt, hogy lelkesedést öntsének a *Köztársasági Fasiszta Párt* híveibe. Életet leheljenek a pártba. *Pavolini* elhatározta, hogy militarizálja a pártot, hogy fizikailag is részt vállaljanak a harcból.

Gondoskodni kellett a csendőrök lecseréléséről, csökkenteni a csendőrség jelentőségét, felváltani őket a GNR-rel, amely nem rendelkezett a szükséges létszámmal ahhoz sem, hogy legalább a városokban fenntartsa a közrendet.

Nők is részt vettek a köztársaság védelmében. A kiegészítő erőket *hatezer fős női kontingens* alkotta; először fordult elő az olasz történelemben, hogy női önkén-

teseket soroztak be. 1944. április 18-án minisztériumi rendeletet adtak ki, hogy állítsanak fel új katonai egységet a 18–45 év közötti nők számára. De csak nagyon fiatalok léptek be. *Háromféle szolgálatra volt lehetőség: a Női Kisegítő Szolgálat, a Fekete Ingesek és a Decima Mas*, amelyekbe akár már 15 évesen is be lehetett lépni. A kisegítő erők normális esetekben nem voltak felfegyverezve, de a kiképzés folyamán elsajátították a fegyverhasználatot. A Fekete Ingesek között harcoltak a köztársasági fasizmus „tisztá és kemény” hívei. Néhány női egység pisztollyal és géppuskával is büszkélkedett, s néha részt vettek a partizánok elleni razziákban. 1945 áprilisában hatezren voltak. Végül ott voltak az „Ezüstrókák”, a legromantikusabb és legkalandosabb egység. A németek képezték ki őket, női és férfi harcosok voltak, akiknek az ellenséges vonalak mögé kellett beszivárogni. A nők közül kb. háromszázan haltak meg; nagy részük 1945 áprilisában és májusában, miután megkínózták, és gyakran megerőszakolták őket.

Ahogy a lányok látták

Edda Ciano grófnő mesélte: *„a Szociális Köztársaság védelmében részt vett nőket a következő okok mozgatták: egy tágabb azonosságtudat keresése, egy definíció görcsös szükségessége, amely nem csupán minden olasz hazáját foglalja magában (ez több mint a fasizmus), de kibővült az öntudattal, hogy harcoljanak egy meggyalázott eszméért”.*

A Szociális Köztársaság idején a kisegítő nők választották sorsukat; főszereplőkké váltak, s a fasizmus története már nem csak a férfiakról szólt. Szinte mindannyian fiatal lányok voltak és mindannyian önkéntesek. Mit tudhatott a (politikai) jóról, és a (politikai) rosszról egy fiatal lány?

Az ártatlanság a hihetőség garanciája volt. Megragadta őket a történelem hulláma és elmerültek a polgárháború viharos tengerében. Életük intenzívebb volt, mint a katonáknak. Ugyanazt az egyenruhát hordták, ugyanazt a szürkészöldet, s készek voltak életüket áldozni. Felfogták a rendkívüli érzést, hogy nőként léphettek be a történelembe.

Carla Saglietti harcosnak tartja magát, s így írt döntéséről: *„Cselekednem, lépnem kellett valamit. Azt mondtam magamban: Carletta, az amerikaiak egyre jobban előre nyomulnak, már elérték a gót vonalat, egy nap szembesülni fogsz azzal, hogy semmit sem tettél a te Benito Mussolinidért, akit egy szaros király elárult. Tényleg egy fasiszta kislány voltam. Mi egyéb lehettem volna? Át voltam itatva az iránta való hűséggel. Apám, anyám, mindenki fasiszta volt. Derék emberek voltak a szüleim. Jelentéseket, tudósításokat írni a Via Montin nagyon nyomasztó volt.*

Panaszkodtam s egy szép napon, 1944 októberében oda jött hozzám az egyik társam. – Találtam valami izgalmasat a számodra. Keményen ránéztem. Mit tudna nekem felkínálni? Maria Angela a Volpi Argentate újonca volt.

Otthon a mama félt. Azt mondtam neki. – Tudod, belépek egy különleges kém-csoportba. Erre ő: – De még nagyon fiatal vagy. Erre én: – Nézd mama, ez a fiatal lány elmegy az engedéllyel vagy anélkül.”

Arnalda Cruciani a Köztársasági Nemzeti Gárdában harcolt. 17 évesen csatlakozott a Szociális Köztársasághoz. Mert úgy nevelték, hogy szeresse hazáját, jobban, mint Mussolinit. „Így nőttek fel. Ez egy becsületbeli ügy. Mi, fiatal fasiszták még tudtuk, mi a becsület. Szabadságunk a fasiszta Olaszországban valósult meg. Mindannyian készek voltunk a legnagyobb áldozatra”. A fasiszta femminizmusról beszélt, a katonai egyenruhában hangoztatott női identitásról.

Rossella Ferrero, Nadia Sala és Alda Turola mesélte: „Elvörösödtünk a haragtól és a szégyentől, amikor láttuk a férfiakat, hogy eldobják egyenruhájukat és haza menekülnek. Egy kiáltás visszhangzott Olaszországban: családunk van. Mi készek voltunk felvenni a fegyvereiket.”

Fiorenza Ferrini 17 éves volt. Azt mondta: „Belépni a hadseregbe erkölcsi kérdés volt. Az adott szó kötelezett, még akkor is, ha a németeket nem kedveltük”.

Elsa Ravelli így emlékezett: „Nem tudom szégyelni a fiatalságomat. Mussolininek nem esküdtünk hűséget, de Olaszországnak igen. A hazához való hűséget akkoriban komolyan vették. Nem hiszem, hogy hasonlít a mai hazához. Talán azt mondják Önök, hála istennek. Én nem tudom ezt mondani. Nem tudom, mire gondolnak, amikor azt mondják: haza. Látják, a mi hazánk egy olyan dolog, amely belülről hat. Nem az agyban van, amely gondolkodik, feloszt, vizsgál, elgyávul. Nem: a vérben. Egy olyan dolog, amely nem mindig fényes, de lángra lobban, amikor a történelem hívja. Engem és a többi lányt is hívott a történelem. És elmentünk.”

Egy névtelen mesélte: „Soha nem értettem meg a tanult emberek polgárháborúról adott magyarázatát. Amikor egy testvérnek fegyverre van szüksége, hogy megvédje magát egy másik testvérétől, egyik felet sem lehet győztesnek nevezni. Sőt nyomorúság, zűrzavar, félelem lesz a vége, mindenekelőtt félelem, s így nem leszünk képesek megérteni egymást. Harag, gyűlölet, hálátlanság a műveletlen ország gyümölcse.

Én tudom, mert a véremmel fizettem 1945. április 25-én és azt követő napokban. Azt mondják nekem: – Ma vannak pártok, demokrácia van –. Nem a pártok tesznek naggyá egy népet, nem is a demokrácia, hanem a gondolat és az akarat egyése, hogy mindenki saját maga legjavát adja a hazának, kizárva az árulókat és haszonlesőket, akik mikor a hazáról van szó, csak saját hasukra és pénztárcájukra gondolnak.

A hazaszeretetért meg lehet halni. Ez a hűség sok sebbel jár, és néha el lehet jutni addig a pontig, hogy mosolyogva fogadják a halált. Én, a fasiszta lány ezt így gondolom. Én, a kisegítő B., aki elvörösödik, ha egy bajtársa hosszasan néz rám.

Büszke voltam a testemre, de féltettem is. Gondoltam, hogy a jövőben a testem a legtisztább ajándék lesz annak a férfinak, akivel össze fogok házasodni. A tisztaság, nekünk egyszerű lányoknak, behatolt mindenbe, ami megmutatta hétköznapi életünket. A tisztaság, bocsáztat meg, ha így beszélek róla, összeolvad a létezés örömeivel, a játékokkal, a természet édességével, a nappal és a csillagokkal. A tisztaság erő és öntudat is volt. Szeretnék más szavakat találni, de öreg vagyok és beteg. És a tisztaság összeolvadt a hazával is. Olaszországgal és a faszizmussal. Bolondságnak tűnik. Számomra nem. A tisztaság számomra eszköz volt, hogy kifejezzem magam. És mindebben szeptember 8-a után ott volt az akarat, hogy eltörölje az árulás és a fegyverletétel szégyenét. A tisztaság továbbá egy belső visszahatást is jelentett 1944–45-ben, a polgárháború szomorú napjaiban, amit nem tudok megmagyarázni. Tiszta voltam és harcoltam egy olyan dologért, ami számomra jogos és tiszta volt. Ez volt tehát az én tisztaságom, mielőtt elvették volna tőlem. Ez volt minden lány közös kívánsága. A fegyverszünettel az öregek: Viktor Emanuel és Pietro Badoglio bemocskolták a fiatalsgot és elárulták a hazájukat.”

Marina Addis Saba éles megfigyelője annak a kulturális és lélektani világnak, amelyben a faszizmusban felnőtt fiatalok éltek. Ezt írta:

„Róma összes diákja, akik 1932–33-ban között születtek, összegyűltek, hogy megtekintsék a Forradalmi Faszizmus felvonulását, amelynek szervezésében részt vettek a kor legfontosabb művészei, s ahol felvonult gárda, és egyszerű katonaként a miniszterek, akadémikusok és tábornokok.

Az egész országban különvonatokat, autóbuszokat, iskolai és üzemi kirándulásokat szerveztek, hogy lehetővé tegyék az olaszoknak, mindenekelött a fiataloknak a zarándoklatot, amelyet a nemzet szentélyének tekintettek, és amelyben a nemzet legféltettebb emlékeit őrizték.

Beszéltem külföldi turistákkal, akik 10–12 éve nem jártak Olaszországban. A változás hatalmas volt. A vasút a legjobb volt Európában, a járványok megszűntek, a tiszta utcákat hosszú fasorok övezték. A vasút villamosításával kísérleteztek. Mérnökeink is ezen dolgoztak.

Az Alpokban a vonatok már elérték a 100 kilométeres óránkénti sebességet. Az olaszok folyamatosan dicsekedtek vállalkozásaikkal.

E rendszer közepén egy mitikus személyiség állt, az új idő névadó hőse, Mussolini, a Duce. Úgy jelent meg nekünk, mint egy igazi áldás, amely istentől ered: megfontolt, éber, tévedhetetlen, mint egy istenség, aki az égben öröklik sorsunk felett és megvédi a fiatalok jövőjét. Külföldi államfők csodálják, költők dicsőítik, írók

magasztalják, az egyház a gondviselés emberének tartja. Egy idő után végül még ellenzői is az egészségéért aggódnak.”

A lányok döntésének okai

A családban, az iskolában, az egyesületekben *tanáraik fasiszták voltak*. A női kisegítő szolgálat asszonyai tehát a fasizmus termékei voltak és később mindannyian az antifasizmus termékei lettek. Az olasz emberek, akik a Saloi Köztársaságért harcoltak, szükségét érezték annak, hogy higgyenek egy istenségben, Mussoliniben. Azzal a reménnyel áltatták magukat, hogy teljesen vissza lehet állítani dicsőségét a július 25-ét követő bukás után. Létezésüket a Duce formálta meg. A nők számára a vita inkább szenvedélyes.

Ugyanezt lehet elmondani ellenfeleikről, a partizánokról. Különböző pólusú energiaforrásból nyerték erejüket, még akkor is, ha sok esetben kényelmesebb volt belépni az ellenállásba, főleg a konfliktus végén. Azt mondták: a fasizmus kábítószer. Ez a magyarázata annak, hogy az olasz nők a történelem folyamán először egyenruhát öltöttek és egy veszett ügyért harcoltak? A szóbeli történelemnek nincs határozott formája, nincsenek tézisei, archívumai, és azoknak a szavaiból tevődik össze, aki átérték.

A végkövetkeztetés tézisek kavalkádja: fekete feminizmus, haza, matriarhátus, a szép halál keresése a Szociális Köztársaság végső határán.

Paolo Crebet pszichológus, a Sienai egyetem professzora úgy vélte: „*a női lakosság haza-felfogása a földhöz kapcsolódott és nem egy politikai egységhez. A fasizmus kiváltságokat adott a nőknek. Felismerte a nők hatalmát, ami akkoriban széles látókörű tervezetnek számított. Felismerték az otthon, a család és a gyermekek eszményét. A fasiszta szombat olyan nap volt, amit elvettek az iskolától, hogy a családoknak adják.*

A hazát úgy fogták fel, mint a földet, mint a saját föld iránti büszkeséget. Az asszonyok látták, hogy elismerik jogaikat, sport-játékaikat, amelyeken részt vehettek, amelyek az olasz családok találkozási pontjai lettek.

A fiatalság a fasizmus szellemisének központi eleme volt. A fasiszta társadalom fiatalpárti volt. Nem a hierarchia jellemezte. Az államfőnek is tornászni kellett és minisztereinek is át kellett ugraniuk a tüzes karikán. Ez a látvány tetszett a nőknek és vonzereje volt. A fiatalosság képze, amelynek a nők is részesei akartak lenni, tudatosan vagy kevésbé tudatosan; ugyanolyan jogokat akartak birtokolni. A kisegítő szolgálatba való belépés a nők számára az utolsó kísérlet volt arra, hogy megvédjék eszményi jövőjüket, eszményi utódjaikat.

A föld megvédéséhez tartozott még a fiúk és a fasizmus segítségével kialakult női identitás védelme. Nem az öregek védelmében fogtak fegyvert. Az eszmék elárulásán és a savojaiaiak szégyenteljes árulásán kívül a nők felfogták, hogy szerzett jogaik veszélyben vannak, megsemmisítik és felváltják őket az új társadalom angolszász eszményei. Védtek a földet, a kiváltságokat és a fiatalságot. És védtek mindennek előtt önmagukat.”

A fiúk döntésének okai

Benito Bollati írta: „szerettem az én munkás népemet, amelyik a háború folyamán szenvedett a távoli fronton lévő fiaiért, azokért, akik elesetek, és szenvedtek az élelemhiány és a bombázások miatt. Éreztem a vágyat, hogy köztük legyek és velük együtt énekeljem az a himnuszt, amit csodálatosnak tartottam, és ami lelkesített. De ezzel együtt gyűlöltem azt a népet, amely, amikor érezte erejét, mert sokan voltak, átadta magát az egyes emberek vagy kisebb csoportok elleni erőszaknak, és lerombolt mindent, amit az osztályellenség szimbólumának tartott.

Szerettem, azokat, akik készek voltak, hogy akár keményen harcoljanak eszméikért, és azokat, akik, amikor 1918-ban visszatértek a frontról, felléptek a csöcselékkel szemben, amely leköpte kitüntetéseiket.

De gyűlöltem azokat, akik miután győztünk, szövetséget kötöttek a gazdagokkal és a papokkal, megtagadták az eszméket, meghamisították a kezdeti lelkesedést, a tüzes karika átugróivá, a hiúság és a gyengeelméjűség szimbólumává váltak.

Éreztem, hogy választanom kell; nem maradhattam tétlen, de nem sikerült megválasztanom a követendő utat, amely bármelyik is legyen, meghatározza későbbi életemet.

Csak később értettem meg, hogy kétségeim és végső elhatározásom abból a kulturális környezetből eredt, amely teljesen fogva tartott, és amely részben önkéntelenül bennem és részben bizonyos dolgok összekapcsolódásával alakult ki, amelyek közül többek később antifasisztává váltak.”

(Benito Bollati önkéntes: 1926-ban született Canegrate-ban (Milánó), ügyvéd. 1943 szeptemberében 18 évesen csatlakozott a Szociális Köztársasághoz a Canegrate-i Fascio felügyelője és a „Resega” brigád parancsnoka volt. A háború végén a Rendkívüli Törvényszék kollaboráció vádjával elítélte, s 18 hónapot töltött különböző olasz börtönökben.)

Enrico Cestari mesélte: „Valójában árulás történt. Ezen a ponton érett meg bennem a tiltakozás, amely arra készítetett, hogy belépjek a köztársaság hadseregébe. A barátaim is így vélekedtek. Mindenki azonos véleményen volt: meg kell bosszulni

az árulást, meg kell menteni a becsületet, emlékezni kell a hőiesen elesett olaszokra, akik a hazát védték.

A bátorság iránti tiszteletünk nem engedte meg a bizonytalanságot. Mussolini kiszabadulása után a Németországból intézett beszédében, s Graziani tábornok felszólította a fiatalokat, hogy fogjanak fegyvert. A Fasiszta Párt helyi szinten való újjáalakulása, a szélsőségesen hazafias beszédek, amelyeket az új pártitkár és helyettese, egy fiatal, frontot megjárt tiszt tartott, fontos szempontok voltak döntésem meghozatalakor. Ezenkívül, hogy ki az ellenség? Nem volt kétséges számomra. A szövetségesek elárastották Olaszországot és városainkat válogatás nélkül bombázták.”

(Enrico Cestari önkéntes: 1925-ben Migliarino-ban született; 1943 októberében önként belépett a Szociális Köztársaság *Tagliamento* nevű légijárába. Bebörtönözték, majd a szövetségesek Coltano-i koncentrációs táborába internálták. 1945 októberében szabadult.)

Piero Sebastiani írta: „A helyzet eléggé zavaros volt. A tények alapján nem lehetett dönteni; csak a becsület és becsstelenség között lehetett választani; menteni a bőrünket, esetleg elnyerni a győztesek jóindulatát. Sokan ezt választották.

Harcolni a civilizáció nevében, a demokrácia, a szabadság, a történelmi antifaszizmus politikai része volt, de a fiataloké is, akik saját maguktól így jutottak el a megtagadhatatlan üdvözléshez. Kevesek nagyon bátor döntéséről van szó, akik az életüket kockáztatták. A végső erőfeszítés nevében, amely jár a legyőzötteknek

A becsület a harc folytatását követelte a német bajtársak oldalán, a vereség és a halál nagy valószínűségével. Kevés olasz hitt már a mítoszokban: Róma dombjainak sorsszerűségében és abban, hogy Olaszország az élet tanító mestere.

Nem volt senki, aki valami eredeti dolgot tudott volna kitalálni, egy új és megvalósíthatónak hitt hősiességet, ezért a faszizmusban kellett bízunk. Reménykedni abban, hogy létre tudunk hozni egy tiszta mozgalmat, amely képes újra megerősíteni azokat a célokat, amelyek kezdettől fogva adottak voltak. És ha a becsület valamilyen módon egy független és végtelenül igazságos érték, a politikai tartalma nem kevésbé.

A városomban egy olyan fiatalokból álló csoport tagja voltam, akik készek voltak Olaszország becsületének védelmét felvállalni. Csoportunkban nem csak fasiszták voltak és olyanok, akik helyre akarták állítani a közrendet és a már bukott rendszert, hanem olyanok is, akik romantikus eszméktől hajtva meg akarták védeni hazánkat bárkivel szövetségre, aki hajlandó őket ebben támogatni. Az első, vezetés nélküli napokban szabadon vitatkoztunk. Abban egyetértettünk, hogy kötelességünk harcolni a német csapatok oldalán, de politikai nézeteink meglehetősen eltérőek voltak. Voltak köztünk vakbuzgó katolikusok, türelmetlen világiak, köz-

társaságiak, akik bármiféle egyeduralom ellen voltak; másoknak csupán III. Viktor Emanuel személye ellen volt kifogásuk, a királyság intézményét meg akarták tartani, nem Umberto herceget akarták trónra juttatni, hanem a fiait, voltak zavarodott, de szilárd elkötelezettségű szocialisták, mint én. Mások alapvetően liberálisok voltak, s ott voltak még azok a megrögzött fasiszták, akik még mindig hittek abban, hogy a Duce-nak mindig igaza van és minden poklon át követik. Politikai egység nem volt, egy valami kötött össze minket, harcolni Olaszország becsületéért.

A fasizmus bukásának oka hatalmi kérdés volt; nem volt hozzá köze sem a népnek, sem az antifasiszta csoportoknak. Mi, az 1943-as év zavarodott fiai azzal zártuk le a vitát, hogy hazaárulók hitvány cselszövéséről van szó. Eddig a pontig igazunk volt, de tévesen továbbra is úgy gondoltuk, hogy Mussolini és a haza egyet jelent. Csatlakoztunk a köztársasági fasizmushoz és ezzel sorsunk rosszra fordult.”

(Piero Sebastiani: 1927-ben Lucchesia-ban született. 12 évesen kezdett dolgozni. 17 évesen lépett be a Fekete Ingesek közé és személyesen élte át a háború eseményeit.)

A fiúk véleménye a Duce-ről és a fasizmusról

Carlo Mazzantini így ír erről: „Akkor születünk, amikor a fasizmus már évek óta hatalmon volt. Amikor megismertük a világot, a rendszer már konszolidálódott a családban és az általános iskolában; az ellenállásnak nem voltak már látható jelei. Állandó jelenléte s az általános konszenzus miatt a fasizmus nem tűnt átmeneti jelenségnek vagy nemzeti történelmünk egy részének. Szemünkben természetes életformának tűnt, amelyben megvalósul a társadalmi valóság, amelyet körbe vesz a család, amely minden olyan elem kötőanyaga, amelyből a világ áll.

Tanáraink katedrája mögött ott lógott a feszület, amely egyfajta szentháromságot formázott: a hivatalos vallást, Viktor Emanuel és a Duce képeit.

Az iskolai dolgozatok elejére, a füzetek címlapjára a keltezést a gregoriánus naptár kronológiája szerint írtuk, utána pedig római számokkal a Fasiszta korszak évét. Minden dokumentumban és rendeletben ilyen keltezés volt.

A tanárok és a tankönyvek azt tanították nekünk, hogy a Fasizmus egy korszak. Éppen olyan korszak, mint a kereszténység, amely úgy osztotta fel a történelmet, hogy volt előtte egy korszak és egy utána lévő, amely töretlenül folytatódik a jövőben, mégpedig úgy, hogy a civilizáció egy magasabb fokát éri el.

Ebben a korszakban a múlt örökre lezárult minden hibájával és bajával, az olasz történelem beteljesedett, s egy új világrend köszöntött ránk.”

Benito Bollati így írt róla: „Csodáltam azt az embert, akit soha sem hívtam Duce-nak, hanem csak Mussolininek, éppen úgy, ahogyan a fiatal firenzei fasiszták fohászkodtak hozzá, mielőtt kivégezték volna őket a partizánok az új Santa Maria templom előtt.

Támogattam a fasiszmus jótéteményeit, a mocsarak lecsapolását, Bari újjáépítését és a levantei vásár újjászervezését, Róma átépítését, amely teret adott a Fori Imperialinak, a Munka charta bevezetését, az olasz parasztok afrikai földosztását, Gentile reformját.

De elutasítottam a haszontalan díszfelvonulásokat, a birodalomalapító Duce üdvözlését, a hierarchiát, a nevetséges fasiszta egyenruhát, a peckes és hangoskodó párttitkárokat, a bekent hajú fasisztákat, akik magasba emelt állal közlekedtek mereven bámulva maguk elé, ki tudja milyen céllal.

Most ez az ember, Mussolini a köztársasági fasizmussal együtt szociális államot ígért.

Vonzott ez az ember, még ha a becsületre is hivatkozott, nem annyira a hazára, hanem az enyéimre, amely nem tudta elfogadni az árulást és sok olasz pálfordulását, akik eddig bajtársak voltak, majd gyorsan zászlót cseréltek, s antifasiszták lettek.

Hallottam a hangját, amely már nem volt olyan határozott és magabiztos, mint egykor, de hallottam egy igazabb és emberibb hanghordozást egy embertől, aki súlyos szavakat mondott ki és aki borzasztó nagy felelőséget vállalt magára.

Azt mondta, hogy megalakult a Köztársasági Fasiszta Párt, amelyhez minden fasisztának csatlakoznia kell, megszületett az Olasz Szociális Köztársaság, amelynek ő lesz a vezetője, s a háború folytatódik a német szövetséges oldalán. Az árulók pedig meg lesznek büntetve. Talán ez volt az a nap és óra, amikor minden elkezdődött, de csak hosszas kínlódás, ellentétes gondolatok és érzelmek között vívódva tudta eldönteni.”

*

„Salo híveit még ellenfélként sem ismerték el. Nem voltak, nem léteztek mint emberek. Csak célpontok voltak, amire löni lehet negatív szimbólumokkal. Csak mások igazságát fogadhatták el, csak azt az értelmezést, amelyet az ellenfelek, a győztesek állítottak róluk. És akikről ezt állították, a legtöbb esetben szerencsétlen, rossz útra tévedt fiatalokról volt szó. Rájuk adták a gonoszság maszkját, az elutasítás és démonizálás lett osztályrészük, amely abból a polgárháborúból eredt, amelybe belekeveredtek, és amely végig kísérte életüket.” (Carlo Mazzantini)

A történelmet mindig a győztesek írják, de a demokrácia és a demokratikusan gondolkodó ember jellemzője, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága alapján mindenki véleményét figyelembe véve vonja le végső következtetését.

Irodalom

Bertoldi, Silvio: *Salò*. Biblioteca Universale Rizzoli, 1997.

Bollati, Benito: *Un ragazzo di Salò*. Mursia, Milano, 1998.

Bottai, Giuseppe: *Diario 1944–1948*. a cura di Giordano Bruno Guerri, Biblioteca Universale Rizzoli, 1999.

Corvaja, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra, Pécs, é. n.

Ganapini, Luigi: *La Repubblica delle camicie nere*. Garzanti, 1999.

Giannatori, Franco: *Fascismo, guerra e società nella repubblica sociale italiana*. Franco Angeli Editore, Milano, 1984.

Kis Aladár: *Olaszország története 1748–1970*. Egységes jegyzet. Kézirat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Mazzantini, Carlo: *I balilla andarono a Salò*. Tascabili Marsilio, 1997

Munzi, Ulderico: *Donne di Salò*. Sperling & Kupfer Editori, Milano, 1999.

Ormos Mária: *Mussolini. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini, Franco*. Pannonica, Budapest, 2001.

Petacco, Arrigo: *Il superfascista. Vita e morte di Alessandro Pavolini*. Mondadori, 1999.

Pisanò, Giorgio: *Io, fascista*. EST, Milano, 1997.

Rimanelli, Giose – Cestari, Enrico: *Discorso con l'altro. Salò, la guerra civile e l'Italia del dopoguerra*. Mursia, Milano, 2000.

Riservato a Mussolini. Notiziari giornalieri della Guardia Nazionale Repubblicana novembre 1943/ giugno 1944. Documenti dell'Archivio Luigi Micheletti, a cura di Luigi Bonomini etc., Feltrinelli Editore, Milano, 1974.

Rochat, Giorgio: *L'esercito e il fascismo*. In: *Fascismo e società italiana*, a cura di Guido Quazza, Piccola Biblioteca Einaudi, 1973.

Sebastiani, Piero: *La mia Guerra. Con la 36a Brigata nera fino al carcere*. Mursia, Milano, 1998.

Quartermaine, Luisa: *Mussolini's Last Republic: Propaganda and Politics in the Italian Social Republic, 1943–45*. Elm Bank Publications, Exeter, 2000.

Spykman geopolitikája (1942)

1933–1945: Franklin Delano Roosevelt elnöksége az Amerikai Egyesült Államokban

1941. december 7: Pearl Harbour elleni Japán támadás

1942: Spykman: *Americas Strategy in World Politics* című művének megjelenése

1943: Spykman: *The Geography of the Peace* című utolsó befejezetlen művének megjelenése és a geopolitikus halála

Az észak-amerikai geopolitikai gondolkodás atyja a második világháború alatt *Nicholas John Spykman* (1893–1943). Ő teremtette meg az Egyesült Államokban a klasszikus realista külpolitikát. Legjelentősebb művei az 1942-ben megjelent *Americas Strategy in World Politics* és a *The Geography of the Peace*, amelyet 1943-ban kezdett írni. De még ebben az évben, 49 évesen el-

hunyt rákban, így ez a munkája befejezetlen maradt. Spykman *A béke földrajza* című művében az Egyesült Államok második világháború utáni világpolitikai szerepét vizsgálta és egy új geopolitikai stratégiát is kidolgozott, amely nagyban befolyásolta Roosevelt politikáját is.

A második világháború történetében a fordulatot az 1941. év jelentette, amikor december 7-én a Hawaii-szigeteken fekvő Pearl Harbourt japán támadás érte. Az amerikai kormánynak ekkor döntenie kellett, hogy az őt közvetlenül megtámadó Japánt vagy Németországot tekinti-e főellenségnek. A Fehér Ház válasza a *Germany First* volt, ami azt jelentette, hogy a németek terjeszkedését ítélték veszélyesebbnek. Hitler erőszakkal egyesítette Európát, s már befolyása alatt tartotta Ausztriát, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Luxemburgot és a skandináv térséget is. S fennállt további fontos területek megszerzésének lehetősége. A németek már így is a világ legfejlettebb ipari térségét birtokolták. Ezért az Egyesült Államok kormánya joggal tartott attól, hogy Németország szuperhatalommá válik, s a németek uralta Európa után megszerzi az Afrika feletti befolyást is. Ezzel szemben Japán az ázsiai térségben főleg elmaradott, falusi területeket

hódította meg, így nem jelentett akkora veszélyt a 19. század végére gazdasági nagyhatalommá vált Egyesült Államok számára.

Roosevelt elnöksége (1933–45) alatt Spykman hatására felismerte, hogy az *Egyesült Államok biztonsága* nem a hozzá közeli vizeken, hanem az Atlanti-óceán túlsó partján, a Brit-szigeteken és a nyugat-afrikai támaszpontokon kezdődik. A Fehér Házban vita alakult ki a régi ideológia, az izolacionizmus hívei és a beavatkozás pártjai között. Az izolacionisták az elszigetelődést, a katonai beavatkozás elutasítását és a nemzetgazdaság védelmét hirdették. Ezzel szemben a beavatkozást támogatók szerint az elszigetelődés politikája katonai támadás esetén nem nyújt védelmet, s rámutattak a Pearl Harbour megtámadását követő sokkra. Spykman professzor felhívta a figyelmet arra, hogy német győzelem esetén létrehozhatnak egy Berlinből irányított euro-afrikai övezetet. Japán számára pedig a győzelem a szigetbirodalmának kontinentális méretűvé gyarapodását jelentené. Mindezeket látva Spykman arra következtetett, hogy az Egyesült Államokat körbe kerítene a két vizionált gigantikus birodalom, s harapófogóba fogná. Feltevését tovább gondolva úgy vélte, hogy Németország és Japán nem állna meg a körbekerítésnél, hanem *a három kontinens gyűrűje veszélyeztetné az amerikai kontinenst*.

Intő jel volt az Egyesült Államok számára, hogy a németek már az 1930-as évektől aktívan tevékenykedtek Dél-Amerikában. Ebből kiindulva számítani lehetett arra, hogy Észak- és Dél-Amerikára is kiterjed a háború. A későbbiekben kiderült, hogy Spykman féltételei nem voltak alaptalanok, hiszen Hitler távoli terve között szerepelt az Egyesült Államok teljes körbekerítése. A professzor arra is felhívta a figyelmet, hogy Európában, Ázsiában és Afrikában még soha ennyire nem borult fel a hatalmi egyensúly, amikor huzamosabb ideig egyetlen hatalmi központ befolyása alá kerülhet Európa és Afrika. Korábban az európai erők mindig ellensúlyozták egymást, így senki kezében nem összpontosulhatott túlságosan nagy hatalom. Ez az egyensúly az Egyesült Államok számára lehetővé tette az izolációs politikát, garantálta a nemzet biztonságát és a békét. Az amerikai védelem kulcsa tehát az európai és ázsiai hatalmi egyensúlyi rendszer konzerválásában rejlett. Így az Fehér Ház és Roosevelt számára nem volt más választás, mint az izolációs politika feladása.

Spykman úgy vélte, hogy az Egyesült Államoknak nem szabad még egyszer abba a hibába esnie, mint az első világháború végén, mikor megnyerte a háborút, de elvesztette a békét. Hiszen a Népszövetség nem volt hatékony és Wilson elnök 14 pontja sem valósult meg. Hangsúlyozta, hogy *az ország biztonsága azon áll vagy bukik, meg tudják-e akadályozni az eurázsiai térség elfoglalására tett kísérleteket*. Spykman arra a következtetésre jutott, hogy aki uralja a kontinens peremterületeit, az uralja Euráziát is, és aki döntő hatással van a kontinens életére, az

tulajdonképpen az egész világ ura. Ahhoz, hogy az Egyesült Államok legyen a világ ura, aktív külpolitikára van szükség.

Ezen geopolitika alapját képezte *Halford J. Mackinder* (1861–1947) brit földrajztudós elmélete *az eurázsiai magterület és a tengeri világ küzdelméről* a világhatalomért. A magterületet a Szovjetunióval azonosította, és rávilágított, hogy Eurázsia gazdasági és demográfiai ereje, valamint nyersanyagkészletei lényegesen meghaladják az amerikai földrészt. Ezért, ha Eurázsia egyetlen hatalom uralma alá kerül, amelynek veszélye a németek dinamikus szovjetunióbeli előrenyomulása miatt fennállt, akkor megtöbbszörözné erejét az Egyesült Államokkal összevetve, amely az amerikai nagyhatalom végét jelentené. Ezt egyetlen módon lehet megakadályozni, *ha az Egyesült Államok ellenőrizné Eurázsia területét*, amelyet ő *Rimlandnak* nevezett, és így megakadályozná az eurázsiai orosz (a második világháború előtt német) hegemonia kialakulását.

A *The Geography of the peace* című munkájában egy új poláris világszemléletet mutatott be egy arktikus vetületű poláris világtérkép révén. Az Egyesült Államok ezen új világszemléletének és térképének kialakulása a második világháború időszakára tehető. A háború alatt Hitler és Japán ellenőrizte az európai és ázsiai szárazföldi és tengeri térségeket, ezeket a területeket az Egyesült Államok csak kényszerű légi kikerüléssel tudta elérni. Az észak-amerikai geostratégák, köztük Spykman, ekkor kezdték elemezni az Északi-sark környezetében lévő területek fölötti átrepülést, ugyanis ez a németek és a japánok számára is megközelíthetetlen volt.

A Spykman által újonnan megalkotott világtérkép, amelynek középpontjában az *Északi-sark térsége állt*, globális szemléletet tükrözött és rendkívüli katonai jelentőséggel rendelkezett. Ugyanis a második világháború egy korábban még soha nem látott geostratégiai tényezőt, a nagy hatótávolságú stratégiai légierőt hozott létre, amely teljesen megváltoztatta a földrajzi kapcsolatokat. E változások ábrázolásához a rakétakor hajnalán a hagyományos Mercator vetületű térkép nem felelt meg. Az új *poláris térkép* az Egyesült Államokat új stratégia kidolgozásához segítette, mivel *Eurázsia és Amerika légvonalban az Antarktiszról közelíthető meg a legrövidebb idő alatt*, tehát egy vékony vonalon összeköti Észak-Amerikát Euráziával. A második világháborút követően a Mercator térképek lekerültek a falakról az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban. A poláris világtérkép mégis tabunak számított a Szovjetunióban, mert világosan jelezte a Szovjetunió stratégiai kiszolgáltatott helyzetét az Egyesült Államokkal szemben. Ez a térkép lett az 1945-ben megalakuló ENSZ szimbóluma is.

Irodalom

Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989*. Dialog Campus, Budapest-Pécs, 2005.

Fischer Ferenc: *A megosztott világ: a Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1941–1991*. Dialog Campus, Budapest-Pécs, 2001.

Fischer Ferenc: *A megosztott világ történelmi-politikai atlasza, 1941–1991*. IKVA, Budapest, 1996.

Spykman, Nicholas John: *Americas Strategy in World Politics: The United States and the Balance of power*. Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.

A Wannsee-konferencia (1942)

-
1941. július 31: Hermann Göring megbízta Reinhard Heydrichet a zsidókérdés „végső megoldásának” előkészítésével
1941. október 1: megtiltották a zsidók kivándorlását a Német Birodalomból
1941. október 14: a német zsidók tömeges deportálása
1941. november 24: megnyitották a theresienstadti gettót
1941. december 8: az elgázosítás kezdete Chelmo-ban az ún. gázautókkal
1941. december 12: Hitler az NSDAP birodalmi- és körzetvezetőinek értekezletén – Goebbels naplója szerint – kijelentette: „A zsidókérdés vonatkozásában a Führer eltökélt, hogy tiszta vizet tölt a pohárba [...] Itt van a világháború, s a zsidóság megsemmisítése ennek szükségszerű következménye.” Fenti kijelentését a *Das Reich* című lap négy nap múlva leközölte
1941. december: Heydrich szigorúan titkos első konferencia-meghívója a Berlin délnyugati részén fekvő Wannsee egyik villájába – az SD vendégházába, az Am Großer Wannsee 56–58. szám alatt – a nemzetiszocialista birodalmi hatóságok és a náci párt 15 magas rangú beosztottja részvételével; a Reichstag rendkívüli ülése miatt elhalasztják a konferenciát
1942. január 8: új meghívók kiküldése a január 20-i konferenciára
1942. január 20: a konferencia Heydrich SS-Obergruppenführer elnökletével az európai zsidó lakosság deportációjáról és keleten történő megsemmisítésükről és az abban érintett hatóságok együttműködéséről
-

A forrásokból a legtöbb történész arra következtet, hogy a döntő lépés a népirtáshoz vezető folyamatban 1941 késő őszén történt meg. Akkor rajzolódott ki a villámháborúnak szánt szovjetunióbeli hadjárat kudarca, amelyek szétrombolták a még kidolgozatlan terveket a zsidók messze keletre történő kitoloncolhatóságáról, miután már a galíciai Niskoba és Madagaskár szigetére kivitelezhetetlennek bizonyultak.

Mindezidáig nem találják Hitler egyértelmű írásos parancsát a zsidók meggyilkolásáról a német befolyás alatti területekre vonatkozóan. Valószínűleg nincs ilyen jellegű formális rendelet. Azonban a zsidók megsemmisítésére vonatkozó szóbeli Führer-parancsokra utalnak a magasrangú náci vezetők levelei és rendeletei. Ezek a parancsok legtöbbször áttekinthetetlenek, Heydrichnek a konkrét tömeggyilkosságokra vonatkozó parancsaihoz hasonlóan. A tényleges parancsra csak az intézkedésekből következtethetünk. Ezeket azonban mégis csak Hitler kifejezett egyetértésével lehetett végrehajtani. Ezzel a még különböző véleményen lévő történészek is egyetértenek. *Hitler, Goebbels, Himmler* és más magasrangú náci funkcionáriusok nyilvános kijelentéseit a parancsnokok – pl. az SD Einsatzkommandói – a zsidók elleni gyilkosságokkal való egyetértésként kezelhették.

Deportációk és tömeggyilkosságok 1941 végéig

Az 1939. évi lengyelországi hadjáratlal megkezdődött a civilek tömeges legyilkolása a keleti front háta mögött. *Udo von Woyrsch* „különleges rendeltetésű” bevetési egysége az év végéig közel 7000 zsidót lőtt agyon, de kiváltotta néhány hadseregparancsnok, főleg a Főkormányzóság főparancsnoka, *Johannes Blaskowitz* elítélését. (*Hans Mommsen* történész ezeket a gyilkosságokat még tervszerűtlen, egyes kezdeményezéseknek nevezte.)

1941. június 22-e után a még májusban felállított négy *Einsatzgruppe* szisztematikusan, nagy számban lőtt agyon a Wehrmacht mögötti keleti fronton állami funkcionáriusokat, partizánokat és főleg zsidó „tűszokat”. Ugyanezen a területen, részben velük, részben nélkülük a rendfenntartó rendőrség (*Ordnungspolizei*) és a Waffen-SS egységei *Hans-Adolf Prützmann*, *Erich von dem Bach-Zalewski* és *Friedrich Jeckeln* vezetésével nagyszámú zsidóságot gyilkolt meg. 1941 szeptember végén a német különleges kommandók Kijev zsidó lakosságát mészárolták le, amely a *Babi Jar-i gyilkosságok* néven vált ismertté. E tömeggyilkosságok mindinkább valamennyi zsidó szisztematikus legyilkolásának szándékát jelezték.

A nácik által felállított túlsúfolt gettókból alultápláltság, fertőző betegségek és az örök kegyetlensége nyomán naponta zsidók haltak meg. Rövidesen megkezdődött a „kényszermunka révén történő megsemmisítés”, amelyet a Wannsee-konferencia a „végső megoldás” módszerének tekintett: megkezdődött a Lembergől Ukrajnába vezető ún. „IV. számú átmenő utca” építése.

1941 szeptemberében megkezdődött a német zsidók tömeges deportálása a „birodalmi területről.” Himmler szeptember 18-i parancsa alapján – amelyet

Kurt Daluege írt alá – november 4-én 20 000 zsidót és 5000 cigányt deportáltak Łódźba. 1941. október 23-án Himmler megtiltotta valamennyi zsidó kivándorlását a német befolyás alatti területekről.

„A Führer kívánságára” Riga mellett újabb nagy koncentrációs tábort kellett felállítani. 1941- november 8-án *Heinrich Lohse*, a megszállt Baltikum birodalmi megbízottja megtudta, hogy 25-25 ezer „*birodalmi és protektorátusi zsidót*” kell Minszkbe és Rigába deportálni. Utóbbiak elhelyezése érdekében *Jeckeln* Himmler személyes parancsára 1941 november végén – december elején agyonlövötte a rigai gettó 27 800 lakóját. Az áldozatok között volt a berlini zsidók 1053 fős első transzportja is, akiket megérkezésük után (1941. november 30.) azonnal agyonlőttek. Himmler aznapi vétója – a várható tiltakozások miatt – már későn érkezett. November végén Kaunas mellett 5000, eredetileg a Rigába szánt „*birodalmi és protektorátusi zsidót*” lőttek agyon.

A *Belzec-i* megsemmisítőtábor 1941 novemberétől épült; első, kis kapacitású gázkamráit a munkaképtelen zsidók meggyilkolására szánták. Megkezdődtek a Lublin környéki *Sobibor* és *Majdanek* megsemmisítő táborok építési előkészületei is. 1941. december elejétől *Chelmnoban* (Kulmhof) megkezdték az ún. gázkocsik alkalmazását a zsidók meggyilkolására. Ilyen kocsikkal mind a négy Einsatzgruppe rendelkezett.

A Wannsee-konferenciáig a gyilkosok Hitler jóváhagyásával 900 000 németországi, lengyel és a megszállt szovjet területekről származó zsidót gyilkoltak meg. De a német befolyási területen lévő valamennyi zsidó szisztematikus meggyilkolásának végrehajtási terve még váratott magára.

A konferencia előkészítése

A konferenciát eredetileg 1941. december 9-ére tervezték. A reggelivel egybekötött megbeszélés meghívóját *Adolf Eichmann* november 29-én küldte el. Ebben kiemelte a zsidókérdés megoldásának „*rendkívüli jelentőségét*”, s mellékelte Göring július 31-i felhatalmazását Heydrich számára. Megemlítette, hogy a birodalom területéről és a cseh-morva protektorátusból 1941. október 15-e óta folyik a zsidók deportációja („*evakuálása*”). (Adolf Eichmann a Gestapo IV B 4 részlegének vezetőjeként többek között a „*zsidó- és kiürítési ügyekért*” felelt, s később a német, francia, holland, magyar és más területek zsidóságának deportálását szervezte munka- és megsemmisítő táborokba. Ő szállította Heydrichnek osztálya iratait, a számokat, s vezette a jegyzőkönyvet.)

Más minisztériumok is szervezték a találkozót. December 8-án *Martin Luther* külügyminisztériumi államtitkár-helyettes megkapta minisztériuma elképzelését az európai zsidókérdés küszöbön álló végső megoldásáról. Az irat valamennyi, a Német Birodalomban lévő német állampolgárságú zsidó kitoloncolását ajánlotta a szerb, a hontalan és a Magyarországról átadott zsidókkal együtt. A román, a horvát, a bulgár, magyar és szlovák kormánynak az országukban lévő zsidóság keletre való deportálását ajánlotta. Továbbá nyomást kívánt gyakorolni Európa valamennyi kormányára, hogy vezessenek be zsidótörvényeket az 1935. évi nürnbergi német törvények mintájára.

Pearl Harbour japán megtámadása után Hitler 1941. december 7-ére összehívta a Reichstagot, hogy kihirdesse az Egyesült Államok elleni hadüzenetet. Mivel a Wannsee-konferencia meghívottai között több Reichstag-képviselő is volt, a Reichstag ülésére hivatkozva lemondták a konferenciát. 1942. január 8-án ezért új, január 20-ára szóló meghívókat küldtek ki. A megszállt keleti területek birodalmi minisztériuma 1941. december 18-án a meghívásra azt válaszolta, hogy gazdasági érdekeket „*a probléma szabályozásánál figyelmen kívül*” kell hagyni.

A konferencia résztvevői

Reinhard Heydrich (SS-Obergruppenführer – előadó és elnök)

Adolf Eichmann (SS-Obersturmbannführer – jegyzőkönyvvezető)

Josef Bühler (a krakkói főkormányzósági hivatal államtitkára)

Roland Freisler (a birodalmi igazságügy-minisztérium államtitkára)

Otto Hofmann (SS-Gruppenführer, az SS Faji- és Telepítési Főhivatal főnöke)

Gerhard Klopfer (SS-Oberführer, az NSDAP pártkancelláriájának főosztályvezetője)

Friedrich Wilhelm Kritzinger (a birodalmi kancellária főosztályvezetője)

Rudolf Lange (SS-Sturmbannführer, a Biztonsági Rendőrség és az SD lettországi parancsnoka, parancsnokának képviselője)

Georg Leibbrandt (birodalmi hivatalvezető, a megszállt keleti területek birodalmi minisztérium)

Martin Luther (a külügyminisztérium államtitkár-helyettese)

Alfred Meyer (a megszállt keleti területek birodalmi minisztériumának államtitkára)

Heinrich Müller (SS-Gruppenführer, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) IV. hivatalának (Gestapo) főnöke)

Erich Neumann (államtitkár a négyéves terv megbízottjának hivatalában)

Karl Eberhard Schoengarth (SS-Oberführer, a Biztonsági Rendőrség és a Biztonsági Szolgálat (SD) parancsnoka a Főkormányzóságban)
Wilhelm Stuckart (a birodalmi belügyminisztérium államtitkára)

A Wannsee-konferencia jegyzőkönyvéből (1942. január 20.)

[...] II.

A biztonsági rendőrség és a biztonsági szolgálat (SD) főnöke, Heydrich SS-Obergruppenführer előjáróban közölte a birodalmi marsall általi kinevezését az európai zsidókérdés végső megoldásának előkészítési biztosává, s utalt arra, hogy e megbeszélésre azért kerül sor, hogy alapvető kérdéseket világossá tegyenek. A birodalmi marsall azon kívánsága, hogy számára az európai zsidókérdés végső megoldásával kapcsolatos szervezeti, érdemi és anyagi szempontokról szóló tervezetet küldjenek, az irányvonal azonossága érdekében megköveteli az e kérdésekben közvetlenül érintett központi hatóságok előzetes közös megbeszélését.

A zsidókérdés megoldásának kezelése terén az ügyvitel a földrajzi határookra való tekintet nélkül az SS birodalmi vezetőjénél és a német rendőrség főnökénél (a biztonsági rendőrség és az SD főnöke) összpontosul.

A biztonsági rendőrség és az SD főnöke ezután rövid áttekintést adott az eddigi harcról, amelyet ezzel az ellenséggel folytattunk. A legfontosabb mozzanatok

- a) a zsidóság visszaszorítása a német nép egyes életterületeiről,
- b) a zsidóság visszaszorítása a német nép életteréből.

E törekvések foganatosításakor egyetlen átmeneti megoldási lehetőségként hozzáfogtak a zsidók birodalmi területéről való kivándorlásának erőteljes és tervszerű meggyorsításához.

A birodalmi marsall utasítására 1939 januárjában zsidó kivándorlási birodalmi központot hoztak létre, amelynek vezetésével a biztonsági rendőrség és az SD főnökét bízták meg. Feladata főleg az volt, hogy

- a) minden intézkedést megtegyen a zsidók erőteljesebb kivándorlásának előkészítésére,
- b) *irányítsa* a kivándorlási áradatot,
- c) *egyes esetekben* meggyorsítsa a kivándorlás végrehajtását.

A feladat célja az volt, hogy a német életteret törvényes módon megtisztítsa a zsidóktól.

Minden szerv tisztában volt annak hátrányaival, amivel egy ilyen kivándorlások kieroszakolás járt. Ugyanakkor más megoldási lehetőségek híján ennek a kockázatát előre vállalni kellett.

A kivándorlási munkálatok a későbbiekben nem csupán német, hanem olyan problémát is jelentettek, amellyel a cél- és bevándorló országok hivatalainak is foglalkozniuk kellett. A pénzügyi nehézségek, főleg a különböző kormányok részéről a kötelezően bemutatandó összeg és kikötői illetékek növelése, a hiányzó hajóhelyek, a folyamatosan szigorodó bevándorlási korlátozások vagy tilalmak rendkívüli módon megnehezítették a kivándorlási törekvéseket. Ezen nehézségek ellenére a hatalomátvétel óta 1941. október 31-ig összesen 537 000 zsidó kényszerült kivándorlásra.

Ebből

1933. január 30-tól az Altreichből (régi birodalom)	kereken 360 000,
1938. március 15-től az Ostmarkból (Ausztria)	kereken 147 000,
1939. március 15-től a Cseh-Morva Protektorátusból	kereken 30 000 fő.

A kivándorlás pénzügyi fedezetét maguk a zsidók, illetve a zsidó politikai szervezetek biztosították. A proletarizálódott zsidóság maradását megakadályozandó azon alapelv szerint jártunk el, hogy a vagyontalan zsidók kivándorlását a vagyonos zsidóknak kell finanszírozniuk; ez esetben a vagyon szerinti megfelelő hozzájárulást, illetve kivándorlási adót vezettünk be, amelyet a vagyontalan zsidók kivándorlásának pénzügyi feladataira fordítottak.

A birodalmi márkakészletek mellett devizára is szükség volt a bemutató- és kikötőpénzek biztosításához. A német devizavagyon megkímélése érdekében a belföldi zsidó szervezetek rávették a külföldi zsidó pénzügyi intézményeket, hogy gondoskodjanak megfelelő devizakészletről. A külföldi zsidók 1941. október 31-ig összesen 9,5 millió dollárt bocsátottak rendelkezésre ajándékozás révén.

Időközben az SS birodalmi vezetője és a német rendőrség főnöke a háború idején történő kivándorlás veszélyeire való tekintettel és a keleten adódó lehetőségekre figyelemmel megtiltotta a zsidók kivándorlását.

III.

Mostantól a kivándorlás helyébe további megoldási lehetőségként a Führer előzetes engedélye alapján a zsidók keletre történő evakuálása lépett.

Jóllehet ezek az akciók csupán kitérésí lehetőségek, de már ezek során is összegyűlnek azok a gyakorlati tapasztalatok, amelyek a zsidókérdés eljövendő végső megoldása szempontjából alapvető jelentőségűek.

Az európai zsidókérdés ezen végső megoldásának folyamán kereken 11 millió zsidó jöhet számításba, akik a következőképpen oszlanak meg az egyes országok között [...]

Megfelelő irányítás mellett a végső megoldás során a zsidókat megfelelő módon munkára kell fogni keleten. Nagy munkáscsoportokban, a nemek megosztásával a munkaképes zsidókat utak építésére irányítjuk e területekre, amelynek kapcsán nagyrészüket bizonyosan természetes fogyással kiesik.

Az esetleg végül megmaradó maradék állományt megfelelő kezelésben kell részesíteni, mivel ezeknél kétségtelenül a legellenállóbb részről van szó, mert ezek, természetes kiválasztódásuk folytán, szabadon bocsátásuk esetén egy új zsidó felépítmény csírasejtjeinek tekinthetők. (Lásd a történelmi tapasztalatokat.)

A végső megoldás gyakorlati végrehajtása során Európát nyugattól keletig végigfésüljük. A birodalom területét, ideértve a Cseh-Morva Protektorátust is, már csak a lakáskérdés és az egyéb szociálpolitikai szükségszerűségek okán is elsőként kell elintézni.

Az evakuált zsidók először nyomban úgynevezett átmeneti gettókba kerülnek, hogy onnan aztán tovább szállítsák őket keletre.

Az evakuálás végrehajtása során fontos feltétel a szóba jöhető személyi kör pontos rögzítése – fejtette ki a továbbiakban Heydrich SS-tábornok.

Az elképzelés szerint 65 év feletti zsidókat nem evakuálnak, hanem egy öregségi gettóba – a tervek szerint Theresienstadtba – helyezik át őket.

Ezen korosztályok mellett – az 1941. október 31-én az Altreichben és az Ostmarkban található (!) mintegy 280 000 zsidó körülbelül 30%-a 65 év feletti – a zsidó öregségi gettókba kerülnek a súlyos háborús sérült zsidók és a háborús kitüntetéssel (Vaskereszt I) rendelkező zsidók. Ezzel a célszerű megoldással egy csapásra kapcsolható a sok közbenjárás.

Az egyes nagyobb evakuálási akciók kezdete messzemenőig a katonai fejleményektől függ. Az általunk megszállt és befolyás alatt tartott európai területeken a végső megoldás kezelésével kapcsolatban az a javaslat született, hogy a Külügyi Hivatal szóba jöhető ügyintézői a biztonsági rendőrség és az SD illetékes referenseivel értekezzenek. [...]

IV. A végső megoldási terv során bizonyos mértékben a nürnbergi törvények képezik az alapot, miközben a probléma hiánytalan rendezésének feltétele a vegyes házasságok és a keverékek kérdésének megoldása is.

A biztonsági rendőrség és az SD főnöke a birodalmi kancellária főnökének levelére tekintettel először elméletileg az alábbi pontokat fejté ki:

1. *Az elsőfokú keverékek kezelése*

Az elsőfokú keverékek a zsidókérdés végleges megoldása szempontjából a zsidókkal azonos elbírálás alá esnek. Ezen bánásmód alól kivételek:

a) A német vérűekkel házastárs elsőfokú keverékek, akiknek házasságából (másodfokú keverékek) gyermekek születtek. Ezek a másodfokú keverékek lényegében a németekkel azonos elbírálás alá esnek.

b) Azok az elsőfokú keverékek, akik számára a párt és az állam legfelsőbb szervei eddig az élet valamelyik területén különleges engedélyt adtak.

Minden egyes esetet meg kell vizsgálni, miközben nem zárható ki, hogy a másodszori döntés a keverék hátrányára születik meg.

A különleges engedély feltételeit mindig a szóban forgó keverék saját alapvető érdemei határozzák meg. (Nem a német vérű szülő vagy házastárs érdemei.)

Az evakuálás alól mentesített elsőfokú keveréket – minden utódlást megakadályozandó és a keverékprobléma végleges elintézése céljából – sterilizálják. A sterilizálás önkéntes alapon történik. Ez azonban a birodalomban maradás feltétele. A sterilizált „keveréket” a továbbiakban minden korlátozó intézkedés alól mentesítik, amelyeknek korábban alá volt vetve.

2. Bánásmód a másodfokú keverékekkel

A másodfokú keverékek alapvetően megfelelnek a németvérűeknek, *a következő esetek kivételével*, amelyekben a másodfokú keverékek a zsidókkal azonos bánásmód alá esnek:

a) A másodfokú keverékek származása egy hibridházasságból (mindkét fél keverék).

b) A másodfokú keverék fajilag különösen kedvezőtlen megjelenési képe, ami őt már külsőleg is a zsidók közé sorolja.

c) A másodfokú keverék különösen rossz rendőri és politikai megítélése, vagyis zsidónak érzi magát, és úgy is viselkedik.

Ezekben az esetekben sem kell azonban kivételt tenni, ha a másodfokú keverék németvérűvel házastárs.

3. Teljes zsidók és németvérűek közötti házasságok

Itt esetről esetre külön kell eldönteni, hogy a zsidó félt evakuálják-e, vagy, tekintettel egy ilyen intézkedésnek e vegyes házasság német rokonaira gyakorolt hatására, öregségi gettóba küldik.

4. Házasságok elsőfokú keverékek és németvérűek között

a) Ha nincs gyerek.

Ha a házasságból nem született gyerek, az elsőfokú keveréket evakuálják, illetve öregségi gettóba küldik. (Ugyanaz a bánásmód, mint a teljes zsidók és német vérűek közötti házasságoknál, 3. pont.)

b) Ha van gyerek.

A házasságból született gyermekek *a zsidókkal azonos elbírálás alá esnek*, az elsőfokú keverékkel együtt evakuálják őket, illetve öregségi gettóba küldik. Amenny-

nyiben ezek a gyerekek a *németekkel azonos megítélés alá esnek* (szabályos esetek), akkor nem evakuálандók, és így az elsőfokú keverék sem.

5. *Házasságok elsőfokú keverékek és elsőfokú keverékek vagy zsidók között*

Ezeknél a házasságoknál (ideértve a gyerekeket is) mindkét felet zsidóként kezelik, és ezért evakuálják, illetve öregségi gettóba küldik.

6. *Elsőfokú keverékek és másodfokú keverékek közötti házasságok*

Mindkét házaselet evakuálják, tekintet nélkül arra, vannak-e gyerekeik vagy sem, illetve öregségi gettóba viszik, mivel az esetleges gyerekek fajszerűen rendszerint erősebb zsidó vérű beütést mutatnak fel, mint a másodfokú zsidó keverékek.

Hofmann SS-Gruppenführer azon az állásponton van, hogy a sterilizálást messzemenően alkalmazni kell; annál is inkább, mert ha a keveréket választás elé állítják, hogy evakuálják vagy sterilizálják, inkább alávetné magát a sterilizálásnak.

Dr. Stuckart államtitkár megállapítja, hogy az imént közölt megoldási lehetőségek magvalósítása a vegyes házasságok és a keverékek kérdésének ezen formájában rengeteg közigazgatási munkával járna. Másrészt, hogy mindenképpen számításba vegyék a biológiai tényeket is, azt javasolta, nyúljanak a kényszersterilizálás eszközéhez.

A vegyes házasságok problémájának egyszerűsítésére a továbbiakban egyéb lehetőségeket is meg kellene fontolni azzal, hogy a törvényhozó mintegy kimondja: „Ezek a házasságok megszűntek.”

Azzal kapcsolatban, hogy miként hat a zsidók evakuálása a gazdasági életre, *Neumann* államtitkár kijelentette, hogy a háború szempontjából fontos üzemekben munkaviszonyban álló zsidókat jelenleg, amíg nem áll pótlás rendelkezésre, nem lehetne evakuálni.

Heydrich SS-tábornok utalt arra, hogy ezeket a zsidókat az általa jóváhagyott irányelvek alapján a jelenleg folyamatban lévő evakuálási akciók végrehajtásakor amúgy sem evakuálnák.

Dr. Bühler államtitkár megállapította, hogy a főkormányzóság üdvözlőné, ha ezen kérdés végső megoldását a *főkormányzóságban kezdenék*, mivel egyrészt a szállítási probléma itt nem játszik fölérendelt szerepet, és a foglalkoztatással összefüggő okok nem akadályoznák az akció menetét. A zsidókat, amilyen gyorsan csak lehet, el kellene távolítani a főkormányzóság területéről, mert a zsidó mint járványhordozó éppen itt elsődleges veszélyt jelent, másrészt pedig a folytatódó feketekereskedelem miatt az ország gazdasági struktúráját állandóan zavarja. A szóba jöhető mintegy 2,5 millió zsidóból egyébiránt az esetek többsége *munkaképtelen*.

Dr. Bühler államtitkár a továbbiakban megállapítja, hogy a zsidókérdés megoldásáért a főkormányzóságban a biztonsági rendőrség és az SD főnöke felelős, és az ő munkáját a főkormányzóság hivatalai támogatják. Csak az lenne a kérése, hogy e területen oldják meg a zsidókérdést, amilyen gyorsan csak lehet.

Végül a megoldási lehetőségek különböző fajtáit beszélték meg, amelynek kapcsán Dr. Meyer Gauleiter és Dr. Bühler államtitkár egyaránt azt az álláspontot képviselte, hogy bizonyos előkészítő munkálatokat a végső megoldás során az érintett területeken rögtön végre kellene hajtani, ennek során azonban el kell kerülni a lakosság nyugtalanítását.

A megbeszélés végén a biztonsági rendőrség és az SD főnöke kérte a résztvevőket, hogy a megoldás végrehajtása során biztosítsanak számára megfelelő támogatást.[...]

A konferencián bemutatott egy táblázatot, hogy Európán belül hány zsidóval számolnak. Ebből kitűnt, hogy még olyan területeket is feltüntettek, amelyeket Németország még nem foglalt el:

	Ország	Létszám
(A)	Régi birodalom	131 800
	<i>Keleti területek</i>	420 000
	Ostmark	43 700
	Főkormányzóság	2 284 000
	Bialystok	400 000
	<i>Cseh-Morva Protektorátus</i>	74 200
	Észtország	zsidómentes
	Lettország	3 500
	Litvánia	34 000
	<i>Belgium</i>	43 000
	Dánia	5 600
	<i>Franciaország megszállt területe</i>	165 000
	Franciaország meg nem szállt területe	700 000
	<i>Görögország</i>	69 600
	Hollandia	160 800
(B)	<i>Norvégia</i>	1 300
	Bulgária	48 000
	<i>Anglia</i>	330 000
	Finnország	2 300

<i>Írország</i>	4 000
Olaszország, beleszámítva Szardíniát	58 000
<i>Albánia</i>	200
Horvátország	40 000
<i>Portugália</i>	3 000
Románia, beleszámítva Besszarábiát	342 000
<i>Svédország</i>	8 000
Svájc	18 000
Szerbia	10 000
Szlovákia	88 000
<i>Spanyolország</i>	6 000
Törökország (európai rész)	55 500
<i>Magyarország</i>	742 800
Szovjetunió	5 000 000
<i>Ukrajna</i>	2 994 684
Fehér-Oroszország Białystok kivételével	446 484
Összesen:	11 000 000

A konferencia következményei

Az államtitkári szintű első konferenciát a referensek 1942 márciusban és októberben tartott megbeszélése követte Eichmann osztályán, a berlini Kurfürstenstraßen. Márciusban a külügyminisztériumi feljegyzések szerint Stuckart javaslatát vitatták meg, aki az „elsőfokú keverékek” kényszersterilizációját és a „keverék házasságokban” élők elválasztását sürgette. Mivel a kórházakat nem lehetne pótlólagosan megterhelni a sterilizációval, ezt az intézkedést a háború végéig elnapolták. Általános jogi kifogások jelentkeznének a válások ellen is; e téren főleg a katolikus egyház beláthatatlan reakciójával és a Vatikán intervenciójával számoltak.

Az októberi második konferencián ismét megtárgyalták a „keverék házasságok” kényszerű felbontásának következményeit. De utasítás érkezett a birodalmi kancelláriából, hogy a Führer a háború alatt nem kíván dönteni e kérdésben. 1943 októberében Otto Thierach az igazságügyi-minisztériumból megállapodott Himmlerrel, hogy a zsidó „keverékeket” nem deportálják. A megszállt keleti területeken nem volt ilyen megkülönböztetés: a „keverék házasságban” élő zsidó házaspár és az „elsőfokú zsidó keverék” egyaránt a tömeggyilkosságok áldozata lett.

A konferencia a benne résztvevő hivatalok és a meggyilkolandó személyi kör bürokratikus tisztázása volt, s *előre vetítette a „zsidókérdés végleges megoldásának” elhatározását*. Ilyen határozat csak a legfelsőbb szinteken születhetett. Az SD csak ezután kezdhette meg a résztvevő szervek kooperációját és koordinálását.

Eichmann gyorsírásos jegyzőkönyvét Müller és Heydrich többször átdolgozta. A végleges változatról 30 példány készült, s „*titkos birodalmi ügy*” pecséttel megküldték a résztvevőknek, illetve szolgálati helyüknek. A mai napig csak Martin Luther 16. példánya maradt fenn a titkos külügyminisztériumi iratok között, amelynek alapján alapján két személyt háborús bűnösként kivégeztek: *Eberhard Schöngarthot* 1946-ban egy brit katonai bíróság ítélte halálra, mert személyesen rendelte el egy hadifogoly agyonlövését. *Josef Buhlert* pedig Krakkóban ítéltek halálra.

Adolf Eichmann a háború után Argentínába menekült, ahol az izraeli titkos-szolgálat, a Mossad elrabolta, Izraelbe szállította és 1962-ben nagy feltűnést keltő perben halálra ítélte.

Irodalom

Badia, Gilbert: *Németország tegnap és ma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Goebbels, Joseph: *Napló*. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1994.

Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.

Kershaw, Ian – Lewin, Moshe: *Sztálinizmus és nácizmus*. Szukits Kiadó, Szeged, 2005.

Knopp, Guido: *Ne féljünk Hitleről!* Magyar Könyvklub, Budapest, 1997.

Longerich, Peter: *Die Wannsee-Konferenz vom 20. Januar 1942. Planung und Beginn des Genozids an der europäischen Juden*. Edition Hentrich, Berlin, 1998.

Longerich, Peter: *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*. München, 1998.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

Nolte, Ernst: *A fasizmus korszaka. XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 2003.*

Ormos Mária – Krausz Tamás: *Hitler és Sztálin*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.

Pätzold, Kurt – Schwarz, Erika: *Tagesordnung Judenmord. Die Wannsee-Konferenz am 20. Januar 1942*. Metropol, Berlin, 1998.

Rees, Laurence: *A náci, történelmi tanulságok*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2007.

Whiting, Charles: *Heydrich, a hóhér*. Ármádia Kiadó, Budapest, 2000.

Roseman, Mark: *Die Wannsee-Konferenz. Wie die Bürokratie den Holocaust organisierte*. Ullstein, München & Berlin, 2002.

Tuchel, Johannes: *Am Großen Wannsee 56–58. Von der Villa Minoux zum Haus der Wannsee-Konferenz*. Edition Hentrich, Berlin, 1992.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I-II. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

www.bibl.u-szeged.hu utolsó látogatás: 2009. február 08.

Auschwitz

- 1933. március 22: a dachau koncentrációs tábor megnyitása
 - 1935. szeptember 15: a nürnbergi törvények
 - 1938. május 29: az I. zsidótörvény
 - 1938. november 9: a „birodalmi kristályéjszaka”
 - 1939. május 5: a II. zsidótörvény
 - 1939. szeptember 1– október 6: a lengyelországi hadjárat
 - 1939 tél: az első gyerekcsoport megérkezik Buchenwaldba
 - 1940 április: Auschwitz létrehozása
 - 1940 tél: mozgó krematóriumok felállítása Buchenwaldban
 - 1941 június: Heinrich Himmler utasította Rudolf Hösst, az auschwitzi tábor parancsnokát, hogy a tábort tegye alkalmassá a zsidók tömeges kiirtására
 - 1941 ősz-tél: a szovjet hadifoglyok meggyilkolása
 - 1941. október 24: megtiltották a zsidók kivándorlását Európából
 - 1941. december: a Cyklon-B gáz kipróbálása Auschwitzban
 - 1942. január 20: a Wannsee-konferencia
 - 1942. március: női fogolytábor létrehozása Auschwitzban
 - 1943. október 30: a szövetségesek moszkvai külügyminiszteri találkozója
 - 1944. március 19: német megszállás Magyarországon
 - 1944. április-november: magyar deportálások
 - 1944. augusztus 2: a cigánytábor felszámolása
 - 1945. január 27: a szovjet csapatok felszabadították Auschwitzot
 - 1945. február 4–11: a jaltai konferencia
 - 1945. július 17 – augusztus 2: a potsdami találkozó
-

A tábor felállítása

Rudolf Höss így emlékezett vissza Auschwitz létrehozására:

„Körülbelül három kilométernyire volt a várostól. A KL-nek azonban a lengyel tűzérek kaszárnyáinál jóval messzebbre kellett elnyúlania, s egyúttal egy másik, zárt övezetben lévő, különálló Lager-t is magában kellett foglalnia Birkenau közelében. A két tábor között hatalmas, nyolcezer hektár területű földet sajátítottak ki azzal a céllal, hogy ott belterjes gazdálkodást vezetnek be, vagy ipartelepet létesítenek.”

A tábor kapui felett az *Arbeit macht frei* (A munka felszabadít – Auschwitz), *Jedem das Sein* (Mindenkinek érdeme szerint – Buchenwald), s Tisztaság – egészség (Mauthausen) feliratok voltak olvashatók.

A bejárat után az elítéltek egy térre (*Appellplatz* – gyülekezőtér) jutottak. Itt került sor a foglyok eligazítására, a napi ellenőrzésekre, a munkakommandókba való besorolásra, illetve itt hajtották végre a büntetéseket is.

A táborok őrzését az SS-*Totenkopfverband* (Halálfejes SS-egység) egységei látták el. Az egység tagjait szigorúan kiképezték, hogyan kell bánni a foglyokkal: „SS-bajtársak! Tudjátok, hogy a

Führer miért fordult hozzánk. Nem azért vagyunk itt, hogy emberi módon bánjunk ezekkel a disznókkal, akik idebent vannak. Nem tartjuk őket a mi fajtánkhöz tartozóknak, hanem másodosztályú embereknek. Éveken keresztül folytathatták bűnös tevékenységüket. De most mi vagyunk hatalmon. Ha ezek a disznók hatalomra kerültek volna, mindnyájuknak levágták volna a fejét. Így hát ne várják tőlünk, hogy érzékenykedni fogunk. Ha valaki közülünk nem bírja a vér látványát, nincs helye közöttünk, menjen el. Minél több rohadékot kicsinálunk, annál kevesebbet kell etetnünk.” Ebben a szellemben mindennapos volt a táborokban a brutalitás és a szadizmus.

Út a táborba

Az embereket a Gestapo legtöbbször éjszaka tartóztatta le, és a rendőrségi fogdába szállította. A fogdában eltöltött gyakran hosszú idő után szállították az embereket a koncentrációs táborokba. Az utazás napokig is eltarthatott. A marha- vagy

szállítóvagonokba 100, 120 vagy akár 150 foglyot is bezsúfoltak. Az utazás alatt a rabok nem kaptak sem élelmet, sem ivóvizet. A szállítás körülményeit Kertész Imre így írta le: „A vonaton legjobban a víz hiányzott. [...] A vonatbeliek mindjárt mondták: első a szomjúság, hamar elmúlik. Végül már-már el is feledkeznénk róla: akkor lép azután fel ismét – csak hogy akkor már nem ad többé módot feledségre, magyarázták. Hat-hét nap az idő – állították a hozzáértők –, amíg az ember mind-ammellett szükség esetén, s még a meleg időjárást is tekintetbe véve, víz nélkül is ellehet, föltéve, hogy egészséges, hogy nem veszít túlon túl sok verítéket, s nem eszik lehetőleg húst meg fűszert.”

Sokan kihasználták a rabok sanyarú helyzetét: „A csendőr se okozott végül nagyobb kellemetlenséget. [...] De hamar kitűnt, jó szándék hozta: [...] – Egy felhívást, mondhatni kérelmet kívánt ez alkalomból intézni hozzánk. Az volt az óhaja, hogy amennyiben bármelyőnkénél még netán pénz vagy egyéb érték maradt volna, úgy azt adjuk át önéki. – Ahová ti mentek – vélekedett ugyanis –, ott többé már nem lesz szükségetek értékekre. – S ami még nálunk volna, azt a németek amúgy is mind elveszik majd tőlünk, biztosított. – Akkor már – így folytatta, odafenn az ablakrésben tovább – miért ne inkább Magyar kézbe jusszon? [...] – Hiszen ti magyarok vagytok végeredményben! – Egy hang, egy férfi hangja valahonnan a kocsi belsejéből, némi sustorgás, tanakodás nesze után valóban, be is látta ezt az érvet, föltéve, hogy a csendőrtől meg vizet kapnánk csereképpen, s ő erre is hajlandónak mutatkozott, bár, mint mondta, „a tilalom ellenére”. Hanem aztán mégse tudtak megállapodásra jutni, mivel a hang a vizet, a csendőr meg viszont a tárgyakat kívánta előbb kézhez kapni, és a maga sorrendjéből egyikük sem engedett. Végül aztán a csendőr igen megneheztelt: – Büdös zsidók, még a legszentebb kérdésből is üzletet csináltok! [...] S fölháborodástól meg utálkozástól is csak úgy fulladozó hangon ezt a kívánságot intézte még hozzánk: – Akkor dögöljete csak szomjan!”

Sokan az embertelen körülmények miatt nem éltek túl ezt az utazást. Ők vagy megfulladtak, vagy agyonnyomták őket. A hosszú utazás után a foglyok megérkeztek a kijelölt táborba.

A rabok szelektálása már a pályaudvaron megtörtént. Rudolf Höss így emlékezett vissza erre:

„A vagonokat egymás után ürítették ki. Csomagjaik félretétele után a zsidók egyesével elhaladtak az SS-orvos előtt, aki eldöntötte, munkaképesek-e vagy sem. A munkaképeseket kis csoportokban azonnal elvezették a táborba. A transzportok 25–30%-a volt általában munkaképes, de az egyes szállítmányok között jelentős különbségek voltak. Így például a görög zsidóknak csak 15%-t lehetett a munkaképesek közé sorolni.”

Tábori élet

Az újonnan érkezőket a gyülekezőterre vitték, ahol az arra járó őrmesterek bármit megtehettek a foglyokkal, amit csak akartak. A foglyokat megérkezésük után különböző kategóriákba sorolták. A kategóriákat színes háromszögek jelezték, amelyeket a foglyok a kabátjuk bal ujján és a nadrágjukon viseltek.

A tábori élet gyakorlati, mindennapi megszervezését az SS rábízta néhány különös gonddal kiválogatott fogolyra. Az SS ugyanis csak a globális irányítással foglalkozott.

Az új foglyok nyilvántartási számot kaptak, amelyet kizárólag az auschwitz-i táborban a bal alsó karjukra tetováltak. A tetoválást egy speciális fémből készült pecsételővel végezték. Később fafogantyúba erősített tüvel tetováltak.

A nyilvántartásba kerülés után a rabok elfoglalhatták a lakóblokkjukat. *„A barakkot 4 sor alacsony ketrec töltötte be 3 emeletes tyúkólhoz hasonlóan. A kánikula ellenére is nedves hűvösség uralkodott itt, és a ketrecek mentén húzódó járdát híg sárrá taposták szét. A ketrecekben szétterített szalma a környéken lerombolt házak fedeléről származott, félig rohadt és bűdös volt. Az alsó ketrecekben a szalma összekeveredett a sárral és trágyává változott. Legjobb lett volna valamelyik felső ketrecben helyet kapni, de ott már minden hely foglalt volt. A középső és alsó szinteken még volt szabad hely, de nem volt szalma. A fölöttünk lévő ketrec alja nem deszkából, hanem gömbölyű farudakból készült, a rothadó szalmatörmelék így állandóan hullott ránk. Leírhatatlan volt a por. Hogy megvédjük magunkat a fejünkre felülről hulló rothadt törmeléktől, becsavartuk rongyainkba. Cipőnk és sapkánk volt a párna...”*

Kupfer-Koberwitz német politikus így emlékezett: *„Apró darabokra zúztak bennünket. [...] Kopaszra nyírták a fejünket, bele kellett bújnunk abba a nevetséges csíkos ruhába, és egyszeriben megszűntünk egyének lenni. Azután nap mint nap rá kellett jönnünk, hogy milyen hülyék vagyunk, hülyék, akik még arra is képtelenek, hogy tisztességesen bevessék az ágyukat, elmossák a csajkájukat, vagy kitakarítsák a szekrényüket. Mire megtanultuk mindezt úgy csinálni, ahogy kell, kiderült, hogy nem állunk elég feszes vigyázzban az SS előtt, hogy elfelejtettünk állig begombolkozni, amiért büntetesképpen guggolásokat kellett végeznünk. Micsoda móka volt, amikor egy egyetemi tanár végzett guggolásokat! Vagy amikor szökdécselnünk kellett, guggolásban, előretartott kézzel, fiataloknak, öregeknek egyaránt. – Vagy amikor a sárban kellett hemperegnünk... – Pojácsa lett belőlünk, de mindezt elviselni, nap mint nap kibírni, mégiscsak hősiesség volt. – Kint állni a sorakozón, esőben, fedetlen fővel, mindennap... Másnap reggel is, fáradtan, amikor előttünk állt még a teljes nap, amelynek nem láttuk a végét, csak a gyötrelmét. És este is, munka után,*

kint állni az esőben, a szélben, egy óráig, másfél óráig, fáradtan, kimerülten, kiéhezve, nap mint nap, éveken keresztül. – Kibírni a szobafőnök vagy a blokkfelelős ütlegeit, legdurvább sértéseit. [...] Az énünket egy számmá fokozták le, egy leltári darabbá, amely egyre mélyebbre süllyedt, míg végül megrohadt, magától szét-tört és elégett... Folyton gúnyolódnak rajtunk: „Semmi se vagytok – mondták –, egy rakás szar vagytok.” – Mi pedig éreztük, hogy bizonyos tekintetben igazuk van, hiszen éppen ők, akik nem voltak más, mint csizmába bújít kegyetlenség és ostobaság, akiknek egyetlen érvük a pisztolyuk volt, ők kényszerítették bennünket arra, hogy azok legyünk, amik nem vagyunk... – Miért nem álltunk ki büszkén és egyenesen, és fogadtuk emelt fővel pisztolyuk golyóit?”

1942 nyarán Auschwitz-ban felállított Kanada elnevezésű rakodó munkacsoport (Aufräumungskommando) a halálba küldöttek csomagjait az állomáson osztályozta, és teherautókra rakta. A holmikat (cipőket, párnákat, takarókat, fehérneműket) a kanadások széthordták, vagy a birodalomba küldték. A Kanada egy külön csoportja szétfejtette a ruhákat, szétszedte a cipőket, megvizsgálta a krémeket. Az érkezés után megkezdték az újoncok „kiképzését”: üttették, kövel dobálták, és hideg vízzel öntötték le őket.

A táborban virradat előtt egy órával síppal ébresztették a foglyokat. A reggeli kávé kiosztása után a rabok az Appellra vonultak. Itt kezdődött és fejeződött be a nap. Ezután következett a munkára való felszólítás.

„Munkánk különféle terhek kirakodása és a barakkok lebontása volt. Mindent futva kellett csinálni – aki elesett a fáradságtól, azt az SS-ek és a kápók könyörtelesenül üttették – rúgták... Amikor holtfáradtan visszamentünk munka után a táborba, mindenkinek öt téglát kellett magával vinni; aki ezt nem tette meg, azt összerugdosták és megkínozták... A törmelék, inkább salak szállításánál dolgoztam, a betonkeverésnél. A munka nehéz volt. Nagy lapátokkal dolgoztunk. Megraktuk törmelékkel a kocsit, azután tízegynéhányan befogtuk magunkat, és a betonkeverőkhöz vontattuk. Naponta tízegynéhány kocsit kellett odaszállítanunk... A táborból a munkahelyre vezető út 4-6 km volt egy irányban. Ezenkívül reggel és este egy vagy két órát kellett állni az Appell ideje alatt. A munkát ilyen körülmények között 3-4 hónapig lehetett kibírni, ezután az emberek elpusztultak a kimerültségtől. Magam nem vettem részt ebben a nehéz munkában, mert mint orvos a rendelőben alkalmaztak, ahol elsősegélyben részesítettem a rászorulókat. A rendelőben naponta 500-600 beteg fordult meg... Munkaidő alatt gyakran előfordult, hogy a foglyokat összeverték, és naponta mintegy 10 embert hoztak hozzám holtan vagy félholtan a munkahelyemről. Ez utóbbiak sem húzták sokáig...”

A táborokban megbetegedni nagy veszélyt jelentett. A rossz lakóviszonyok, az éhezés, a hiányos, a hidegtől nem védő, nem váltott, nem mosott, rosszul fer-

tőtlenített ruházatoktól nagyon sokan megbetegedtek. Több táborban járványok alakultak ki. A kórházakat a „*krematórium előcsarnok*”-nak hívták. A legenygültek, és azok, akiknek felgyógyulására nem volt esély, azonnal a gázkamrákba kerültek.

A koncentrációs táborokban a legenyhébb betegségek is veszélyesek voltak. Például a megfelelő lábbeli hiánya miatt a rabok lábain sebek és flegmonék (a szövetek gennyes gyulladásának azaz alakja, amikor a genny szétszórta beszűrű a szöveteket) keletkeztek, vagy a rühel megfertőzött betegek testét a piszok miatt sebek borították.

A kórházban végrehajtott műtétek általában a fogoly halálával végződtek. Az operációk voltaképpen orvosi kísérletek voltak. Elsődleges céljuk az SS-orvosok továbbképzése volt. *Dr. Eisele*, a buchenwaldi koncentrációs tábor egyik orvosa, 1940 és 1943 között a „*továbbképzés*” érdekében élve boncolta fel az embereket. A tábor utcáiról válogatás nélkül választotta ki áldozatait. Teljesen szükségtelen műtéteket és végtag-amputációkat hajtott végre rajtuk. Az operációk során a narkotikumokat nem használták.

A betegek tudatos gyilkolása gyakoribb volt, mint a kísérletezés. Auschwitzban ha a betegek száma túllépett egy bizonyos számot, egyszerűen beinjekciótak őket. Két ember szorosan lefogott egy foglyot, aki 10 cm³ fenolinjekciót kapott közvetlenül a szívébe. *Heinrich Himmler* minden koncentrációs táborban elrendelte a holttestek elégetését. A halottak száma gyakran olyan iszonyatosan magas volt, hogy nem tudták azonnal elégeti őket. Amíg nem voltak hullakamrák, az elhunytak tetemei halmokban álltak, mint a farakások, a tábor különböző termeiben. A holttesteket a hullaszállító kommandó (*Leichenrägerkommando*) hordta el.

1940/1941 telén a táborban mozgó krematóriumot helyeztek el. Buchenwaldban 1941-ben készült el a krematórium, amely egy nagy hullakamrából, egy boncolóteremből, két nagykéményű hamvasztó kemencéből, és a személyzet saját lakrészeiből állt. A hullák óriási száma miatt egyre több patkány is megjelent a táborokban. A rágcsálók által terjesztett hullamérgezés miatt Himmler elrendelte a hullák tömegsírokba való temetését.

Az első női koncentrációs tábor (*Frauenkonzentrationslager – FKL*) 1942 márciusában Auschwitz I.-ben hozták létre. A férfi tábor 2 méter magas téglafallal két részre osztották. Ezek a nők elsősorban prostituáltak voltak. A nők szörnyű körülmények között éltek. Ablaktalan, padlótlan, mellékhelyiség nélküli barakkokban helyezték el őket. A német nők kivételével mindenkinek nemcsak a haját nyírták le, hanem az egész testét is szőrtelenítették. A SS-felügyelőnők szadista szörnyetegek voltak:

„A Volkenrath nevű SS-felügyelőnő a zsidó női foglyokat télen meztelenre vetköztetve felsorakoztatta a barakkok előtt, és hideg vízzel öntötte le. Közben szidalmazta őket, sőt kutyákat uszított rájuk.”

A női foglyokat ugyanúgy büntették, mint a férfiakat. A leggyakoribb és legmegalázóbb büntetés az újólag kinőtt haj kopaszra nyírása volt. A nők kínzására és elpusztítására a legjobb alkalmat a tetvetlenítés szolgáltatta, amelynek során a tetveket véglegesen sohasem irtották ki. A nők esőben és fagyban meztelenül órákon keresztül álltak a fertőtlenítőállomás előtt, és várták, hogy sorra kerüljenek.

A legborzalmasabb sors a terhes asszonyokra és a gyermekekre várt. Kezdetben egyenesen a gázkamrákba küldték őket. A lengyel Z. Szmagłewska író, aki Birkenauban volt fogoly, így emlékezett vissza:

„A gyerekekkel érkező asszonyokat a gyerekkel együtt a krematóriumba küldték. A gyerekeket a krematórium előtt elvették a szüleiktől, s külön vitték a gázkamrába. Abba az időben, amikor a legnagyobb számban pusztították a zsidókat, a parancsnokság elrendelte, hogy a gyerekeket a krematórium kemencéjébe vagy a krematórium melletti gödörbe kell dobni anélkül, hogy előbb gázzal megfojtánák őket.”

A gyerekek első csoportja 1939-ben érkezett meg Buchenwaldba a lengyel foglyokkal együtt. Külön blokkban helyezték őket. Időnként a gyerekeket is szelektálták. Dr. Bertold E. így emlékszik erre: „A gyerekek szelektálásakor az SS-legények egy lécet helyeztek el 120 cm magasságban. Azokat a gyerekeket, akik átfértek a lécz alatt, a krematóriumba küldték. Tudták ezt a gyerekek is, és olyan magasra emelték fejüket, ahogyan csak tudták, hogy bekerüljenek az életben maradók csoportjába...”

A koncentrációs táborok feladata hivatalosan az volt, hogy a „jó állampolgárok haragjától megvédje a védőőrizetbe helyezett ellenzékieket”, hogy elzárja és átnevelje őket. 1937-ben Himmler beszédében kifejtette, hogy „a nevelési módszerünk a rend.” Gyakran zárták őket sötétzárkába, amelyet senki sem élt túl.

„A cellában egyre nagyobb lett a fülledtség. A hőmérséklet hihetetlenül magasra emelkedett. Ledobtuk zakónkat, nadrágunkat, majd fehérneműnket is. Fél egy körül már nem lehetett állni. Az emberek keringeni kezdtek, lökdösődni, szitkozódni. Megpróbáltuk kidönteni az ajtót, de nem sikerült. A cella egyre fülledtebbé vált, a fuldoklók által árasztott bűz elviselhetetlen volt, a gyengébbek összeestek, az erősebbek pedig csatát vívtak az ajtó melletti helyekért, ahol mégis lehetett egy kis levegőt kapni. Egy idő múlva mindannyian elvesztettük eszméletünket, reggel ötkor pedig, amikor kinyitották az ajtókat, kivonszoltak minket a folyosóra. Mindannyian meztelenek voltunk. A harminckilenc emberből tizenkilencen maradtak életben. E közül a tizenkilenc közül hatot azonnal át kellett szállítani a tábori kórházba, ahol négyen meghaltak.”

1943-ig Birkenauban gyakran a megbüntetett vagy a szökés közben elfogott foglyokat a *Stehzelle*-be (állócella – karcser) zárták. A cellát négy különálló, egyenként 90×90 cm-es részre osztották, ahova a rabok a cella alján lévő nyíláson másztak be. Minden fülkébe 4-4 embert préseltek be, akik levegőt csak egy 5×5 cm-s nyíláson keresztül kaptak.

A leggyakoribb és a „legenyhébb” büntetés a botozás volt, amely egy speciális bakon történt. A raboknak fedetlen fővel, vigyázzállásban kellett végignéznüik társaik megbotozását. Sachsenhausenben 1936 őszén egy újfajta kínzóeszközt vezettek be: a cölöpöt (*Pfahl*). Ez egy körülbelül három méter magas, lehántolt tölgyfa pózna volt, amelyet jól bevertek a földbe, a tetejéről pedig láncok lógnak le. Kikötözés során a fogoly kezeit a hátán összekötözték, a hurkot áthúzták a cellaépület középső folyosójának egyik rácsos ajtaján függő karikán, úgy, hogy a fogoly 30-50 cm magasan himbálózott a talaj felett. A rabok általában 20 perc után elveszítették eszméletüket. Ilyenkor hideg vízzel felélesztették, s újra kínozni kezdték. Ezután az SS-ek furkósbottal vagy pusztá ököllel ütlegelni kezdték a rabokat. Más büntetésekre is sor került a táborban, mint például a szabadidőben végzett munkára, a kollektív büntetésekre, az akasztásra vagy a kivégzésre is. A holttesteket vagy a krematóriumokban, vagy máglyán elégették.

A holokauszt

A zsidóságról 1943. október 4-én Himmler így vélekedett: „*A szlávok még emberek ugyan, de a zsidók nem többek holmi bacilusnál, kórokozónál, amelyet mindenáron el kell pusztítani, nehogy az egész világot megfertőzze. A bacilus kiirtása közben nem akarunk mi magunk is megfertőződni, megbetegedni és meghalni.*”

Először a *teherautóba épített mozgó gázkamrák* ötletét javasolták neki. Az emberek szén-monoxiddal való megsemmisítésének gondolatát *dr. Grawitz* SS-főorvos támogatta. Ezt a fajta kivégzési módot már korábban is alkalmazták gyógyíthatatlan betegeken, fogyatékosokon és elmebetegeken. 1939-ben a „kegyes halálként” (*Gnadentod*) emlegetett programban sokan életüket veszítették. Az eutanázia-program végrehajtását a berlini Tiergartenstrasse 4. szám alatt működő szervezet hajtotta végre, ezért az akciót „*T4*”-ként is emlegették. 1941-ben Chełmno-ban hozták létre az első megsemmisítő-központot. 1942-ben még három megsemmisítő-központ működött. 1942 márciusában Bełżec, 1942 áprilisában Sobibor, 1942 júliusában pedig Treblinka nyitotta meg kapuit a zsidók számára.

Höss javaslatára Birkenauban vezették be először az új gázt, a *Cyklon-B*-t, amely sokkal hatékonyabb volt a korábban használt szén-monoxidnál. A gázt

1941. decemberében próbálták ki először Auschwitzban. Erre Rudolf Höss így emlékezett:

„1941-ben egy alkalommal, amikor szolgálati ügyben eltávoztam a táborból, Fritsch nevű helyettesem előkészületeket tett foglyoknak gázzal, a táborban addig fégeregítésre használt Cyklon-B-vel való kivégzésére. Az elgázosítást a II-es barakk zárkáiban hajtották végre, s később gázálcokban magam is végignézttem. A foglyok a túlsúfolt zárkákból mindjárt a Cyklon-gáz kristályainak beszórása után elpusztultak. Rövid, fojtott kiáltások – és mindennek vége volt.”

A gázkamrák üzembe helyezésével a náciok megtalálták a „végső megoldást” (*Endlösung*) a zsidókérdésre. 1944. november végén azonban kitudódott, hogy mit művel az SS Auschwitz-Birkenauban, ezért Himmler a működő krematóriumokat leromboltatta. A tábor 1945. január 27-én a szovjet csapatok szabadították fel.

Emberkísérletek

1940. április 1-jén Himmler megállapodott az *Az ősi örökség alapítvánnyal* (*Ahnenerbe*), hogy a koncentrációs táborokban fajbiológiai és anatómiai vizsgálatok folytathatók. A kutatásokat a Strassburgi Birodalmi Egyetem irányította. A koncentrációs táborokban végzett „tudományos kísérletek” jelentős részét a német légierő kezdeményezésére hajtották végre. 1941. május 22-én Himmler engedélyt adott a *Luftwaffe Egészségügyi Szolgálatának*, hogy „tudományos” feladatok céljaira használja a táborok fogolyállományát.

Főként az emberi alkalmazkodó- és tűrőkéesség határait vizsgálták különleges körülmények között, mint például a nagymagassági, a fagyasztási és a tengervíz emészthetőségére szolgáló vizsgálatok. A magassági tesztekkel azt kutatták, mekkora esélye van a pilótának az életben maradásra, ha megsérül a gépe, és ejtőernyőjével nagy magasságban kell kiugrania. Ezt a kísérletet speciális, alacsony légnyomású kamrában (*Himmelfahrtswagen* – *mennybemeneteli autó*) végezték, amelyben a körülmények megfeleltek a magas légköri viszonyoknak. A kísérleti alanyokat a kamrába helyezték, ahonnan fokozatosan kiszivattyúzták a levegőt.

A hűtési kísérletnél a meztelen vagy pilótaruhába öltöztetett foglyokat órákra 4-9 fokra vízbe tették, majd a „lefagyasztott” alanyokat különböző módszerekkel (gyógyszerek, élő állat vagy emberi hű) megpróbálták felmelegíteni.

A dachaui táborban a különböző gyógyászati készítmények égésekre kifejtett hatását is vizsgálták. Gyújtóbombákból származó foszforos anyagokkal súlyos égési sérüléseket okoztak, majd a sebet különféle készítményekkel kezelték. Elő-

fordult olyan eset is, amikor a vérző végtagba üvegtörmeléket és fűrészpont dörzsöltek, majd megfigyelték a sebgyógyulást és a beteg állapotának változásait.

Az orvosok faji kísérletekkel (törpe- és ikerkutatás, zsidók sterilizálása) is foglalkoztak. Az ikerkutatás vezetője *Josef Mengele* volt, aki Auschwitzban a különböző korú ikergyerekeket antropológiai, klinikai és laboratóriumi vizsgálatoknak vetette alá.

A sterilizációs kísérleteket elsősorban az auschwitzi és a ravenbrücki táborokban végezték 1941 márciusa és 1945 januárja között. A kísérleteket röntgennel, sebészeti úton és gyógyszerekkel folytatták. A röntgennel való sterilizáció során a nők petefészékét és a férfiak heréit röntgennel besugározták. A beavatkozás súlyos égési sérüléseket okozott az alanyok hasán, lágyékán, valamint nem gyógyuló gennyes égéseket a testfelületen. A sterilizálást műtéti úton is végrehajtották a rabokon. Ilyenkor a nők hüvelyébe csövet vezettek, és azon keresztül belepumpáltak valami csípős, savas folyadékot. Az eljárást méhsorvasztásnak hívták. A kísérletek túlélői nemcsak maradandó hegeket, hanem súlyos lelki sérüléseket is szereztek.

A magyarországi zsidóság jogfosztása

A magyarországi zsidóság jogfosztása már az 1920-as években elkezdődött. A *numerus clausus* értelmében az egyetemekre, jogakadémiákra az országban élő „népfajok, nemzetiségek” csak országos arányszámuknak megfelelő mértékben kerülhettek be. 1938-ban az *I. zsidótörvény* kimondta, hogy a sajtó-, az ügyvédi-, a mérnöki és az orvosi kamara tagjainak, illetve a kereskedelmi alkalmazottaknak maximum 20%-a lehet zsidó. Ez a szám az 1939-ben kibocsátott *II. zsidótörvény* értelmében 6%-ra csökkent. A törvények a „társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosítása”-t szolgálták.

A 1944. március 19-i a német megszállás után már nemcsak jogaiktól fosztották meg őket, hanem szabadságuktól is. 1944 áprilisától minden 6. életévét betöltött zsidó személyt köteleztek arra, hogy a házaikon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén jól láthatóan egy 10×10 cm átmérőjű szövet, selyem- vagy bársonyanyagból készült, „kanárisárga” színű hatágú csillagot viseljen. 1944 májusától kezdve Magyarországon elkezdődött az izraelita vallásúak gettóba zárása. „Őrizetbe vétel előtt a zsidók felszólítandók pénzüik, ékszereik stb. egyéb értékeik előadására. Közölni kell velük, hogy ide többé vissza nem jönnek, így ha valamit el is rejtettek, úgy vegyék elő és adják át” – hangzott az utasítás. Az elkülönített területeken belül szigorú szabályok uralkodtak. Gyakoriak voltak a verések és

a kínzások is. A külvilággal teljesen meg kellett szakítani a kapcsolatot. Ennek ellenére többen próbálkoztak valamilyen formában segíteni a gettóban élőkön. Az egyik legvitatottabb személy Kasztner Rezső, aki a Vér és áru (*Blut und Ware*) akció keretén belül 1685 főt mentett meg a koncentrációs tábortól. Őket Svájcba szállították. A megállapodás értelmében a németek váltságdíjért cserébe hajlandóak voltak elengedni egymillió fogságukban lévő személyt. Később Kasztner azzal vádolták, hogy „*eladta a lelkét a sátánnak*”. Ő azonban élete végéig tagadta, hogy pénzt fogadott volna el a zsidóktól. Sokan úgy vélték, hogy „*Istent játszott*”, amikor ő döntött, hogy ki menekülhet meg. A segítségek ellenére mégsem sikerült mindenkit megmenteni, s Kasztner ismeretlenek meggyilkolták. A magyarországi deportálás 1944 áprilistól novemberig tartott. Elsősorban Auschwitzba szállították a deportáltakat. Magyarországról hozzávetőlegesen 431 374 embert hurcoltak el.

Romák és homoszexuálisok

Auschwitzba szállították a romákat is. Höss így emlékezett Himmler látogatására:

„Részletesen megmutattam neki a cigánytábor. Mindent alaposan megnézett. Láttam a túltömött barakkokat, a nem kielégítő higiéniai viszonyokat, a betegekkel teli kórházat, a fertőző betegségek osztályát. Láttam a nómában (az arc rosszindulatú elüszkösödése, amely kizárólag gyermekkorban jelentkezik) szenvedő gyerekeket. Ez a betegség mindig borzalommal és rettegéssel töltött el, mert a leprát juttatta eszembe és azokat a szerencsétlen leprásokat, akiket valamikor Palesztinában láttam, ezeket a leromlott kis gyermekeket hatalmas lyukakkal az arcukon, az élő testnek ezt a lassú bomlását.” Himmler a szörnyű körülmények láttán utasította Höss-t, hogy a romákat semmisítsék meg. 1944. augusztus 2-án Himmler teljesen felszámolta a cigánytábor.

A birodalomban a homoszexuálisokat is üldözték. „Nagy lendülettel kezdték el városunkban a homoszexuálisok letartóztatását. A barátom, akivel 23 éves korom óta volt kapcsolat, az első között volt, akit őrizetbe vettek. A Gestapo emberei az otthonában törtek rá és elvitték. Értelmetlen lett volna utánajárni, hogy hová került, hiszen az érdeklődő azonnal gyanúba keveredett volna – már azzal is, hogy egyáltalán ismeri a letartóztatottat. Elhurcolás után a barátom otthonát átkutatta a Gestapo. A könyveket elvitték, a jegyzetfüzeteket és a címjegyzékeket elkobozták, kérdezősködtek a szomszédoknál. A címjegyzékből származott a probléma. A Gestapo mindenkit letartóztatott vagy beidézt, aki szerepelt bennük, s bármi köze is volt a tulajdonoshoz. Engem is egy teljes évig, legalább két-három hetente egyszer

behívtak és faggattak... Négy héttel az elhurcolása után a barátomat kiengedték a vizsgálati fogságból. Semmit sem tudtak rábizonyítani. Letartóztatásának következményei viszont szörnyűek voltak. A fejét kopaszra nyírták, és lelkileg nagyon megviselték a történetek – soha többé nem nyerte vissza régi önmagát. Nagyon óvatosnak kellett lennünk, hogy hogyan is alakítsuk tovább közös életünket. Végül meg kellett szakítanunk kapcsolatunkat, és még az utcán is szó nélkül elmentünk egymás mellett, mert nem akartuk bajba keverni a másikat.” 1942-től Hitler utasítására halálbüntetés várt a homoszexuálisokra.

A normandiai partraszállást követően a náciak hozzákezdtek a táborok felszámolásához. A birkenauai gázkamrákat a németek már 1944 novemberében felrobantották, mivel igyekeztek elrejteni gázetteiket a közeledő szovjet csapatok elől. Az iratokat megsemmisítették, a szállítható foglyokat pedig a Németországban lévő táborokba vitték. Azokat a rabokat, akiket nem lehetett betegség vagy gyengeség miatt elvinni, magukra hagyták.

A Vörös Hadsereg 322. lövészegysége 1945. január 27-én *Konyev marsall* vezetésével körülbelül 7500 foglyot szabadított fel. A táborok felszabadítására érkező katonákat szörnyű körülmények fogadták. Mindenütt csontsovány emberek feküdtek a mocsokban. 1945 végéig 110–120 ezer deportált tért haza. A rabok közül sokan mégsem tértek vissza hazájukba. A lágerek túlélőinek maradandó lelki sebeket okozott a lágerekben eltöltött időszak.

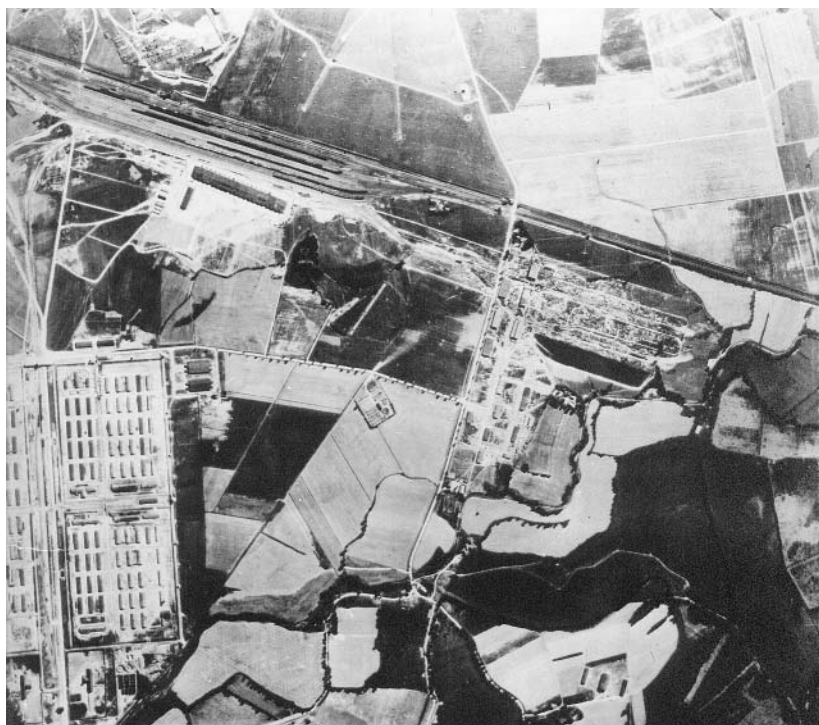
Az Egyesült Államok, Szovjetunió és Nagy-Britannia az 1945. évi *jaltai konferencián* kijelentette, hogy minden háborús bűnöst bíróság elé állítanak és gondoskodnak azok gyors megbüntetéséről. A nemzetközi bírói testület (*Szövetségi Legfelső Bíróság*) Nürnbergben 1945. november 20. és 1946. október 1. között ülésezett. A főbűnös vádlottak közül tizenkettőt kötél általi halálra, hármat életfogytiglani börtönre, kettőt húszévnyi börtönre, egyet tizenöt és egyet tízévnyi börtönre ítélték. Három vádlottat felmentettek.

[Az NSZK szövetségi bírósága 1979. szeptember 18-án úgy határozott, hogy a zsidóüldözés és -megsemmisítés a „Harmadik Birodalomban” az érintett emberek diszkriminációjának folytatását jelenti és ezért büntethető. 1985-ben Az *Auschwitz-hazugság elleni törvényt* felvették a büntetőtörvénykönyvbe.]

Irodalom

- Andrus, Burton C.: *A nürnbergi huszonkettő*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Borowski, Tadeusz: *Kövilág*. Európa Kiadó, Budapest, 1971.
- Demant, Alexander: *A történelem nagy perei. Törvény és hatalom*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993.
- Dr. Ligeti Rudolf (szerk): *Nürnberg 1946. Emlékek és tanulságok*. Interpress Kiadó, Budapest, 1982.
- Gilbert, G. M.: *Nürnbergi napló*. Magvető Kiadó, Budapest, 1967.
- Kogon, Eugen: *Az SS-állam. A koncentrációs táborok rendszere*. Coldwell Könyvek, Budapest, 2006.
- Kraus, Otta-Kulka, Erich: *Hitler halálgyárjai*. Black & White, Budapest, 2006.
- Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Európa Kiadó, Budapest, 1990.
- Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- Kertész Imre: *Sorstalanság*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- Kirády Attila: *Emberkísérletek*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2004.
- Kotek, Joël – Rigoulet, Pierre: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- Merle, Robert: *Mesterségem a halál*. Európa Kiadó, Budapest, 1978.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Öhquist, Johannes: *A Führer Birodalma*. Gede Testvérek Bt., Budapest, 1999.
- Pohl, Dieter: *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2003.
- Przybylsky, Peter: *Akasztófa és amnesztia*. Budapest, 1982. Kossuth Könyvkiadó.
- Smoleń, Kazimierz: *Auschwitz 1940–1945*. 1974.
- Stümke, Hans-Georg: *A homoszexuálisok üldözése a náci Németországban*. In: Szembesülve a náci múlttal. Burleigh, Michael (szerk.): *Hajja & Fiai Könyvkiadó*, Debrecen, 1996.
- Schoppmann, Claudia: *A leszbikus nők helyzete a náci korszakban*. In: Grau, Günter: *Homoszexualitás a Harmadik Birodalomban. A diszkrimináció és az üldöztetés dokumentumai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Miért nem bombázták Auschwitzot?

Auschwitz-Birkenau a nácik által a második világháború idején elkövetett népirtás jelképévé vált. Egyesek már a háború alatt felvetették a táborok működésének katonai úton történő megzavarását, konkrét akciót azonban nem hajtottak végre. A kutatók Auschwitz kapcsán elsősorban egy bombázás lehetőségeit vizsgálták. Az egyik elmélet szerint Auschwitz bombázása a szövetséges döntéshozók „bürokratikus antiszemitizmusa” és közönye miatt maradt el. Ezt elméletet többen cáfolták. Az elmúlt hatvan évben újabb dokumentumok kerültek napvilágra, s ezek kapcsán újabb esélylatolgatások, vádak, s hipotetikus tervek fogalmazódtak meg. A alábbiakban ezek alapján ismertetünk egy árnyaltabb véleményt.

*

A szövetséges katonai felderítés előtt *gyakorlatilag ismeretlen volt az auschwitzi táborkomplexum „valódi rendeltetése”*. A környék azonban nem volt érdektelen a felderítés számára. A németek Auschwitztól 4 kilométerre keletre, Monowitzban

építették fel az I. G. Farben *Buna* gyárát. A Buna szintetikusüzemanyag-lepárló üzem volt, amelyben kőszénből olajat és benzint, valamint gumit állítottak elő. A növekvő ellátási zavarok miatt a Buna-típusú gyárak kiemelten fontosak voltak a németek számára, s így fontos célpontokat jelentettek a szövetséges bombázók számára is. A bombázások előkészítéseként több felderítő repülést is végrehajtottak a komplexum fölött. A felderítések során (technikai okokból) Auschwitzról és Birkenauról is készültek felvételek, ezek elemzését azonban nem végezték el. Az 1944. április 4-én, 8-án, június 26-án, augusztus 9-én és 12-én végrehajtott felderítő repülések információkkal szolgáltak a Buna-gyár épüléséről és működéséről, illetve előkészítették a későbbi légitámadásokat. A felvételeken látható táborokat „egyszerű foglyotáborokként” („*huttet workers camp*”) azonosították.

Monowitzot négy alkalommal bombázták a szövetségesek. 1944. augusztus 20-án 127 B-17-es „repülő erő” bombázta. A bombázók és a védelmüket biztosító vadászrepülőgépek csekély ellenállásba ütköztek, a gyár fontosabb egységeit azonban nem tudták megsemmisíteni. Noha a támadás veszélyt jelentett a foglyok számára is, a túlélők (pl. *Arie Hassenberg*, *Erich Kulka*) visszaemlékezése szerint a rabok örültek a támadásnak. Az SS őrök a támadás alatt elbújtak az óvóhelyekre, a foglyok pedig katonák és fegyverek ledobását várták. Mások a gázkamrákból menekültek meg a légitámadás miatt. Szeptember 13-án, a második bombázás során az ipari komplexum mérsékelt károkat szenvedett, a pontatlan célzás következtében azonban egy bomba Auschwitz I. SS-barakkjára zuhant, 15 ór halálát okozva. Az eltévedt bombák több tucat civil és fogoly halálát okozták. A december 18-án és 26-án végrehajtott utolsó két bombázás sem semmisítette meg a gyárat. A négy bombázás és a 18 felderítő repülés során számos kép készült a táborokról is. A fotóelemzők azonban nem azonosították be a krematóriumokat, s nem keresték az indokolatlanul intenzív vasúti tevékenység okait sem. Ennek okai a felderítés korabeli módszertanában keresendők.

A felderítő repülések elsődleges célja a gyár feltérképezése volt, a táborokról csak technikai okokból készültek felvételek. A felderítés számára érdektelen filmkockákról nem készült nagyítás, így a szövetségesek nem tudták, hogy kiváló minőségű felvételekkel rendelkeznek a náci tömeggyilkosságokról. A negatívok megfelelő feldolgozását csak 1978-ban (!) végezték el. Az új eredmények újabb elemletek alapjául szolgáltak. Az elégtelen felderítés elsődleges oka az volt, hogy az elemzők nem tekintették feladatuknak a koncentrációs táborok beazonosítását. A felvételeken elsősorban katonai objektumokat, csapatmozgásokat kerestek, s csak az ilyen jellegű információkat tartalmazó fényképeket továbbították az illetékeseknek. (A táborok felvételét az elemzendő objektumok közé senki, még a zsidó szervezetek sem kérték.) A célpontok között bizonyos prioritásokat jelöl-

tek ki. Közéjük tartozott az „olajháború” is, tehát Monowitz is. Ez azonban csak közvetve érintette Auschwitzot (hiszen a táborok keresése már a feladatok közé sem került be). A fotóelemzők keveset tudtak a haláltáborokról, ezért nem tudták megkülönböztetni őket a többi tábortól. A légierő tehát rendelkezett információkkal, de ezeket nem megfelelően dolgozták fel, s így nem ismerték az auschwitzi táborkomplexum valódi rendeltetését.

A bombázás lehetőségeit kutatók gyakorlatilag két táborra oszthatók: a *vasút-bombázás* és a *táborbombázás* elméletét kidolgozókra. A vasútvonalak bombázásának fontosságát a magyarországi zsidóság deportálása sürgette. A szövetséges légierő vezetői minden vasútbombázási javaslatot elutasítottak. A hivatalos indoklás szinte minden esetben az volt, hogy a vasútak bombázása túlságosan nagy erőket vonna el a frontokról, s ez késleltetné a szövetségesek végső győzelmét. A zsidóság végleges biztonságát pedig csak a szövetségesek gyors győzelme teremtheti meg. A szövetséges hadvezetés álláspontjának alapja többek között a STRANGLE hadművelet kudarca volt. A STRANGLE hadművelet során 1944 márciusában olaszországi vasúti célpontokat bombáztak. A cél a német C hadsergcsoporthoz utánpótlásának megzavarása, megbénítása volt. A terv csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a németek ugyanis napok alatt helyreállították a vonalakat, s még a jelentős áldozatok és bombamennyiség árán lerombolt hidakat is hetek alatt újjáépítették. A STRANGLE ugyan megzavarta az utánpótlást, annak megbénítása azonban nem történt meg. A negatív olaszországi tapasztalatokat Közép-Európában súlyosabb kudarckok követhették volna, hiszen itt sűrűbb volt a vasúthálózat.

Az esetleges táborbombázás minimális célja a négy gázkamra és a krematórium lerombolása lehetett volna, hiszen csak ez lassította volna tartósan az emberirtást. A négy legnagyobb krematórium elhelyezkedése megnehezítette volna a bombázást. A II. és III. krematórium között ért véget a foglyok szállítására szolgáló vasúti sín pár. A IV. és V. krematórium az előbbi kettőtől kb. 500 méterrel északabbra feküdt. A 2-2 krematórium között épült ki a 30 épületből álló Kanada elnevezésű raktárkomplexum. Az emberek megsemmisítésére használt épületek egy részét földbe süllyesztették, más részét erdősávok takarták. Ezek tovább nehezítették a pontos felderítést, s minden bizonnyal megnehezítették volna az esetleges bombatámadást is. Ahhoz, hogy mind a négy gázkamrát megsemmisítsék, s minimalizálják a robbanásban meghaló foglyok számát, a bombázásnak érintenie kellett volna a sín pár végét és a raktárkomplexumot is.

Fontos annak vizsgálata is, hogy a korabeli tárgyi feltételek és katonai gyakorlat mellett milyen bombázási stratégia lett volna a legmegfelelőbb. Auschwitz-Birkenau a szövetségesek legközelebbi olaszországi légítámaszpontjától (Foggia)

992 kilométerre feküdt. Tehát az akcióban csak legalább 2000 kilométeres hatótávolságú gépek vehettek volna részt. (Ezek közé tartoztak az amerikai Lockheed P-38 Lightning és North American P-51 Mustang típusú vadászpülőgépek, a North American B-25 Mitchell közepes bombázó, illetve a Boeing B-17 Flying Fortress és a Consolidated B-24 Liberator nehézbombázók, továbbá a brit DeHavilland DH98 Mosquito könnyűbombázó IV., és a Handley-Page Halifax nehézbombázó.) A nehézbombázók találati pontossága (mivel ezek a gépek nagy magasságból bombáztak) gondot jelentett a precíz végrehajtást igénylő küldetések során. P. M. Sprey fegyverszakértő számításai szerint ha 135 repülőgép 1350 darab bombát dobott volna a krematóriumokra, a találati valószínűség ebben az esetben is csak 50% lett volna. (Sprey kifinomult számítása a szomszédos krematóriumokra ledobott bombák szórási területeinek átfedését is figyelembe veszi.) Az 50%-os valószínűséget több tényező (pl. az időjárás, a technikai feltételek, a légvédelem intenzitása stb.) tovább csökkenthette volna. A pontosságot növelhették volna az amerikai gyártmányú távirányítású bombák (VB-1 AZON), ezek azonban még kísérleti stádiumban voltak.

A korabeli bombázási manőverek közé tartozott a *hi-lo-hi* (*high-low-high*) bombázás is, amelynek lényege, hogy a gépek csak a kioldás idejére ereszkednek alacsony magasságra, a megközelítés és a visszatérés nagy magasságban történik. A módszer sikertelenségéhez vezethetett volna, hogy a magasan repülő gépeket a német lokátorok bemérték volna, emellett a meglepetéshez szükséges rádiócsendben a 100-nál is több gép ereszkedési manővere is problematikus lett volna.

A bombázások korabeli szorgalmazói természetesen számoltak a foglyok halálával is, a veszteséget azonban vállalható kockázatnak tekintették, hiszen értesültek arról, hogy a táborba érkező foglyok jelentős részét azonnal kivégzik, az életben maradók pedig gyakorlatilag lassú kínhalált halnak. Az ártatlanok pusztulását a náci propaganda felhasználhatta volna a szövetségesek ellen, mondván: a szövetségesek pusztítják az európai zsidóságot. A várható veszteségek megismerése után a zsidó vezetők (pl. a *Rescue Committee of the Jewish Agency in Palestine* vezetői közé tartozó David Ben-Gurion) is elleneztek a zsidó életetekbe kerülő támadásokat. A szakemberek számításai szerint az 1350 bombából 250 bomba zuhant volna a tábor lakott részére, ezzel több ezer fogoly pusztulását okozva. A várható veszteség kiszámítása nehéz, mert több körülmény is befolyásolhatta a halottak számát. Növelte volna a veszteséget, ha a krematóriumok közötti sínpáron foglyokkal teli szerelvény áll. A Kanadában, illetve a krematóriumoknál dolgozók (*Sonderkommando*) is pusztulásra lettek volna ítélve. A civil áldozatokon túl az elpusztuló bombázók legénysége is fájdalmas veszteséget okozott volna a szövetségeseknek.

Más stratégiát jelentett a kis magasságból végrehajtott precíziós bombázás. A nagy hatótávolság, a bevethető repülőgépek alacsony száma, illetve az olaszországi támaszpontból érkező repülőgépek útvonalába eső erős ellenséges légvédelem miatt a döntéshozók ezt az elképzelést is elvetették. A manőver végrehajtásához szükséges repülőgépek összevonására sem idő, sem szándék nem volt, hiszen ezek a gépek fontos feladatokat láttak el a frontokon. Hipotetikus támadási módot jelent a zuhanóbombázás és a mélytámadás taktikája is. A zuhanóbombázás a támadó repülőgépek nagyarányú pusztulásával járhatott volna (a zuhanóbombázást végrehajtó repülőgépek könnyű célpontot jelentenek a légvédelem számára). A mélytámadás (végig alacsony magasságban végrehajtott manőver) megvalósításához a szövetségesek nem rendelkeztek elegendő információval és elég jó minőségű térképekkel.

Az Auschwitz bombázásának gondolatával foglalkozók természetesen a bombázás feltételezett következményeivel is számoltak. A krematóriumok megsemmisítésére egy támadás valószínűleg nem lett volna elég. A bombázást követő védelmi intézkedések pedig megghiúsítottak volna egy második támadást, s így az egész akció végcélját. Ugyanakkor a bombázás erősítette volna az ellenállás erkölcsét, hangsúlyozta volna a szövetségesek elszántságát. A bombázások segíthették volna a fogolyszökéseket is. A táborok pusztulására azonban kevés esély látszott, s még ha sikerült is volna a táborok felrobbantása, a nácik találtak volna más kivégzési módokat. Ha pedig a szövetségesek a vasúti közlekedést bénították volna meg, a nácik minden bizonnyal lokálisan „oldották volna meg” az emberek kiirtását.

Noha magát a táborkomplexumot csak kisebb tűzerejű légvédelmi egységekkel látták el, Monowitz ágyúí alkalmasak voltak Birkenau egy részének védelmére is. Emellett a távolból érkező repülőgépeknek ezer kilométert kellett volna megtenniük ellenséges terület fölött, s ez növelte volna a szövetségesek veszteségeit.

Összefoglalóan elmondható: a szövetséges döntéshozók az elégtelen felderítés következtében csak részleges információkkal rendelkeztek az Auschwitz-Birkenau néven ismert táborkomplexum valódi rendeltetéséről, s ezért a légitámadás terve csak korlátozott körökben merült föl. A szövetségesek gyors győzelmükben látták Európa polgárainak (s így a zsidóságnak is) a védelmét, s ezért minden erejüket a frontokra összpontosították. Ugyanakkor a szakmai szempontú elemzés is azt mutatja, hogy a légitámadás vállalhatatlan kockázattal és veszteségekkel járt volna, s az akció eredményessége is kétséges lett volna. Az események mögött esetlegesen meghúzódó politikai folyamatok feltárása, elemzése még várat magára.

Irodalom

Illényi Balázs: *A tett halála* = HVG 2005. január 29. 81–84. p.

Rácz András: *Katonai lehetőségek Auschwitz-Birkenau bombázására*. Kézirat.

Gulag és Auschwitz – egy nap

A Gulag és a náci koncentrációs táborok párhuzamos vizsgálata azért fontos, hiszen az így kialakított kép alapján – amely hasonlóságot és eltérést egyaránt mutat – könnyebben megérthetőek és átláthatóak ezen intézmények létesítésének okai és működésük jellemzői.

De vajon miben áll hasonlóságuk és különbözőségük? Nos,

mindkét intézmény nemkívánatos személyek elszeparálására született, hogy ne „fertőzzék” tovább a „normálisok” társadalmát. Ezen személyeket a külvilágtól elzárva olyan rabszolgamunkára kényszerítették, amelyet szabad emberrel nem tudtak volna elvégeztetni. A rabok által végzett nehéz fizikai munka nagy hasznot hozott a táborok vezetősége számára, hiszen kis ráfordítás ellenében (a foglyok fenntartására kis összeget fordítottak) hatékony termelés folyt. A kemény munka során azonban rengeteg rab veszítette életét.

Egyes becslések szerint a náci koncentrációs táborok fennállása alatt (1939 és 1944 márciusa között) összesen 22 főláger (*Hauptlager*) és 1200 külső láger jött létre Európában, amelyekben összesen 10-12 millió ember lelte halálát.

A Gulag létrejöttétől annak felszámolásáig (1917-től 1988-ig) – vagyis tulajdonképpen a Szovjetunió fennállásának ideje alatt – pedig legkevesebb 476 különálló táborkomplexum alakult, amelyek további lagpontok ezreire tagolódtak. Az áldozatok számáról csak becsült adatok állnak rendelkezésünkre, ahogyan erre *Anne Applebaum* is rámutatott: „A kommunizmus fekete könyvének francia szerzői húszmillió ember haláláról beszélnek. Mások tíz és tizenkét millió közé teszik az áldozatok számát.”

*

A szovjet Gulag és a náci koncentrációs táborok hatalmas embervesztésében és táborpontjaik hatalmas számában *azonosságot* fedezhetünk fel, azonban a foglyoknak szánt sors alapján egyértelmű *különbség* mutatható ki. Hiszen gondoljunk csak arra, hogy a Gulag működésének legfontosabb mozgatórugója a ter-

melés, azon is belül a tervutasítások voltak. Ezeket központilag határozták meg és minden áron teljesíteni kellett őket. Azonban voltak olyan elképzelések, amelyeknek lehetetlen volt a Gulag intézménye nélkül megfelelni, így sürgetővé vált annak az embertömegnek az összegyűjtése, akik e számokat megvalósíthatják. A tömeges letartóztatások során nem volt fontos, hogy az elfogott személy valóban bűnös legyen, hiszen a vallatások során a kínzás hatására végül bármit beismerett; ha pedig mégsem, akkor is találtak okot deportálására. Így nem törvényes módszerekkel fokozták le emberek millióit rabbá.

A koncentrációs táborokban a cél (főleg az „alsórendűek” esetében) *a teljes megsemmisítés volt.* A foglyokat legtöbb esetben tárgyalás és bírói végzés nélkül deportálták. Szinte magától értetődő volt, hogy a megszállt területek lakosságának egy részét, illetve a németek saját, gyengének vagy nemkívánatosnak vélt honfitársait táborokba szállítják, hogy ott haláluk előtt némi hasznot hajtsanak belőlük.

A táborok felépítését tekintve további különbségeket fedezhetünk fel. Míg a Gulag lagpunktjai tulajdonképpen *két élesen elhatárolt területre* tagolódtak – a foglyok zónájára, illetve a tábori vezetőség lakókörnyezetére, amit szögesdrótok, őrtornyok és a „senki földje” sáv határolt el egymástól –, addig a koncentrációs táborok felosztását *hármasság tagolás* jellemezte: kívülről haladva követte egymást a parancsnoki terület, az SS-telepek, illetve a szögesdróttal, őrtornyokkal és semleges zónával körülvett fogolytábor. Az SS által lakott első két terület minden kényelmet és luxust magába foglalt: a parancsnoki területen állatkert, melegház, park, lovarda és mozi, s az SS-telepeken is a hasonlóan kényelmet és békés környezetet biztosító létesítmények működtek. A Gulag lagpunktjain viszont a lágervezetőség kényelmével szemben az örök gyakran a rabokhoz hasonló körülmények között éltek.

A tábori vezetőség mindkét intézmény esetében elkülönült a foglyok csoportjától; a Gulagon azonban ez a határ nem volt olyan éles, mint a koncentrációs táborokban. Ennek az volt az oka, hogy a lagpunktok lakóit nem osztotta meg faji ideológia, illetve a hierarchia csúcsán állók gyakran már maguk is voltak rabok, viszont jó magaviseletük miatt magasabb pozíciókra adódott lehetőségük. Megjegyzendő azonban, hogy az NKVD-seknek hiába jelentett anyagi biztonságot a Gulag valamely lagpunktjában tett szolgálat, csak nagyon ritkán kerülhettek az NKVD más részlegeibe, vagy akár Moszkvába, mivel a táborokban mintegy száműzetésben éltek. Különállásukat a némileg eltérő rangjelzésük és egyenruhájuk is bizonyította. Ezzel szemben a koncentrációs táborokat vezető tábori SS nagy megbecsülésnek örvendett, hiszen ha egy SS-tiszt elég erőskezűnek bizonyult, elmozdították helyéről és másik táborba küldték, hogy módszereit ott is kamatoztassa.

A foglyokat a táborok céljának megfelelően osztályozták. A Gulagon leginkább a politikai beállítódás volt a mérvadó a büntetések kiszabásában, míg a koncentrációs táborokban a náci ideológia. Ennek megfelelően a *Gulag lagpunktjain két kategória* volt ismert: a *politikai raboké, illetve a bűnözőké*. Természetesen ezek további alkategóriákra tagolódtak, magukba foglalva a jobb és a rosszabb sort egyaránt. Politikai rabnak számított az a fogoly, akit a büntető törvénykönyv 58. cikkelye, vagyis „ellenforradalmi bűncselekményért” ítélték el. Ez a kategória nagyon tág volt, hiszen a tisztán politikai nézetük, meggyőződésük miatt elítélt rabok mellett ebbe a kategóriába kerültek azok is, akik csupán néhány percet késtek a munkahelyürről, külföldi szovjet állampolgárok, vagy külföldön élő, de most hazatérő szovjet állampolgárok voltak. Ide tartoztak azok is, aki lisztet loptak, vagy esetleg kenyeret a legnagyobb éhség idején. Jelölésük rendkívül változó volt: voltak közöttük olyanok, akiket „szovjetellenes agitációért” (ASZA), „ellenforradalmi tevékenységért” (KRGY), „ellenforradalmi terrorista tevékenységért” (KRTGY), vagy akár „trockista terrorista tevékenységgel” (KRTTGY) ítélték el. Egyben azonban ezek az alkategóriák azonosak voltak: a politikai foglyok alkották a rabtársadalom legalját, hiszen még a köztörvényesek is felettük álltak, mivel őket „társadalmilag közel állóknak”, míg a politikaiakat „társadalmilag veszélyes” elemeknek tekintették.

A koncentrációs táborokban a rabok négy alapkategóriáját különböztették meg:

- a politikaik,
- az „alsórendű fajokhoz” tartozók,
- a bűnözők, illetve
- az „asszociálisok” csoportját.

A *politikaik* a náci koncentrációs táborokban is sokszínű képet alkottak. Közük tartoztak a volt ellenzékiek, a hozzájuk közel álló, ám pártatlan egyének, illetve azok az egykori NSDAP tagok is, akik vétettek a pártnak. De ide tartoztak azok is, akik meglopták bajtársukat; dezertáltak, vagy elmulasztották kötelességüket; idegen rádióadót hallgattak; homoszexuálisok, más világnézetűek, egyházi személyek, vagy szekták tagjai voltak. A háború kitörése után pedig minden foglyul ejtett külföldit is politikai rabként bélyegeztek meg.

Az „alsórendű fajok” kategóriájába tartoztak a náci ideológia szerint a zsidók, a cigányok és a szláv népek, akiknek a teljes megsemmisítést szánták osztályrészül. *Megsemmisítő táboroként működött Auschwitz-Birkenau, Belzec, Majdanek, Sobibor és Treblinka.*

A *bűnözők* kategóriájába tartoztak a BV-rabok (*Berufsverbrecher*: hivatásos bűnöző), akik büntetésüket letöltötték már több elkövetett bűncselekmény miatt,

illetve az SV-rabok (*Sicherungsverwahrte*: biztonsági őrizetes), akik még elzárási idejüket töltötték.

Az „*asszociálisok*” bizonyos értelemben azonosíthatóak a bűnözőkkel, viszont kevésbé voltak veszélyesek. Ide tartoztak a csavargók, a kéregetők, a zsebtolvajok, a nepperek, az alkoholisták, a prostituáltak és a munkából elkésők is. Tehát az SS mindenkit ide sorolt, aki a többi kategóriába nem fért bele. Közülük sokakat bocsátottak vissza az életbe, vagy katonának a hadseregbe.

Mindezekből látható, hogy hiába állítottak fel különböző kategóriákat, mindez nem feltétlenül jelentette, hogy az igazsághoz hűen és bűnükhoz mérten sorolták be a rabokat.

Egy munkanap a Gulag lagerpunktjaiban és a náci koncentrációs táborokban

A *Gulagon* a munkanap reggel ötkor kezdődött az ébresztővel, amit reggeli követett fél hattól hétig. Azok a brigádok kezdték a reggelit, akik külső munkára voltak beosztva, majd őket követték a belső munkát folytató brigádok, amelyek a reggeli sorakozó (*proverka*, vagyis létszámmellenőrzés) után mehettek csak reggelizni.

A *náci koncentrációs táborokban* nyáron négy és öt, télen hat és hét óra között ébresztették síppal a tábor lakóit. Harminc perc állt rendelkezésre a mosdás, az öltözködés, a reggeli és az ágyazás lebonyolítására. Voltak táborok, ahol reggeli tornát is tartottak, ami az ébresztő előtt fél órával kezdődött és 20-30 percig tartott. A gyakorlatok megerőltetőek voltak és veszett iramban kellett elvégezni őket. Előfordult, hogy egymás után gyorsan váltakozva csendültek fel a „Feküdj” vagy a „Fel” parancsok, amelyeknek engedelmességni kellett, akár homok, hó, vagy sár borította az Appellplatzot. Ezek a reggeli tornák sokszor tüdőgyulladással végződtek, ami a tábori körülményeket tekintve könnyen végzetessé válhatott. Ez volt az oka annak, hogy később beszüntették ezeket a reggeli testmozgásokat. A náci lágerekben a reggeli megelőzte a létszámmellenőrzést, amelynek fejadagjait blokkonként és változó időben osztották szét.

A létszámmellenőrzés mindkét intézményben fontos szerepet kapott, hiszen itt összesítették a rabok, illetve az éjszaka meghaltak számát. Ezt a mozzanatot a szovjet táborokban *proverkának*, a náci lágerekben pedig reggeli sorakozónak (*Morgenappell*) nevezték.

A koncentrációs táborokban a *Morgenappell* lezáró köszöntést követően – ekkor hangosbmondón utasították a foglyokat sapkájuk levételére – kiadták a

„Munkakommandók lelépni!” parancsot és mindenki, amilyen gyorsan csak tudott, felsorakozott a saját munkakommandója számára kijelölt helyre. Ezt követően a foglyok kommandónként ötös sorokban vonultak el futólépésben munkahelyükre, miközben a zenekar vidám dallamokkal kísérte a rabok egyre távolodó énekét.

A szovjet lagpontokban azonban a proverkát a reggeli követte. Minden étkezés egy deszkabarakkban történt, amihez konyha és éléskamrák tartoztak, berendezése pedig kimerült a hosszú asztalokban és padokban. Az ételosztásért a brigadérosok feleltek. Ők jelölték meg azokat, akik önedényekben az asztalokhoz hozhatták az ételt, mivel a korábbi megoldás, miszerint mindenki maga menjen az adagjáért, nem vált be (volt aki többször is evett egy-egy alkalommal, másnak pedig semmi sem jutott).

Reggeli után a brigádvezetők megkapták a napi munkára vonatkozó utasítást. Ekkor a rabok odaálltak a kerítéshez és kapunyitáskor beléptek az ún. kibocsátó rekeszbe, majd miután bezárták mögöttük a kaput, kinyitották előttük a másikat és kivonultak a palánkon kívülre. Itt fegyveres őrök vártak rájuk kutyákkal, akik ismét megszámozták a foglyokat, majd kikísérték őket a munkára.

A Gulagon a munka fél egyig tartott, majd egy órás munkaszünet következett. Ha a tábor közelében folyt a munka, akkor ebédre visszamentek a táborba, ha távolabb a tábortól, akkor kihozták számukra az ebédet. A munkaszünet után a munka tovább folyt délután két órától hatig.

A szovjet Gulag foglyai hivatalosan tizenkét órás munkanapokat teljesítettek, bár ezek a valóságban gyakran elhúzódtak. Ez leginkább akkor fordult elő, ha valamivel időre kellett elkészülniük, vagy ha az ellenőrzések az átlagosnál hosszabbra nyúltak.

A náci lágerekben végzett munka télen öt, nyáron nyolc óra körül ért véget, amit csak a félórás ebéd szakított félbe. Az ebédet a szabadban vagy a táborban fogyasztották el, amely egyszeri meleg ételt, vagyis egy liter egytál ételt foglalt magában.

A munkából visszatérve a szovjet s a náci táborokban egyaránt létszámenőrzés következett, amit az előbbiben proverkának, az utóbbiban pedig *Zählappell*-nek neveztek. Ez gyakran elhúzódtott, főleg ha vélt, vagy tényleges hiányzót fedeztek fel. A foglyoknak csak az estig elhúzódtó létszámenőrzés után volt lehetőségük vacsorájuk elfogyasztására. A náci táborokban ez az egész napi adag kiosztását is jelenthette, amit azért tartottak praktikusnak, mivel így nem kellett megszakítani a munkaidőt a rabok étkeztetésével.

Ha a létszámenőrzés nem húzódtott el – akkor mindkét intézményre jellemző módon – vacsora után egyes fogolycsoportoknak folytatniuk kellett a munkát

éjszaka is, a többiek pedig vagy elfoglalták magukat valamiképpen, vagy pedig rögtön nyugovóra tértek.

A takarodó (*obdoj*) a Gulagon kilenckor volt és ekkor minden rabnak az ágya mellett kellett vigyázban állnia, amit az őrség minden alkalommal ellenőrzött. Aki nem volt a helyén, karcerbe zárták.

A koncentrációs táborokban a takarodó télen nyolc, nyáron pedig tíz órakor volt. Ekkor a kivezenyeltéken kívül minden rabnak a blokkjában kellett tartózkodnia, fél órával később pedig ágyban. Aludni csak ingben lehetett, még a legkeményebb telek idején is. Ennek ellenőrzésére gyakran tartottak váratlan éjszakai rajtaütéseket, amikor is a blokkvezetők a blokk minden foglyát ágyuk mellé parancsolták, vagy egyenesen a blokk elé vezényelték, ellenőrizve azt, hogy valóban nem öltözött-e senki az előírásokkal szemben az inge alá vagy fölé.

Ha olyat találtak, aki nem felelt meg az előírásoknak, súlyos büntetésre számíthatott, de az is előfordult, hogy az egész blokknak bűnhődnie kellett miatta. Ezek az ellenőrzések csak időnként fenyegették a rabokat, de állandó volt a fenyegettség érzése, hogy bármikor, bármelyik barakk sorra kerülhet.

*

A szovjet lagpontok és a náci koncentrációs táborok napirendje, felépítése, időbeosztása közel azonos volt. A nap nagyrészt a munka tette ki és minden egyéb tevékenységet a munkának rendelték alá: az étkezést a lehető legkisebb anyagi ráfordítással és a termelő munka minimális megzavarásával igyekeztek megoldani, szabadidőre pedig csak ritkán adódott lehetőség. Amennyiben a raboknak mégis maradt szabadidejük, a tábor vezetősége minden esetben gondoskodott annak hasznosításáról.

A Gulag, illetve a koncentrációs táborok léte s működésének megértése nem egyszerű feladat. Párhuzamba állításukkal ugyan választ kaphatunk a fontosabb mozzanatok hogyanjára és miértjére, de az emberi tényezőre nem: a táborokat (legyenek akár szovjet, akár német földön) emberek hozták létre emberek számára, megteremtve ezzel az intézményesített gyilkolás törvényes kereteit.

Irodalom

Applebaum, Anne: *A Gulag története I-II. kötet*. Európa Kiadó, Budapest, 2005.

Browning, Christopher: *Die Entfesselung der Endlösung*. Nationalsozialistische Judenpolitik 1939–1942. List Taschenbuch, Berlin, 2006.

Gereben Ágnes: Beszélgetések a Gulágról. Helikon, Budapest, 2008.

Kogon, Eugen: Az SS-állam. A koncentrációs táborok rendszere. Coldwell könyvek, Budapest, 2006.

Rafael, Rupert: *Gulag. Az elrejtett világ*. Kráter, Pomáz, 2007.

Rees, Laurence: *Auschwitz. A nácik és a „végső megoldás”*. Alexandra, Pécs, 2005.

Steinbacher, Sybille: *Auschwitz. Geschichte und Nachgeschichte*. Verlag C. H. Beck, München, 2004.

Heller Ágnes: Auschwitz és Gulág

Heller Ágnes (1929–):

középiskolai tanár, filozófus. Budapesten született polgári zsidó családban. Az 1944. évi deportálásokban odaveszett apja. 1956-ig kétszer volt az MKP tagja, de kizárták, majd 1956 után az egyetemről is eltávolították. 1963–1973 között az MTA Szociológiai Kutatócsoport munkatársa, Lukács György tanítványa. A Budapesti Iskola egyik alapítója. 1973–1977 között „politikai munkanélküliként” fordításokból élt. 1977-ben Ausztráliába emigrált; 1978–1986 között a melbourne-i egyetemen tanított. 1989-ben tért haza, 1995-től nyugdíjazásáig az ELTE Esztétika és a JATE Filozófia tanszékének egyetemi tanára. Elsősorban etikával és történetfilozófiával foglalkozik.

*

[...] A holokausztot nem lehet megérteni, mert nem tartozik a racionális történelmi események közé. Az irracionalitás racionális környezetét ki lehet tapogatni, de teljes egészében semmiféle oksági láncon belül fel nem fogható, s ezért nem értelmezhető. Mi rejlik az emberben? Miféle vulkánok, miféle borzalmak lakoznak benne, miféle poklok jönnek ki belőlünk – ezeket a kérdéseket a gyermek is feltette. Hogyan lehet becsületesen, felelősségteljesen, kötelességünket teljesítve, tisztességesen és mégis magunkkal elégedetten, bizonyos értelemben vidáman élni egy ilyen világban? Hogyan lehetséges értelmes életet folytatni egy ilyen tapasztalat után?

Nem szomorúan, nem kétségbeesetten,

nem melankolikusan, hanem továbbra is vidáman. Tehát történetfilozófiai, etikai és egzisztenciális kérdésekkel szembesültem. Ekkor jöttem rá, de csak később fogalmaztam meg, hogy a gonosz mindig gonosz maximákon alapszik. Ha az emberek rossz ösztönökre hallgatnak, meg tudnak ölni ezer embert, de milliőkat

nem lehet gonosz ösztönből megölni. Milliókat csak akkor ölnek meg, ha a pervertált ész azt sugalmazza, hogy amit tesznek, nem rossz, hanem jó. A totális rendszerek – a náci és a bolsevikoké – emberek millióit azért tudták megölni, mert a maximáik, az elveik, a princípiumaik a pervertált ész torzszüleményeiből eredtek. Nem csupán az emberek gőzös előítéleteit mobilizálták, hanem ezeket egy állítólagos racionális maxima szolgálatába állították. Az idegen ellen elkövetett tett sohasem lehet gonosz; épp ellenkezőleg: mindig helyes és jó. Az idegent kiirtatni nem gonosztett, hanem jótett. Kötelességteljesítés. Az effajta normakövetés nem ösztönből fakad. Megfojtani azt, aki elveszi más lakását vagy szegénynek gyűlölni a gazdagot: ilyesmi elemi dühből tör föl. Az érzelemkitörés gyorsan lecsillapul. Nem úgy, mint amikor besulykolják, hogy akkor tesznek jót, ha a másikat megölik, akkor viselkednek helyesen, ha másokat koncentrációs táborba zárnak, vagy akkor hősiessé, ha másokat elgázosítanak. Ha ilyen elveket honosítanak meg, ha erre szocializálják a személyiséget, olyan társadalmak jöhetnek létre, amelyek végre is hajtják a milliós nagyságrendű gyilkosságokat. A milliókat nem a rossz ösztönök ölik meg, hanem a *pervertált ész*. A pervertált ész mobilizálja a rossz ösztönöket. Személyes tapasztalatom is ezt bizonyította: ha egyedül kértem segítséget az ellenségemtől, legtöbbször nem mentem el üres kézzel még tőlük sem. Minden emberben iszonyatosan nagy a kísértés a jóra – csak éppen mindig kivételt tesznek. Azért nem segítenek másoknak, mert az állásukat féltik. Vagy az életüket. Mit mondanak a szomszédok? Mindig akad valamilyen ok és indok, amiért nem teszik, amit eredendően tenni szeretnének: másokon segíteni. A legtöbb teológia alapja, hogy a jóság elsőrendű, és a gonoszság csupán másodrendű. A gonoszság: hiány. Nem eredhet belőle semmifajta pozitívum. Az ontológián alapuló gondolat történelmi igazságát mindenki megtapasztalta, aki végigélte a történelem poklait. A jóérzés: minden körülmények között jó érzés. Ha valaki valakin segített, jó érzés tölti el, bárki legyen is az.

Miért nem cselekszenek az emberek a jó iránti vonzalmuknak engedve? Mert gyávák, mert irigyek, mert féltékenyek, mert teletüskézettek olyan motívumokkal, amelyek arra készítetik őket, hogy hallgassanak a gonosz maximákra. És a gonosz maximák könnyen játszanak ezeken a motívumokon. Nagy a kísértés a jóra, de az emberek mégsem jók. Nem azt kell megmagyaráznunk, miért iszonyatos a kísértés, hanem azt, ennek ellenére miért nem jók az emberek? Az etika nem azt elemzi, hogy az emberek miért nem jók – ez antropológiai kérdés. Az etika arra keresi a választ, hogyan létezhetnek jó emberek? Ez az etika alapkérdése. Jó emberek mindig és mindenütt léteznek. Mindig élnek jó és igaz emberek. Hogyan lehetséges ez? Ez morális kérdésfelvetés. Az antropológiai kérdésfelvetés pedig arra keresi a választ, hogy mindennek ellenére az emberek többsége miért

nem jó? Miért nem él a lehetőséggel, hogy természetét követve: jó legyen? Miért teszi éppen az ellenkezőjét? Miért születtek totális rendszerek? Miért vált lehetségessé, amit Auschwitznak nevezünk?

A Gulágot meg tudom magyarázni, bár az sem tartozik a racionális jelenségek közé. Meg tudom valahogy magyarázni a náci totális rendszert is. A holokausztot nem lehet megmagyarázni, mert az tényleg magyarázaton kívül áll. Nem vezethető le az antiszemitizmusból, ahogy nagyon sokan – tévesen – teszik, ugyanis semmi köze a keresztény antiszemitizmushoz. Nem magyarázható sem a német, sem a magyar történelemből. A németiséget sohasem vádoltam a holokauszttal. Zsidó barátaim nemegyszer kérdezték: *„Miért utazol Németországba, hogyan tudsz szóba állni egy némettel?”* Izraelben ma is gyakran nekem szegezik: *„Hogyan tudsz szóba állni németekkel?”* *„Ne haragudjatok, én ezt nem értem. A holokauszt nem németekről és nem magyarokról szól, hanem arról, hogy mindannyian képesek vagyunk rá. Mert ha ez megtörtént, annyit jelent, hogy mindannyian képesek vagyunk rá. Ez univerzális emberi probléma.”*

A véletlen végzete néha úgy játszik össze, hogy az egymástól nem függő dobozokból egyszerre jön ki az a hatos kocka. Ezer és ezer összetevő úgy kapcsolódik-puffan, hogy egy, csakis egy helyzetben, egy helyen egyvalami: megvalósul. A végzet kockája Németországban gurult ki a történelemből. Ez nem azt jelenti, hogy a németek gyilkosok.

Az antiszemitizmusnak bizonyos köze van a holokauszthoz, de nem magyarázza azt. Magukhoz a zsidókhoz is annyiban van köze, hogy a zsidók bekerültek egy általános sémába: az idegen természetű szervülő helyzetébe. Az idegen: elemi séma. A kommunista rezsimben ilyen volt az osztályidegen. Az idegen nem része a testnek, ellenkezőleg: az ellensége. Megmérgezi, s ezért ki kell irtani. Az idegen és a hozzá fűződő viszony általános mitológiai jelenség, amit a zsidóság a legnagyobb általánosságban betöltött. Jobban, hagyományosabban, mint bárki más, mert a zsidóság az európai keresztény kultúrában hagyományosan az idegen test szerepét töltötte be. A rossz hatalom: a totalitárius rendszer – nem először a történelem során, de a legborzalmasabb eredménnyel – a hagyományos keresztény antijudaizmust az idegen-mítosz kártyájával keverte meg. Az idegen issza a keresztény szűz vérét, mérgezi a kutakat, vezet be tőlük idegen szokásokat: az idegentől tartó félelem mindig benne élt és él még ma is a zsidókhoz fűződő viszonyban. De még ebből sem lehet a holokausztot levezetni. A holokauszt részben a keresztény antiszemitizmus gyümölcse ugyan, de annak egyúttal az ellentéte is.

A bolsevik és a náci rezsim egyaránt alapjában pogány volt. Mind a két rezsim hirdette: Isten halott. Ezekben a rezsimekben nemcsak a zsidó Isten nem létezett,

hanem a keresztény Isten sem. Hitler számára a zsidók legyilkolása az Isten halála utáni pogány világ állapotának átélésére szolgált. Az Istent tagadó szélsőséges ideológia és metafizikai gondolat valóságban való megtestesülésére. Hitler csak akkor érezhette magát a világ urának, ha nemcsak a világot, de Istent is legyőzi. Istent pedig csak úgy lehet legyőzni, ha elpusztítja Isten kiválasztott népét. Ha a zsidóságnak nyoma vész, akkor lesz Isten legyőzve. Ezzel a mozzanattal a kereszténységet is legyőzi, mert nem lesz tanúja, hogy valaha élt egy Jézus nevű ember ezen a világon. Ha zsidók nincsenek, Jézus sincs. A zsidó is, a keresztény Isten is elbukott. Hitler is, Sztálin is azért küzdött Isten ellen, mert ők maguk akartak istenné válni, akár elődeik, a késő Római Birodalom egyes császárai. A felvilágosodás nihilizmusának ők voltak a végpontjai: az ember deifikációja. Hitler legborzalmasabb kártyát játszotta meg: kiirtani a kiválasztott népet, hogy Isten lehessen. Ennyiben a valóságban is ő az Antikrisztus, ahogyan őt gyerekkoromban nevezték.

A mítosznál semmi nem bír nagyobb hatalommal. Az európai mítosz: a zsidó és keresztény mítosz egymást ölelő folyamata. Hitler le akarta győzni Istent, s e mítosz logikája szerint ezért kellett elpusztítania Isten kiválasztottjait. Ez az ő igazi háborúja: a zsidók ellen viselt háború. Sokan nem értették, hogy a Reich vonatkapacitását miért inkább zsidók deportálására használták ahelyett, hogy tankokat szállítottak volna rajta Oroszországba?

Az Antikrisztus fontosabbnak tartotta a zsidókat elgázósítani, mint Oroszországot legyőzni. Istent nem lehet legyőzni, és ennek következtében természetes volt, hogy Hitler megbukott. Nem vagyok ateista. Gyerekkoromban megveszekedetten az voltam, azután – ma is annak tartom magamat – agnosztikussá váltam. A kérdést nem én döntöm el, ezért a vitát Isten létéről vagy nem létéről irrelevánsnak tartom. Nem tudok vitatkozni azzal, amit nem tudok eldönteni. Nem tudok vitatkozni azzal, amiben csak hinni vagy nem hinni lehet, de pontosan tudni semmit sem. Istent nem lehet belekeverni a holokauszt magyarázatába, vagy értelmezésébe. Ha belekeverem: úgy kell gondolnom, hogy a holokauszt Isten büntetése volt bűneinkért. Megváltás az asszimilációtól. Ha nincs holokauszt, a zsidóság eltűnik. De Isten meg akarta menteni a zsidóságot, nem elveszejteni. Azzal, hogy ránk küldte Adolf Hitlert, menekült meg a zsidóság. Ettől nem asszimilálódott egészen. Ez istenkáromlás! Amit nem lehet megmagyarázni, arról legjobb, ha hallgat az ember.

Az az igazi kérdés, megtartjuk-e az erkölcsi (ha úgy tetszik: isteni) törvényeket, vagy sem. Ezért minden ember felelősséggel tartozik. Minden korban, minden helyzetben. Ez számon kérhető, átlátható. Ezzel kell foglalkozni! Már gyerekkoromban is világosan állt előttem, hogy a történelemért nem a németiség a felelős.

Soha egy pillanatig nem hittem, hogy a német gonosz, elfajzott nép: hogy gyilkosok népe lenne. S természetesen a magyarság sem az. Utálok, ha azzal piszkálnak: „*Hogyan tudsz magyarok között élni?*” vagy: „*Hogyan tudsz gójok között élni?*” Az utóbbitól idegrohamot kapok, mert a „*hogyan tudsz gójok között élni?*” rasszista kérdésfelvetés. Éppolyan rasszista, mint egy antiszemita kérdésfelvetés. Barátaim és ellenségeim között élek, és nem gójok között. „*Hogyan tudsz a galutban, a szétszórásban élni?*” – ez egy más kérdés. Történelmi, kulturális kérdés, amire nem válaszolok idegesen és dühösen, mert elismerem a kérdésfelvetés jogosultságát. Ismerem a mögötte húzódó élményt, sokkot, tapasztalatot. Magyarországot soha nem éreztem felelősnek a holokausztért, de mikor 1945-ben először mentem el egy szociáldemokrata gyűlésre – valahol a Váci utca környékére, s a programbeszédok után a Himnuszra került sor –, abban a pillanatban úgy éreztem, hogy nem tudom énekelni. Megdöböntem magamtól. Rettenetes felfedezés volt. Hiszen imádtam a Himnuszt. Nagyon szeretem a verset, a dallamot. Mindig boldogan ékeltem: „*Isten áldd meg a magyart...*”, mert őszintén kívántam, hogy Isten áldja meg a magyart: bennünket. Abban az 1945-ös tavaszi pillanatban, ott először nem tudtam énekelni. Nem tudtam kinyitni a számat. Tudatosan azt mondtam: senki sem felelős, de úgy éreztem, én ezt nem tudom énekelni, ezek akartak belelőni a Dunába, nem tudom énekelni.

Nagyon hosszú ideig tartott, míg újra el tudtam énekelni. Lényegében mindent 1956 változtatott meg. 56 előtt minden rettenetes volt, mert nem tudtam kigyógyulni a holokausztból. Először cionista voltam, aztán kommunista, utáltam a pártot, amelynek a tagja voltam, noha hittem az eszméiben. Felszabadulni 56-ban szabadultam fel. 56 után az egész életem története minden hibájával, örültségével, zavarával, meggyőződésével együtt, amelyeket ma már nem osztok, minden külső abnormitása ellenére normális kerékvágásban folyt tovább. A titkosrendőrség ellenére, az elbocsátások ellenére, az üldöztetések ellenére, az emigráció ellenére – mindez mai szemmel nézve abnormális, de – maga az élet normális volt. Abban az értelemben normális, hogy végre egy voltam az emberek között, s ezzel eggyé váltam velük – országgal és néppel –, mert a forradalom számomra az érzések, az azonosság forradalmává is áradt, s benne örökre föloldódtak, eltűntek a komplexusaim.

*

53-ban megtudtuk, hogy a borzalmas dolgok megtörténtek, s azt is, hogy ennek a borzalomnak mi is részesei voltunk. Embereknek, akik a holokausztból kijöttek, belátni, hogy megint ennek a borzalomnak a részesei, iszonyatos felismerést je-

lentett. A zsidó gyerekek erre kétféleképpen reagáltak: vagy nem akartak elhinni az egészből semmit, és sztálinisták maradtak: azt mondták, ez nem igaz, ezt csak kitalálták, védekező állásba szorították magukat, vagy pedig egy pillanat alatt ellenzékbe fordultak. *„Ebben nem lett volna szabad nekünk részt venni, nem lett volna szabad szerepet játszani!”* felkiáltással az irodalmi ellenzék élére álltak. Az ávós gárdával nem tudni, mi történt. A zsidó ávós gárda egy része végig kitartott Rákosi mellett, a másik részét már régen kivégezték.

Mint mindenütt, itt is kettéváltak az utak. Ez olyan drámai pillanat volt, ahol az utak tényleg szétváltak. Itt volt választás. Azok a zsidó gyerekek, akik 45-ben bekerültek az ÁVÓ-ba, nem tudták, mit tesznek. Azt hitték, meg fogják bosszulni a nácizmust. A bosszút nem szeretem, mert az igazságszolgáltatást részesítem előnyben, de megértem a motívumot, bár nem helyeslem. Lehetett menni és maradni. 53-ban volt választás. 53–54-ben megtudták pontosan, hogy mi történt. Aki az ÁVÓ-t választotta, annak nincs többé mentsége: utolsó csirkefogó. Lehetett 56-ban disszidálni, 53-ban is kiengedtek a szolgálatból. Voltak, akik a börtönökből kijöve vállalták újra az inkvizitor szerepét. Sokan voltak ilyenek. 53-ban látni lehetett a rendszer természetét. Aki nem látta: vak volt és süket. 52 előtt kevesen látták belülről. Olyan is akadt, aki ezt a felismerést vállalta, hogy agyonverjék egy pincében. Nevüket nem ismerjük. Lehet, hogy valahonnan megtudjuk, valamilyen archívumból előkerülnek – noha azokat az arcívumokat is régen eltüntették. Többnyire rettenetesen félték, mert ha nem végeztetnek ki, őket végzik ki. Bekerültek az ördögi csőbe. De 53 után már nem végezték ki őket. Nem lehetett arra hivatkozni, ha nem vállalom, megölnek. Mind önkéntes határőr volt, aki visszament és ott maradt. S aki 56 után ott maradt, az kétszeresen önkéntes.

A gyilkos: gyilkos. Akárhol gyilkol is. Vannak gyilkosok, akik bosszút állnak. A kisnyilas lehet, hogy bosszút állt a gazdag földbirtokos miatt, aki őt nyúzta. Ennek nincs vége. A gyilkosság vádja alól nem ment fel, hogy volt motívuma. Egy zsidónak háromszorosa lett volna, hogy ne álljon be a gyilkosok közé: mert elszenvedte az igazságtalanságot. És ha mégis megtette, teljes mértékben felelős érte. Más dolog 45-ben megbüntetni a nácikat. Voltak gyerekek, akik hazajöttek a MUSZ-ból, és égett bennük a bosszúvágy. Nem helyeslem a bosszút. Nem szerettem akkor sem, amikor bejöttek hozzánk: *„Gyertek az Oktogonra, akasztják a nyilasokat!”* *„Nem megyek oda, én nem akarom látni. Nekem ne akasszanak senkit, eleget akasztottak már!”* Nem helyeslem a pogromot, nem helyeslem a dühöt. Az Almássy téri fiúk semmiképpen sem menthetők fel a felelősség és a morális megítélés alól. Az Almássy téri zsidó fiúk egy része az ÁVÓ-ba jelentezett 45-ben. A típus ismerős, megtalálható az amerikai zsidó gengszterek közt vagy az izraeli biztonsági szolgálatban. Minden népben megtalálhatók ezek az agresszivitásra

szakosodott emberek, ez nem zsidó specialitás. Bizonyos helyzetekben a boszszúvágy intézményes lehetőséget kap. 45-ben az volt a hiedelem, hogy a zsidó megbízhatóbb, mert nem volt náci. Ezért jóval többen helyezkedtek el a belügyi szerveknél, mint amekkora a zsidók arányszáma a magyar lakosságban. Ezt meg kell magyarázni, és semmiképp sem lehet felmentést keresni az alól, ami itt történt. Meg kell érteni azokat a magyar szemlélőket is, akik számára ez fájó seb.

A nyilas és az ávós gyilkos tettét össze lehet hasonlítani. A holokausztot és a sztálinizmust nem lehet összehasonlítani. Nem azért nem, mert ezen vagy azon az oldalon több embert öltek meg. Ha milliós mértékben gyilkolnak, tökéletesen mindegy, kit ölnek meg és ki öli meg őket. A nácizmus is a tömeggyilkosok társadalma és állama volt, a sztálinizmus is: ebből a szempontból morálisan ugyanolyan szinten állnak, egyik sem gonoszabb a másiknál. A két gonosz rendszert össze lehet egymással hasonlítani, de mind a kettő tökéletesen más és más. Máságuk ontológiai és mitológiai természetű. S ebből fakad politikai máságuk is. A szovjet rendszer úgy jött létre, hogy az ellenséget osztályként, és nem fajként definiálta. Természetesen az osztályként definiált ellenség is hordozott faji jellemvonásokat. Az osztályidegen elemben az a szó, hogy idegen: fajelméleti eredetű. A burzsoá ábrázolása: nagy pocakkal, szivarovza, rettenetes orral, megfelelt a faji jellegű ábrázolás hagyományainak. Tehát ott is szerepeltek fajelméleti vonások az ellenségképp kialakításában. Mégis, ideológiailag egy osztályt tekintettek ellenségnek. Politikai diktatúra volt: ideológiai érdekek miatt, olyan embereket küldtek koncentrációs táborba, akik állítólag valamit elkövettek a rendszer ellen. Ez hazugság volt ugyan, mert az ideológiának mindig van egy funkciója, amelyben politikainak állították be a tömeggyilkosságokat. A zsidók meggyilkolásának nem volt hivatalos politikai motivációja. Egy fajt, egy népet akartak kiirtani mint egy fajt, mint egy népet. Ezt a fajt, ezt a népet a gyerekeivel együtt akarták kiirtani: még írmagjukat is meg kívánták szüntetni. A zsidóknak mint Isten kiválasztott népének, mint egészének a kiirtása központi célként jelent meg az egész náci uralmi rendszerben és gondolkodásában. *Lakatos István* önéletrajzában leírta, hogy bejöttek az oroszok a városba, minden ok nélkül túszoikat szedtek, és agyonlőtték őket. A túsok között állt egy anya, gyermekkel a karján. A parancsnok kiadta a lövésre a parancsot. Egy pillanatra megállt. Rámutatott a gyerekekre: „Ezt ne!” A gyereket kiveszik az anya karjából, elviszik, s azután lövik le őket. Lelövik a tökéletesen ártatlan embereket. Ez maga a gonoszság. Túsok voltak. De az eszme: a gyereket azért ne. Hitlernél a gyerekekből zsidók lesznek, tehát az írmagját is ki kell irtani. A nácizmusban a zsidó-keresztény kultúra nyomai sincsenek meg – annyi nyoma sincs benne, mint az orosz sztálinista gépezetben. A hitlerizmus specifikuma ebben a metafizikai különbségben rejlik. Ez a

specifikum nem volt meg a sztálinizmusban. Ebből fakadóan sok jelenség különbözött. *Natalie Ginsburg* önéletrajzából írtak egy színdarabot. Borzalmas sztálinista táborban játszódik. A politikai elítéltek gyűlölködve verekednek egymással: az egyik eszer, a másik mensevik, a harmadik trockista, a negyedik kommunista. A zsidó tábor tökéletes más. Ott egy passzív emberanyagot gyilkolnak. Passzív embereket, amiért gyerekkoromban szégyelltem Auschwitzot. Ezért lett számomra Auschwitz szimbólum. A cionizmus hatására éreztem így, azt gondoltam: harcolni kellett volna, mint a varsói gettónak, s mi pedig mint birkák mentünk a vágóhídra. Most már akkori szégyenemet szégyellve vallom: ártatlanokat ölték meg, akiknek semmi bűnük nem volt. Minden ok nélkül ölték őket, nem azért amit csináltak, hanem pusztá létükért: amiért azok voltak, akik. Ez a keresztre feszítés szimbóluma, itt egy népet feszítettek keresztre. Ennélfogva a hitlerizmus és a holokauszt mitológiatörténet. A sztálini totalitarizmus borzalom, iszonyat, a progresszivista történetfilozófia paródiája, de nincs mitológiai jelentősége. A történelemhez tartozik, míg Auschwitz nem tartozik a történelemhez.

Az abszolút gonoszt nem kell párhuzamba állítani a másik abszolút gonosszal. Ki mit szenvedett, nem mérhető. 53-ban tudtuk ezt meg. 53-ban válnak el az utak, és nem 56-ban. 53-54-ben kiderült, hogy mi történt itt. Akkor az embernek el kellett egy dolgot döntenie: nem azt, hogy tagja marad-e a kommunista pártnak, nem azt, hogy marxista marad-e, hanem azt: befogja-e a száját, ha gyilkosságot lát, ha szörnyűségek történnek, ha diktatúra van? Valaha be fogja-e még egyszer mocskolni a száját a tűréssel, a hallgatással, részt vesz-e még egyszer valaha egy ilyen világban, egy ilyen gyilkos intézményben.

Robert Merle: Mesterségem a halál

Robert Merle (1908–2004):

Algériai származású francia regény- és drámaíró, esszéista, irodalomtörténész. A Sorbonne-n filozófiát illetve irodalomtörténetet tanult. Doktori disszertációját Oscar Wild életéről írta. Harcolt a második világháborúban, a dunckerque-i csatában német hadifogságba esett.

Második világháborús élményei sarkallták az írásra; ezeket örököltette meg első jelentős és a legnevesebb francia irodalmi díjjal (Goncourt-díj, 1949) jutalmazott művében, a *Két nap az élet* című munkájában.

1953-ben írta talán leghíresebb regényét, a *Mesterségem a halál*-t, amelyben Rudolf Höss (a regényben Robert Lang), az auschwitzi megsemmisítő tábor parancsnokának személyiségét mutatta be. Ezzel állított emléket a második világháborús koncentrációs táborok gyilkos mechanizmusának.

*

[...] Megkérdeztem:

– Nem lehetne egy autó helyett kettőt gázosításra beállítani? Így gyorsabban haladna a dolog.

– Nem – mondta Schmolde. – Tíz kétszáz személyes gázkamrám van, de soha négy használható autónál nem áll több rendelkezésemre. Ha termenként egy-egy teherautót állítok be, fél óra alatt nyolcszáz személyt gázosítok el. Ha termenként két teherautót, talán negyedóra alatt négyszáz embert. De időt tulajdonképpen ezzel sem nyerek. Mert négyszáz személyt még mindig el kell gázosítanom.

Megtoldotta:

– Mondanom sem kell, hogy új kocsikat sose fogok kapni.

Néhány másodpercig ismét hallgattunk.

– Biztosabb és egyszerűbb módszerre volna szükség – mondtam aztán. – Olyasmire, mint a tizenhétben használt fojtógázok.

– Nem tudom, hogy gyártanak-e még ilyet – felelte Schmolde. – A mostani háborúban ilyen gázt nem használtak.

Egy hajtásra kiürítette poharát, az asztalhoz ment, és újra megtöltötte.

– Valójában a legnagyobb probléma nem a gázosítás, hanem az elföldelés. Nem tudok gyorsabb ütemben gázosítani, mint amilyen gyorsan földelek. És az elföldelés időbe kerül.

Ivott egy keveset, és folytatta:

– Még sohasem értem el huszonnégy óra alatt ötszáz főt.

Megcsóválta a fejét.

– Természetesen a Reichsführer ezt az eredményt közepesnek tartja. Másrészt azonban, és ez tény, sohasem sikerült még új teherautókat kapnom.

Üres tekintetét körülsétáltatta a szobában, és szenvtelen hangján hozzáfűzte:

– Láadások is voltak. Kérem, értse meg: tudják, hogy mi vár rájuk. Néha egyszerűen nem hajlandók a barakkba bemenni. Néha az embereinkre vetik magukat. Persze, az ilyesmivel meg tudunk birkózni. De ezzel is időt veszünk.

Egy darabig csend volt, majd azt mondtam:

– Véleményem szerint azért láznak fel, mert nem jó a lélektani előkészítés. Maga azt mondja nekik: „Most fertőtleníteni fogják a ruháikat, s addig ebben a teremben várnak.” De ők nagyon jól tudják, hogy a valóságban sehol sem történnek így a dolgok. Általában amíg a fertőtlenítést elvégzik, zuhanyozni szokás. Képzelve magát a helyükbe. Nagyon is tisztában vannak vele, hogy a fertőtlenített ruhákat addig nem vehetik fel, amíg tele vannak tetűvel. Ennek így semmi értelme. Még egy tíz éves gyerek is rájönne, hogy valami itt nincs rendjén.

– Természetesen, Herr Sturmbannführer – mondta Schmolde –, ez figyelemre méltó észrevétel... de a legnagyobb problémát...

Egy hajtásra kiürítette poharát, az asztalra tette, és hozzáfűzte:

– ... a legnagyobb problémát a hullák okozzák.

Sokatmondó pillantást vetett rám, és megtoldotta:

– Majd meglátja.

– Nem értem, mire céloz a megjegyzésével – feleltem szárazon. – Csupán tájékozódás céljából vagyok itt.

Schmolde elfordított a fejét.

– Természetesen, Herr Sturmbannführer – mondta semleges hangon. – Így értettem én is. Bizonyára rosszul fejeztem ki magam.

Ezután hosszú csend következett, majd Setzler hirtelen megkérdezte:

– Nem lehetne legalább az asszonyokat megkímélni?

Schmolde a fejét ingatta.

– Nyilvánvaló, hogy őket kell elsősorban megsemmisíteni. Hogyan lehetne egy fajt kiirtani, ha a nőstényeket életben hagynók?

– Richtig, richtig*– mondta Setzler.

Majd bizonytalan, halk hangon hozzáfűzte:

– Mindamellett elég borzasztó...

Ránéztem. Nagy, hajlott teste kétrét görnyedt. Cigaretája jobb kezében parázslott. Nem emelte a szájához.

Schmolde merev léptekkel az asztalhoz ment, és töltött magának egy pohárral. [...]

Az ezt követő hetet borzasztó szorongásban töltöttem: Treblinka teljesítménye alig érte el huszonnég óra alatt az ötszáz főt. Auschwitznak pedig az előirányzat szerint háromezret kellett teljesítenie; alig négy héten belül átfogó tervet kellett a kérdésről a Reichsführernek benyújtanom, és nekem semmilyen elképzelésem nem volt.

Már megkíséreltem a problémát minden oldalról megközelíteni, de a megoldás még csak nem is sejtett előttem.

Úgy féltem a biztos kudarctól, hogy naponta számtalanszor elszorult a torkom, s rettegvé egyre azt ismétелgettem: kudarcot vallok már az elején. Azzal tisztában voltam, hogy a treblinkainál hatszorta magasabb teljesítményt kell elérnem, de a célhoz vezető utat képtelen voltam felfedezni. Mert könnyű lett volna hatszorta annyi barakkot építtetni, mint Trelinkában, de ez mit sem használt volna: ehhez hatszorta annyi teherautóra lett volna szükség, s e tekintetben nem ringattam magam ábrándokba. Ha Schmolde hiába kért, nem kapott pótellátmányt, nyilvánvaló, hogy én is visszautasításra találok.

Bezárkoztam irodámba, hosszú délutánokon át azon igyekeztem, hogy összpontosítsam figyelmemet, de erőlködésem hiábavalónak bizonyult, ellenállhatatlan vágy fogott el, hogy felkeljek és távozzam ebből a fojtogató szobából; kényszerítettem magam, hogy ismét leüljek. Agyam teljesen üres volt. Mélységes szégyen és tehetetlenségérzés töltött el arra a gondolatra, hogy alatta maradok a feladatnak, amelyet a Reichsführer rám bízott. Végül egy délelőtt ráeszméltem, hogy soha semmire sem juthatok, ha továbbra is légüres térben mozgok, és nem jegecesítem ki gondolataimat valamilyen szilárd pont köré. Ekkor elhatároztam, hogy a táborban, mintegy kísérleti állomásként, létrehozom a terblinkai berendezés mását; itt majd lehetőségem nyílik, hogy új módszereket fedezzek fel. Attól kezdve, hogy a „kísérleti állomás” gondolatát megfogalmaztam, mintha fátyol

* Igaz, igaz.

szakadt volna szét előttem, nem féltem többé a kudarctól. Szívemet sebes nyílként tetterő, a magam hasznosságának tudata járta át. [...]

Az igazat megvallva még semmit sem határoztam. De már nekiláttam, hogy a feladatot végrehajtsam, felépítettem egy kísérleti állomást, a naponta a gyakorlatban ellenőrizhettem, beválnak-e elképzeléseim.

Már a kezdetben jelentős újítást vezettem be a treblinkai rendszerhez képest. A két épületen feliratot helyeztem el; „Fertőtlenítő”, s belül szemfényvesztésül vízcsapprózsákat és csőrendszert szereltettem fel; így azt hihették, hogy fürödni vizzik őket. Ugyanez a meggondolás vezetett, amikor utasítottam a szolgálattelvő Unterstrumführernek: közölje a foglyokkal, hogy a zuhanyozás után forró feketékávét kapnak. Ezenkívül menjen be ő is a „fertőtlenítő”-be, járjon egyik csoporttól a másikig, tréfálkozzék (s közben kérje elnézésüket, hogy nem oszthat ki szappant közöttük) mindaddig, amíg valamennyien be nem jönnek a terembe.

Mihelyt a berendezés elkészült, azonnal kipróbáltam, és a gyakorlat azt bizonyította, hogy elgondolásaim helyesek. A foglyok nem tanúsítottak ellenállást, gyanútlanul léptek a terembe. A lázongások okozta idő kiesést és kellemetlenségeket kiküszöböltem.

Az elgázosítás kérdése azonban még mindig megoldatlan maradt. A teherautók alkalmazását kezdettől fogva kényszermegoldásnak találtam, és a következő héten lázas sietséggel gyorsabb és biztosabb eljárás után kutattam. Visszatérve arra a javaslatra, amelyet Schmoldénak tettem, Wulfslang közvetítésével megkérdeztem a Reichsführert, nem bocsátana-e rendelkezésemre bizonyos mennyiségű fojtógázt. Azt a választ kaptam, hogy bár a Wehrmacht tárol raktáraiban gázkészleteket (hogy megtorló intézkedéseket foganasíthasson, ha az ellenség elsőnek gázt használna), de az SS nem kérhet ilyen ellátmányt, mert felkeltené a Wehrmacht többé-kevésbé rosszindulatú kíváncsiságát az SS tevékenységét illetően.

Már-már feladtam a reményt, hogy a fogas kérdésre megoldást találjak, amikor a gondviselészerű véletlen segítségemre sietett. Egy héttel a határidő lejárta előtt hivatalos értesítést kaptam, hogy a Gruppenführer Goertz táborfelügyelő meglátogat. Alapos takarítást rendeltem el a KL valamennyi helyiségében, és a látogatás előestéjén mindent tüzetesen felülvizsgáltam. Ez alkalommal egy kis helyiségre bukkantam, ahol egy halom kis, henger alakú dobozt zsúfoltak össze. A dobozokon felirat: „Giftgas” és alatta Cyclon B. Annak az anyagnak maradványa volt, amelyet egy évvel azelőtt a Weerle & Frischler cég hozott Hamburgból, hogy a lengyel tűzérési laktanyákat féregtelenítse. A légmentesen elzárt dobozok egy-egy kilót nyomtak. Emlékeztem még rá, hogy zöld kristályokat tartalmaztak, s oxigénnel való érintkezés esetén azonnal gázt fejlesztettek. Az is eszembe jutott,

hogy Weerle & Frischler két műszaki segéderőt küldött, s azok gázálarcban, alapos óvintézkedések után nyitották ki a dobozokat. Mindebből azt a következtetést vontam le, hogy a gáz emberre, állatra egyaránt halálos lehet.

Nyomban elhatároztam, hogy a gáz tulajdonságait kipróbálom. A két birkenaui ideiglenes berendezés falába megfelelő átmérőjű, külső szeleppel ellátott lyukakat fúrattam. Kétszáz munkaképtelent tereltem a terembe, és a nyíláson beszórattam egy doboz Cyclon B-t. Egy pillanattal később állati üvöltés csapott a magasba, s az ajtókat és a falakat vad dörömbölés remegtette meg. Majd az ordítás elcsitult, az ökölcsapások vesztettek erejükből, s öt perc múlva teljes csend honolt. Felvettem az SS-ekkel a gázálarcokat, és parancsot adtam, nyissanak ki minden szellőzőnyílást. Még néhány percet vártam, azután elsőként mentem be a helyiségbe. A halál dúsan aratott.

A kísérelt eredménye minden reményemet felülmúlta: egy doboz egykilós Cyclon B elegendő volt, hogy tíz perc alatt kétszáz munkaképtelennel végezzen. Figyelemre méltó időnyereségnek számított ez, hiszen a treblinkai módszerrel ugyanehhez az eredményhez fél óra vagy még több kellett. Ezenfelül így nem korlátozta tevékenységüket a tehergépkocsik száma, motorhiba, vagy benzinhiány. S legvégül: az eljárás olcsó volt, mivel egy kiló Giftgas – ahogy rögtön ellenőriztem – mindössze három és fél márkába került.

Igen, megtaláltam a megoldást. Megértettem, hogy felfedezésem beláthatatlan következményeket von maga után. Bebizonyosodott, hogy a Treblinkából átvett kis, kétszáz személyes termék rendszerével fel kell hagyni. A közepes nagyságú gázkamrák jobb híján csak azért működhetek idáig, mert egy teherautómotor csupán csekély mennyiségű gázt volt képes fejleszteni; hisz egy kétezres munkaképtelen transzportot kétszázas csoportokba osztani és különböző termekbe irányítani sok nehézséget okozott. Ez az eljárás hosszú ideig tartott, bonyolult felügyeleti rendszert kívánt, és egyidejűleg lázongások esetén súlyos gondokat is okozhatott.

Ezzel szemben a Cyclon B, minden jel szerint, az összes nehézségeket kiküszöbölte. Nem kellett többé a tehergépkocsik alacsony gáztermelékenységével számolni, hiszen egyetlen teremben a Cyclon B kellő felhasználásával egy egész transzportot el lehet gázósítani.

Mialatt egy ilyen hatalmas méretű terem felépítését elterveltem, ráeszméltem, hogy először fogant meg agyamban olyan gondolat, amely méltó a rám bízott történelmi szerephez.

Nemcsak gyorsan, de kezdettől fogva nagyvonalúan is kellett cselekedni. Hosszú töprengés után arra a belátásra jutottam, hogy a teremnek a föld alatt, betonból kell megépülnie: egyrészt hogy ellenálljon a sok száz áldozat rohamá-

nak, másrészt hogy kiáltásaikat elfojtsa. Ebből újabb következmények származtak. Ha a teremnek nem lesz ablaka, tehát gázosítás után nem lehet szellőztetni, szellőzőberendezést kell felszereltetni. Rövid latolgatás után azt is elhatároztam, hogy a terem elé vetkőzőhelyiséget építetek padokkal, fogasokkal vagy ruhaakasztókkal, s így kiegészítem az áldozatok megnyugtatóására szánt díszletet. [...]

Arra is rájöttem, hogy a gázkamrákat össze kell kötni a vasútállomással, s egy sín pár segítségével a transzportokat „háztól házig” kell szállítani; így egyrészt kiküszöböljük az idővesztést, másrészt nem az auschwitzi lakosság szeme előtt bonyolítjuk le a szállításokat.

Ekképpen fokról-fokra, mámorító pontossággal tetet öltött bennem egy olyan óriási, föld alatt épülő ipartelep gondolata, amelyet egyenesen a vasútvonal szolgálna ki, s ahol személyzeti kantinok, konyhák, hálótermek, Beutekammerok,* valamint a nemzetiszocialista tudósok számára berendezett bonctermekek és kísérleti helyiségek foglalnának helyet.

Negyvennyolc órával a Himmler megszabta határidő előtt telefonon közöltem Oberstrumbannführer Wulfslanggal, hogy a Reichsführernek szánt terv a megadott napra elkészül, s elejétől végéig magam gépelem le. A gépelés sok időmbe került. Este nyolc órakor telefonáltam Elsie-nek, ne várjon rám, azután a kintinba szoltam át, hozzanak fel hideg ételmet, sietve bekaptam, és tovább dolgoztam. Tizenegy órakor gondosan átolvastam a legépelt oldalakat, aláírtam, beraktam egy borítékba, és öt viaszpecséttel lezártam. A borítékot zubbonyom belső zsebébe tettem, majd a kocsit kérettem. [...]

Miután tanúvallomást tettem a nürnbergi perben, az amerikaiak kiadtak a lengyeleknek. Mivel Auschwitz most Lengyelországhoz tartozott, a lengyelek ragaszkodtak hozzá, hogy ők ítéljezenek felettem.

A tárgyalás 1947. március 11-én kezdődött, majd egy évvel letartóztatásom után. A bíróság Varsóban egy nagy, fehér falú, rideg teremben ült össze. Mikrofont állítottak elé, fülhallgatókat kaptam, s így azonnal németül hallottam, amit lengyelül beszéltek.

Miután felolvasták a vádiratot, szót kértem, felálltam, és vigyázzba vágtam magam.

– Mindazért, ami Auschwitzban történt – mondtam – egyedül én vagyok a felelős. A beosztottjaim semmiről nem tehetnek. – Megtoldottam: – Csupán a vádnéhány, személyemet illető ténykérdését szeretném helyesbíteni.

* A zsákmányolt tárgyak elhelyezésére szolgáló helyiség.

– Majd akkor beszélhet, ha a tanúkat kihallgattuk – szólt rám szárazon az elnök.

S következett a tanúk végeláthatatlan sora. Csodálkozva tapasztaltam, hogy mennyi embert idéztek meg, fáradságot és költséget nem kímélve, Európa minden zugából idecsődítették őket. Jelenlétüket teljesen feleslegesnek találtam, hiszen úgysem tagadtam a tényeket. Véleményem szerint ez nem volt egyéb oktalan idő- és pénzpocsékolásnál. Ahogy ezt végiggondoltam, megerősödtem abban a hitemben, hogy a szlávokból sohasem válhat Herrenvolk (felsőbb rendű nép – a szerk.).

A tanúk közül néhány olyan sületlenségeket adott elő, hogy nemegyszer kijöttem a sodromból. Így például valamelyik azt állította, hogy látta, amikor megütöttem egy kápót. Próbáltam megmagyarázni a bíróságnak, hogy ha olyan szörnyeteg volnék is, mint ahogy némelyik tanú állítja, akkor sem tehettem volna ilyesmit: tisztí méltóságomon alulinak tartottam volna.

Egy másik tanú kijelentette, hogy látta, amikor számos, golyó általi halálra ítélt fogolynak megadtam a kegyelemlövést. Ismét megmagyaráztam, hogy ez a vád teljességgel légből kapott. A kegyelemlövés az SS-kivégzőosztag parancsnokának hatáskörébe tartozott, nem pedig a tábor vezetőjébe. A táborparancsnoknak joga volt hozzá, hogy a kivégzéseken részt vegyen, de ahhoz nem, hogy maga is lőjjön a halálraítéltekre. A szolgálati szabályzat ezt szigorúan megtiltotta.

Mindjobban kitűnt, hogy a bíróság semmibe veszi szavaimat, s mindazt, amit mondok, ellenem igyekszik felhasználni. Egy ízben az ügyész felkiáltott:

– Maga három és félmillió embert gyilkolt meg!

Szót kértem, és helyesbítettem:

– Engedelmet, csak két és félmilliót.

Ekkor a terem felmorajlott, és az ügyész rám rivallt, szégyellhetném magam, hogy ilyen cinikus vagyok. Pedig semmi egyebet nem tettem, csak helyesbítettem egy pontatlan adatot.

Így végződött csaknem minden párbeszédem az ügyésszel. Amikor szóba került, hogy tehergépkocsikat küldtem Dessauga Giftgas-dobozokért, megkérdezte:

– Miért volt magának olyan sürgős, hogy Dessauga küldje a tehergépkocsikat?

– Mihelyt észrevettem, hogy a gázkészlet fogyni kezd, természetesen mindent elkövettem, hogy a hiányt pótoljam.

– Egyszer – mondta az ügyész – maga a gázt is éppúgy raktári készletként kezelte, mint a kenyeret és a tejet.

– Ezzel a feladattal bíztak meg – feleltem nyugodtan.

– Tehát – kiáltott fel diadalmasan az ügyész – azzal a feladattal bízták meg, hogy minél több gázt vételezzon, és minél több embert irtson ki!

– Ilyen parancsot kaptam.

Erre az ügyész a bíróság felé fordult, és kijelentette, hogy nem csak a zsidók megsemmisítését vállaltam, de azt is szorgalmaztam, hogy minél többet gyilkoljanak meg.

Ismét szórt kértem, s felhívtam a figyelmét: ismét pontatlanul fogalmazott. Soha nem tanácsoltam Himmlernek, hogy növelje a zsidó transzportok számát, ellenkezőleg, többször azzal a kéréssel fordultam hozzá, hogy lassítsa a transzportok ütemét.

– De azt mégsem tagadhatja – mondta az ügyész –, hogy szokatlan buzgalmat és kezdeményezést fejtett ki gyilkos feladatkörében.

– A parancsok végrehajtásában mindig buzgalmat és kezdeményezőkétséget tanúsítottam, de e parancsok megfogalmazásában nem volt részem.

– Próbált valahogy szabadulni szörnyű feladatától?

– Mielőtt a Reichsführer rám bízta, hogy a zsidókkal végezzek, a frontra kértem magam.

– És később?

– Később ez a kérdés fel sem merülhetett: azt hitték volna, hogy ki akarok bújni a feladatom alól.

– Tehát kedve telt megbízatásában?

– Egyáltalán nem – feleltem határozottan. – Egyáltalán nem telt kedvem benne.

Az ügyész rövid szünetet tartott, farkasszemet nézett velem, széttárta karját, és megkérdezte:

– Akkor talán megmondaná, mi a véleménye róla? Hogyan ítélte meg az effajta feladatokat?

Egy pillanatig hallgattam, gondolkodtam. Éreztem, hogy mindenki engem néz.

– Kellemetlen munka volt – mondtam.

Az ügyész karja lehanyatlott, a terem ismét felmorajlott.

– Azt olvasom vallomásában – mondta valamivel később az ügyész – „A zsidó nők gyakran ruhájuk alá rejtették gyermekeiket, ahelyett, hogy magukkal vitték volna őket gázkamrába. A Sonderkommando azt a parancsot kapta, hogy SS-ek jelenlétében kutassa át a ruhákat. A megtalált zsidó gyerekeket gázkamrába vetették.”

Felszegte a fejét.

– Pontosan idéztem a szavait?

– Igen.

– Hozzátettem: – Valamit azonban helyesbíteni szeretnék.

Intett, mire folytattam:

– Nem azt vallottam, hogy a gyerekeket gázkamrába „vetették”, hanem azt, hogy gázkamrába „küldték”.

– Ne lovagoljon a szavakon! – mondta türelmetlenül az ügyész. Majd így folytatta: – Nem keltettek magában szálnalmat ezek a szegény asszonyok, akik vállalták a halált, és végső kétségbeesésükben a hóhérok emberi érzéseire bízták gyermekeiket?

– Nem voltam abban a helyzetben, hogy szálnalmat érezhessek. Kötöttek a parancsok. A gyerekeket munkaképtelennek tekintették, tehát el kellett gázósítanom őket.

– Egyszóval soha még csak eszébe sem jutott, hogy megkímélje az életüket.

– Soha eszembe sem jutott, hogy megtagadjam a parancsot. – Megtoldottam:

Különben is mit csináltam volna a gyerekekkel a KL-ben? Egy KL nem alkalmas hely gyermeknevelésre.

– Maga ugye családos? – kérdezte.

– Igen.

– És szereti a gyermekeit?

– Természetesen.

Hallgatott, elgondolkodva végigtekintett a termen, majd felém fordult.

– Hogyan egyezteteti össze a saját gyermekei iránt táplált szeretetét a zsidó gyermekekkel szemben tanúsított magatartásával?

– A kettőnek semmi köze egymáshoz – mondtam rövid gondolkodás után.

– A táborban katona voltam. Odahaza természetesen másképp viselkedtem.

– Azt akarja ezzel mondani, hogy két lélek lakozik magában?

– Igen – feleltem pillanatnyi habozás után. – Azt hiszem, így lehet.

Kár volt azonban ezt válaszolnom, mert az ügyész vádbeszédében fejemre olvasta „kettősségemet”. Valamivel később arra célzott, hogy néhány tanú kihozott a sodromból.

– Ez a kettősség – kiáltotta – még a vádlott arcát is átalakítja! Egyszer úgy viselkedik, mint egy józan, pedáns kistisztviselő, máskor, mint egy vérszomjas vadállat.

Még azt is kijelentette, hogy nem csak olyan parancsoknak engedelmeskedtem, amelyek „korunk legelvetemültebb tömeggyilkosává” süllyesztettek, de ezen túl még hátborzongató képmutatással, cinizmussal és állatiassággal hajtottam végre a rám bízott feladatot.

Az elnök április 2-án hirdette ki az ítéletet. Vigyázállásban hallgattam végig. Az volt, amire számítottam.

Az ítélet egyébként azt is kimondta, hogy nem Varsóban, hanem Auschwitzban, a saját táboromban akasszanak fel, mégpedig arra bitófára, amelyet a foglyok számára magam ácsoltattam.

Egy pillanattal később az egyik őr megérintette a vállam. Levettem a fülhallgatót, a székre tettem, védőmhöz fordultam, és azt mondtam:

– Köszönöm, ügyvéd úr.

Biccentett, de nem fogott velem kezet.

A fegyőrök kíséretében hagytam el a bíróságot. Egy kis ajtón vezettek ki. Hosszú folyosókon mentünk végig, eddig még sohasem jártam erre. Széles ablakokon áradt be a fény, a szemközti fal napsugárban fürdött. Hideg volt.

Nem sokkal ezután rám zárult a cella ajtaja. Leültem az ágyra, és gondolkodni próbáltam. Néhány hosszú perc telt el, és semmit sem éreztem. Mintha a saját halálom nem is rám tartozott volna.

Felkeltem, s fel-alá kezdtem járkálni. Kisvártatva azon kaptam magam, hogy a lépteimet számolom.

Adolf Eichmann: Feljegyzések a börtönből (1961)

Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer (alezredes) a Gestapo zsidóügyi referatúrája vezetőjeként kapott megbízást a „végső megoldás”, azaz a zsidóság megsemmisítésére. 1960-ban az izraeli titkosszolgálat Argentínában elfogta. 1961-ben Jeruzsálemben bíróság elé állították s halálra ítélték. Az ítéletet 1962-ben hajtották végre s hamvait a tengerbe szórták. Naplóját a tárgyalás befejezése és az ítélethirdetés közötti hónapokban írta. Az első részben visszatekint életére, családjára, neveltetésére, s útjára az SS-be. A második részben országonként írja le – legnagyobb terjedelemben magyarországi – tevékenységét, a harmadik fejezetben pedig elmélkedik a történekről.

Elismerte a holocaustt meg történtét, viszont váltig tagadta saját személyes szerepét és felelősségét. Szerinte csak egy jelentéktelen csavar volt az általa bálványként emlegetett Hitler, Himmler, Heydrich, Göring és Müller kolosszális gyilkoló gépezetében...

*

[...] Szánalmasak a hazugságok, amelyeket Höss 1945 után rólam vallott. De könnyen felismerhető, hogy ezek valóban hazugságok voltak. Elég hozzá meg nézni a többi vallomását, hogy más helyen mit mondott, ha veszi magának az ember a fáradságot, és úgy tanulmányozza ezeket a vallomásokat, hogy közben összehasonlítja őket az irodalomban és dokumentumokban foglaltakkal. Höss például azt állította, hogy én már 1941 júniusában, röviddel Himmler auschwitzi látogatása után jártam nála, és tőlem tudott meg minden részletet a gyilkolás módzatairól. Azt mondta, hogy beszéltem neki a kipufogógázzal végezhető elgázosítás módszeréről. Azonban azt, hogy a módszer egyáltalán létezik, illetve, hogy ilyesmi néhány SS- és rendőrtábornok fejében megfordult, én is csak 1941 késő őszén tudtam meg, amikor Globocniknál, a rendőrség akkori vezérőrnagyánál voltam, aki Krüger, a rendőrség és a Waffen-SS tábornoka alá volt közvetlenül be-

osztva. Továbbá, ha Höss azt mondja, hogy részletesen beszéltem neki a deportálási tervekről, akkor ilyesmiről legkorábban 1942. március 20-a körül lehetett szó, mert akkoriban engedélyezte a külügyminisztériumban Weizsäcker államtitkár az első deportálásokat Franciaországból. Persze Abetz, a párizsi német nagykövetség azért már puhatolózott Hitlernél és Himmlernél, de erről én is csak 1941 késő őszen hallottam először. Az első nyugatról, azaz Franciaországból, Belgiumból és Hollandiából induló deportálásról szóló parancs, melyet Himmler a IV. sz. hivatal főnöke útján adott ki, és amelyben nagyobb létszámú kontingensről volt szó, csak röviddel 1942 júniusa előtt került az ügyosztályomra.

Höss azonban már 1941. szeptember 23-án elvégezte az első próbagázosításokat, mint ahogy az saját vallomásaiból is kiderül. Amikor először mentem Auschwitzba, már folyt az elgázosítás. Höss vasrácsokon égette el a hullákat. És éppen arról kellett Müllernek tudósítanom, amit Höss művelt, ez volt az oka annak, hogy azt a parancsot kaptam tőle, hogy utazzam Auschwitzba. Saját vallomása szerint azonban Höss csak 1942-ben kezdte a hullák vasrácsra történő elégetését.

Megemlíti továbbá, hogy a keleti területeken végzett sortüzes kivégzésekről is beszéltem neki. Ilyesmit azonban először 1941/42 telén éltem át.

Emlékszem még arra, hogy Auschwitzban virágzó virágokat láttam a kertben. A tavasz derekán kellett tehát történnie a dolognak.

Höss – enyhén szólva – egy egész naptári évet tévedett az első látogatásom időpontját tekintve.

Müller semmiféle olyan parancsot nem adott nekem, amelyeket esetleg tovább kellett volna adnom Hössnek. Semmilyen más személy sem adott nekem ilyesféle utasításokat. Én személy szerint sohasem tettem neki semmilyen javaslatot a gázosítások végrehajtásának technikai részleteire vonatkozóan – ellenkezőleg, örültem neki, ha sem hallanom, sem látnom nem kellett ilyen dolgokat.

Azon túl semmi más közöm nem volt ezekhez az ügyekhez, mint hogy a főnökömtől kapott parancsot végrehajtsam, mert ő az összes ilyen intézkedésről pontos értesüléseket akart.

Höss nem is a Birodalmi Biztonsági Főhivatal parancsnoksága alá tartozott, hanem – mint ahogy ezt a dokumentumok is hajszálpontosan bizonyítják – az SS Igazgatási és Gazdasági Főhivatalához. Ezért aztán onnan kapta a parancsokat is. Közvetlen felettesei Pohl SS-Obergruppenführer, a Waffen-SS tábornoka, valamint Glücks SS-Gruppenführer, a Waffen-SS altábornagya voltak.

[...] Egyébiránt szemtanúk olyan tanúvallomásai, amelyeket Payne-Best, egy angol százados Rascher ellen tettek, és dr. Sigmund Rascher saját kijelentései is azt bizonyítják, hogy a gázkamrákat ő találta ki és hozta létre Auschwitzban.

Ezért aztán amennyiben a legcsekélyebb mértékben is részt vettem volna annak idején a dologban, több mint bizonyos lenne, hogy ezzel kapcsolatosan sokkal több személy említett volna engem az 1945 utáni perek során. [...]

Fontosnak tűnik számomra, hogy az egykori nemzetiszocialista terminológia egy bizonyos részterületét is érintsem. Himmler folyamatos álcázó parancsai által különböző szavak és kifejezések az idő során olyannyira többértelművé váltak, hogy például azt, hogy a szállítóvonatok utasaival valójában mi is történt, csak az a parancsnokság tudta teljesen bizonyossággal, amely a szállítóvonatokat a célállomáson fogadta.

Az olyan parancsokat, amelyek megadták, hogy minek kell valójában történnie, a parancsadók közvetlenül a végrehajtás helyszínére küldték el.

Természetesen ismert volt a parancsadók alapvető hozzáállása a kérdésekhez, már amennyiben az ember az összmunkában is részt vett. Az „ember”-ről beszéltem. Ez alatt a következőket kell érteni: minden berlini központi hatóság, valamint a középhivatalok minden szerve, amennyiben azok a deportálásban és más biztonsági rendészeti munkában közvetve vagy közvetlenül, illetékesként vagy csak a periférián is, de részt vettek.

De ezek a hatóságok nem tudtak semmit arról, hogy a szállítmányokkal pontosan mi is történt, vagy fog történni az egyes helyszíneken, továbbá, hogy a szállítmányok utasait kivégzik-e, vagy egy koncentrációs táborban maradnak, vagy éppen munkaszolgálatra egy hadiipari gyárba kerülnek.

Én sem tudtam ezekről soha egy percig sem. Semmilyen mértékben nem függtek tőlem ezek a dolgok, és nem is tudtam őket befolyásolni. Éppen annyira nem, mint amennyire én vagy más hatóságok nem szólhattunk bele a deportálással kapcsolatos parancsok osztogatásába. Ezt a jogot a parancsadók kizárólag maguknak tartották fenn. Többek között ilyen szavakat használtak az álcázás során:

„Különleges kezelés”, „Kivándorlás keletre”, „Munkaszolgálat eltöltése keleten”, „Evakuálás keletre”, „A zsidókérdés végső megoldása” és így tovább.

A végállomáson kívül senki sem tudta, hogy e szavakat szó szerint kellett-e értelmezni, vagy Himmler, az SS Igazgatási és Gazdasági Főhivatala (a Koncentrációs Táborok Felügyelősége) vagy éppen a Biztonsági Rendőrség parancsnoka – ez utóbbi egyébként meglehetősen ritka esetekben – a szavak eredeti jelentésétől eltérően a kivégzés szót adta-e parancsba. Himmler a Biztonsági Rendőrség parancsnokának azt parancsolta, hogy egy bizonyos kontingenst egy bizonyos területről egy bizonyos időn belül egy bizonyos célterületre kellett deportálni. Az SS Igazgatási és Gazdasági Főhivatala pedig arra kapott parancsot tőle, hogy mit kell a deportált emberekkel csinálni.

Ez egyértelműen kiderül a dokumentumokból. Már a különleges kezelés elnevezésnek is – habár teljes általánosságban kivégzésként értelmezhetjük – valójában több definíciója lehetséges. Mint például a Hitler, illetve Himmler által parancsba adott, lengyeleket érintő deportálás kapcsán is, ahol is a különleges kezelés alatt a következőket értették.

A Faji és Áttelepítési Főhivatal szabta meg, hogy kiket melyik, a Hivatal által meghatározott, I-től IV-ig terjedő értékcsoporthoz kell besorolni. Himmler vagy a helyileg illetékes képviselője, a magasabb SS- és rendőrzvezető döntötte el, hogy mi történjen az egyes értékcsoporthoz, mégpedig

1. munkaszolgálat a Birodalomban,
2. deportálás a keleti területekről a főkormányzóságba,
3. beosztás nyugdíjasfalukba a főkormányzóságban,
4. átszállítás az auschwitzi koncentrációs táborba,
5. németesítésre való alkalmasság

Ezek a dolgok mind a különleges kezelés címszó alá tartoztak. [...]

Minden második hónapban új utasítások jöttek ezzel kapcsolatban. Auschwitzba, a főkormányzóságba, Rigába vagy Warthegauba mentek a szállítmányok. Ezen a helyeken a különleges kezelés, a végső megoldás, az evakuálás stb. nem volt egyenértékű a kivégzéssel, hiszen a gyilkoláson kívül munkaszolgálat is folyt.

Himmler személyesen foglalkozott az álcázással. Himmler azokkal a szavakkal hagyta jóvá a Biztonsági Rendőrség parancsnokának azt a jelentést, amelyben dr. Korherr statisztikai felügyelő a zsidóügyek 1943 eleji számszerű állásáról, deportálásokról, halálzási adatokról és kivándorlási mutatókról tudósított, hogy ő ezt a jelentést későbbi álcázási célokra még jónak tartja; egyébként meg azt akarta, hogy annyi személyt evakuáljanak keletre, amennyit csak emberileg lehetséges. Ezután már csak olyan jelentéseket követelt, amelyekben két számnak kellett szerepelnie: a jelentés havában deportált és az egyes országokban még fellelhető zsidók létszámának.

Önzésem és egoizmusom, azok tulajdonképpen vonatkozásait és tudatosságát tekintve valójában túlnyomórészt hazámnak és népemnek szóltak. Helyesebben szólva inkább nemzeti egoizmus volt ez. A gyújtópontot úgy hívták: Versailles, és ezen nem lehet változtatni. A már egyszer forgásnak indult motort a körülményeim csak tovább hajtották. A nemzetiszocializmushoz, az államhoz és a néphez való magatartásbeli beállítottságomat az a helyzet formálta, amely körülött engem. A köztem és a birodalom között fennálló viszony további alakulása azon a területen zajlott, amelyen egyre inkább a nemzeti önfenntartási eszme dominált, majd végül abban a prédikált tézisben csúcsosodott ki, mely szerint: *A jog az, ami a népnek használ.*

Az önzés alapvető ösztönként hajtja az embert, amelynek kezdetektől fogva alá van rendelve. Régóta így van ez már, amikor még magányosan vagy már hordákban kellett személyes harcot és háborút vívnia számos dolog ellen, hogy egyáltalán életben maradhasson.

Később, sokkal később aztán – részben kényszerűségből, részben anélkül – egyesültek az emberek, közösséget, államot alapítottak. Engedelmeskedtek a törzs vagy az állam vezetőjének. Ebben a közösségben nyilvánvalóan nagyobb mértékben volt biztosítva egzisztenciájuk, mint amelyet korábban bármikor teremthettek maguknak. Amit közösségük első embere helyesnek gondolt, az biztosan jó volt, minden más pedig rossz. E hozzáállást tekintve, az ember közösségi életének számos formáját illetően a mai napig sem változott semmi.

Az ember hitt azon próféciáknak, amelyek saját népe hanyatlását jövendölték, ha nem teljesíti kötelességét, és én is hittem ezeknek. Egyébiránt pedig ez annyira nem is helytelen jövendölés.

Természetesen én is szerettem volna, ha eltöröltetik Versailles igazságtalansága, szerettem volna, ha megszűnik e diktátum számos katasztrofális következménye. Én is azok közé tartoztam, akik reménykedtek és vágyakoztak egy nagy, szabad és erős birodalom után. Én is feladtam ezért az élet minden olyan kényelmét és komfortját, amely után vágyakoztam. Úgy gondoltam, hogy egy erős birodalom és egy egységes nép elég garancia lenne arra, hogy ezzel a néppel és birodalommal szemben ne Versailles-tiszteletet, hanem egy másfajta tiszteletet tanúsítsanak.

Azonban mindannak a figyelmen kívül hagyása miatt, ami nem nemzetiszocialista, annak következtében, hogy a nemzetiszocialista birodalmi kormány türelmetlensége folytán minden egyéb más szándékot és akaratot eltaposott – ez olyan tény, amely éppen annyira sajnálatos, mint fájdalmas –, olyan bonyodalmak és katasztrófák keletkeztek, amelyek szomorúsága, annak nagyságát tekintve minden bizonnyal egyedülálló a történelemben. [...]

Merénylet Hitler ellen – a Villám-hadművelet (1943)

Összesen több mint negyven megghiúsult Hitler-ellenes merényletről tudunk, amelyek többnyire műszaki hiányosságok, a szigorú biztonsági előírások, a tettesek feltűnő viselkedése vagy éppen Hitler kiszámíthatatlansága miatt vallottak kudarcot. A sztálingrádi vereség felgyorsította Hitler megbuktatásának tervezését, s tábornokai már 1943-ban több kísérletet tettek Hitler likvidálására.

*

Az első merényletek

A „hatalom megragadása” utáni első évek merényletkísérletei viszonylag kevésbé ismertek. Így például *Kurt Lutter* königsbergi kommunista állítólag 1933 márciusában tervezett robbantásos merényletet *Hitler* ellen, de a bíróság bizonyítékok híján felmentette.

1936 decemberében a 21 éves zsidó *Helmut Hirsch* építészhallgató Prágából utazott Nürnbergbe, hogy a pártünnepélyen felrobbantsa *Julius Streichert* vagy *Adolf Hitlert*. De még a robbanóanyag átvétele előtt őrizetbe vették, s a népbíróság 1937-ben halálra ítélte és kivégezték.

Maurice Bavaud, a Bretagne-ban tanuló svájci teológushallgató 1938 októberében háromszor kísérelt meg merényletet Hitler ellen. Több napon keresztül követte Hitlert anélkül, hogy

valaki ellenőrizte volna. 1938. november 9-én egy müncheni felvonuláson töltött pisztollyal állt a nézők tribünjén, de a nagy távolság miatt nem vállalkozott a merényletre. Akcióját elhalasztva, pénzhiány miatt hazautazott. A jegy nélküli diákot azonban Augsburgban leszállították a vonatról és rövidesen kiderült eredeti szándéka is. A népbíróság 1939-ben halálra ítélte, s 1941-ben kivégezték.

1939. november 8-ára, a müncheni sörpuccs évfordulóján Hitler jelenlétére számítva *Georg Elser* württembergi asztalos, a kommunista Vörös Frontharcos Szövetség tagja egyedüli tettesként kísérelt meg időzített bombát robbantani a mün-

cheni Bürgerbräukeller-ben. Több mint 30 éjszakán keresztül észrevétlenül bezárkózott a sörözőbe, ahol egy oszlopot kivájtva helyezte el időzített bombáját. Hitler azonban megúsza a merényletet, mert a tervezettnél korábban beszélt és hagyta el a rendezvényt. Elsert a merénylet éjszakáján a svájci határon, a nyomozástól függetlenül vették őrizetbe. Hitler személyes parancsára a dachau koncentrációs tábor „tiszteletbeli foglyaként” őrizték és csak 1945 áprilisában lőtték agyon.

Szmolenszk – 1943 március

Az 1943. februári sztálingrádi vereség utáni sikertelen merényletkísérletek mintegy előjátékai voltak az 1944. július 20-i államcsínykísérletnek. A katasztrofális vereség után már nem volt elképzelhetetlen az esetleges háborús vereség. Az összeesküvők úgy érezték: eljött az idő a cselekvésre, s addig kell tenni valamit, amíg a német csapatok megszállva tartják majdnem egész Európát.

A terveket 1943 január-februárban dolgozta ki két magasrangú katonatiszt: *Friedrich Olbricht* tábornok, az Általános Hadsereghivatal (*Allgemeines Heeresamt*) vezetője, és *Henning von Tresckow* tábornok, *von Kluge* tábornagy Szovjetunióban harcoló Közép hadseregcsoportjának egykori vezérkari főnöke. Olbricht mélyen vallásos ember volt, aki nemrégiben csatlakozott az összeesküvőkhöz, de hamarosan kulcsszerephez jutott a terv kimunkálásában és végrehajtásában. Németországi beosztása révén ugyanis olyan pozícióval rendelkezett, hogy sikeres puccs esetén maga mögé állíthatta Berlin és más nagyvárosok helyőrségét. Az ilyenkor szokásos zűrzavart és fejetlenséget kihasználva Berlin és az ország stratégiai pontjainak megszállásával visszafordíthatatlanná tehetné volna a hatalomátvételt. Azt is fontolgatták, hogy az előkészületekbe bevonják Olbricht közvetlen főnökét, *Friedrich Fromm* tábornokot, valamint von Tresckow parancsnokát, *von Kluge* tábornagyot is, mivel mind a két főtitst némileg kiábrándult már a Führerből. Végülis azonban úgy döntöttek, hogy nem eléggé megbízhatóak, s egyébként is: minél kevesebben vannak beavatva, annál nagyobb az esélye a vállalkozás titkosságának.

A merénylet tervének a *Villám-hadművelet* fedőnevet adták. Az elképzelés viszonylag egyszerű volt: valamilyen ürüggyel meghívják Hitlert von Kluge tábornagy szmolenszki főhadiszállására. A tanácskozás ideje alatt pedig bombát csempésznek a Führer személyes használatú repülőgépére, amely a visszafelé tartó repülőúton felrobban. Abban a percben, ahogy tudomást szereznek a repülőgép lezuhanásáról és Hitler haláláról, Berlinben és Németország nagyvárosaiban akcióba lépnek az Olbrichtnak engedelmeskedő csapatok, s a stratégiai pontok megszállásával visszafordíthatatlanná teszik az akció sikerét.

Az elképzeléshez azonban meg kellett találni a merénylet kulcsfiguráját, aki elvállalja a puccskísérlet legkockázatosabb feladatát, s valahogy felcsempészi a bombát a szigorúan őrzött repülőgépre. Ezt egy fiatal tiszt, *Fabian von Schlabrendorff*, von Tresckow tábornok beosztottja vállalta.

Már csak a végső simításokra volt szükség. A tervről tudomása volt *Canaris* admirálisnak, a német elhárítás (*Abwehr*) főnökének is, aki ugyan személyesen nem vett részt az akcióban, mégis aktív szerepet vállalt előkészítésében. A beavattak március elején utolsó megbeszélésre gyűltek össze a tervezett merénylet helyszínén, Szmolenszkben. Az ürügyet *Canaris* szolgáltatta, aki elküldte *Erwin Lahousen* tábornokot a Wehrmacht felderítőtiszteknek rendezett konferenciára. A résztvevő Wehrmacht-tisztek igencsak meghökkentek volna, ha megtudják, hogy a tábornok néhány bombát is magával hozott a megbeszélésre, amelyeket végül a legnagyobb titokban eljuttatott Tresckow és Schlabrendorff kezébe. Így a bombák közvetett módon magától az *Abwehr* főnökétől származtak.

Külön gondot jelentett a megfelelő detonátor kiválasztása, mivel ez a szó szoros értelmében életbevágó fontosságú volt. A két tiszt hosszasan kísérletezett a kézhez kapott gyújtószerkezetekkel, míg végül egy brit gyártmány mellett döntöttek. A megfelelő detonátor kiválasztásakor többféle szempontot mérlegeltek. A német gyártmányok egyfajta sziszegő, sistergő hangot hallattak a robbanás előtt, ami a döntő pillanatban megghiúsíthatná a gondosan kidolgozott tervet. Ezt a kockázatot természetesen nem vállalták. A brit detonátor ezzel szemben teljesen hangtalanul működött, ezért mellette döntöttek. Ezeket a brit Királyi Légierő (*RAF*) gépei dobták le Európában, azzal a céllal, hogy ügynökeik vagy a partizánok szabotázsakciókat hajtsanak végre velük a náci célpontok ellen. Ilyenmel gyilkolták meg a cseh partizánok 1942-ben *Reinhard Heydrichet*, a Cseh-Morva protektorátus kormányzóját. Azt legmerészebb álmaikban sem feltételezték, hogy egy napon magát a Führert kísérlik meg ezzel eltenni láb alól. A detonátorokból sok az *Abwehr* kezébe került, s a kettős játékot folytató *Canaris* átjátszotta azokat a merénylőknek.

A terv készen állt, a kulcsfigurát megtalálták, a detonátort kiválasztották. Most már csak Hitlert kellett becsalogatni a csapdába. Ismerve bizalmatlanságát, ez nehéznek ígérkezett. Hiszen ha nem látogatja meg a Közép hadseregcsoport főhadiszállását, akkor hiábavaló volt a gondos tervezés, az óvatos előkészület, a terv csendben kimúlik anélkül, hogy egyáltalán hozzáfoghattak volna végrehajtásához. Hitler ugyanis az összeesküvők növekvő kétségbeesésére eleinte semmi hajlandóságot nem mutatott a szmolenszki látogatásra. Végül aztán Tresckow tábornoknak sikerült meggyőznie a tanácskozás szükségességéről *Rudolf Schmundt* tábornokot, Hitler adjutánsát, akinek sürgetésére végül Hitler beadta a derekát.

Némi habozás és a szokásos időpontváltoztatások után végül 1943. március 13-ára tűzték ki a látogatás időpontját. Aznap Hitler meg is érkezett Szmolenszkbe. Maga Schmundt nem volt részese az összeesküvésnek, nem is volt tudomása róla, hogy valójában kiknek és miben segédkezett.

Tresckow úgy döntött, hogy semmit sem bíz a véletlenre, és amint lehetősége nyílik, végrehajtja a merényletet. Ezért az eredeti tervet félretéve rá akarta venni felettesét, von Kluge tábornagyot, hogy bízjon meg egy beavatott lovassági tisztet, Freiherr von Boeselager alezredest Hitler likvidálásával. Ezúttal nem teketóriáztak volna. Alighogy a gép földet ér és Hitler elindul a főparancsnokság épülete felé, von Boeselager a parancsnoksága alá tartozó egység élén testőrségével együtt egyszerűen legéppuskázta volna. Más kérdés, hogy egyáltalán sor kerülhetett volna-e ilyen támadásra, ha mindig csak megbízható SS-kötelékek tartózkodhattak a Führer közvetlen közelében. Von Kluge visszariadt ettől a drasztikus megoldástól és megtagadta a parancs kiadását. Igaz, nem is jelentette, hogy valami készülőben van. Így aztán maradtak az eredeti változatnál, ami annnyival is kedvezőbb volt, hogy – legalábbis eleinte – akár repülőgépszerencsétlenségnek, vagyis balesetnek is beállíthatták a történeteket. Így a harcokat elkerülve könnyebben ment volna a hatalomátvétel, mivel Hitler akkoriban még mindig jelentős támogatottsággal rendelkezett.

Március 13-án délután és az este folyamán két alkalommal is alkalmuk lett volna a merényletre: egyszer von Kluge szállásán, ahol Hitler a hadseregcsoport főtisztjeivel a tanácskozást tartotta, illetve este a tiszti étkezdében vacsora közben. Újból kísértésbe estek, hogy a tervet megváltoztatva valamelyik helyszínen felrobbantsák a bombát, de ezzel néhány olyan tábornok is a merénylet áldozatául esett volna, akik nem voltak beavatva. Mások megszabadulva Hitlernek tett hűségesküjüktől, később szerepet játszhattak volna az új rend megszilárdításában. Az idő vészesen fogyott, hiszen Hitler visszaindulása a vacsora utánra volt kitűzve, így azonnal hozzá kellett látniuk a terv végrehajtásához.

A bombát pezsgőspalacknak álcázva tervezték feljuttatni a gép fedélzetére. A vacsorára hivatalos Tresckow ártatlanul megkérdezte a mellette helyet foglaló *Heinz Brandt* ezredestől, aki a szárazföldi hadsereg vezérkarának tagjaként kísérte el Hitlert, hogy magával vinne-e két palack pezsgőt ajándékként egy rég nem látott tiszttársának és jóbarátjának. A mit sem sejtő Brandt készségesen beleegyezett a csomag elvitelébe, nem tudva, hogy ha minden simán megy, mindez egyúttal a saját halálos ítéletét is jelenti. A vacsora végeztével a fiatal Fabian von Schlabrendorff annak rendje és módja szerint megérkezett a csomaggal a repülőtérre, egy mozdulattal észrevétlenül működésbe helyezte az időzített bomba robbanószerkezetét és átadta a rá várakozó Brandtnak. Ő beszált a re-

pülőgépbe, Schlabrendorff pedig távozott. Minden simán ment, senki sem vett észre semmit. A gép hamarosan felszállt Rastenburg felé, fedélzetén a Führerrel és a bombával.

Az összeesküvők úgy számoltak, hogy a robbanás mintegy harminc percnyi repülőút után, Minszk térségében következik be. Schlabrendorff izgatottan telefonált Berlinbe és leadta a kódolt üzenetet társainak, miszerint a Villám hadművelet megkezdődött és ezidáig rendben zajlik. Mást már nem tudtak tenni, maradt az idegtépő várakozás. Arra számítottak, hogy az első híreket a Führer gépét kísérő vadászgépek adják le rádión. Ahogy eltelt az első harminc perc, a feszültség egyre fokozódott; már Minszk térségét is elhagyták, aztán eltelt egy teljes óra, majd végül több mint két óra múlva a szokásos rutinüzenet tudatta, hogy a Führer különgépe biztonságosan leszállt Rastenburgban.

Ez nem egyszerűen rossz hír volt a merénylők számára, hanem egyenesen katasztrófális következményekkel járhatott volna, ha fény derül tervükre. Döb-benten hallgatták a hírt, majd magukhoz térve újabb kódolt üzenetben tudatták Berlinnel, hogy a merénylet kudarcot vallott s az akciót lefűjték. Azt próbálták kitalálni, mi okozta a csődöt. Még ennél is fontosabb volt, mi történt az ajándéknak álcázott bombával. Hiszen nyilvánvaló, hogy a lelkiismeretes Brandt ezredes még képes eljuttatni a palackokat a címzettnek, aki mit sem tud róla, s előbb-utóbb felfedezi valódi tartalmát. Mindez azonnali és biztos halált jelentett volna minden résztvevő számára. Ezért Tresckow még aznap éjjel felhívta Brandtot, majd mellékesen rákérdezett a pezsgőpalackok sorsára. Brandt azt felelte, hogy még nem volt ideje kézbesíteni a csomagot, így még mindig nála vannak a palackok. Tresckow némileg megkönnyebbülten mondhatta neki, hogy apró tévedés történt, elcserélték az üvegeket, de nincs nagy baj, mert másnap beosztottja, von Schlabrendorff amúgy is hivatalos útján a főhadiszállásra érkezik és személyesen cseréli ki jó palackokra. Így is történt. Még mindig volt ugyan egy kis izgalom, hiszen mi történik akkor, ha Brandt felnyitja az ajándéküvegeket. Bár ez nem volt valószínű, tudva, hogy másnap olyasvalaki jön érte, aki pontosan ismeri a csomag tartalmát. A csere rendben lebonyolódott, ahogy előzetesen telefonon megbeszélték. A bombát elhozták Brandttól anélkül, hogy felfedezte volna, mi is volt nála. Schlabrendorff egy percet sem vesztegetve a közeli vasútállomásra hajtott, majd felszállt a Berlinbe tartó vonatra. Ott bezárkózott vasúti fülkéjébe és azonnal szétszerelte a bombát, megállapítva, hogy a detonátor, amely *Heydrich* ellen működött, most csődöt mondott.

1943. március 21-én megghiúsult a Közép hadseregcsoporthoz tartozó tisztje, *Rudolf von Gersdorff* merénylete is, hogy a zsákmányolt fegyverek berlini kiállításán levegőbe röpítse Hitlert, aki túlságosan gyorsan elhagyta a helyszínt. Hitler távol-

maradása miatt megghiúsult *Axel von dem Bussche-Streithorst* és *Ewald von Kleist* vállalkozása is.

Irodalom

- Bernaś, F. – Bernaś, J. M.: *Merénylet Hitler ellen. 1944. július 20.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Földi Pál: *Merénylet Hitler ellen. Főszerepben Stauffenberg.* Anno Kiadó, Debrecen, 2005.
- Goebbels, Joseph: *Napló.* Metropolis Press – Intrada, 1997.
- Kershaw, Ian: *Hitler 1936–1945 Nemezis.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2004.
- Matanle, Ivor: *A második világháború.* Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994
- Melnyikov, D. J: *Összeesküvés Hitler ellen. 1944. július 20.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964.
- Németh István: *Európa tervek 1300–1945.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990.* Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Robbins, Keith: *Churchill.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1997
- Sereny, Gitta: *Albert Speer küzdelme az igazsággal.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Speier, Albert: *Hitler bizalmasa voltam.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996
- Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I-II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- A XX. század krónikája.* Chronik des 20. Jahrhunderts kiadása nyomán. Officina Nova Kiadó, Budapest, 1994.

Merénylet Hitler ellen – a Valkür (1944)

-
- 1941. június 9: elkészül Helmuth Moltke külpolitikai célmeghatározása
 - 1941: Carl Goerdeler lejegyzi az általa követni kívánt külpolitikai irányvonalat
 - 1943. március 13: sikertelen merénylet Hitler repülőgépe ellen Szmolenszknél
 - 1943. március 21: sikertelen kísérlet Hitler meggyilkolására a berlini fegyverraktárban
 - 1944. június 6: a szövetségesek normandiai partraszállása
 - 1944 június: kialakul a Hitler elleni összeesküvés politikai terve
 - 1944 június: a Gestapo letartóztatta Moltke grófot, a kreisau kör vezetőjét
 - 1944. június 22: szovjet offenzíva a keleti fronton a német Közép hadseregcsoport ellen
 - 1944 július eleje: szocialisták és kommunisták jutottak a Gestapo kezébe
 - 1944. július 17: elfogató parancsot adtak ki Goerdeler ellen is
 - 1944. július 20: sikertelen merénylet Hitler ellen a rastenburgi főhadiszálláson
 - 1944. augusztus 8: megkezdődik a bírósági tárgyalások és halálos ítéletek sorozata
-

1944 nyarára a második világháború már kevés győzelmi eséllyel kecsegtetett a hitleri Németország számára. A szövetséges csapatok június 6-án partra szálltak Normandiában, a szovjet hadsereg pedig újabb offenzívával készítette hátrálásra a keleti német seregeket. Ebben a kritikus helyzetben kísérelte meg a német ellenállás Hitler meggyilkolásával megbuktatni a náci rendszert és új Németországot teremteni. Az ellenállók köre, amely már a háború korai, még győztes szakaszában is tevékenykedett, több csoportból, a világháborúban katonai

szolgálatot teljesítő és polgári személyekből állt.

Az ellenállás civil ágának egyik csoportja a jogász *Helmuth Moltke* körül kialakult ún. kreisau kör volt, amely Moltke sziléziai birtokáról kapta a nevét, ahol a résztvevők többször összegyűltek. A csoporthoz tartozott az ősi porosz családból származó *Peter Yorck von Wartenburg*, a Keleti Gazdasági Parancsnokság kormánytanácsosa, és a Külügyi Hivatal tájékoztatási osztályán dolgozó *Adam*

von Trott zu Solz is. A kreisau kör elutasította a nemzetiszocializmust és annak embertelenségeit. Céljuk a nacionalizmus, az állami erőszak és a hatalmi politika megfékezése volt. Keresztényszocialista reformgondolatok alapján egy szocializmust és kapitalizmust is mellőző, *harmadik utas Németországot* kívántak megteremteni, amelyben a politikai pártok egyre kevesebb szerephez jutnak, s a XIX. századi porosz mintára újraélednek a kisebb, jobban áttekinthető politikai közösségek. Alulról felfelé kiépülő, demokratikus államszervezetet képzeltek el, teret engedve a társadalmi igazságosságnak és az egyéniség kibontakozásának.

Moltke külpolitikai célmeghatározása 1941 júniusában készült el; a „Harmadik Birodalom” sikereinek csúcán a kör már megjósolta a hitleri Németország bukását. Ebben a memorandumban hitet tettek az egységes szövetségi államként működő, valamennyi állam egyenlőségét feltételező Európa gondolata mellett. A *kreisau csoportosulás* nem számított a német hegemonia fenntarthatóságára a kontinensen, s *egy föderatív berendezkedésű Európát terveztek*. A háborús bűnösöket nemzetközi bíróság elé kívánták állítani és a nemzetszocializmust igyekeztek elhatárolni a német néptől. A kör azonban fegyverek híján teljes egészében a hadseregre volt utalva; de Moltke nem bízott a katonaságban a nácik tettei miatt, így az új ellenzéki kormányt amerikai katonai segítséggel kívánta felállítani, amire azonban kevés lehetősége adódott volna.

Eltérő nézeteket vallott a politikai ellenállás másik, a nyugati demokráciát határozottabban elutasító *konzervatív* ága, amelyet egykori magas rangú katonatisztek és köztisztviselők alkottak. A csoport fő irányvonalát *Carl Goerdeler* egykori lipcsei polgármester, majd árszabályozási biztos, *Ludwig Beck* nyugalmazott vezérezredes, a német hadsereg egykori vezérkari főnöke, *Ulrich von Hassel* korábbi római nagykövet, *Johannes Popitz* egykori pénzügyminiszter alakították, akik kezdetben a hitleri diktatúra bukását a birodalom megmentése miatt tartották kötelességüknek. Goerdeler 1941-ben a német népnek szánta a vezető szerepet az új európai rendben. Nem föderatív európai berendezkedésre gondoltak, hanem fenn kívánták tartani Németország szuverenitását; szoros gazdasági együttműködést terveztek a kontinens államai között, jelentős német befolyással. A Szovjetunió elleni háborúban a konzervatív csoport a sztálingrádi fordulatig pozitívumokat is látott, nyíltan törekedtek a bolsevizmus felszámolására, ezzel pedig a német hegemoniát kívánták erősíteni. Goerdeler álláspontja később kissé mérséklődött, de még mindig távol állt a realitástól. 1944-ben még szorosabb európai összefogást hangsúlyozott, már nem egyértelmű német vezető szereppel, hanem azt jogszerűségével és teljesítményével vívja ki.

Míg a kreisau kör részben demokratikus módon kívánta az állam belpolitikáját irányítani, addig a konzervatív csoport elutasította ezt, és porosz mintá-

jú, központosított államot tervezett, amely liberális piacgazdasági alapokon és összeurópai gazdasági együttműködésen alapult volna. Mindkét politikai irányzat egyetértett abban, hogy a jövő Németországnak nem szabad visszatérni a weimari köztársaság politikai rendszeréhez, ugyanis a modern tömegdemokrácia, a népszavazás rendszere negatív történelmi folyamatokat idézhet elő. Azonban már különböző válaszok születtek a kérdésre, hogy a demokrácia mely fokára szabad majd az államot helyezni. Külpolitikai koncepciójában mindkét csoport európai együttműködést kívánt megvalósítani, azonban a konzervatív ág mindössze gazdasági közösségről és ezen belül német dominanciáról beszélt, a kreisau kör teoretikusai viszont egy föderatív, az államok egyelőségén alapuló Európát terveztek. A kreisau kör tagjai Hitler félreállításának legcélravezetőbb módját meggyilkolásában látták, míg a konzervatív Goerdeler és társai vonakodtak ettől a megoldástól, s más alternatívákat kerestek.

Az ellenállás *katonai ága* a Wehrmachtnál alakult ki, amely még viszonylagos önállósággal rendelkezett a hitleri rendszeren belül. Tagja volt *Wilhelm Canaris* admirális, az Abwehr, a német katonai titkosszolgálat vezetője, *Friedrich Fromm* vezérezredes, a tartalékhadsereg parancsnoka, *Erwin von Witzleben* nyugdíjazott tábornagy, *Henning von Tresckow* vezérőrnagy, *Karl Heinrich von Stülpnagel* tábornok, akinek a megszállt nyugati területek rendjét kellett biztosítani, *Erich Fellgiebel* tábornok, a hírközlés parancsnoka, *Paul von Haase* altábornagy, Berlin városparancsnoka, *Edward Wagner* tábornok, főszállásmester, *Fritz Lindemann* vezérkari tábornok, *Helmuth Stieff* vezérőrnagy, *Erwin Rommel* tábornagy, *Günther von Kluge* tábornagy, a Közép hadseregcsoport vezetője. A katonai ellenállás központi alakja *Friedrich Olbricht* tábornok, a hadsereg főhivatalának berlini vezetője, a tartalékhadsereg helyettes parancsnoka és *Claus von Stauffenberg* ezredes, a tartalékhadsereg vezérkari főnöke volt. Stauffenberg és a legtöbb tiszt elképzelése inkább a kreisau kör álláspontjához igazodott, és a számukra elfogadhatatlan helyzet megoldását a Hitler elleni merényletben látták.

A náci rendszerrel szembeni ellenállás egyik oka az volt, hogy a résztvevő tisztek és polgári személyek felismerték a hitleri Németország rémtetteinek jelentőségét, és nem kívántak tovább részesei lenni a borzalmaknak, sőt azok megszüntetésére törekedtek. Személyes érzületükkel elítélték a náci Németország tevékenységét, a zsidók elhurcolását és megsemmisítését, a leigázott népek semmibe vételét. Mindez azonban nem lehetett a egyetlen motiváló tényező, ugyanis a Hitler elleni összeesküvők, a Wehrmacht tisztjei és a szervezkedés politikai ágainak jelentős része korábban támogatta Németország terveit. Nem annyira a célokat, inkább az eszközöket vitatták. Valamennyien a versailles-i béke megváltoztatására törekedtek, a Franciaország elleni hadjáratot pedig többen az első világháború

revansának tekintették; a régi német területeket (Kelet-Poroszország, Szudéta-vidék) pedig minden német érületű katona és civil vissza akarta szerezni. Hitler már 1933 februárjában ismertette legmagasabb rangú tisztjeivel, hogy hódító háborúra készül, s nagyobb tiltakozás nem követte elképzeléseit. Aki Hitler megbuktatásán fáradozott, nem biztos, hogy elutasította az antiszemita nézeteket is. A zsidók elleni fenntartások a német hagyomány részét képezték. Carl Goerdeler szintén osztotta a véleményt, hogy vissza kell szorítani a zsidók kultúrára és gazdaságra gyakorolt befolyását, de a zsidóság szisztematikus kiirtását ellenálló társaival elutasította. Egy 1941 elején írt memorandumában meg akart szüntetni több diszkriminatív rendelkezést, élhetővé kívánta tenni a megszállt területek gettóit, és azt vallotta, hogy ha nemzetközi összefogással sikerülne létrehozni egy zsidó államot Kanada vagy Dél-Amerika területén, akkor a német zsidóságot is ki lehetne oda telepíteni, ahol kulturált körülmények között élhetnének. Egy másik, 1944-ben készített memorandumában szintén a zsidók tervszerűen és kegyetlenül végrehajtott kiirtása ellen foglalt állást. Az összeesküvés politikai ága Németország területgyarapodását sem ellenezte; a tervezett merénylet után az új német kormány a nyugati hatalmakkal folytatandó béketárgyalásokon a Cseh-Morva Protektorátus kivételével meg kívánta tartani az 1940-ig meghódított területeket. Fenn kívánták tartani Németország nagyhatalmi státuszát, s abban bíztak, hogy a birodalom továbbra is vezető szerepet tölt majd be Európában.

Az ellenállás katonai ágának meghatározó személyisége, Claus von Stauffenberg kezdetben nem ítélte el sem a nemzetszocializmust, sem a faji eszméket, s a náci faji politikáját egy önmagában helyes eszme veszélyes túlkapásának tartotta. Néha csodálta, máskor megvetette Hitlert. A háború kirobbanását egyenesen üdvözölte. 1939 szeptemberében feleségének ezt írta Lengyelországból: *„a lakosság hihetetlen söpredék, sok a zsidó és a keverék. Olyan nép ez, amely csak iga alatt érzi jól magát. A foglyok ezrei jót fognak tenni mezőgazdaságunknak. Németországnak biztosan nagy hasznára válnak, hiszen dolgoznak, készségesek és kevéssel beérik.”*

Amikor Moltke 1942 elején megkérdezte, hajlandó-e részt venni az ellenállásban, Stauffenberg nemmel válaszolt. Ugyanis úgy gondolta, hogy a háború megnyerése mindennél fontosabb. Csak később látta be, hogy a náci rendszert még a háború alatt meg kell buktatni, hiszen a hitleri Németország a háborús vereség után pusztító megtorlásra számíthat. Henning von Tresckow vezérőrnagy, a katonai ellenállás egyik vezetője szintén ismerte a náci kegyetlenkedéseit. Sőt: az állítólagos zsidó ellenállók, valamint feleségeik és gyermekeik megsemmisítésére vonatkozó parancsokat ő írta alá.

Jelentőségében a legfontosabb ösztönzést a háborús vereségek terhe jelentette az ellenállók számára. A vereségek, különösen pedig a sztálingrádi csatavesztés után Hitler ellenfelei egymásra találtak, és már nemcsak személyes elutasító érzelmeik, hanem a megtorlástól és Németország akár teljes megsemmisülésétől való félelmük motiválta az összeesküvőket. 1944. június 6-án megtörtént a normandiai partraszállás, amelynek sikere már előrevetítette a háború végkimeneteletét.

De már a merénylet előtt is komoly félelmekkel néztek a nyár elé egyes realitárból német vezetők. Albert Speer fegyverkezési miniszter s Hitler bizalmasának (aki nem állt kapcsolatban az ellenállással) visszaemlékezése szerint májusra már sok Rajna-hidat leromboltak a szövetségesek, részben elszakítva ezzel a nyugati német hadseregeket Németországtól. Speer elképzelhetőnek tartotta, hogy egy nap az összes Rajna-hidat sikerül elpusztítani. Ha a szövetséges erők ebben az esetben inkább az északi német tengerpartot választanák a partraszállás helyszínéül, ahol már biztosított számukra a megfelelő légi fölény, akkor a háború és Németország sorsa még kritikusabbra fordulna. Németországban ugyanis csekély katonai erők tartózkodtak, a Rajna-hidak lerombolása révén a nyugati hadsereg elszakadna az országtól, a keleti erőket pedig lekötik a súlyos védekező harcok. Hamburg és Bréma elfoglalása után megnyílna az út a szövetségesek számára akár Berlin felé is; a főváros elfoglalása után pedig lehetőség nyílna akár az egész Németország meghódítására. A szövetségesek akcióinál is jobban aggasztotta az ellenállókat a szovjet hadsereg egyre nyomasztóbb fölénye és közelléte. 1944. június 22-én megindult a Vörös Hadsereg támadása a keleti fronton a német Közép-hadseregcsoporthoz ellen, s a német csapatok mintegy 700 km-re Berlintől a Breszt-Tarnopol-Csernovci vonalra vonultak vissza. Valószínűsíthetően a legtöbb német tisztnek megfordult a fejében, hogy ha a szovjet csapatok elérik Németország keleti határát, akkor megtorolhatják azokat a rémtetteket, amelyeket a német hadsereg követett el szovjet területeken az 1941–42. évi invázió során. A német hadvezetés nem gondoskodott a szovjet hadifoglyok élelmezéséről, orvosi ellátásáról, így ezrével pusztultak el a rossz körülmények miatt. A polgári lakosság közül is sokan lelték halálukat a német offenzíva során. A német csapatok csak romokat és pusztítást hagytak maguk után. Több háborús tervezet is a polgári lakosság iránti kegyetlenségre biztatott; Leningrád elfoglalásának tervében az is szerepelt, hogy senki sem hagyhatja el a várost. 1941. szeptember 24-én született javaslat Moszkva megsemmisítésére is, miszerint Moszkvát megfelelő módszerekkel el kellene árasztani s lakókat vízbe fullasztani. A németek zsidók tízezreit hurcolták el a szovjet területekről koncentrációs táborokba. Göring szavai is igazolták a nácik kegyetlenségét: *„Ezen a vidéken az emberek tízmilliói válnak feleslegessé s*

ezek kénytelenek lesznek vagy meghalni vagy Szibériába települni.” Mindezek látán joggal merülhetett fel a félelem a németekben, hogy hasonló válaszreakciókra számíthatnak, ha a szovjet csapatok betörnek Németország területére.

A német ellenállást az elkerülhetetlen vereség tudatában az is ösztönözte, hogy megmutassák a külvilágnak: az ellenálló Németország nem a hitleri, hanem tárgyalóképes ország, amely a békeszerződésben kevésbé alárendelt szerepre számít. Tresckow véleménye szerint a világnak látnia kell, hogy a német ellenállási mozgalom hajlandó akár tagjai élete kockáztatásával is megbuktatni ezt a szörnyű rezsimit.

1944 nyarára kialakult a Hitler elleni összeesküvés végleges terve. A merénylet pontos megszervezésével párhuzamosan végül is kidolgoztak egy kormánylistát, amely az új Németország irányítását venné át.

Az új német kormány

Államfő: Ludwig Beck nyugalmazott vezérezredes, a német hadsereg korábbi vezérkari főnöke

Kancellár: Carl Goerdeler, korábban Lipcse polgármestere, majd országos árszabályozási biztos

A kancellária államtitkára: Yorck von Wartenburg porosz gróf

Alkancellár: Wilhelm Leuschner szociáldemokrata (SPD) vezető

Hadügyminiszter: Friedrich Olbricht tábornok, a hadsereg főhivatalának (Heereshauptamt) berlini parancsnoka, a tartalékhadsereg helyettese

A hadügyminisztérium államtitkára: Claus von Stauffenberg ezredes, a merénylet gyakorlati kivitelezője

A fegyveres erők főparancsnoka: Erwin von Witzleben tábornagy

A tartalékhadsereg főparancsnoka: Erich Hoepfner tábornok

Belügyminiszter: Julius Leber szociáldemokrata vezető

A belügyminisztérium államtitkára: Fritz von Schulenburg

Gazdasági miniszter: Paul Lejeune-Jung, a Német Nemzeti Párt (DNP) korábbi parlamenti képviselője

Pénzügyminiszter: Ewald Löser, DNP politikus

Igazságügy miniszter: Josef Wirmer berlini ügyvéd, a Centrumpárt tagja

Kultuszminiszter: Eugen Bolz

Földművelésügyi miniszter: Andreas Hermes

Külügyminiszter: Ulrich von Hassel egykori római nagykövet, vagy Werner von Schulenburg gróf, volt moszkvai nagykövet.

A látszólagos megegyezés ellenére azonban még mindig voltak ellentétes elképzelések is. Ilyen volt a *Szovjetunióval szembeni magatartás* kérdése. Stauffenberg és csoportja mindenképpen Schulenburg grófot akarta a külügyminiszteri poszt-ra jelölni, aki hajlandó volt keleten és nyugaton egyszerre keresni a békekötés lehetőségét. Goerdeler viszont Ulrich von Hassel volt római nagykövetet támogatta, aki ismert volt angolbarátságáról, és leginkább a nyugati kompromisszumot tartotta elérendőnek. Ám nem zárta ki a Szovjetunió elleni harc folytatását, annak ellenére, hogy e gondolat kevés tisztánlátásról tanúskodott. Stauffenberg álláspontja sok tekintetben ütközött Goerdeler nézeteivel, s nem tartotta alkalmasnak e poszt betöltésére. Kettőjük ellentéte több esetben is élezte az ellenállók vitáit.

Az ellenállók szerették volna megnyerni ügyüknek *Albert Speert* is. 1941. július 17-én meghívták a tartalékhadsereg egyik megbeszélésére, s itt akarták megkérni, hogy vállalja el a hazai hadsereg és a fegyverkezés irányítását. A mit sem sejtő és az összeesküvésről sem tudó Speer délelőtti programjára és fáradságra hivatkozva azonban lemondta a találkozást. Könnyen lehetséges, hogy e döntése mentette meg életét.

Az összeesküvők hatalomra kerülésének terve Hitler meggyilkolására épült. Ennek sikere után pedig a *Valkür-terv* lépett volna életbe, amelyet Fromm tábornok javaslatára még 1942-ben dolgoztak ki, s Richard Wagner három felvonásos operájáról kapta a nevét. A Valkür-terv la Németországban lévő tartalékhadsereg gyors összefogására épült zavargások vagy szükségállapot esetére, a rend fenntartása érdekében. Ezt a tervet Stauffenberg 1944. július elején úgy alakította át, hogy nem csak a náciellenes felforgatók, hanem az esetleges náci puccsisták ellen is alkalmazható volt. Hitler az új tervezetet is elfogadta. A Valkür ettől a pillanattól kezdve átalakult a náci rendszer megbuktatását célzó stratégiává. Az összeesküvők elképzelése szerint Hitler meggyilkolását SS-puccsnak kiáltják ki, majd a Valkür parancs kiadását követően letartóztatják az SS és a Gestapo tagjait s átveszik a hatalmat a birodalomban. Tresckov már 1943 januárjában megfogalmazta a katonai és polgári parancsnokságoknak elküldendő távirat szövegét. „*A Führer, Adolf Hitler halott. A frontszolgálatot nem ismerő pártvezetők lelkiismeretlen klikkje e helyzetet kihasználva megkísérelte, hogy a súlyos helyzetben lévő front hátába kerüljön és a hatalmat önző céljaira szerezze meg. A legnagyobb veszély órájában a birodalmi kormány a jog és rend fenntartása érdekében katonai kivételes állapotot hirdetett és egyidejűleg a Wehrmacht főparancsnokaként felruháztatott a végrehajtó hatalommal*”.

A Valkür parancssal kapcsolatban problémát okozott, hogy életbelépését csak a tartalékhadsereg vezetője, Friedrich Fromm mondhatta ki, akit azonban soha

nem tudtak az összeesküvők végérvényesen maguk mellé állítani. Fromm általában Hitler halálához kötötte az átállást.

Mindezen előkészületek után 1944. július 20-án délután, nem sokkal háromnegyed egy előtt felrobbant Claus von Stauffenberg bombája Adolf Hitler keletporoszországi (Rastenburg) főhadiszállásán (*Wolfschanze*). Ebben a pillanatban az ellenállók több éves reményteli várakozása foszlott szét. Hitler ugyanis túlélte ezt a merényletet is. Egyidejűleg több tényező miatt a merénylet nem érte el célját. A megbeszélést nem az eredeti helyszínen, az öt méter vastag betonbunkerben, hanem egy ablakokkal ellátott barakkban tartották. A bomba robbanása így teret nyert; az ajtók és ablakok kirepültek. A sikertelenséghez hozzájárult a Hitler és a bomba közötti vastag térképasztal lába is, s az, hogy Stauffenberg csak az egyik bombát vitte magával. A Speer számára fenntartott barakkban négyen veszítettek életüket, köztük Heinz Brand ezredes is, aki részese volt az összeesküvésnek. *„Óriási füst és zűrzavar közepette, miközben az örök összevissza rohangáltak és bent sebesültek segítségért kiáltoztak, Hitler az ajtóhoz tántorgott. Nadrágjának egyik szára leszakadt, tetőtől talpig fekete volt a füsttől, és számos sebből vérzett. Haja csapzott volt, és bal karja tehetetlenül lógott, egyik lábát égési sebek borították, egy leomló gerenda megsebesítette a hátát, és mindkét hallószerve megsérült a robbanástól. De élt”* – írta a merényletről Alan Bullock.

Mindez azonban nem feltétlenül jelentette volna az akció sikertelenségét, ha az ellenállás a merénylet sikertelensége esetére is kidolgozott volna egy tervet. Ilyen azonban nem született. A szervezkedés vezetői olyan alapvető hibákat is elkövettek, amelyek nagymértékben hozzájárultak az összeesküvés elbukásához. Fellgiebel tábornoknak, a Wehrmacht főhadiszállás híradófőnökének az lett volna a feladata, hogy a merénylet után megszakítson minden összeköttetést a főhadiszállás és a külvilág közt. Ez megtörtént, de meglehetősen hamar ismét létrejött a kapcsolat Berlin és a főhadiszállás között. Goebbels mintegy négy órával a merénylet után már telefonon összeköttetésbe tudott lépni Hitlerrel, s ennek óriási jelentősége volt az egész ügy kimenetele szempontjából.

A merénylet után Stauffenberg azonnal visszarepült Berlinbe, előtte azonban telefonon értesítette a fővárost, hogy Hitler halott, kezdjék meg az akciót. A tábornokok azonban késlekedtek, mert nem érezték egyértelműnek a híreket a Führer sorsával kapcsolatban, így értékes órákat vesztegettek el. Olbricht tábornok később hiába kérte Frommot, hogy adja ki a Valkür parancsot, aki ennek nem tett eleget, amíg nem bizonyosodott meg Hitler haláláról. Amikor Olbricht elhatározta, hogy maga veszi kézbe az irányítást, már megelőzte őt Quirnheim ezredes, Stauffenberg közeli barátja, aki kiadta a parancsot. Azonban már ez is későnek bizonyult. Az összeesküvők nem vették birtokba a legfontosabb hírközlési csator-

nákat, a berlini telefonközpontot, az SS telefonközpontját, a rádiót s a főtávírdát. Ezzel pedig elmulasztották a lehetőséget, hogy az ország tudtára adják, hogy Hitler nem él (ha igaz, ha nem), és a haláláért felelősök letartóztatására mozgósították a tartalékhadsereget. Ezzel szemben megadták a lehetőséget Goebbelsnek és a Führernek, hogy e csatornákon keresztül eloszlassanak minden kételyt Hitler halálhíréről. Így a Goebbels letartóztatására érkezett Remer őrnaggyal a Führer személyesen beszélt telefonon és utasította a felkelés leverésére. Ez a momentum szintén nagy szerepet játszott a puccs elbukásában, ugyanis Remer, aki azt hitte, hogy addig a jó oldalon áll, most hű nemzetszocialistaként elkezdte a rend helyreállítását Berlinben. Jelentősek Goebbels érdemei is a Valkür akció megakadályozásában, hiszen céltudatosan és hideg fejjel használta fel az összeesküvők ki nem játszott ütőkártyáit. Goebbelst és az SS vezetőket a merénylet után azonnal le kellett volna tartóztatni, hiszen ezzel az ellenakció legfontosabb vezetőit semlegesíthették volna. Csökkentette az akció sikerét Stauffenberg kettős szerepvállalása is; neki, mint a művelet leghatározottabb koordinátorának ott kellett volna lennie Berlinben már abban a pillanatban, amikor a bomba felrobban Rastenburgban. A távollétében késlekedő vezetők tétovázása értékes órákat emésztett fel.

Estére már Stauffenberg holttestével együtt a porba hullott egy jobb Németország terve is. 22 órára a puccs sorsa megpecsételődött, s ezzel az összeesküvőké is. Még az éjszaka folyamán a Bendler Strassén, a tartalékhadsereg főhadiszállásán Fromm tábornok – hogy mentse saját életét –, rögtönítélő bírósággal halálra ítélte, majd nyomban agyonlövötte Friedrich Olbrichtot, Stauffenberget, Mertz von Qirnheimet és Werner von Haeftent. Később azonban Frommra, aki tudott az összeesküvésről, még gyalázatosabb halál várt. Elkezdődött a megtorlás, a helyszínre siető Albert Speernek aznap este *Kaltenbrunner* Gestapo-vezető még azt mondta, hogy az SS és a Gestapo nem avatkozik bele a történetekbe, mert az további feszültséget szülne. Néhány órával később az SS megkezdte az összeesküvésben részt vett Wehrmacht-tisztek kíméletlen üldözését.

Abban az esetben, ha a hatalomátvétel sikerrel járt volna, az új kormány nagyon nehéz feladatoknak nézett volna elébe kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt. Carl Goerdeler irányvonala nyomán alighanem egy központosított, a demokratikus elveket nagy mértékben nélkülöző államigazgatás jött volna létre, valószínűsíthetően egy porosz mintájú, monarchikus berendezkedésű, keresztény értékeken nyugvó állam, korlátozott választójoggal.

A kevésbé külpolitikai célok megvalósíthatósága is kérdésesnek bizonyult. Németország mindenképpen békét kívánt kötni nyugaton, de a Szovjetunióval kapcsolatban megoszlottak az álláspontok. Goerdeler és hívei folytatni akarták a harcot a Szovjetunió ellen, míg Stauffenberg és köre elzárkózott ettől. Bizonyta-

lan azonban az is, hogy a Szovjetunió egyáltalán hajlandó lett volna-e tárgyalni a németekkel a háborús események után, az pedig különösképp kérdéses, hogy a nyugati hatalmak elfogadták volna-e a háború folytatását keleten.

Az is kétséges, milyen békefeltételeket támasztottak volna a nyugati hatalmak a puccsista Németországgal szemben. Hiszen 1944 szeptemberére már teljesen kidolgozták a feltétel nélküli német kapituláció minden részletét, beleértve az ország megszállását is. Nélkülözte a realitásokat az ellenállók azon elképzelése is, hogy meg kívánták tartani a Hitler által annektált területeket. A szövetséges nagyhatalmak ebbe bizonyosan nem egyeztek volna bele. Ráadásul az új kormányzat e követelésével még azt a látszatot is kelthette volna, hogy azonosul a hitleri külpolitikával.

Nagy Britannia és az Egyesült Államok korántsem az összeesküvők elvárásai szerint fogadta a merénylet hírért, amely igazolja, hogy a német ellenállás későbbi terveik nagyrészt megvalósíthatatlanok lettek volna. S az is elképzelhető, hogy a szovjet vezetés még tárgyalni sem lett volna hajlandó. A németek negatív megítélésének köszönhetően lehetséges, hogy a puccs eleve bukásra volt ítélve akkor is, ha Hitler meghal és sikerül átvenni a hatalmat. 1943 januárjában Casablancában Churchill és Rooseveltt megegyeztek abban, hogy csak a feltétel nélküli megadásról tárgyalnak; ezért nehéz kedvezőbb békefeltételeket elképzelni az új Németország számára is. Churchill és Rooseveltt nemcsak Hitlert, hanem egész Németországot elítélték, s még csodálattal szemlélték a szovjet katonai erőfeszítéseket. Ezért nem egyeztek volna bele az enyhébb feltételekbe, s egy esetleges Szovjetunió elleni harcot sem toleráltak volna.

A brit katonai vezetés már régóta kapcsolatban állt az összeesküvés vezéralakjaival, de a német ellenállást nem tekintette számottevő tényezőnek. Egy sikeres, belülről végrehajtott puccs szerintük veszélyeztetné a Szovjetunióval kötött megállapodásukat, és nehézséget jelentene céljaik elérésében, Németország teljes megrogyasztásában. Alapvetően úgy gondolták, hogy a német ellenállás egyáltalán nincs előnyére a szövetségesek háborús erőfeszítéseinek; amikor a háború már szinte eldőlni látszott, nem volt érdeke a szövetségeseknek támogatni a belső segítséget. A győzelem már elérhető közelségbe került saját erőfeszítések által is, s az esetleges tárgyalás megghiúsíthatná tervezett radikális intézkedéseiket. A szövetségesek hajlandók voltak különbséget tenni a náci vezetés és a német nép között, de nem voltak hajlandók különbséget tenni Hitler valamint egykori katonái és a porosz hagyományok között. Rooseveltt egyik nyilatkozatából világosan látszott a nagyhatalmak elképzelése Németország sorsáról: az országot harmadrangú ipari országgá kell tenni a német katonai-polgári ellenállás reményeivel szemben, amely az erős, gazdaságilag vezető európai Németországban gondolkodott.

Az ellenállók tervei ezért nagyrészt megvalósíthatatlanok voltak, annak ellenére, hogy becsülendő ügyért küzdöttek. Az is nyilvánvaló, hogy a Goerdeler-féle állam lényegesen jobb Németország lett volna, mint a hitleri, de a korszak nagyhatalmi körülményei közt ez nem jöhetett létre; túlságosan sok büntett halmozódott fel Németország rovásán ahhoz, hogy tiszta lappal lehessen elkezdni a náciizmust követő időket.

Hitler válogatott eszközökkel kínvallatta és végeztette ki az összeesküvés kézre került, vélt vagy valós résztvevőit. Jellemző Hitler demagóg gondolkodására, hogy a korábbi katonai sikertelenségeket például a keleti fronton szenvedett vereségeket kizárólag annak tudta be, hogy az összeesküvők hátráltatták hadműveleteit, és ahol tudtak, keresztezték terveit. Ez nyilvánvalóan nem igaz, az viszont kétségtelen, hogy ettől kezdve már az is gyanús volt és veszélyben érezhette magát, aki a legapróbb dologban nem értett egyet a Führerrel. Az összeesküvést követő letartóztatások mintegy 7000 főt érintettek, a kivégzettek száma pedig 5000 fő körül lehetett. A kivégzés módja eltérő volt: Stauffenberget és három társát egyszerűen agyonlőtték a Bendler Strassén, a többi elítéltre elsősorban akasztás várt, amely a legszörnyűbb kínokat eredményezte. Az elítélt agyonlövése vagy lefejezése kegyes halálnak számított, mint Eugen Bolz, a kultuszminiszteri poszt várományosa esetében. A vádlottakat már a nyomozás során testileg és lelkileg is megkínózták, az emberségnek jelét sem adva szakadt ruhákban ültették őket a vádlottak padjára. Borotvátlanok és piszkosak voltak. Olykor nadrágszíjukat és nadrágtartójukat is elvették, így minden energikusabb mozdulatra lecsúszott a nadrágjuk is. A büszkeségéről ismert Witzlebentől még műfogsorát is elvették, hogy ne tudjon rendesen beszélni. A vezető bíró, Roland Freisler, akinek semmilyen bírói végzettsége nem volt, s akinek az volt hitvallása, hogy inkább érdemes tíz ártatlan embert kivégezni, mint akár egyet is futni hagyni, minősíthetetlen hangnemben beszélt a vádlottakkal. Az ítéletek különbözősége leginkább csak a végrehajtás módjában mutatkozott meg, hiszen többnyire kivégzésről szóló parancsok születtek. Az akasztásra ítéleteket legtöbbször az utasítást követően néhány órával kivégezték. Hitler rendelkezése szerint húskampókra kellett őket akasztani; ez az eljárás akár órákkal is meghosszabbíthatta a haláltusát, mérhetetlen szenvedést okozva a haldoklónak. A kivégzéseket reflektorok világították meg, a kintől eltorzult arcokat lefilmezték és lefényképezték. Az akasztásokról készült filmet levetítették, amit Hitler állítólag nagyon élvezett és többször meg is tekintett.

A Hitler-ellenes összeesküvés legismertebb résztvevői

Klaus von Stauffenberg (1944. július 20 – agyonlőtték)
Friedrich Olbricht (1944. július 20 – agyonlőtték)
Albert Mertz von Quirnheim (1944. július 20 – agyonlőtték)
Werner von Haefen (1944. július 20 – agyonlőtték)
Ludwig Beck (1944. július 20 – agyonlőtték)
Henning von Tresckow (1944. július 21 – öngyilkos lett)
Erwin von Witzleben (1944. augusztus 8 – felakasztották)
Yorck von Wartenburg (1944. augusztus 8 – felakasztották)
Erich Hoepner (1944. augusztus 8 – felakasztották)
Julius Leber (1945. január 5 – felakasztották)
Carl Goerdeler (1945. február 2 – felakasztották)
Helmut von Moltke (1945. január 23 – felakasztották)
Dietrich Bonhoeffer (1945. április 9 – felakasztották)
Heinz Brandt ezredes (1944. július 22 – a július 20-i merénylet sérüléseibe belehalt)
Karl Heinz von Stülpnagel (1944. augusztus 30 – kivégezték)
Hans Oster (1945. április 9 – felakasztották)
Wilhelm Canaris (1945. április 9 – felakasztották)
Günther von Kluge (1944. augusztus 18 – öngyilkos lett)
Erwin Rommel (1944. október 14 – öngyilkos lett)
Johannes Popitz (1945. február 2 – felakasztották)
Helmuth Stieff (1944. szeptember 8 – felakasztották)
Erich Fellgiebel (1944. szeptember 8 – felakasztották)
Friedrich Fromm (1945. március 12 – felakasztották)
Wilhelm Leuschner (1944. szeptember 29 – felakasztották)
Paul Lejeune-Jung (1944. szeptember 8 – felakasztották)
Ewald Löser (emlékeztetkiesésre hivatkozva felmentették, túlélte a háborút)
Josef Wirmer (1944. szeptember 8 – felakasztották)
Eugen Bolz (1945. január 23 – lefejezték)
Andreas Hermes (1945. január 11-én halálra ítélték, de a kivégzést elhalasztották, majd a háború végeztével szabadon bocsátották)
Ulrich von Hassel (1944. szeptember 8 – felakasztották)
Werner von Schulenburg (1944. augusztus 8 – felakasztották)
Albrecht Haushofer (1944. augusztus 8 – felakasztották)

Irodalom

- Bernaś, F. – Bernaś, J. M.: *Merénylet Hitler ellen. 1944. július 20.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Földi Pál: *Merénylet Hitler ellen. Főszerepben Stauffenberg.* Anno Kiadó, Debrecen, 2005.
- Goebbels, Joseph: *Napló.* Metropolis Press – Intrada, 1997.
- Kershaw, Ian: *Hitler 1936–1945 Nemezis.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2004.
- Matanle, Ivor: *A második világháború.* Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Melnyikov, D. J.: *Összeesküvés Hitler ellen. 1944. július 20.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Németh István: *Európa tervek 1300–1945.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990.* Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Ránki György: *A második világháború története. 3. kiadás.* Gondolat, Budapest, 1982.
- Robbins, Keith: *Churchill.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1997.
- Sereny, Gitta: *Albert Speer küzdelme az igazsággal.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996.
- Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I-II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- A XX. század krónikája.* Chronik des 20. Jahrhunderts kiadása nyomán. Officina Nova Kiadó, Budapest, 1994.

A Fehér Rózsa ellenálló csoport (1942–1943)

1942. június-július: a Fehér Rózsa csoport tevékenységének kezdete

1943. január eleje: a csoporthoz csatlakozott Sophie Scholl is

1943. január vége: a Gestapo nyomoz az elkövetők után.

1943. február 18: a müncheni egyetemen letartóztatták a röplapokat terjesztő diákokat

1943. február 22: guillotine végzett a fiatal ellenállókkal

1943. április-július: a Fehér Rózsa többi tagjai elleni perekben is súlyos ítéletek születtek

1942–1943-ban német egyetemisták Münchenben és környékén náciellenes röplapokat terjesztettek. A keleti frontról visszatért, orvosi tanulmányokat folytató diákok, *Hans Scholl*, *Alexander Schmorell*, *Christoph Probst* és *Willi Graf* vezette csoporthoz Scholl húga, *Sophie Scholl* is csatlakozott. 1943. február 18-án a Scholl-testvéreket az egyetem világítóudvarában megfigyelték és letartóztatták. A polgári-keresztény családból származó ellenállók négy nappal később halálra ítélték és kivégezték.

1941 decemberében Moszkva alatt csődöt mondott Hitler villámháborús stratégiája. 129 évvel Napóleon után a német Wehrmacht legyőzhe-

tetlenségének mítosza is szertefoszlott. A szovjet csapatok ellentámadása nem csupán a katonák erkölcsét ásta alá, de Németországban is egyre erősödtek azok a hangok, amelyek megkérdőjelezték a háború értelmét és tiltakoztak a németek nevében a fronton elkövetett bűntettek ellen.

A Hitlerrel szembeni hatékony ellenállás feltétele paradox módon a hatalomhoz való közelség lett volna. Hiszen aki felmondta a rendszer iránti lojalitását, a nemzeten kívül helyezte magát. *Hermann Graml* történész írja: „A nemzetiszocialista rendszerrel szembeni ellenállás, tehát a rendszer és vezére, *Adolf Hitler*

elleni tevékeny fellépés minden formája, a rendszerellenes plakátok készítésétől és felragasztásától a merénylet- és államcsínykísérletig, 1933 és 1945 között viszonylag kis és a lakosságtól elkülönült csoportok ügye volt ...” Ennek ellenére mintegy negyven Hitler elleni merényletlevélről és -kísérletről tudunk.

1939-ben a fiatalok 90%-a a Hitlerjugend tagja volt. Az egyetemisták is nagyrészt támogatták az új rendszert. Kevés, főleg baloldali és keresztény diákok próbáltak meg kiállni eszméik védelmében. Még a szvinget táncoló, angolszász dolgokért rajongó diákokat is koncentrációs táborokba zárták. A németek többsége hallgatott, de voltak csendes tiltakozások. Azok az „árja” nők, akik 1943 februárjában a berlini Rosenstrassén letartóztatott zsidó származású férjeik szabadon bocsátásáért emelték fel a szavukat, megakadályozták, hogy azok Auschwitzba kerüljenek. Szélesebb alapokon nyugvó ellenállási mozgalom azonban nem jött létre.

Voltak olyan okos, életvidám és tehetséges fiatalok is, akik szenvedélyesen kiálltak személyes politikai meggyőződésükért. Az akkoriban Münchenben tanuló 8000 diák közül 20-50 tartozott az aktív ellenállók közé. Hans Scholl, a müncheni egyetem orvosi fakultásának hallgatója már 1939-ben felvette a kapcsolatot a náci rendszert elutasító diáktársaival. Alexander Schmorell-lel és Christoph Probsttal megalakították a *Fehér Rózsa* ellenálló csoportot, amelyhez hamarosan más diákok, értelmiségiek, művészek is csatlakoztak. Abban látták nagyon kockázatos feladatukat, hogy az értelmiség minél szélesebb rétegeit tájékoztassák arról, hogy *„mi történik valójában Németországban”*. Pénzt gyűjtöttek, borítékokat és bélyegeket vásároltak, egy üres műteremben sokszorosították és postára adták a röplapokat. A mélyen vallásos Probst felesége nem tudta lebeszélni férjét az életveszélyes vállalkozásról. Az egyetemeken létrehozott újabb és újabb sejtek révén, a többi ellenálló csoport bevonásával tömegmozgalmat akartak szervezni.

1942 június-júliusában Scholl és Schmorell négy röplapot szerkesztett. Ezekben a patetikus nyelven íródott, sok klasszikus Goethe- és Schiller-idézetet, történelmi példát és keresztény-erkölcsi tanítást tartalmazó felhívásokban a németek lelkiismeretére hivatkozva kijelentették, hogy *„semmi sem méltatlanabb egy kultúrnéphez, mint hogy ellenállás nélkül hagyja, hogy egy felelőtlen és sötét ösztönök által vezérelt uralkodó klikk gyakorolja felette a hatalmat ...”*. A Carl Muth és Theodor Haecker katolikus publicistákkal folytatott beszélgetések, és az egyetemi előadások után folytatott élénk viták is alakították a diákok passzív ellenállásra buzdító álláspontját. A *Fehér Rózsa röplapjai* címet viselő felhívások nem találtak szélesebb visszhangra. Maga az elnevezés Hans Scholltól származik. Önmagu-

kat soha nem nevezték így egymás között. A tisztaság és az ártatlanság jelképe későbbi vallomása szerint számára egy véletlenszerűen választott, de jól hangzó, és a propagandát erősítő fogalom volt. Talán *Clemens Brentano: La Rosa Blanca* című műve volt az ötletadó.

Az első röplap passzív ellenállásra szólított fel, különben a „gyáva németiség megérdemli a pusztulást”, a zsidók és a lengyelek ellen elkövetett bűntetteket elítélő második „*a mindenféle szellemiségtől mentes barna horda kiirtására*”, és a „*költők és gondolkodók népe*” által Bibliaként tisztelt *Mein Kampf* elvetésére. A harmadik a kormány megdöntésének szükségességét hirdette a köz- és politikai életben, a gazdaság, a kultúra és a fegyverkezés területén végrehajtott szabotázs révén. „*Nem hallgatunk, mi vagyunk a Ti rossz lelkiismeretetek, a Fehér Rózsa nem hagy nyugtot nektek*” – hangoztatta a negyedik, amely szerint mindenki bűnös, aki hallgat, és könyörtelen harcot kell folytatni Hitler „*túlontúl sok kiszolgálója, párttagja és quislingje ellen*”.

A római számokkal sorszámozott röplapokat Münchenben élő személyeknek, íróknak, professzoroknak, könyvkereskedőknek, vendéglősöknek, barátoknak, egyetemi társaknak juttatták el postán. A címeket a Német Múzeumban található városi címlistákból válogatták. Később megtalálták náluk az 1941/42-es téli szemeszterre beiratkozott egyetemisták listáját is. Az első röplapból száz példány készült. Aztán a délnémet térségben, Stuttgartban, Freiburgban, Frankfurtban, majd Linz, Salzburg és Bécs városában is elkezdtek terjeszteni a röplapokat.

Ezután a diákokat négy hónapra a frontra küldték, ahol egy egészségügyi században láttak el szolgálatot. „*Az oroszországi élmény adta meg a végső lökést*” – fogalmazott *Willi Graf*, akit társaihoz hasonlóan sokkolt a fronton látott szenvedés és a hátszágban végrehajtott barbár tettek. „... *útközben egyre csak a lepecsételt tehervonatok, az emberek kiáltásai, akiket ezekben a tehervonatokban szállítottak, aztán megpróbáltak a repedéseken keresztül valahogy cigarettát adni nekik, de egyből jöttek kutyákkal az SS-katonák, és rögtön elzavarták őket. Arról is beszámoltak, hogy a szovjet hadifoglyokat legtöbbször halálra éhezették és a civil lakosságot is iszonyú módon meggyötörték*” – emlékezett egy túlélő társuk. 1942 októberében tértek vissza Münchenbe, azzal az eltökélt szándékkal, hogy folytatják a szervezkedést a náci rendszerrel szemben. A röplapok készítése mellett éjjelenként a középületek falára *Vessen Hitler!* és *Hitler tömeggyilkos* feliratot és áthúzott horogkeresztet festettek.

1943. január elején Scholl és Schmorell elkészítették az ötödik röplapot is, amelynek tervezetét *Kurt Huber* professzor is átnézte. A csoporthoz ekkor csatlakozott Hans húga, *Sophie Scholl* is. A két testvér, Hans és Sophie viszonya gyer-

mekkoruktól fogva szoros volt. Apjuk, *Robert Scholl* polgármesterként dolgozott, s liberális, haladó szemléletű ember volt. Édesanyjuk, *Magdalene Scholl*, egykori diakonissza nővér gondoskodott a háztartásról. Összesen öt gyermekük volt, akikkel 1934-től Ulmban, a Münsterplatzon éltek egy nagy lakásban.

Sophie bátyjával együtt korábban lelkes tagja volt a nemzetiszocialista ifjúsági mozgalomnak. Hans apja akarata ellenére lépett be 1933-ban a Hitlerjugendbe, 1935-ben már 150 fiatal csapatát irányítja. Sophie vezető szerepet töltött be az ulmi lányszervezetben, aztán 1937-ben rövid időre egy betiltott szervezet melletti kiállításukért letartóztatták őket, és fokozatosan érzékelték saját gondolkodásuk és a rájuk kényszerített egyenhit között feszülő ellentmondásokat. Hans Scholl, aki egy kis csapat vezetőjeként vett részt a nürnbergi pártkongresszuson, kijózanodva tért vissza. Menetelés, zászlófelvonás, a mindig azonos jelszavak – ez nem illett össze az idegen országok és kultúrák iránti érdeklődésével. Hans kedvelt mondása volt, hogy „*az élet egy kaland a fény felé vezető úton*”. A franciaországi hadjárat idején egy tábori kórházban dolgozott. Feltevések szerint már 1942 tavaszán tudott a zsidók és lengyelek ellen elkövetett bűntettekről is. Az is szerepet játszhatott döntésükben, hogy apjuk egyik megjegyzése miatt 1942 októberében elvesztette gazdasági és adótanácsadói állását, egy időre börtönbe is zárták, s a család kilátástalan anyagi helyzetbe került.

Ekkor már tehát rendszerellenes meggyőződésük, illetve a művészetek, az irodalom, a zene, a filozófia és a vallás iránti közös érdeklődés kapcsolta össze őket. Intenzív vita folyt közöttük Hitler és a háború kapcsán a zsarnokölés jogszerűségéről. Sophie szívesen táncolt, jól zongorázott és ügyesen rajzolt. Barátja, *Fritz Hartnagel* hivatásos tiszt később Sztálingrádnál harcolt. Sophie így írt neki: „*Nem tudom megérteni, hogy embereket más emberek folyton életveszélyes helyzetbe hoznak. Ezt soha nem fogom megérteni és szörnyűnek tartom. Csak azt ne mondd, hogy mindezt a hazáért teszik.*” Az érettségi után Sophie óvónőnek szeretett volna tanulni, hogy elkerülhesse a birodalmi munkaszolgálatot. Egy fegyvergyárba kerülve szembesült azzal, hogyan bánnak az ottani kényszers munkásokkal. 1942 májusában kezdhetette meg biológia- és filozófia-tanulmányait a müncheni egyetemen.

Probst vallásos családban nevelkedett, szülei baráti köréhez tartozott *Paul Klee* festő és grafikus is. Mostohaanyja zsidó származása miatt közvetlen fenyegetettség jutott neki is osztályrészüln. 21 éves korában megházasodott, a per idején három gyermek, két kisfiú és egy néhány hetes kislány édesapja volt. Schmorell ifjúkori jóbarátja Münchenben bekapcsolódott a vitákba és beavatták a röplap-akcióba is. Az általa írt, de végül nem sokszorosított röplapon azt követelte, hogy „*Hitlernek és kormányzatának el kell buknia, hogy Németország élhessen*”.

Alexander Schmorell Oroszországban született, majd anyja halála után német származású apjával Münchenbe költözött. Katonaként tért vissza hazájába, a frontron ismerkedett meg a többiekkel. Orvosi tanulmányai mellett érdekelte a szobrászat. Ő szerezte be a sokszorosító készüléket és az egyik írógépet is. A második röplapon a zsidók lemészárlását ő nevezte „*az emberi méltóság elleni legszörnyűbb büntettnék*”. Részt vett a különböző Hitler-ellenes feliratok felfestésében is.

A szigorú katolikus légkörben nevelkedett Willi Graf ifjúkorától szembehelezkedett a hitleri rendszerrel, a Hitlerjugendbe sem lépett be. A bonni egyetemen 1938-ban rövid időre letartóztatták, de az Anschluss utáni amnesztiával szabadult. A frontról való visszatérése után, 1942 decemberében csatlakozott a csoporthoz. Korábbi barátai közül csak négyet tudott meggyőzni arról, hogy támogassák a Fehér Rózsát.

Kurt Huber professzor a müncheni egyetem filozófiaprofesszora volt. „*Leibniz és kora*” című előadására özönlöttek a különböző fakultások diákjai. Huber az értelmiség állampolgári felelősségét állította fejtegetései középpontjába. Eközben betiltott zsidó gondolkodók gondolatait is idézte, műveiket is méltatta. Erkölcsi kötelességének tartotta, hogy „*részt vállaljon a német történelem politikai formálásában, felfedje a nyilvánvaló károkat és harcoljon ellenük*”. Először zene-tudományokból doktorált, náci szimpatizánsként népdalokat gyűjtött, majd 27 évesen filozófiából és pszichológiából habilitált. Mivel Berlinben nem engedték tanítani, belépett az NSDAP-be, hogy családját eltarthassa és professzori álláshoz juthasson.

Az utolsó két röplap stílusa már teljesen más volt: precíz és politikailag egyértelmű mondatokban utaltak a kilátástalan háborús helyzetre és szólítottak fel a kormány megdöntésére. A *Felhívás minden némethez!* címet viselő, cselekvésre buzdító, 6-9000 példányban kinyomtatott röplap szerint a nyugati invázió már csak idő kérdése, ezért „*Hitler matematikai bizonyossággal a pusztulásba vezet a német népet. Hitler nem nyerheti meg a háborút, már csak meghosszabbíthatja azt.*” A diákok többsége Hildegard Hamm-Brücherhez hasonlóan viselkedett, aki később így emlékezett: „*Amikor egyik nap a laborban a fiókomban találtam egy röplapot – azt hiszem, a harmadikat vagy negyediket –, gyáva voltam, mert csak gyorsan átfutottam, zsebre vágtam, majd amilyen gyorsan csak lehetett apró darabokra téptem és lehúztam az illemhelyen.*”

Az ezres példányszámban kinyomtatott röplapot Németország és Ausztria városaiban terjesztették. 1943. január végétől már Robert Mohr vezetésével a Gestapo is nyomozott az elkövetők után. Február 9-étől, miután az egyetem kapuján is Hitler-ellenes feliratok és négyszer, nagy betűkkel a Szabadság szó jelent meg, már őrizték az épületet.

Nem sokkal a 6. hadsereg sztálingrádi kapitulációja után már nyilvános tiltakozásra is sor került a müncheni egyetemen, miután *Paul Geisler* gauleiter beszédében a jelen lévő egyetemista lányokat sértegette. Azt mondta nekik nagy morajt kiváltó beszédében, *„ha csak azért tanulnak, mert nem elég szépek, összehozhatja őket néhány adjutánsával”*.

Ekkor jelent meg a Fehér Rózsa hatodik és egyben utolsó rölapja, amelyet Huber professzor fogalmazott. *„Bajtársnők! Bajtársak! Megrendülve áll népünk Sztálingrád férfijainak pusztulása előtt. Háromszáz-harmincezer német férfit hajszolt értelmetlenül és felelőtlenül a halálba és bűnbe a világháborús örvezető zseniális stratégiája. Führer, köszönjük! ... Szabadság és becsület! Tíz éven át Hitler és elvbarátai a megcsömörlésig kifacsarták, elkoptatták, kiforgatták a két leggyönyörűbb német szót, ahogy arra csak a dilettánsok képesek, akik a nemzet legszentebb értékeit vetik a disznók elé. ... A német név mindörökre meggyalázott marad, ha a német ifjúság végre nem kel fel, nem áll bosszút és bűnhődik egyidejűleg, nem zúzza szét kínzóit, és nem hoz létre egy új szellemi Európát.”*

1943. február 18-án, ugyanazon a napon, amikor Goebbels a berlini Sportpalotában tartott beszédében meghirdette a *„totális háborút”*, Hans és Sophie Schollt a müncheni egyetem világítóudvarában a rölapok terjesztése közben tetten érték és letartóztatták. Sophie véletlenül lelökött a második emeleti párkányról mintegy 80-100 rölapot, és ezt a pedellus rögtön jelentette a Gestapónak. Hansnál megtalálták Probst egyik rölap-tervezetét is. A szülőket nem tájékoztatták a gyermekeik letartóztatásáról, őket Sophie és Hans diáktársai értesítették. Probstot február 19-én tartóztatták le Innsbruckban.

A kihallgatások rövid megszakításokkal három napon át tartottak. Kezdetben az önuralmukat végig megőrző és erős jellemről tanúbizonyságot tevő Scholltestvérek tagadták a vádakát. Azt állították, hogy a náluk lévő bőröndben akart Sophie tiszta ruhát hozni otthonról, de aztán a házkutatások során előkerült terhelő bizonyítékok súlya alatt megtörték és vallomást tettek. Megpróbálták menteni társaikat, mindent magukra vállaltak és fennen hirdették a náci rendszert megvető meggyőződésüket. Hans Scholl kifejtette, azzal is számolt, hogy *„mind ez az életébe is kerülhet”*. A müncheni Wittelsbach palotában, a Gestapo ottani központjában folytatott kihallgatások jegyzőkönyvei csak a rendszerváltás után kerültek elő az egykori keletnémet állam pártarchívumából.

A 21–25 éves fiatalokat a müncheni *Stadelheim* börtönébe szállították. A rölapok terjesztése *„nyugtalanosságot váltott ki a legfelsőbb pártkörökben is”*. A népbíróság elnöke, *Roland Freisler*, aki Giesler gauleiter kérésére Berlinből utazott Münchenbe, az igazságügyi palotába, a tárgyalást *„tombolva, kiabálva, eltorzult hangon ordibálva, egyre-másra robbanásszerűen felugrálva”* vezette. Az üléste-

rembe érkező Scholl-szülőket kivezettette. Probst, akit sem a feliratok festésében, sem a rölapok terjesztésében nem talált bűnösnek a vádirat, azzal védekezett, hogy harmadik gyermeke nehéz születése és felesége gyermekágyi láza miatt pszichotikus depresszió állapotában, illetve a sztálingrádi vereség okozta sokk hatására írta a Hans Schollnál megtalált náciellenes felhívás-tervezetet. Az utolsó szó jogán Scholl számára is kegyelmet kért, mire Freisler így fakadt ki: *„Ha ön-maga mellett semmi mentő tényezőt nem tud felhozni, legalább hallgasson!”*

Freisler az első világháborúban orosz hadifogságba került, ahonnan csak 1920-ban tért haza. Állítólag megtanult folyékonyan oroszul és táborfelügyelői rangig vitte. Feltevések szerint közeledett a bolsevikokhoz is. 1925-ben belépett az NSDAP-be, 1935-től dolgozott az igazságügy-minisztériumban. Államtitkárként ő vett részt a végső megoldásról döntő Wannsee-konferencián. 1942. augusztus 20-án nevezték ki a népbíróság elnökének. Két hónappal később levélben mondott köszönetet Hitlernek: *„Führerem! Önnek, Führerem, alázattal jelentem: a rám ruházott hivatali munkát megkezdtem, és időközben bele is ástam magam. [...] A népbíróság mindig azon fog fáradozni, hogy olyan ítéleteket hozzon, amelyekről azt gondolja, hogy Ön, Führerem, azonos módon ítélné meg az adott eseteket. Heil, Führerem! Hűséggel, az Ön politikai katonája: Roland Freisler.”* A rendszer ellenfelei megsemmisítésének szándéka és irántuk érzett gyűlölete nem ismert határokat. Százával küldte a halálba, leginkább mondvacsinált indokokkal a „defetistákat” vagy a „védelmi erő bomlasztóit”. 1941-ben 102 vádlottat ítélték halálra, Freisler színrelépése után a következő évben már 1192-t. A népbíróságot 1934 áprilisában állították fel, a két hivatásos bíró mellett az ülnököket is az alapján választották ki, hogy tagja volt-e az NSDAP-nek, az SS-nek vagy a Wehr-macht-nak.

A vérbíró február 22-én, három órás tárgyalás után, 12 óra 45 perckor felolvastott verdiktjében a Scholl-testvéreket és Probstot halálra ítélte: *„A vádlottak a háborúban rölapok útján hívtak fel a fegyverkezés szabotálására, népünk nemzetiszocialista életformájának megdöntésére, defetista gondolatokat propagáltak és a Führert a legközönségesebb módon szidalmazták, és ezáltal a Birodalom ellenségeinek kedveztek és véderőnket bomlasztották. Ezért halállal bűnhődnek”.* A népbíróság megsemmisít mindenkit, aki akár szellemi vagy baráti kapcsolatban áll a ténylegesen ellenállókkal – ez volt a népbíróság ítéletének üzenete. Egy Gestapo-hivatalnok feljegyzése szerint Scholl *„majomparádénak”* nevezte a tárgyalást. A per során egyéb rölapokról (például a *Tíz év nemzetiszocializmus* címűről) és feliratokról (például a náci központ, az ún. Barna Ház falán találtról) is faggatták őket, ez is jelzi, hogy voltak mások is, akik hozzájuk hasonlóan cselekedtek, de nem kerültek a hitleri igazságszolgáltatás kezébe, vagy nem tudunk róluk.

A gyors eljárás a gauleiter kérése volt, aki azt kérte a Gestapo helyi különleges bizottságától, hogy *„az elítélésükre a következő napokban itt kerüljön sor és az ítéletet is mielőbb hajtsák végre”*. A hivatalból kirendelt „védőügyvédek” tevékenysége abban merült ki, hogy Probst ügyvédje megpróbálta elérni, hogy védence ügyét a Scholl-testvérektől elkülönítve tárgyalják – sikertelenül. A tárgyalás időpontját nem hozták nyilvánosságra, a termet a különböző nemzetiszocialista szervezetek gondosan kiválasztott tagjaival töltötték meg. A három tanút, köztük a kihallgatásokat vezető Robert Mohrt nem hallgatták meg. (Mohr, akit soha nem pereltek be a Fehér Rózsa felgöngyölítésében játszott szerepéért, 1951-ben Sophie édesapja kérésére megírta a lány utolsó napjairól őrzött emlékeit, bár nem tudni, hogy együttérző hangja mennyire volt őszinte.)

A szülők kegyelmi kérvényét Hitler – 1942 áprilisa óta *„legfőbb bíró”* – elutasította, de arra engedélyt kaptak, hogy meglátogathassák gyermekeiket a börtönben. Sophie a szülei előtt is kemény maradt: *„Amit mondtunk és írtunk, sokan ugyanígy gondolják. Csak nem merték kimondani...Mindent, mindent magunkra vállaltunk.”* Kivégzésük előtt a három barát elszívott egy utolsó cigarettát, majd így búcsúztak egymástól: *„Néhány pillanat múlva ismét találkozunk.”* Sophie Scholl Freisler előtt is bátran vállalta: *„Továbbra is az a véleményem, hogy a legjobbat tettem, amit ebben a pillanatban a népemért csak tehettem. Ezért nem bánok semmit, és a tetteim következményét is vállalni akarom.”* Az ítélet kihirdetése után négy órával először őt végezte ki nyaktilóval a hóhér. A precíz hivatalnokok még azt is feljegyezték a kivégzési jegyzőkönyvben, hogy a terembe lépésétől a kivégzéséig hat másodperc telt el. Hans *„Éljen a szabadság!”* kiáltással nézett szembe a halállal. Probst nem tudott elbúcsúzni a családjától. A kivégzésekről lángvörös plakátok tudósítottak szerte Münchenben.

1943 áprilisában, a Fehér Rózsa további tizennégy tagja ellen folytatott perben Alexander Schmorellt, Willi Grafot és Kurt Hubert halálra ítélték, többek hosszú börtönbüntetést kaptak. Grafot kivégzése előtt hat hónapon keresztül vallatták – eredmény nélkül. Huber a védőbeszédében *Fichtét* idézve az állampolgárként viselt felelősség vállalásával magyarázta tettét. A per során Freisler a teremben található büntető törvénykönyvet a terem közepére hajította, miközben így ordított: *„Nincs szükségünk jogra! Nincs szükségünk törvényekre! Aki ellenünk van, azt megsemmisítjük!”*

1943 júliusában került sor a harmadik perre, amelyben halálra ítélték és kivégezték *Hans Leipelt* kémia szakos egyetemi hallgatót, aki részt vett a hatodik röplap terjesztésében és adományokat gyűjtött Huber özvegyének. A Fehér Rózsa a hamburgi egyetemen folytatta tevékenységét. *Traute Lafrenz* még 1942 végén hozta magával Münchenből azokat a röplapokat, amelyeket iskolai barátja, *Heinz*

Kucharski filozófia- és orientalisztika szakos egyetemista segítségével osztott szét a diákok körében.

1944 végén a Gestapo nyomukra akadt. 1945 áprilisában Kucharskit halálra ítélték, de úton a kivégző hely felé megszökött, társai közül néhányan börtönben vagy koncentrációs táborban haltak meg. Freisler irányításával a népbíróság 1942 augusztusa és 1945 februárja között 2295 halálos ítéletet hozott. Halálának napján is tárgyalást vezetett; a szünetben egy repeszbomba végzett vele. Az amerikai katonai bíróság találóan jegyezte meg a náci igazságszolgáltatásról az 1947-es ún. jogászper végén: „A gyilkos törje rejtőzött a jogász talárja alatt”.

Thomas Mann 1943 júniusában a BBC adásában emlékezett meg a Fehér Rózsa csoportról. A hatodik rölapot 1943 végén brit bombázók több ezer példányban dobták le Németország felett. Azóta könyvek, visszaemlékezések és filmek idézték fel a történeteket, legutóbb 2005-ben *Marc Rothemund Sophie Scholl – Aki szembeszállt Hitlerrel* című filmjét mutatták be a mozik. A német Bundestag 1985-ben elfogadott határozatában leszögezte, hogy „a 'népbíróságnak' nevezett intézmény jogállami értelemben nem volt bíróság, hanem az önkényre épülő nemzetiszocialista uralom terrorjának végrehajtó eszköze volt”. Heinrich August Winkler szerint leginkább három nap vonult be a Hitlerrel szembeni ellenállás történetébe: azok a napok, amikor a másik Németország állt Freisler bírósága előtt. 1944. július 20., a Stauffenberg-féle összeesküvés mellett 1939. november 8., amikor Johann Georg Elser württembergi asztalos egy maga építette bombával kísérelt meg sikertelen merényletet Hitler ellen, és nem utolsósorban 1943. február 18. emelkedett magas erkölcsi rangra. „Ha ők és a többiek nem lépnek fel Hitler ellen – vélekedik a történész – a nemzetiszocialista uralom után kevés olyan dolog lett volna, amire a németek az 1933 és 1945 közötti időszakra visszatekintve büszkék lehettek volna.”

Irodalom

Breinersdorfer, Fred (Hg.): *Sophie Scholl – die letzten Tage*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005.

Die Prozesse gegen die Weiße Rose (1943) In: Otto, Hans-Dieter: *Das Lexikon der Justizirrtümer*. Ullstein, Berlin, 2004.

Knopp, Guido: *Sie wollten Hitler töten*. RM-Buch-und-Medien-Vertrieb, Wien, 2004.

Ottaway, Susan: *Hitler áruló: a német ellenállás a Harmadik Birodalomban*. Gold Book, Debrecen, 2006.

Scholl, Inge: *A fehér rózsa: Hitler-ellenes müncheni fiatalok a lelkiismeret felébresztéséért*. Pro Domo, Pécs, 1998.

Zankel, Sönke: *Mit Flugblättern gegen Hitler. Der Widerstandskreis um Hans Scholl und Alexander Schmorell*. Böhlau, Köln – Wien, 2008.

A Market-Garden hadművelet (1944)

1944 június: Hitler korábban leváltott tábornokát, von Rundstedtet nevezte ki a nyugati erők főparancsnokának; feladata, hogy még a háború előtt kiépült Siegfried-vonalra, észak felé pedig az Albert-csatornára és a Meuse(Maas)-folyó vonalára támaszkodva állítsa meg az angol-amerikai előrenyomulást

1944. július 20: merénylet Hitler ellen a rastenburgi főhadiszálláson

1944. augusztus 25: a szövetséges csapatok elfoglalták Párizst

1944. szeptember 3: Montgomery angol hadserege bevonult Brüsszelbe; másnap – a belga ellenállás segítségével – sértetlenül elfoglalták Antwerpent

1944. szeptember 8: a németek V-2 rakétákkal kezdték löni Londont

1944. szeptember 11: az amerikai csapatok Triernél elérték a német határt

1944. szeptember 17: Montgomery saját erőből megindítja a „Market-Garden” (kereskedelmi kertészet) hadműveletet; páncélosai Nijmegenig törtek előre. Eisenhower csak azt ígérte, hogy a hadianyag-utánpótlásban neki ad elsőbbséget, de ezt sem tudta betartani

1944. szeptember 19: megghiúsul az arnheemi híd elfoglalása; az angolok kilenc hídból nyolcat elfoglaltak, csak a legfontosabbat nem

1944. szeptember 21: a német csapatok rövid időre elvágták a szövetséges erők utánpótlási folyosóját is

1944. szeptember 24: a Market-Garden hadművelet megghiúsulása; lekerült a napirendről Montgomery Ruhr-vidéki betörésének terve

1944. szeptember 17-én délelőtt 9.45-kor a második világháború történetében addig még nem látott hatalmas légiflotta emelkedett a magasba Dél-Anglia repülőtereiről s indult hollandiai célja felé. Ezzel megkezdődött a második világháború legnagyobb légi-deszant-hadművelete, amelynek az volt a célja, hogy a szövetséges erők

a Siegfried-vonalat megkerülve betörjenek a Ruhr-vidékre, s Németország legjelentősebb ipari körzetének elfoglalásával megbénítsák, s még 1944 őszén fegyverletételre kényszerítsék a hitleri Németországot. A merész elképzelés Montgomery tábornoktól származott, aki emlékirataiban így írt terveiről: *„Amikor az északi szárnyon Eisenhower parancsának megfelelően előrenyomultunk a Ruhr-vidék felé, két nagy vízi akadály állt előttünk – a Meuse és a Rajna. Bármelyik útvonalat választottuk, további akadályokba ütköztünk: a nagy csatornába. A tervem az volt, hogy mindezek az akadályokon keresztül erősen előretörök és még mielőtt az ellenség eléggé át tudná csoportosítani erőit, hogy megállítson bennünket, hídfőállásokat foglalkoztat a Rajna túlsó oldalán.”*

A Market-Garden hadművelet két részből állt. A *Market fedőnév* az ejtőernyős hadműveletekre vonatkozott, amelynek során az 1. angol, a 82. és a 101. amerikai ejtőernyős hadosztály, valamint a lengyel ejtőernyős dandár egységeinek el kellett foglalniuk a csatornákon és a nagy folyókon lévő hidakat Eindhoven-től Udenen, Graven és Nijmegenen keresztül Arnhemig, ahol a nagy Alsó-Rajna híd északi oldalán hídfőállást kellett létrehozniuk. Ezalatt a *Garden haderők*, a 2. angol hadsereg összpontosított páncélos erői, élükön a 30. hadtesttel megkezdik előrenyomulásukat az Eindhovenből Arnhembe vezető műúton, biztosítják az ejtőernyősök által elfoglalt hidakat, míg további két hadtest kiszélesíti az így létrehozott folyosót. A terv Market része grandiózus volt. Több ezer vadászgépet, bombázót és szállító-repülőgépet, valamint vitorlázó szállító-repülőgépet vetettek be.

A tervezés azonban bármilyen gondos volt is, mégsem volt eléggé körültekintő. Mintha Montgomery tábornok, s az akcióba bevont parancsnokok kissé elbizakodottak lettek volna, s nem vették komolyan a felderítés jelentéseit. Egyszerűen nem hitték el, hogy ekkora szövetséges erő számottevő német ellenállással találkozhat. Pedig voltak aggodalomra okot adó jelentések is, amelyek a tervezett hadművelet térségében német páncélos erőket feltételeztek. E bizonytalan feltételezéseket azután a légi felderítés felvételei is megerősíteni látszottak. *Browning* tábornok, az akció parancsnoka azonban a következő szavakkal tette félre a német páncélosok jelenlétéről tanúskodó felvételeket: *„Az Ön helyében én nem aggódnék ezek miatt. Valószínűleg amúgy sincsenek használható állapotban.”* A jelentést előterjesztő fiatal, 25 éves angol hírszerzőt, *Brian Urquhart* őrnagyot azonban nem volt könnyű meggyőzni. Véleménye ez volt: *„őszintén szólva, valósággal elborzasztott a Market-Garden, mert e tervben a legsebezhetőbb szemmel láthatóan az a feltevés volt, hogy a németek érdemleges ellenállást nem fognak tanúsítani... ha sikerül elfoglalni a hidakat, a 30. hadtest harcokcsijai végigszágulhatnak e félelmetesen keskeny folyosón – amely csak manőverezési lehetőséget nem nyújtó töltés volt –, majd bevonulhatnak Németországba, mint menyasszony a templom-*

ba. *Sehogy sem hittem, hogy a németek hasra esnek és megadják magukat.*” Az ifjú felderítőtsízt döbbenten hallgatta a parancsnokok érveit, akik a hadműveletet csak party-ként emlegették, s úgy vélték: mivel a háború legkésőbb télre véget ér, ez az utolsó lehetőség, hogy bevessék a légideszant-hadsereget, tehát mindenképpen végre akarták hajtani az akciót. Amikor Browning tábornok kijelentette: a hadművelet célja, hogy lefektessük a *„légideszantcsapatok szőnyegét, amelyen a szárazföldi haderőnk előrehaladhat”,* Urquhart őrnagy éppen rákérdezett: *„vajon a szőnyeget élő, vagy halott légideszantosok alkotják-e majd... Meg sem fordult a fejükben, mit tegyenek, ha német ellenállásba ütköznek, legfeljebb a hősiesség lebegett a szemük előtt”* – emlékezett Urquhart. Az okvetetlenkedő felderítőtsízt kényelmetlenné vált a terv védelmezőinek, ezért orvosi utasításra egészségügyi szabadságra kellett mennie. *„Nézetei gyenge idegzetre vallottak. Néha már-már hisztérikus volt, kétségtelen a túlfeszített munka következtében”* – mondták. A hadtest orvosparancsnoka *„közölte velem, hogy elcsigázott vagyok – de hát ki nem volt az – és pihenésre lenne szükségem. Menjek szabadságra. Eltanácsoltak. Jelenlétem annyira kínessá vált a főhadiszálláson, hogy a hadművelet megindításának estéjén eltávolítottak. Közölték velem, hogy tűnjek el. Nem tudtam mit válaszolni. Jóllehet nem értettem egyet a tervvel, és a legrosszabbtól tartottam, úgy éreztem, mégiscsak ez lesz a nagy vállalkozás, és bármi furcsa, nem akartam kimaradni belőle.”*

Nehezebb volt leszerelni Walter Bedell Smith altábornagyot, Eisenhower vezérkari főnökét, akinek szintén értesülései voltak a tervezett hadműveleti térségről. E hírek szerint pedig a 9. és a 10. SS páncélos hadosztály éppen a Market-Garden célterületén állomásozik. Igaz, hogy kiegészítésre és feltöltésre szorul, de azért nem lebecsülendő erő. Montgomery azonban ezek a hírek sem rettentették meg. Továbbra is jobban tartott a terep nehézségeitől, mint a német ellenállástól. Ő inkább Dempsey tábornok 2. angol hadseregének hírszerző törzsére hallgatott. Az információra, hogy *„Hollandiában megtépzott német páncélos egységeket vonnak össze”,* kijelentette: *„a Market-Garden körzetében állomásozó német alakulatok gyengék, demoralizáltak, nyilván összeroppannak, ha nagyarányú légideszant támadással kell szembenézniük”.* Még a lehetőségét is elvetették annak, hogy páncélosok állomásoznak a helyszínen.

Az akció 1944. szeptember 17-én a kora hajnali órákban indult. 1400 szövetséges bombázó startolt brit repülőterekről, hogy *„felpuhítsa”* a célterületet: légvédelmi ütegeket és csapatösszevonásokat bombázzon. 9.45-kor megkezdődött a csapatszállító és vitorlázó repülőgépek felszállása. A 24 támaszpontonról felszálló 2023 gép akkor töltötte meg a brit légtérrel, amikor az angliai templomokban éppen a négy évvel korábbi angliai csata pilótái emlékére celebrált szertartásokak.

A nagy dübörgés a szabadba csábította az embereket, akik elképedve szemlélték a gigantikus légiflottát. Egy, az akcióban résztvevő holland katonatiszt szerint a légi akció látványa hihetetlen volt. *„Azt hittem, a szövetségesek valamennyi repülőgépét bevetették ebbe az egyetlen hadműveletbe”*. Egy amerikai ejtőernyős szerint pedig *„az ember úgy érezhette, ha kimászna a szárnyakra, át is sétálhatna Hollandiába.”* A felszállás több mint két órát vett igénybe, hiszen egy teljes szövetséges hadsereg, annak minden felszerelésével együtt indult a német vonalak mögé.

Ilyen óriási légiflotta útnak indítása nagy szakmai felkészültséget igényelt, s a földi személyzet meg is felelt az elvárásoknak, bár kisebb balesetek óhatatlanul adódtak. Az út során is előfordultak kényszerleszállásokból és balesetekből adódó veszteségek, amelyek bár csekélynek mondhatók, nagyon hiányoztak az akció során, ahol minden fegyver számított. *Robert „Roy” Elliot Urquhart* tábornoknak, az arnhem-i híd elfoglalására induló brit ejtőernyősök parancsnokának például 23 vitorlázó gép rakományáról kellett ezért lemondania.

Eindhovennél a 101. amerikai ejtőernyős hadosztály, Nijmegenél a szintén amerikai 82. légiszállítási hadosztály, Arnhemnél pedig a brit 1. légiszállítási hadosztály ugrott, illetve ért földet. Feladatukat – biztosítani a számukra kijelölt zóna hídjait, megtisztítani az ellenséges csapatoktól a körzetet a minél gyorsabb szárazföldi előrenyomulás érdekében – a 101-esek és a 82-esek teljesítették. Az angolok és a később segítségükre érkező lengyelek azonban Arnhemnél komoly nehézségekbe ütköztek. A tervezésnél meg nyilvánult elbizakodottság most bosszulta meg magát. Arnhem körül ugyanis valóban számottevő német erő csoportosult. Itt vonták össze *Bittrich* tábornok 11. SS páncélos hadtestét, amely a 9. Hohenstaufen és a 10. Frundsberg hadosztályokból állt. Tehát beigazolódtak *Brian Urquhart* őrnagy aggályai. De itt volt *Walter Model* tábornagy, a nyugati front főparancsnokának főhadiszállása és a térségben állomásozott *Kurt Student* tábornok 1. ejtőernyős hadserege is.

Szeptember 17-én az angol egységek még viszonylag könnyen bejutottak Arnhembe, de a *John Frost* alezredes vezette alakulat átkelését az arnhem-i Rajna hídon a 2. SS páncélos hadosztály már megghiúsította. Elkeseredett harc kezdődött Arnhemért, amelynek során az angolok – és a segítségükre küldött *Stanisław Sosabowski* tábornok vezette lengyel ejtőernyős dandár – lassan felmorzsolódtak. Egy Frost alezredes harcálláspontja közelében fogva tartott német hadnagy a következőképpen jellemezte az ejtőernyősöket: *„a brit katonák nagyon közvetlenek és fesztelenek voltak a tisztjeikkel. Mindannyian borzasztóan ki voltak merülve. Senki nem tisztelgett és rendfokozattól függetlenül társalogtak egymással. Nekünk soha nem engedték volna meg, hogy így viselkedjünk. Rádöbrentünk, hogy ezek a férfiak minden bizonnyal elit katonák.”*

Az egyre erősödő német nyomás ellen küzdő briteket rádiókommunikációs nehézségek is sújtották. Rádiókészülékeiket megviselték a földet érés viszontagságai. Csak keveset lehetett üzembe helyezni, s nem sikerült összeköttetést létesíteni sem a magasabb parancsnoksággal, sem a többi harcoló alakulattal. A következők beláthatatlanok, illetve ebben az esetben nagyon is beláthatóak voltak.

Akadozott az utánpótlás is. A rossz időjárás eleve megghiúsította ledobásukat, amit pedig sikerült ledobni, csak ritkán jutott célba. Német katonák visszaemlékezései szerint: *„az egyes területek felett megnövekedő vadászpilóta tevékenység mindig előre jelezte, hogy ellátmányt fognak ledobni, s mivel rendelkezünk földi jelzősíkokkal és fehér jelzőrakétákkal, sikeresen félrevezettük az ellenséget. A saját jelzőanyagokkal a mi vonalaink mögötti mezőkre kértük az utánpótlást, amit általában le is dobtak oda. Minden délután éberrel vártunk az utánpótlás ledobására. Mi mindig bőséges utánpótlásra tettünk szert, a briteknek ellenben szinte semmi nem jutott.”* Egy dühös brit ejtőernyős zsákmányolt fegyverére tekintve meg is jegyezte, hogy akár felszerelést is cserélhetnének a németekkel.

A német csapatok szeptember 21-én rövid időre elvágták a szárazföldön az ejtőernyősök felé törő szövetséges erők utánpótlási folyosóját is. A 30. hadtestnek először az összeköttetést kellett visszaállítani, és csak utána indulhatott tovább. Rádadásul a szerencse is elpártolt tőlük. Az egyik lezuhant vitorlázógépben Student tábornok emberei megtalálták a Market-Garden hadműveleti terveit. *„Hihetetlen volt – emlékezett Student az eseményekre – az aktatáskában az ellenség hadműveleti tervének hiánytalan példányát találtuk... Mindent megtudtunk: a leugrási térségeket, a folyosót, a célpontokat, de még a hadműveletben részt vevő hadosztályok nevét is. Mindent!”*

Ezek után nem csoda, hogy a szövetséges offenzíva kudarcba fulladt. Szeptember 24-én éjjel a nagy nehezen megteremtett rádiókapcsolat révén a következő távirat érkezett Montgomery tábornok főhadiszállására: *„Figyelmeztetnünk kell Önt, hogy amennyiben szeptember 25-én kora reggelig nem tudnak közvetlen kapcsolatot létesíteni velünk, valószínűtlennek tartjuk, hogy sokáig ki tudunk tartani. Hiányzik az élelem, a víz, a lőszer, a fegyverzet, és a tisztelnél magas a veszteségi arány. Még egy kis erejű ellenséges támadás is teljes összeomlást eredményezhet. Ha ez történik, mindenki parancsot kap, hogy törjön előre, a hídfő felé, semmint hogy megadja magát. Jelenleg az ellenség elleni minden kezdeményezés lehetetlen. Mi minden tőlünk telhetőt megtettünk, és meg is teszünk, ameddig lehetséges.”*

A deszantosok hiába foglalták el a kijelölt hidakat – legnehezebben és legnagyobb áldozatok árán az arnhemit – minden hősiességük ellenére nem tudták tartani magukat. A szárazföldi erők nem tudtak időben felzárkózni hozzájuk, s utánpótlás híján lassan felmorzszolták őket. Mire az evakuálási parancs megérkezett,

már késő volt. Az Arnhem körül bevetett 10 000 brit és lengyel légideszantosból 2163-at sikerült kimenekíteni. 1130-an elesetek, 6500-an pedig fogságba kerültek, jelentős részük sebesülten.

Az akciót a szövetséges parancsnokság – eléggé sajátosan – így is 90%-os sikernek könyvelte el, de a legújabb munkák egyértelmű német győzelemről beszélnek. Montgomery tábornok így vélekedett a hadműveletről: *„Az én – elfogult – véleményem szerint, ha a hadművelet kezdettől fogva megfelelő támogatásban részesül és megkapja a feladat végrehajtásához szükséges légierőt, szárazföldi erőket és hadtáp erőforrásokat, az én hibáim, a kedvezőtlen időjárás vagy az Arnhem térségében tartózkodó 2. SS páncéloshadtest ellenére is sikert érünk el. Továbbra is a Market Garden bűnbánatot nem érző védelmezője vagyok.”*

Irodalom

Freiden-Richardson, Seymour: *Végzetes döntések*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Isserman, Maurice: *A második világháború*. Gold Book, 2003.

Keegan, John: *A második világháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Kernshaw, Robert J.: *Hídfe*. AQUILA Könyvkiadó, 1998.

Macksey, Kenneth: *A II. világháború katonai tévedései*. Alexandra, Pécs, 1996.

Montgomery, Bernard Law tábornok *emlékiratai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981.

Ránki György: *A második világháború története*. 3. kiadás. Gondolat, Budapest, 1982.

Ryan, Cornelius: *Messze volt a híd*. Európa Kiadó, Budapest, 1982.

A varsói felkelés (1944)

1944. július 29: a moszkvai rádió lengyel nyelven felszólította a lakosságot a fegyveres felkelésre
1944. július 31: a Honi Hadsereg (AK) vezetésének varsói, eredménytelen értekezlete; amikor azonban 17.30-kor hírszerzésük jelentette, hogy a szovjet páncélosok elérték Varsó keleti, Prága nevű külvárosát, Bór-Komorowski AK-főparancsnok az emigráns kormány delegációjának egyetértésével, másnap 17 órára kiadta a parancsot a felkelésre
1944. augusztus 1: a Honi Hadsereg felkelése a német hadsereg, valamint rendőri- és SS-erők kiűzésére Varsóban és környékén
1944. augusztus 3: a felkelők megghiúsították a Hermann Göring páncélosadosztály támadását a keleti irányú útvonalak megtisztítására; a lengyel polgári személyek elleni tömeggyilkosságok kezdete
1944. augusztus 6: Erich von dem Bach új német főparancsnok taktikai okokból korlátozta a nők, idősek és gyermekek kivégzését, s őket egy különleges egység a front mögé vitte
1944. augusztus 9: Sztálin a varsói Honi Hadsereget támogatásáról biztosította Stanisław Mikołajczyk miniszterelnököt
1944. augusztus 13: német offenzíva az Óvárosban a felkelők ellen
1944. augusztus 16: Sztálin elutasította a varsói lengyel felkelők támogatását és Roosevelt kérését szovjet repülőterek használatára Varsó megsegítése érdekében
1944. augusztus 21: a német csapatok az Óvárosban egy négyzetkilométernyi területre szorították össze az AK egységeit
1944. augusztus 22: a felkelők elfoglalták a PAST telefontársaság Óvároson kívül fekvő magasépületét
1944. augusztus 31: az AK-parancsnokság a csatornahálózaton keresztül evakuálta csapatait és a polgári lakosságot az Óvárosból
1944. szeptember 1: a németek teljesen elfoglalták a negyedet
1944. szeptember 2: német támadás a város központja ellen
1944. szeptember 9: a szovjet légierő beavatkozott, s megtörte a német légifölényt
1944. szeptember 10: Rokoszovszkij támadása Praga előváros ellen
1944. szeptember 14: a Vörös Hadsereg mindenütt kiért a Visztula keleti partjához
1944. szeptember 15: Berling tábornok három hadosztályának átkelési kísérlete a Visztulán; a német ellentámadás miatt szeptember 23-én leállította a támadást
1944. szeptember 18: 110 B-17 amerikai repülőgép katonai segélyszállítmánya Varsónak
1944. szeptember 23: a német csapatok elfoglalták Żoliborz kerületet
1944. szeptember 27: a német csapatok elfoglalták Mokotów kerületet
1944. október 1: német-lengyel fegyverszüneti megállapodás
-

A 63 napig tartó, Európában egyedülálló fegyveres felkelés a németek ellen robbant ki, stratégiai célját illetően azonban az újabb kutatások szerint olyan próbálkozás volt, amely a háború utáni szuverenitást, a keleti határokat hívatott megmenteni úgy, hogy Lengyelország fővárosában legális államhatalmat hoz létre a háború előtti rendszer természetes folytatásaként.

Azért, hogy ne születhessen a Szovjetuniótól függő bábállam, mivel 1944. júliusában Lublinban szovjet támogatással már megalakult a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság. Az 1943. végi teheráni konferencia megállapodásait is szerették volna keresztetni, amely Kelet-Európa új politikai rendjére vonatkozott, s az amerikaiak és angolok elfogadták Sztálin kész tényeit. Lengyelország nem kívánt a szovjetek hadművelleti területe lenni, s a varsói felkelés ezt az övezeti megosztást kissé összezavarta volna.

*

Lengyelország a német és szovjet megszállás alatt (1939–1941)

Németország a legyőzött országot kezdettől fogva a nemzetiszocialista faji politika szerint kezelte. Kelet-Poroszországot, Kelet-Felső-Sziléziát, a Warthelandot és Délkelet-Poroszországot annektálta és új gauként betagolta a Német Birodalomba, illetve a már meglévőkhöz csatolta. Az annektált területek között olyan lengyel részek is voltak, amelyek sohasem tartoztak Németországhoz és túlnyomó részben lengyelek lakták. Lengyelország fennmaradó része Főkormányzóságként német megszállás és közigazgatás alá került. A fő cél az ország gazdasági kizsákmányolása és a lengyel lakosság elnyomása volt. Kezdetben a német repressziók túlnyomó részt az értelmiség és a zsidó származású lengyelek ellen irányultak. Az értelmiség körében tömeges kivégzésekre és letartóztatásokra került sor. A zsidókat gettókba zárták és elkülönítették a maradék lakosságtól. Az oktatásügyet és a sajtót a minimumra szorították, hogy állandósítsák a szláv lakosság elnyomását.

A lengyel ipart kisajátították és 900 000 lengyelt kényszermunkásként a birodalomba deportáltak. A különbíróóságok bevezetésével a lengyelek saját hazájukban teljesen jogfosztottak lettek. Hitler már 1939. október 6-i Reichstag-beszédében bejelentette, hogy nagyobb áttelepítéseket tervez a kelet-európai, szétforgácsolt

német népcsoport egyesítése érdekében. Államszerződések révén a Volhíniából, Kelet-Galíciából, Bukovinából és Besszarábiából, valamint főként a Baltikumból kitelepített németeket a Warthelandban telepítette az ott élő 1,2 millió lengyel és 300 000 zsidó helyére, akiket a Főkormányzóságba telepítettek. A háború során a Főkormányzóság a holokauszt fő színtere lett. Az iparszerű tömeggyilkosságnak összesen 2,7 millió zsidó származású lengyel állampolgár esett áldozatul.

A Szovjetunió az általa elfoglalt Kelet-Lengyelországban szovjetizálást folytatt: földreformot és kényszerkollektivizálást hajtott végre, feloszlatta a társadalmi szervezeteket és államosította az ipart. A szovjet mintájú átalakítást a lakossággal szembeni megtorlások követték: agyonlövések, letartóztatások, ítéletek és a szovjet büntetőtáborokba való tömeges deportálás. Ennek áldozatai elsősorban a földbirtokosok, egykori állami tisztviselők, vállalkozók, a nem-kommunista pártok politikusai, lelkészek és értelmiségiek voltak. Becslések szerint az elhurcoltak száma 700 000-től 1,8 millióig terjedt.

Az emigráns kormány és az ellenállás

A katonailag legyőzött és felosztott országból 85 000 tisztnek, katonának és nagyszámú politikusnak sikerült Franciaországba menekülnie. A lengyel katonák másik része *Ignacy Mościcki* lengyel elnökkel és a haderő főparancsnokával Romániába menekült, ahol a két politikust internálták, a katonákat pedig lefegyverezték. Mivel így olyan helyzet állt elő, hogy a köztársasági elnök nem gyakorolhatta hivatalát, az alkotmány értelmében a kormányzást át kellett adnia; Mościcki a Franciaországban tartózkodó *Władysław Raczkiewicz*et nevezte ki utódjául. Ő a Franciaországba menekült legnagyobb lengyel pártok képviselőiből *Władysław Sikorski* vezetésével új kormányt alakított, a miniszterelnök helyettese pedig *Kazimierz Sosnkowski* lett. Így 1939. szeptember 30-án Franciaországban megalakult az emigráns lengyel kormány, amelyet a francia, angol, majd amerikai kormány is egyedüli jogszerű kormánynak ismert el. Franciaország 1940. évi veresége után a lengyel kormány és a katonák egy része Londonba menekült.

A német elnyomás alatt gyorsan megalakult az illegális lengyel állam, amely az idegen megszállók elleni korábbi hagyományokhoz kapcsolódott. *Megszervezték a sajtó- és szociális ellátást, s az „illegális” főiskolákat is.* Az október közepén létrehozott Főkormányzóság területén a német közigazgatás kezdetben nem emelt kifogást a tanítás megkezdése ellen az általános és szakközépiskolákban. A Német Birodalomhoz csatolt országrészekben viszont a tanárok elfogatása és a tantervek átdolgozása miatt mindössze néhány iskolában kezdődhetett meg az

oktatás. 1939 novemberében a német hatóságok a lengyel értelmiség felszámolása jegyében bebörtönözték a krakkói Jagiello Egyetem kétszáz oktatóját, s a Főkörmányzóságban is megkezdték a tanárok üldözését.

Az illegális oktatás szoros kapcsolatban állt a politikai és katonai ellenállással. A tanárok túlnyomó része – noha különböző politikai pártokhoz és csoportokhoz tartozott – az illegális katonai szervek vagy partizáncsoportok tagja volt. A konspirációs középiskolák felső osztályainak diákjai és az egyetemi hallgatók is az illegális hadsereg aktív harcosai voltak. Lengyelországban ekkor az oktatásban való részvétel hazafias elkötelezettséget is jelentett.

A Főkörmányzóság területén folyó illegális oktatás az ötéves megszállás ellenére folyamatos maradt, s fiatalok ezreit védte meg a demoralizálódástól. Az illegális oktatás irányítására megalakult a Tanítók Titkos Szervezete (TON), amely szabotálta a megszállók rendeleteinek végrehajtását, védelmet nyújtott a Gestapo által németellenes tevékenységért üldözött tanítóknak, gondoskodott az elhurcoltak családjáról, s elsőként kezdte meg az illegális oktatási hálózat kiépítését.

A megszállás alatti oktatás beindításakor a pedagógusok a megrövidített tantervet más tantervek oktatásával pótolták, majd speciális órák keretében történelmi, földrajzi, irodalmi foglalkozásokat vezettek: az adott helyzettől függően az egész osztállyal vagy néhány tanulóval. A konspirációs oktatást főleg Varsóban sikerült megszervezni, ahol a pedagógusok 30 százaléka a tanulók mintegy harmadát oktatta a tiltott tárgyakra. 1941–1942-ben a Főkörmányzóság területén 4600 pedagógus és 77 ezer tanuló vett részt az általános iskolai oktatásban.

A Szovjetunió megtámadása utáni katonai kudarcok és a háború elhúzódása miatt a *megszállók hallatlan terrorhoz* folyamodtak. A pedagógusok üldözése mellett megkezdték a fiatalok németországi munkára való tömeges elhurcolását is. Bevonták a lengyel tankönyveket, zúzdába küldték az iskolai könyvtárak anyagait, s a 9–14 év közötti gyermekek tudásszintjének erőteljes csökkentése érdekében a tankönyveket náci folyóiratokkal és bányászati elbeszélésekkel helyettesítették. A „Harmadik Birodalom” szükségleteihez igazított szakiskolák pedig hivatalosan is csak minimális elméleti oktatást nyújtottak.

Legrosszabb volt helyzet a „Harmadik Birodalom”-hoz csatolt területeken, ahol a nácik a „néplistán” nem szereplő személyek fizikai megsemmisítését tervezték. 1941 júniusában 12 éves kortól kötelezővé tették a gyermekek munkába állását. Egyes körzetekben aratásnál, tavak tisztításánál napi 11 órán keresztül dolgoztatták őket. A hivatalos nyelv a német volt, s az elenyésző számú engedélyezett iskolában a lengyel tanulókat szakképzetlen németek tanították. Általános gyakorlattá vált ugyanis, hogy az iskola megnyitásának ürügyén összehívott lengyel tanári kart egyszerűen likvidálták.

A középfokú és felsőfokú konspirációs oktatás legszámtöbb a Főkörmány-zóság, illetve Varsó területén volt. Varsóban 1940-ben megszervezték az egyetemi hallgatók képzését is. Egyes karok a megszállás szinte teljes ideje alatt egymástól elkülönülten, önállóan működtek, s csak 1944 májusában integrálódtak, 600 jog és 2300 orvostanhallgató részvételével. 1944-ben megalakult a matematikai és természettudományi kar is 300 hallgatóval. A Műszaki Egyetem több száz hallgatót oktatott.

Az 1944. augusztus-szeptemberi varsói felkelésben két-háromezer 15 év alatti gyermek is részt vett. Minden tiltás ellenére sokan egészségügyi segítőként, hírvivőként és harcosként is segítettek a magára hagyott 40 ezer felkelőt. A fiatal ellenállók emlékét ma Varsóban szobor őrzi. Az illegális oktatás során szerzett képzettségüket pedig később, az új Lengyelország körmánya teljes mértékben elismerte.

A lengyel ellenállás az emigráns körmány alá rendelte magát, mivel önmeghatározásában kezdettől fogva a második köztársaság folytatója volt. A különböző szervezetekből egyesült Honi Hadsereg (*Armia Krajowa*–AK) 1944-ben már 300 000 – 350 000 tagot számlált. E szövetségtől csak a szélsőjobboldal és a szélsőbaloldal maradt távol. A csak 35 000 tagot számláló, szélsőjobboldali NSZ-Miliz néhány esetben még a német megszállókkal is együttműködött. A másik oldalon a 100 000 tagot számláló kommunista Népi Hadsereg (*Armia Ludowa*–AL) állt, amely a Szovjetunió megtámadása után a nacionalista Honi Hadsereg ellenpólusaként szerveződött.

London és a Honi Hadsereg vezetése egyetértett abban, hogy az ellenállás fő feladata a szövetségesek számára végzett hírszerzés, a német fegyverkezés és a szállítások zavarása, s a megszállók különösen brutális akcióinak megtorlása. De nem akartak semmiféle nyílt katonai cselekményt kezdeményezni, mert ehhez nem volt elegendő erejük, s nem kívánták kiszolgáltatni a polgári lakosságot a németek megtorlásának. Az ellenállás csak akkor radikalizálódott, amikor felismerték, hogy „mérésékelt” fellépésük nem volt hatással a lengyelek és a zsidók radikális elnyomására és megsemmisítésére. Égisze alatt gyűjtogatásokat, diverziós cselekményeket, fogolyszabadításokat és az SS-vezetők elleni merényleteket terveztek és hajtottak végre. Az ellenállás futárok révén kapcsolatban állt az emigráns körmánnyal, amely pénzügyileg támogatta. 1944 júliusában egy meghibásodott V-2 rakéták zsákmányoltak, amelyet az angol légierő (RAF) Londonba szállított. Az 1943 nyári varsói gettólázadásnak a Honi Hadsereg megkísérelt segítséget nyújtani.

Diplomácia és politika

A lengyel kormány a Hitler-ellenes szövetségen belül nehéz helyzetben volt. A lengyel csapatok veresége után egyedüli tőkéje a nyugati fronton harcoló egységei maradtak. A brit kormány már a háború elején világossá tette, hogy szövetséges garanciái csak a Német Birodalom ellen érvényesek, a Szovjetunió ellen nem. Chamberlain ezzel a lépéssel igyekezett biztosítani Sztálin semlegességét a háborúban. 1941-ben Lengyelország befolyása – a Szovjetunió elleni német támadás és az Egyesült Államok hadba lépése nyomán – a szövetségen belül mélypontra zuhant. Az 1941. július 30-i *lengyel-szovjet szerződésben* ugyan a szovjet kormány érvénytelennek nyilvánította a Hitler-Sztálin paktumot, de az annektált lengyel területek visszaadásáról nem esett szó. A brit titkosszolgálat kormánya nyomására titkos egyezményt kötött a szovjet titkosrendőrséggel (NKVD), amely rögzítette a lengyel ellenállásnak küldendő fegyverszállítmányok mértékét. A Honi Hadsereg 1941–1944 között 600 tonna anyagot, miközben a görög ellenállás 6000 tonnát, a francia pedig 10 500 tonnát kapott.

Az egyedüli fénysugár egy lengyel hadsereg felállítása volt a Szovjetunióban a korábban deportált lengyel állampolgárokból (Anders-hadsereg). Azonban már 1939 októberében botrányt váltott ki a moszkvai brit nagykövet memoranduma, amely elismerte az elfoglalt baltikumi és lengyel területekre vonatkozó szovjet jogokat. A feszült lengyel-szovjet viszonyt még jobban megterhelte az Anders-hadsereg felállításának ügye. A katonák panaszkodtak az elégtelen ellátás és felfegyverzés hiányosságai miatt. A továbbiakban a szovjetek nem engedték besorozni a lengyel egységekbe a szovjet megszállás alá került kelet-lengyelországi területekről származókat, ha fehér-orosz, ukrán vagy zsidó származásúak voltak. 1942-ben az Anders-hadsereget Perzsián keresztül brit felségterületre szállították. A Szovjetunió 1941 januárjában a lengyel hazafiak szövetségével (ZPP) összefogva létrehozta az emigráns kormány ellenszervezetét. 1942-től a kommunista Lengyel Munkáspártnak is működött egy milíciája az ellenállásban. A végleges csapást Sztálin és Sikorski kapcsolatára az 1943 tavaszán a németek által nyilvánosságra hozott katyáni gyilkosságok jelentették. Ennek következtében 1943 áprilisában Molotov szovjet külügyminiszter megszakította a diplomáciai kapcsolatokat az emigráns lengyel kormánnyal, miután Sikorski többé nem látott lehetőséget az együttműködésre. A szovjet vezetés a ZZP-t ezután ellenkormánnyá igyekezett kiépíteni, s Zygmunt Berling tábornok vezetésével, szovjet parancsnokság alatt felállította az I. lengyel hadsereget.

A válság alatt Sikorski lengyel államfő tisztázatlan körülmények között Gibraltárnál repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. Vele az emigráns kormány egy

fontos integrációs- és vezető személyiséget veszített el. A brit kormány szövetséges tisztjeinek elvesztését – ismereteivel ellentétben – a németek nyakába varrta.

Felkelési tervek

A *Bór-Komorowski* vezette Honi Hadsereg (AK) 1943. november 20-án fogalmazta meg első katonai akció-tervét a német megszállók ellen. A *Burza-terv* első tervezete nagyobb partizánegységek aktivizálódásával számolt vidéken, ahol *a németek kiszorítása után független lengyel közigazgatás alakulna*. A módszert elsőként Volhíniában kellene alkalmazni. De a Honi Hadsereg három hadosztálya ott nem tudta a vidéket felszabadítani a megszállóktól, akik a lengyeleket nagy veszteségek árán Poléziába és Lublinba szorították vissza.

Az események nyomán az AK vezetése átgondolta cselekvési módszerét. A Vörös Hadsereg lengyelországi előrenyomulása mentén az ottani AK-egységeknek meg kellene kísérelni a *nagyvárosokat megszerezni a visszaszoruló németekkel szemben*, s az előrenyomuló szovjet csapatok előtt birtokba venni. De hibásnak bizonyult az a módszer is, hogy a városokat egy vidékről indított támadással vegyék be. A helyi AK-csapatok a városok elfoglalásakor a szovjet hadseregre voltak utalva. Július 13-án, Vilnius felszabadításakor az AK 6000 katonája harcolt a 3. Belorussz Front csapatainak oldalán. De a szovjetek egy nappal később lefegyverezték őket, a tiszteket pedig letartóztatták.

Az AK-vezetés és a szovjet hadsereg együttműködésének további vizsgálja a Lublin térségében való együttműködés volt. Ott az AK három hadosztálya harcolt a 2. szovjet páncélos hadsereggel együtt a németek ellen. Lublin a Curzon-vonaltól nyugatra feküdt, tehát Vilnius-szal ellentétben 1939-ben a Szovjetunió nem annektálta. Ezért az AK-parancsnokok a Vörös Hadsereg baráti magatartásában reménykedtek. Tíz napi közös harc és Lublin elfoglalása után azonban a szovjet csapatok az összes AK-csapatot lefegyverezték. Ugyanez ismétlődött meg Lemberg-nél és Ternopol-nál.

E tapasztalatok kétséget ébresztettek az AK-vezetésben. Az ellenállók a vidékről csak a Vörös Hadsereg segítségével tudtak benyomulni a városokba. Segítségüket ugyan igénybe vették, de amint legyőzték az ellenséget, csapataikat lefegyverezték. A nyugati szövetségesek soha sem kifogásolták Sztálinnál a lengyel egységek lefegyverzését. Így jutott az AK-parancsnokság arra a felismerésre, hogy Varsóban maguknak kell a felkelést kiindulási pontnak, ahol a városi gerillák ki-ki törtek a fővárosból. Később a felkelés a Szovjetunióval szembeni függetlenség hatásos demonstrációja lehet. Szovjet részről a lefegyverzések ellenére olyan benyomást

keltettek, mintha barátságosan kezelnék a felkelés tervét. A szovjet támogatású lublini bizottság 1944. július 29-én a moszkvai rádión keresztül felszólította Varsó népét a felkelésre, amelyet a következő nap még négyszer megismételt a moszkvai *Tadeusz Kościuszko* rádióállomás.

A Honi Hadsereg 45 ezer harcossal rendelkezett Varsóban és környékén. A Népi Hadsereg (AL) 1300 katonája szintén csatlakozott a felkeléshez. De híján volt a fegyver, a felszerelés és a muníció. A felkelés elején csak minden negyedik felkelő rendelkezett lőfegyverrel. A tartalékok offenzív akciók esetén 3-4 napra, defenzív operációk esetén két hétig voltak elegendők.

A felkelés

1944 júliusában a varsói AK-vezetés több titkos ülésén vitatta meg a felkelés különböző terveit. Bór-Komorowski tábornok már július harmadik hetében – az emigráns kormánnyal szemben – a fegyveres felkelés mielőbbi megkezdését javasolta, de a fegyver- és lőszerhiány miatt még bizonytalanok voltak.

A következő napokban több olyan esemény történt, amelyek meggyőzték az AK-vezetést és az emigráns kormányt, hogy elérkezett a felkelés ideje. Értesültek július 20-i, megghiúsult Hitler-ellenes merényletről, s a szövetségesek sikeres kitöréséről a normandiai hídfőkből. A varsói német raktárak és az adminisztratív apparátus részleges evakuálásából a Wehrmacht varsói küszöbön álló kivonására következtettek, s feltételezték Németország általános rövid idő alatti összeomlását. A Szovjetunió támogatásával július 22-én Lublinban megalakult a lengyel kommunistákból álló *Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság*. Július 29-én az AL azt a téves hírt terjesztette, hogy az AK-egységek elhagyták Varsót. A moszkvai rádió még aznap, lengyel nyelven felszólította a varsói lakosságot a fegyveres felkelésre: „Varsó számára ütött a harc órája, amely sohasem adta meg magát, hanem mindig harcolt!”

Az AK-vezetés 1944. július 31-i varsói értekezlete még mindig eredménytelenül végződött. Aznap este 17,30-kor azonban hírszerzésük jelentette, hogy a szovjet páncélosok elérték Varsó keleti elővárosát. Ekkor adta ki Bór-Komorowski tábornok a londoni emigráns kormány egyetértésével a varsói felkelés parancsát, miszerint augusztus 1-jén 17 órakor mindenütt meg kell támadni a német megszállókat.

A felkelők első harci akciói sikerrel jártak. Elfoglalták a Prudential biztosító-társaság 68 méter magas épületét, a központi postahivatalt, az elektromos műveket, s a telefonközpontot. Az átmenő táborból számos foglyot kiszabadítottak. Nagyjából ellenőrzésük alá vonták Varsónak a Visztula baloldalára eső területét.

nek felét. Közel tízezer ember a városközpontot és a Visztula menti kerületeket, a 9 ezer fős „északi” csoport az Óvárost és Wola kerületet védte. Żoliborz kerületet 500-an, Mokotów körzetét pedig 1700 felkelő védte.

Sok stratégiai pont azonban a németek kezén maradt. Az AK-harcosainak nem sikerült elfoglalni a Visztula hídjait, így a város kelet-nyugati kapcsolata nyitva maradt a német csapatmozgások számára, még ha azt a felkelők folyamatosan zavarták is. A németek megghiúsították a város két repülőtere, az egyetemi épület, illetve a rendőrségi főhadiszállás elleni támadásokat is.

Így egyik fél sem érte el céljait. A németek nem tudták leverni a felkelést, az AK pedig nem szerezte meg a város kulcspozícióit. A város a harc első napjai után német vagy lengyel ellenőrzésű szektorokra bomlott, amelyek gyakran elszigetelten és bekerítetten harcoltak. A felkelők egyedül az első napon 2500 katonát vesztettek, míg a németeknek 500 halottjuk volt.

A németek augusztus 3-án kétszer is megkísérelték helyreállítani a keleti irányú utcai forgalmat a front utánpótlásának biztosítására, de akcióikat a felkelők megghiúsították. Ezek során mindkét oldalon háborús bűntetteket követtek el.

Mivel a német katonai vezetés felismerte, hogy a 20 000 fős varsói helyőrség egyedül nem képes a felkelés leverésére, de erre nem akart harci egységeket kivonni a frontról, *Himmler* SS birodalmi vezető kapott parancsot, aki *Heinz Reinefarth* SS-Gruppenführert bízta meg a feladattal. *Himmler* utasításának megfelelően ezek a kétes összetételű SS egységek nem vették fel a harcot a Honi Hadsereggel, hanem a polgári lakosság legyilkolásával igyekeztek megtörni az ellenállást. A német egységek a Wola nevű nyugati városrészben 20 000–50 000 lengyel polgári személyt mészároltak le. Ezért aki tudott, a felkelők által ellenőrzött városrészbe menekült, mindez erősítette a lengyel katonák harci szellemét, de növelte az ellátási problémákat.

Himmler a felkelést „történetileg nézve áldásnak” tekintette, s a városba küldte *Dirlewanger* bűnözőkből és *Kaminski* dezertált vörösgárdistákból szerveződő vérgőzös SS-egységeit, akik válogatás nélkül mészárolták a polgári lakosságot. A 200 ezer lengyel áldozat 90 százaléka polgári személy volt.

Himmler – Hitlerre hivatkozva – parancsot adott a város és lakosai elpusztítására. 1946-ban a nürnbergi perben *Erich von dem Bach* elmondta a parancs tartalmát:

1. Az elfogott felkelőket meg kell ölni, tekintet nélkül arra, hogy a Hágai Egyezmény értelmében, vagy az ellen cselekednek;
2. A lakosság nem harcoló részét, a nőket és a gyermekeket is likvidálni kell;
3. Az egész várost a földdel kell egyenlővé tenni: a házakat, utcákat, az ott lévő műtárgyakat, egyáltalán mindent.

Augusztus 6-án Erich von dem Bach új német főparancsnok taktikai megfontolásokból leállította a gyilkosságokat; a nőket, időseket és gyerekeket kivonták az agyonlövétési parancsból, s egy különleges egység a front mögé vitte őket. Így a gyilkosságok nem a polgári lakosság szeme előtt zajlottak.

A felkelés első napjai alatt a Vörös Hadsereg helyzete megváltozott. Nyugati offenzívájukat Varsó előtt a Wehrmacht már augusztus 1-jén visszaverte, s megfosztotta a kezdeményezéstől. Konsztantyin Rokosszovszkij, az I. Belorussz Front parancsnoka azonban mindezt csak rövid távú kudarcnak tekintette. Néhány nappal később augusztus 10-ére helyezte kilátásba Varsó elfoglalását. Tervét azonban felsőbb helyeken elutasították s a hadsereget defenzív pozíció elfoglalására utasították. A szovjet elutasítás pontos okairól nem áll elegendő forrásanyag rendelkezésre.

A nemzetközi helyzet

1944. július 30-ától Moszkvában tartózkodott *Stanisław Mikołajczyk* miniszterelnök, hogy elsimítsa a *szovjet-lengyel diplomáciai feszültségeket*. Augusztus 3-ától kezdődően többször találkozott Sztálinnal, aki semmiféle támogatást nem ígért a felkelőknek. A lublini bizottság elismerését sürgette, s néhány becsmérő megjegyzést tett a felkelők katonai képességeire.

A Varsóból szinte naponta érkező segélykérések hatására Mikołajczyk találkozott a lengyel kommunista ellenkormány képviselőivel, s messzemenő engedményeket tett az alkotmányt és a területi kérdéseket illetően. Azonkívül a lublini bizottságnak felkínált 14 helyet a koalíciós kormányban. Augusztus 9-én Sztálin támogatásáról biztosította a varsói Honi Hadsereget. Ezután a lengyel miniszterelnök abban a hitben utazott vissza Londonba, hogy mérsékelt külpolitikai sikert ért el. *Augusztus 16-án* azonban újabb fordulat történt a Szovjetunió politikájában: *Sztálin a Churchillhez intézett levelében elutasított a varsói lengyel ellenállásnak nyújtandó mindennemű segítséget*, sőt Roosevelttel kérését is, hogy amerikai repülőgépek szovjet repülőtereket használhassanak Varsó támogatására. Korábban az *Operation Frantic* keretében többször szálltak le amerikai bombázók Ukrajnában, amelyek oda- és visszaútban magyar, román és lengyel katonai célokat bombáztak. A szövetséges légierő első két gépe augusztus 4-én éjjel, további három gép pedig 8-án éjjel dobott le a felkelőknek fegyvert, municiót és ellátmányt. A kevés számú berepülés azonban csekély eredménnyel járt.

A II. magyar tartalék hadtest (mintegy 30 000 fővel) augusztus 12-e és szeptember 2-a között érkezett Varsó, illetve a varsói járás területére vitéz *Vattay An-*

tal altábornagy vezetésével és augusztus 13-tól a 9. német hadsereg alárendeltségébe, *Nicolaus von Vormann* tábornokhoz került. Kifejezetten második lépcsős feladatot kaptak: megakadályozni, hogy az erdei partizán alakulatok Varsóba juthassanak, vasútbiztosítás a partizánok „sínháborújával” szemben, védőberendezések, állások építése a várható szovjet támadások irányában, s amennyiben szükséges, a Vörös Hadsereg ellen is harcolni. A magyarok nagyjából eleget tettek az elvárásoknak, de halogatták a Varsóba vezető utak teljes lezárását, mivel Magyarország a lengyel ügyben eleve semleges álláspontot képviselt, ezért itt sem térhettek el ettől. Mindez nem volt ismeretlen a németek számára, hiszen addigi tapasztalataik is arról tanúskodtak, hogy a magyarokat nem lehet bevetni a lengyelek ellen, mert többnyire a lengyelekkel szimpatizálnak. A magyar katonák fáradtak voltak, mert 1944 június-júliusában véres küzdelmet folytattak a szovjet csapatokkal, s nem értették, miért kerültek Lengyelországba. Parancsnokaik arra törekedtek, hogy minél előbb hazavigyék katonáikat, így nem is bánták, hogy a bizalmatlanság miatt rövid ideig maradtak, és bár lassan, de a hazafelé tartó irányban mozgatták őket. (E magyar csapatok innen elvonulva még 1945 májusáig harcoltak a szovjetek ellen a Kárpátokban, Szlovákiában, Magyarországon, sőt osztrák és cseh területen).

Harc az Óvárosért

A németek 1944. augusztus 13-án offenzívát indítottak az Óvárosban a felkelők ellen. Von dem Bach azért választotta ezt a célt, hogy a vasúti hidak biztosításával helyreállítsa a keleti fronton harcoló 9. hadsereg utánpótlási vonalait. A felkelők gerilla-taktikája azonban nagy károkat okozott a páncélosok fedezetében előrenyomuló németeknek. Az ütközet házról házra folyt. A német támadáskor a város lakói tömegesen siettek a felkelők segítségére. Öregek és gyermekek barikádok emelésében, a lőszer hordásában jeleskedtek. A lakosság magáénak érezte a felkelést, ápolta a sebesülteket, élelmezte a harcosokat és temette a halottakat. A felkelők hősieles ellenállása sok gondot okozott Erich von Bach-Zelewski német tábornoknak, hisz számításai szerint a jelentős erőkkel indított megtorlásnak rövid idő alatt sikerrel kellett volna járnia. Ezzel szemben a gyengén felfegyverzett, éhező, sok veszteséget szenvedett felkelőkkel hetekben kellett mérnie a harcot. A német parancsnokság augusztus 12-én titkos jelentésében bevallotta, hogy a „...a lengyel banditák harca Varsóban fanatikus és elkeseredett. Háromheti harc után sikereink a tömegesen alkalmazott legmodernebb fegyverek bevetése ellenére jelentéktelenek.”

Augusztus 21-éig a német csapatok egy négyzetkilométernyi területre szorították vissza a felkelőket. Augusztus 31-én parancsnokságuk a csatornahálózaton keresztül evakuálta csapatait és a polgári lakosságot az Óvárosból (Lásd: *Andrzej Wajda: Csatorna* című filmjét).

A németek szeptember 1-jére teljesen elfoglalták a negyedét, de már csak súlyos sebesülteket és civileket találtak a romok között. Parancsnokuk tombolt dühében. Felgyújtatta, s földig romboltatta mindazt a keveset, ami még az Óvárosból megmaradt. A sebesülteket lemészároltatta, 35 000 polgári személyt a pruszkówi internáló táborba hurcoltatott. A polgári lakosok közül 25 000–30 000-en vesztették életüket.

Remény és agónia

Az Óváros eleste után a városon belüli ellenállás még három nagyobb területet védett. A város központját ugyan a németek kettévágták, de mégis az AK legerősebb kerülete maradt, amelyet 23 000 katona védett. Itt volt a legerősebb a felkelők közigazgatása is; újságokat adtak ki, postát és rádióadót működtettek, s fegyvergyártást (főleg kézigránátokat) folytattak.

A központ déli részén fekvő Mokotówban – az első napok harcai után – viszonylag nyugalom volt. A városközpont északi részén fekvő Żoliborz kerületben az ellenállás kisebb szigete működött. Augusztusig itt is viszonylag nyugodt volt a helyzet.

Von dem Bach 1944. szeptember 2-án indította meg a támadást a város központja ellen. Ebben az a megfontolás vezette, hogy biztosítsa a keleti irányú útösszeköttetést, s egyúttal felszámolja az AK legfőbb bázisát. A német egységek a Visztula nyugati partján vonultak fel, hogy a felkelőket elvágják az esetleg előre nyomuló szovjet csapatoktól. Az erős lengyel ellenállás ismét sok német áldozatot követelt. Szeptember 6-án a németek elfoglalták az elektromos műveket, és egyre szorosabbra fonták a gyűrűt a felkelők körül. Helyzetük kilátástalansága miatt Bór-Komorowski az emigráns kormánytól rádión felhatalmazást kért a kapitulációra, amelyet meg is kapott. De egy nappal később megváltozott a helyzet: szeptember 9-én első alkalommal a szovjet légierő is beavatkozott, bombázta a német állásokat s egy napon belül megtörte a német légifölényt. Másnap Rokosszovszkij megindította a keleti előváros (Praga) elleni támadást. Ezért Bór-Komorowski félbeszakította a kapitulációs tárgyalásokat a németekkel. Szeptember 14-én a Vörös Hadsereg teljes hosszában kijutott a Visztula keleti partjára.

Szeptember 18-án a Szovjetunió engedélyezte az amerikai légierő egy bevetését a város felett, hogy ellátmányt dobjon le. 110 B-17 repülőerőd közül 104 elérte célját, s a poltawai szovjet támaszponton landolt. Ismeretlen körülmények miatt azonban a konténerek mindössze 20%-a jutott el a felkelőkhöz. Az amerikai légierő a felkelés leveréséig nem kapott több leszállási engedélyt szovjet repülőtereken.

Szeptember 15-én Berling tábornok három lengyel hadosztálya megkísérelte, hogy északon és délen átkeljen a Visztulán. Szovjet tüzérségi- és légi támogatást is kapott. A Vörös Hadsereg harci egységei azonban továbbra is passzívak maradtak, s Berling kevés átkelési eszközt kapott. Így a német ellenoffenzíva miatt szeptember 23-án leállította a támadást.

A német csapatok ugyanezen a napon elfoglalták Żoliborz kerületet. Miután az ottani AK-egységek megadták magukat, a polgári lakosság soraiban tömeges megszárlások kezdődtek. Négy nap múlva a mokotówi lengyel egységek is kapituláltak. Szeptember 29-én Bór-Komorowski rádiótávíratot küldött Rokosszovszkij marsallnak a katonai segítség ügyében. A szovjet rádióállomás vette az üzenetet, de október 2-ig nem jött válasz.

Októberig a németek nem tudták megtörni a városközpont ellenállását. De katonáik és a polgári lakosság kilátástalan helyzete miatt a kapituláció mellett döntött. Október 1-jén aláírták a fegyverszünetet. Néhány nappal később megkezdődött a katonák és polgári személyek evakuációja Varsóból.

A Honi Hadsereg 1944 október elején az alábbi rádióüzenetet küldte Londonba:

„Ez a szent igazság. Rosszabbul kezelték bennünket, mint Hitler csatlósait, rosszabbul, mint az olaszokat, románokat, finneket. De majd az Úristen ítéletet mond ezen szörnyű igazságtalanság felett, amely a lengyel néppel megesett, és megbünteti a vétkeket. Hőseink azok a katonák, akiknek a páncélosok, a repülőgépek és a lövegek ellen egyetlen revolverük volt. Hőseink azok az asszonyok, akik ápolták a sebesülteket és a golyózápor közepette futárszolgálatot láttak el, akik a szétbombázott pincékben a gyermekeknek és a felnőtteknek főztek, s a haldoklóknak vigaszt nyújtottak. Hőseink azok a gyermekek, akik a füstölgő romok között ártatlanul játszottak. Ők a varsói emberek. Halhatatlan az a nép, amelyik ilyen bátran él. Mert azok, akik meghaltak, győztek, és azok, akik élnek, tovább harcolnak, s győzni fognak és ismét bizonyosságát adják annak, hogy Lengyelország addig él, amíg lengyelek élnek.”

A várost 1944 október 3. – 1945. január 16. között a németek speciális brigádokkal lerombolták. De előbb minden mozdíthatót elvittek: közel 45 ezer vasúti kocsinyi és néhány tízezer teherautónyi rakományt. Varsó épületeinek 25%-a a harcokban, 35%-a a leromboláskor, 10%-a az 1939. szeptemberi védelem során semmisült meg. (Az ipari épületek 90%-a, a elektromos vezetékek 50%-a, a vízvezeték 30%-a, a lakóépületek 72%-a, a műemlékek 90%-a megsemmisült.) A királyi várat 1944. november 27-én felrobbantották. Rommá lőttek 25 templomot, a Varsói Műgyetemet, és a Varsói Egyetem épületeinek nagy részét, iskolákat, könyvtárakat, stb.

A felkelés parancsnokai

lengyel részről: Tadeusz Bór-Komorowski tábornok, Tadeusz Pelczynski tábornok, Antoni Chruściel ezredes
német részről: Reiner Stahel, Nikolaus von Vormann tábornok, Paul Otto Geibel, Erich von dem Bach-Zalewski tábornok

A fegyveresek száma

Lengyelek: 45 000 fő
Németek: 39 000 fő

A veszteségek

Lengyelek: 15 000 halott, 25 000 sebesült katona
120 000–200 000 halott polgári személy (becsült adat)

Németek: 10 000 halott, 9000 sebesült, 7000 eltűnt

Irodalom

Bartelski, Lesław M.: *A varsói felkelés 1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Borodziej, Włodzimierz: *Der Warschauer Aufstand 1944*. S. Fischer, Frankfurt am Main, 2004.

Chiari, Bernhard (Hrsg.): *Die polnische Heimatarmee – Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. München, 2003.

Ciechanowski, Jan: *The Warsaw Rising of 1944*. Cambridge, 1974.

Davis, Norman: *Aufstand der Verlorenen. Der Kampf um Warschau 1944*. Droemer/Knaur, München, 2004.

Godó Ágnes: *Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Zrínyi Katonai Kiadó – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Martin, Bernd – Lewandowska, Stanisława (Hrsg.): *Der Warschauer Aufstand 1944*. Warschau, 1999.

Piekalkiewicz, Janusz: *Kampf um Warschau*. Herbig, München, é. n.

Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

A Waffen-SS

1934. december 14: *Heinrich Himmler* parancsára az SS Politikai Készenléti Erőit és az Adolf Hitler testőrezred egységeit SS-Karhatalmi Csapattá vonták össze, amely *Paul Hausser* felügyelete alatt állt. A három ezrednyi csapat Hitler rendelkezésére állt belpolitikai nehézségei esetén
1939. május 18: *Hitler* elrendelte, hogy a Karhatalmi Csapatokból 20 ezer fős SS-ezredet kell alakítani
- 1939 október: *Himmler* bevezette az SS fegyveres részeire a „fegyveres” (Waffen-SS) elnevezést. A koncentrációs táborok őrzésével megbízott, s 1939-től SS-Halálfejes egységnek (Totenkopf-Verband) elnevezett csapatok, a karhatalmi csapatok, a junkeriskolák, a rendfenntartó rendőrség újonnan felállított rendőrhadosztályai s a központi szolgálati helyek alkalmazottai együtt alkották az SS „fegyveres” részét
- 1944 június vége: a szervezet már 600 ezer tagot számlált, s közülük több mint 350 ezer fő 38 hadosztályba osztva csapatszolgálatot látott el. Katonailag a szárazföldi hadsereg vezérkarai alá tartozott, az SS pedig a *Hans Jüttner* Waffen-SS tábornok vezette SS-Vezetési Főhivatal révén rendelkezett velük

A Waffen-SS-re is érvényes volt az új rend gondolata, miszerint a nemzetiszocialista embertípus létrehozását máris meg kell kezdeni. Ennek jegyében a Waffen-SS önkéntesekből állt, aki megfelelt az SS faji elveinek. *Politikai katonák voltak, tehát nemcsak harcosok, hanem a nemzetiszocialista világnézet fanatikus képviselői, s büszkéek arra, hogy katonaként egy elithez tarthatnak.* Ez a katonatípus különösen megfelelt a faji megfontolásokból indított háború céljainak.

Az 1943–1944-ben Németország számára súlyosbodó katonai helyzetben *Himmler* arra kényszerült, hogy engedjen elit-elképzeléseiből, s már az SS-elveinek nem minden vonat-

kozásban megfelelő önkéntesek jelentkezését is elfogadja. A katonai kiképzés nélküli önkéntes, 17-18 éves fiatalok a „honi fronton” segítettek a bombázásokat

követő mentési- és tűzoltási munkáknál, különböző rendezvényeken, temetéseken, stb.

Aztán a Waffen-SS sorait már sorozottakkal is feltöltötték, akik nem önként jelentkeztek. A „germán”, vagyis nem-német „légiók” felállítására hollandok, flamandok és dánok soraiból még összeegyeztethető volt Himmler ideológiai kereteivel, de a muzulmán bosnyákok és más, nem-germán népek befogadása már jelezte, hogy a faji feltételek a sorozási szükségletek mögé szorultak. Az elitcsapatnak kikiáltott fegyveres SS-t a háború elején mégis relatív magas veszteség érte, amelyet vezetési hiányosságok és kíméletlen harci módszerük okozott. A keleti hadjárat során gyorsan kiderült, hogy a *Gottlob Berger* SS-Obergruppenführer elképzelése szerint gyorsan és tervszerűtlenül felállított új Waffen-SS hadosztályok gyorsan elestek, s hiányukat a háború végéig nem tudták pótolni.

A Waffen-SS egységei és vezetői szinte valamennyi hadszíntéren rendkívüli keménységgel – a háborús bűnöket is elkövetve – léptek fel a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal és a partizánokkal szemben. Egységeik elhasználódását jelezte azonban sikertelenségük az 1944. decemberi Ardennek-beli offenzíva, illetve az 1945. március 6–16-a közötti sikertelen Balaton-melletti ellenlökés idején. A nürnbergi pert követően a Waffen-SS gyakorta az embertelen hadviselés szinonímája lett, jöllehet a Wehrmacht számos tisztje és katonája szintén követett el háborús bűnöket és vett részt a végső megoldásban.

Irodalom

Ailsby, Christopher: *A Waffen-SS képes története*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1999.

Benz, Wolfgang: *Die 101 wichtigsten Fragen. Das Dritte Reich*. Verlag C. H. Beck, Nördlingen, 2008.

Földi Pál: *A Waffen-SS története*. Anno Kiadó, Budapest, 1999.

Ránki György: *A második világháború története*. Gondolat, Budapest, 1982.

Rikmenspol, Marc J.: *Waffen-SS Encyclopedia*. Abejona Press, 2004.

Stein, George: *The Waffen-SS: Hitler's Elite Guard at War 1939–1945*. Cornele University Press, 1966.

Quarrie, Bruce: *Hitler's Samurai. The Waffen-SS in Action*. Arco Publishing, 1983.

Wegner, Bernd: *The Waffen-SS. Organization, Ideology and Funktion*. Blackwell Publishers, 1990.

Williamson, Gordon – Andrew, Stephan: *The Waffen-SS*. Osprey Publishing, 2004.

Zentner, Christian (Hrsg.): *Der Zweite Weltkrieg. Ein Lexikon*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1995.

Az ardenneki offenzíva (1944–1945)

- 1944 szeptember: Hitler felállította a 6. SS páncélos hadsereget egy nyugati offenzív hadművelet tartálékolására
- 1944 október vége: Hitler először jelezte Rundstedt nyugati főparancsnoknak és a B hadsereg-csoport főparancsnokának, Modelnak támadási szándékát
1944. december 12: eligazítás Bad Nauheimben az offenzíváról Hitler, Model, Keitel, Jodl és a három hadseregparancsnok részvételével; a 6. SS páncélos hadsereget (parancsnoka *Sepp Dietrich*) az álcázás érdekében felfrissítő vezérkarnak (*Auffrischungsstab*), az 5. páncélos hadsereget (parancsnoka von Manteuffel) tábori csendőrség osztagának (*Feldjägerkommandonak*) nevezték el
1944. december 16: a *Wacht am Rhein* (másutt *Herbstnebel*) fedőnevű offenzíva kezdete; Hitler az Ardennekben támadt, ahol 1940-ben a *Sichelschnitt*-hadművelettel fényes nyugat-európai győzelmét kiharcolta. A két páncélos hadsereg Liège és Namur között támadt Antwerpen irányába, hogy elfoglalja a szövetségesek legfontosabb kikötőjét, s bekerítse és megsemmisítse az Antwerpentől északra álló angol-amerikai erőket. A 7. hadseregnek a szárnyakat kellett fedezni és Brüsszelt elfoglalni
1944. december 18: a 6. SS páncélos hadsereg elérte Stavelót és Trois Points-ot, de Spától 15 kilométerre leálltak, azaz nem érték el Liège-t, első főállomásukat, s nem sikerült áttörni a Maas-folyón
1944. december 21: az 5. páncélos hadsereg több helyen áttörte a Schnee Eifelnél lévő amerikai állásokat, s bekerítette Bastogne városkát, amelynek amerikai parancsnoka nem adta meg magát, s nem sikerült elfoglalni. Más területeken sikeresen haladtak előre, s néhány kilométerre megközelítették Namur városát
1944. december 22: az amerikai védelem kezdett megszilárdulni a Hotton-Marche-St. Hubert vonalon
1944. december 23: a német előrenyomulás elérte legnagyobb kiterjedését; Patton amerikai tábornok délről oldalba támadta a német csapatokat, hogy felmentse Bastogne-t
1944. december 27: a szövetséges légi fölény érvényesülése, a német utánpótlás megbénítása
1945. január 1: Luftwaffe meglepetésszerű támadást intézett a belgiumi és észak-franciaországi angol-amerikai repülőterek ellen, s közel 800 gépet elpusztítottak a földön; saját veszteségük alig 100 gép volt, de a hazatérő gépekből a német légelhárítás közel 200 gépet lelőtt
1945. január 3: a szövetségesek ellentámadása az Ardennekben a német betörés felszámolására; néhány napos csata után és nagy anyagi veszteségek révén a németek visszahúzódtak korábbi harcállásaikba
-

1944. december 15-én Montgomery tábornok kijelentette: *„Az ellenség jelenleg minden fronton védekező hadviselést folytat, és olyan a helyzete, hogy nem is indíthat nagyszabású támadó hadműveleteket”*. Ezután Eindhovenba kirándult, hogy pihenésképpen néhány golfpartit játszon. Másnap levélben emlékeztette Eisenhowerre, hogy elvesztette a fogadást, amelyet arra kötöttek, hogy a háború 1944-ben véget ér, s fizesse meg tartozását. A mit sem sejtő főparancsnok azt válaszolta, hogy karácsonyig még van kilenc

napja. Ez a kilenc nap azonban 1940 óta a legválságosabb volt a szövetséges haderők életében.

A német hadsereg azonban Montgomery helyzetértékelése ellenére 1944. december 16-án reggel az Ardenneken megindította utolsó jelentős offenzíváját. A *Wacht am Rhein* fedőnevű német offenzíva 2000 ágyú tüzérségi tüzével kezdődött. A németek még V-1 repülőbombákat is bevetettek. Ennek védelmében mozgott előre 14 gyalogos hadosztály, mögötte pedig 6 páncélos hadosztály. Összesen három hadsereg 250 000 embere támadott mintegy 90 kilométer szélességben. Velük szemben mindössze négy amerikai hadosztály állt.

A német támadás a szövetséges arcvonal szétzilálásával fenyegetett, hiszen sem az angol, sem az amerikai katonai vezetés nem számított rá, holott a felderítés adatai erős német csapatösszevonásokat jeleztek a térségben. Máig magyarázhatatlan, miért nem adott nagyobb hitelt az amerikai hadvezetés saját hírszerzőinek.

A német támadás tervét Hitler és közvetlen vezérkara dolgozta ki, bár azt sokkal inkább az akkor 70 éves Rundstedt tábornoknak, a nyugati front újonnan kinevezett parancsnokának tulajdonították. Rundstedtnek óriási tekintélye volt a hadseregben, de külföldön is. Az amerikai *Life* magazin egyik 1944. évi számában *Az utolsó porosznek*, s *„Németország utolsó reménységének”* említették: *„Von Rundstedt hideg, gyakorlatias és kiismerhetetlen, mint egy labirintus, Nem ambíciózus, nem henceg: ő nem olyan mint Rommel. Mindezek ellenére sokkal veszélyesebb ellenfél, mint Rommel, vagy bármelyik másik náci tábornok valaha is volt. Von Rundstedtben megvannak mindazok a lényeges tulajdonságok, amelyek a német*

hadsereget, a náci államot és a jelenleg Németországban folyó felszín alatti hatalmi harcot jellemzik.” Eisenhower a „legtehetségesebb német tábornok”-nak tartotta, s elismerően nyilatkozott róla – ami nagy szó – még Montgomery is: „azt hiszem, hogy Rommel jó katona volt, de Rundstedt hatszor többet ér nála. Rundstedt a legjobb német tábornok, aki ellen valaha is harcoltam.”

Rundstedtet természetesen mindez hidegen hagyta. Az offenzíva terveihez nem sok köze volt, s irreálisnak tartotta őket. Módosító javaslatait azonban Hitler elutasította, ő pedig tudomásul vette a Führer döntését. Tábornoktársai megpróbálták ugyan rávenni Rundstedtet, beszélje le Hitlert az offenzíváról, amelynek célkitűzései döbbenetesen túlzóak, s hatalmas véráldozatokba kerülhetnek, az öreg tábornok azonban nem vállalkozott erre. Ismerte Hitlert. Tudta, hogy macakcs, és óráig tartó monológokat tart, lehetetlenné téve, hogy más is szóhoz jusson – hiszen ilyen kínos jelenetekben már többször volt része –, ezért nem látott esélyt meggyőzésére. Nem használt Walter Model tábornok kétségbeesett megjegyzése sem, miszerint „ez az átkozott dolog sehogy sem áll meg a lábán”. Szarkasztikusan nyilatkozott később Sepp Dietrich SS-vezérezredes, a 6. német páncélos hadsereg parancsnoka is: „a terv szerint nagyra nőttem. Csak át kell kelnem a folyón, bevennem Brüsszelt, majd Antwerpen kikötőjét. Mindezt az év legrosszabb hónapjaiban, decemberben, januárban és februárban, amikor térdig ér a hó, négy tank nem fér el egymás mellett, a hat páncélosadosztályról nem is beszélve. Reggel nyolcig még sötét van, délután négykor pedig már újra besötétedik, a hadosztályokat éppen most alakítottuk át, kipróbálatlan újoncaim vannak, és persze itt a karácsony is.”

A támadás célja: kihasználva a gyenge amerikai védelmet, áttörni az Ardenneken, majd Antwerpen elfoglalásával az angol erőket elvágni, bekeríteni és megsemmisíteni északon, miközben reménytelen helyzetbe hozzák az amerikai csapatokat is, kikényszerítve ezzel a fegyverszüneti tárgyalásokat. (A német hadsereg vezetése meglegedett volna a Meuse (Maas) folyó vonalának megszállásával is.) Hitler tehát egy második Dunkerque-re készült. Terveinek kedvezett az időjárás, hiszen a hóviharos, ködös időben az amerikai légierő akcióképtelen volt.

A meglepetés és az időjárás mellett elősegítette a kezdeti sikereket az Otto Skorzeny SS alezredes vezette 150. páncélosdandár tevékenysége is. Az egység angolul jól tudó, az amerikai katonai szlenget kitűnően beszélő katonákból állt, akik amerikai egyenruhában, zsákmányolt fegyverekkel és gépjárművekkel beszivárogtak az amerikai vonalak mögé és ott *diverziós tevékenységet* folytattak. „Greif” (Griff-madár) fedőnevű akciójuk a Meuse (Maas) folyó hídjainak elfoglalását és biztosítását tűzte ki a támadó páncélosok beérkezéséig. Elforgatták az útjelző táblákat, hamis jelzéseket helyeztek el az utakon, s óriási felfordulást okoz-

tak a mögöttes amerikai területen. Parancsba kapták, hogy ha fogságba esnek, azt kell vallaniuk, több ezer német katona mozog amerikai jeepeken és amerikai egyenruhában, s parancsuk van Eisenhower tábornok meggyilkolására. Az elfogottak teljesítették is a parancsot, s tovább növelték a káoszt, mivel az amerikaiak az Ardennek szűk útjain lépten nyomon megállították és alaposan ellenőrizték saját jeepjeik utasait, amely óriási forgalmi dugókat okozott. Ellenőrző kérdéseik Donald kacsától Amerika történetéig terjedtek; de tartóztattak le amerikai katonát azért is, mert nem emlékezett az Empire State Building magasságára, vagy Lincoln elnök fontosabb beszédeire. Az ellenőrök így nemcsak a német, de jelentős számú – iskolai tanulmányaikra kevés gondot fordító, vagy a baseballt és a képregényeket nem kedvelő – amerikai katonát, sőt tábornokot is kiszűrtek, akik így az ardenneki csata első napjait fogdában töltötték. *Bruce Clarke* tábornok öt napot töltött őrizetben, mert gyanúsak találták. Nemcsak a jelszót nem tudta, de azt sem, hogy a Chicago Clubs baseball csapata melyik ligában játszik. Az ellenőröknek ugyanis nem számított sem igazolvány, sem egyenruha. *Omar Bradley* tábornok azon kesergett, hogy: „félmillió közlegény macska-egér játékot játszik, valahányszor csak találkoznak”. Aztán rövidesen ő is majdnem bajba került. A baseballban ugyan még jártasnak bizonyult, sőt *Betty Grable* kedvesének a nevét is meg tudta mondani, Massachusetts fővárosával kapcsolatban azonban nézeteltérése támadt a tábori csendőrökkel. Hiába mondta, hogy Springfield, az igazoltató ragaszkodott Chicagóhoz. (Massachusetts állam fővárosa egyébként Boston!) Maga Eisenhower tábornok is „házi őrizetbe” került a főhadiszállásán; nem a buzgó ellenőrök miatt, hanem mert biztonsági emberei merénylettől tartottak. A Skorzeny-féle német „jelmezbálnak” az a hír vetett véget, hogy az amerikai egyenruhában elfogott német katonákat az amerikaiak a genfi egyezmények megsértésére hivatkozva hadbíróság elé állítják, és rövid úton kivégzik.

A német páncélos csapatok tevékenységét kezdetétől fogva nehezítette az egyre növekvő *üzemanyaghiány*. Ugyan a 6. páncélos hadsereg egyik éke másfél kilométerre megközelítette az egyik gyengén védett amerikai benzinraktárt, ahol 11 millió liter üzemanyagot tároltak, elfoglalni mégsem sikerült. December 24-én már volt olyan német páncélos harccsoport, amelyik benzinhiány miatt kénytelen volt harckocsijait hátrahagyva gyalog visszavonulni.

Az amerikaiak átcsoportosították erőiket, s így 1944 karácsonyán sikerült megállítani a német támadást. A sikerhez hozzájárult, hogy Eisenhower Montgomeryt bízta meg az amerikai csapatok – brit erők nem vettek részt az ardenneki csatában – északi szárnyának parancsnokságával. Monty úgy érkezett az amerikai parancsnokságra „mint Krisztus, aki a templomot jött megtisztítani”. Tevékenysége hatásos volt, de modora nem mélyítette el az angol-amerikai barátságot. Növelte

az amerikai elszántságot a német csapatok oktalan kegyetlenkedése is. A Peiper-harcscsoport amerikai foglyokat mészárolt le, és polgári lakosokat végzett ki, amiért parancsnokát a háború után bíróság elé állították.

A németek nehézségeit növelte, hogy *nem tudták elfoglalni Bastogne városkát*, a fontos közlekedési csomópontot. *McAuliffe* dandártábornok, Bastogne védőinek parancsnoka tömören, de nagyon kifejezően válaszolt a németek megadási ultimátumára: „*egy fenét!*” Kitisztult az idő is. A szövetséges légierő december 23–26 között 17 000 bevetésben támadta a németeket.

A csata december 26-án eldőlt. A veszteségek mindkét oldalon súlyosak voltak. Az amerikaiak 76 890 halottat és sebesültet, több mint 700 harckocsit és 590 repülőgépet veszítettek, a németek 81 834 halottjával és sebesültjével, 324 harckocsijával és 320 repülőgépével szemben. A németek képtelenek voltak pótolni ezt a veszteséget. Az elszántsághoz hiányzott az erő, a hadtáp, a tartalék. Az utolsó karácsony vereséget hozott Hitlernek.

1945. január 1-én a *Luftwaffe* még megpróbálkozott egy *nagyszabású támadással* a szövetséges repülőterek ellen, és 800 repülőgépet a földön elpusztítva jelentős veszteségeket okozott. A hazatérő német gépeket azonban a léghárítás nem ismerte fel, és tüzet nyitott rájuk. A légvédelem ez esetben is hatásosnak bizonyult, kétszáz lelőtt saját gépet könyvelhetett el. A német légierőre ez mérte az utolsó csapást.

Az ardenneki német offenzíva kudarcot vallott, de a német hadsereg még nem összeomlott össze. A német hadvezetés ugyan nem érte el célját, de nehéz helyzetbe hozta a szövetséges csapatokat. Ezért *Churchill* brit miniszterelnök 1945. január 6-án levélben fordult *Sztálinhoz*, s a Vörös Hadsereg által indítandó offenzíváról tudakozódott, amely csökkenthetné a szövetségesek elleni német ellenállást. „*Nyugaton nagyon súlyos harcok folynak – írta Churchill – és a főparancsnokságnak esetleg bármely pillanatban nagy döntéseket kell hoznia. ... Eisenhower tábornok számára kíváncsi és szükséges lenne nagy vonalakban ismerni az Önök szándékait... Hálás lennék, ha közölni tudná velem, számíthatunk e január folyamán, illetve bármilyen más időpontban... a Visztula fronton, vagy másutt nagy orosz támadásra.*”

Az Egyesült Királyságban még 1944 decemberében is 250 000 katonai behívót kézbesített a posta, s a háború kitörése óta először a brit kormány felhatalmazást kért a parlamenttől, hogy a hadseregben szolgáló nőket külföldre is vezényelhesse. A brit katonahölgyek egyébként nem tiltakoztak, hanem buzgó odaadással vállalták a külföldi szolgálatot. Ezért érthető, hogy *Churchill* örömmel fogadta *Sztálin* 1945. január 7-i válaszlevelét: „*Mi támadásra készülünk, de az időjárás most nem kedvez támadásunknak. A főhadiszállás azonban, szövetségeseinknek*

a nyugati fronton kialakult helyzetét figyelembe véve, elhatározta, hogy gyorsított ütemben fejezi be az előkészületeket, s tekintet nélkül az időjárásra, legkésőbb január második felében az egész középső fronton nagyarányú támadó hadműveletet indít a németek ellen. Ne kételkedjék benne, hogy mi minden lehetőt elkövetünk a dicsőséges szövetséges csapatok megsegítése érdekében.”

Sztálin megtartotta ígéretét. 1945. január 12-én közel kétmillió harcos, 40 000 löveg, 4500 harckocsi és 6000 repülőgép indult meg Zsukov és Konyev marsall parancsnoksága alatt Németország ellen.

Irodalom

- Cross, Robin: *Az ardenneki ütközet: Hitler utolsó reménye*. Hajja és Fiai, Debrecen, 2003.
- Churchill, Winston S.: *A második világháború /2. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.*
- Danny, S. Parker: (szerk): *Az ardenneki offenzíva*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1999.
- Eisenhower, Dwight D.: *Keresztes háború Európában*. Zrínyi, Budapest, 1982.
- Freiden, Seymour – Richardson, William: *Végzetes döntések*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1998.
- Isserman, Maurice: *A második világháború*. Gold Book Kft., é. n.
- Jordan, David: *Ardennek: az első 24 óra*. Hajja és Fiai, Debrecen, 2004.
- Keegan, John: *A második világháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990*. Aula, Budapest, 2004.
- Ránki György: *A második világháború története*. Gondolat, Budapest, 1982.
- Skorzeny, Otto: *Kommandós vállalkozásaim*. Fotogold, Budapest, 1998.
- Taylor, A. J. P.: *A második világháború képes krónikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Whiting, Charles: *Az utolsó támadás*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1999.
- Whiting, Charles: *Skorzeny, Európa legveszélyesebb embere*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1998.
- Zentner, Christian (Hrsg.): *Der Zweite Weltkrieg. Ein Lexikon*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1995.

Werwolf – a gerillák (1944–1945)

1944. szeptember 19: Himmler hivatalosan is felállította a Werwolf nemzetiszocialista szabadcsapatot és parizánmozgalmat, amely az ellenséges vonalak mögött a lakosság és a megszállók együttműködésével szabotázscelegményt folytat. Felhívása a lakosság és a katonák között csekély visszhangra talált. Ukrajnában a partizánok elleni harcot *Hans Adolf Prützmann* magas rangú SS és rendőri vezető szervezte; hivatalos címe: A speciális elhárítás főfelügyelője

1944 vége: Berlinben hozzávetőlegesen 5000 önkéntes jelentkezett

1945. február 13: a birodalmi igazságügyminisztérium rendelete, hogy a megszállt területeken „vésztörvényszékeket” kell létrehozni

1945. március 24: A „Farsang” fedőnevű akció keretében egy Werwolf-egység megölte *Franz Oppenhoffot*, a szövetségesek által kinevezett aacheni polgármestert; a hét tettes egy zsákmányolt B-17-es repülőgéppel felszállt Hildesheimből és Aachennél kiugrottak

1945. április 1: megkezdte sugárzását a Goebbels által koordinált *Radio Werwolf*, amely április 23-áig működött

1945. május 6: Karl Dönitz rádióbeszédében felszólította a még harcoló SS-Werwolf egységeket is, hogy tegyék le a fegyvert

„Robbantásért robbantást, vért vérért.”

„Kígyók módjára kell kúsznunk, ha ki akarunk kerülni a törmelék alól.”

(Radio Werwolf, 1945. április)

„Minden bolsevik, brit, amerikai, aki német földre lép, prédánk lesz.”

(Heinrich Himmler, 1945. április)

A történelmi hagyományokkal rendelkező *Werwolf*-mozgalom a „Harmadik Birodalom” területén gerilla-hadviseléssel szállt szembe a Németországba benyomuló szövetséges hadseregekkel és a velük kollaborálókkal. A támadások és szabotázsakciók kis csoportokban

elkövetett, sokszor egyéni akciók voltak. Tetteiket rosszindulatú vandalizmus, az ellenséges vonalak mögötti szervezetlen, önmegsemmisítő mozgás, illetve az emberéletek és források pusztítása jellemezte.

A *Werwolf* kifejezés eredete a középkori parasztmozgalmakig nyúlik vissza (*Bundschuh*). Egyik jellegzetes regénye *Kleist: Hermann csatája* című műve a romantika korából származott, amely gyakori olvasmánynak számított a hitleri Németországban, korábban pedig a porosz partizánok kézikönyve volt. Az ún. „vehme”, a népi büntetés középkori intézménye volt. További előzménynek tekinthető a 19. század eleji, a napóleoni megszállás alatti Erényszövetség (*Tugenbund*, 1806), illetve az 1809. évi, a *Ferdinand von Schill* és *Andreas Hofer* nevéhez köthető Szabadcsapatok (*Freikorps*), amelyek fegyveres ellenállást folytattak a francia seregek ellen.

Ilyen szabadcsapatok az első világháború után is működtek Németországban. A középkori misztika alapján alapján gyilkolták meg a weimari köztársaság első éveiben *Matthias Erzbergert* és *Walter Rathenaut*, akik a *Freikorps* szerint elárulták hazájuk érdekét.

További fontos irodalmi forrásként tekintettek a későbbi *Werwolfok* a 19–20. század fordulóján élt népi író, *Hans Löns: Wehrwolf* (magyarul: Az ordas) című regényére, amely harmincéves háború idején játszódik a lüneburgi alföldön élő parasztok között, akik önvédelmi szervezetekbe tömörülve „terrorizálták a betolakodó svédeket és a külföldi zsoldosokat, akik magukkal hozzák a fajkeveredés veszedelmét, s az idegen értékek fenyegetését”.

Ez a momentum már kísértetiesen hasonlított a későbbi, az SS szervezésében harcoló szervezetre. A könyvből egyébként 1940-ig félmillió példány fogyott Németországban. *Alfred Döblin* és *Peter von Heydreck* saját szabadcsapatait már 1918–1921 között *Wehrwolf*-nak nevezte, amelyek később beolvadta a náci pártba. Így az elvek, az irányultság, az elképzelések konzerválódtak a párt egyes részeiben 1944 őszéig.

Az SS-mag

A megbeszélések 1944 tavaszán kezdődtek a *Waffen SS* és a *Landesschutz* (Honvédelem) tisztjei között, hogy a háború esetleges lezárulásával, valamint Németország területére való áttevődésével valamilyen gerilla-ellenállást kellene szervezni az ellenség katonai műveleteinek zavarására. Az alakulat szervezését *Gottlob Berger* kezdte meg, aki szerint különös hangsúlyt kell fektetni az egyes csoportok decentralizálására. 1944. szeptember 19-én *Hans Adolf Prützmann* (1942–1944 között Ukrajna SS rendőrfőnöke) nevezték ki az SS-*Werwolf* élére. Más vezető pozícióban levő nácik is próbálkoztak saját „*vérfarkasaik*” megszervezésével, több-kevesebb sikerrel.

A csoportosulásokat országszerte 20 magasabb rangú SS- és rendőrfőnök (HSSPf) köré kezdték el kiépíteni. A toborzás helyi szinten folyt, ekkor még különböző eredményekkel és intenzitással. A kiképzők több helyről verbuválódtak (Waffen-SS, Wehrmacht, Hitlerjugend, Gestapo). A költségekért és az ellátmányért az SS felelt. Az elnevezést először Kelet-Poroszországban használták, 1944 őszén már maga Himmler, a Reichsführer-SS nevezte néven a mozgalmat (*Unternehmen Werwolf*). A leggyorsabban a Rajna-vidéken, Badenben és Kelet-Poroszországban fejlődött a szervezet. E területeken titkos bunker-hálózatot kezdtek kiépíteni.

A sejtek tagjai nem ismerték más sejtek tagjait, csak sajátjaikat. A kommunikációt az egyes csoportok között különböző módon: rövidhullámú rádiókkal, titkos „postaládákkal”, stb. tartották.

Arthur Axmann birodalmi ifjúsági vezető (*Reichsjugendführer*) is megkísérelte saját gerillahálózatának kiépítését a Hitlerjugend önkéntesei révén. Axmann a *Völkischer Beobachter* 1945. március 28-i számában írt a szervezetről, amelynek főként páncélos-vadász szerepet szánt: „Győzelem vagy megsemmisülés vár ránk. Mindennél jobban szeressétek népeteket, s mindennél jobban gyűlöljétek az ellenséget. A ti feladatotok, hogy örködjétek, ha mások fáradtak...”. A csoport egy része 1946-ig működött, amikor a szövetséges elhárítás elfogta Axmant, a mozgalmat pedig felgöngyölítette. A másik részét azonban már április 20-án megsemmisítették az oroszok. A fiatalokból álló klikk egyetlen gyengesége a szervezetalenség volt.

Goebbels propagandája az április 1. és április 23. között sugárzó *Radio Werwolf*-ot használta fel a mozgalom ideológiájának alátámasztására és a tagok elszántságának növelésére.

Martin Bormann és Ernst Kaltenbrunner is próbálkozott ilyesféle ellenálló csoport létrehozásával. Robert Ley, a Német Munkafront (Deutscher Arbeitsfront) vezetője március 28-án kapott engedélyt a Führertől, hogy megszervezze saját Werwolf-egységeit, amelyeket ő tankelhárító osztagnak képzelt el, *Adolf Hitler Freikorps* néven. Szövetséges becslések szerint a szabadcsapat létszáma körülbelül 3000 főre rúgott. Wilhelm Keitel tábornok nevéhez fűződik a katonai ág, a *Streifkorps* létrehozása, amely rövid idő után beolvadt a *Dienststelle Prützmann* kötelékbe.

A *Luftwaffe* részéről is akadtak hasonló, a gerilla-hadviselésen alapuló egységek létrehozására irányuló elképzelések. 1945 március végén hozták létre az *Elbe* kommandót, amelyek öngyilkos szabotázsakciókkal akarták megállítani a szövetséges bombázóflottákat úgy, hogy kiöregedett, átalakított repülőiket bevezették az ellenséges formációkba. Az egyetlen sikertelen bevetést követően az

egység maradékát kisebb különítményekbe irányították, hogy az ellenség vonalai mögött, futárgépeken hajtsanak végre műveleteket.

Kiképzés és módszerek

A Werwolf heterogén természetének megtartása mellett a legtöbb kiképzést a különféle szervezetek és testületek intézményeiben tartották. A Werwolf vezetői az erkelenzi *Hülchrath* kastélyban rendezkedtek be. A csoportvezetőket zömmel a Kloster Tiefenthal-ban levő SS-iskolában, és a Neusterlitznél található Doument-laktanyában képezték ki. A tanfolyam két-három heti gyakorlatozásból, valamint a harceszközökkel való ismerkedésből állt. A résztvevőkkel megismertették a legmodernebb automata pisztolyokat, puskákat, hangtompítókat, teleszkópokat, páncélöklöket, valamint a robbanóanyagok használatát. Az elképzelések szerint minden tag minimális felszerelése egy puskából és egy automata pisztolyból állt volna. A technikai felszerelések kivételével elsajátítottak különböző „hidegvért” követelő harcéljárásokat is.

Az egyik legfontosabb oktatási anyag az ún. „hideg”, vagyis *eszköztelen szabotázs* volt. Egyik előnye volt, hogy relatíve olcsó volt kivitelezni ezeket. Ezen kívül nagy számban alkalmaztak ún. „meleg” technikákat is. Ezek az akciók azonban már komolyabb felkészülést és hozzáértést igényeltek, mivel a felhasznált eszközök listáján itt már különféle robbanóanyagok is szerepeltek. Az egyik leghatékonyabb, a „vérfarkasok” által is használt robbanóanyag a Nipolit volt. Anyagszerkezetéből adódóan bármilyen formában fel lehetett használni robbantásra. Működéséhez mindössze gyújtószerkezetre és időzítőceruzára volt szükség. Ilyen eszközök pedig bőven állt az SS-nek és a Luftwaffe rendelkezésére.

A hangsúly minden fegyver és felhasznált technika esetében a *késleltetett hatás* volt. A szabotázstechnikák közé tartozott, hogy a szerkocsik szenébe rejtettek robbanószert, esetleg brikettnek álcázva juttattak „robbanó szenet” a mozdonyok kazánjaiba. A robbanóanyagokon kívül más különleges fegyverzetet, például mérgeket is birtokoltak. Gyakran alkalmazták az arzént, többek között a visszamaradó étel- és italkészletek megmérgezésére. A keleti fronton különösen beváltak a szeszkészletekre irányuló hasonló tevékenységek. A mérgek azonban nem csak az ellenség élőerejének pusztítására szolgálhattak, hanem saját alakulataik esetleges fogságba esése esetén öngyilkosságra is. A ciánkapszula készletekből jócskán kaptak a Werwolf diverzáns egységei is.

Hadviselésük módjára a sporadikus a legjobb szó, s intenzitásuk régióként változott. A módszereiket egyébként kiválóan fel lehet térképezni a részükre ösz-

szeállított Werwolf: *Winke für Jagdeinheiten* (Figyelmeztetés a vadászegységeknek) című kézikönyvük vizsgálatával. A kiadványban elsősorban arról volt szó, hogyan kell cselekedniük az ellenséges vonalak mögé jutott „vérfarkasoknak”. Utasításokkal szolgált az ellenséges kommunikációs vonalak megbénítására. *Organisation* címszó alatt a következő olvasható: „A vadászegységek különleges feladata: széles körű, alaposan előkészített akciók végrehajtása az ellenség vonalai mögött... A vadászegységeket további helyi ellenállási akciókban is fel kell használni.”

Működési területek és tevékenység

1944 őszén megkezdtek az egységek az átszivárgást a frontvonalakon, s 1945 elejére növekvő mértékben bocsátkoztak harcba a szövetségesekkel. Németország nyugati részein, a Rajna-vidéken és Lotaringiában a legelkeszebb Werwolf szervező *Jürgen Stroop* SS rendőrfőnök és tábornok volt. Saját csoportját 1944. október 8-án aktiválta, noha az akciók előkészítettsége és intenzitása csak 1945 tavaszára kezdett fellendülni.

Az SS-Werwolf eredeti funkciója szerint az idegen megszállókkal kellett felvennie a harcot, azonban nem sok időbe került, hogy a már elfoglalt német területeken, a megszállókkal együttműködők ellen is aktiválták a csoportokat. Ezek sokszor nem is bizonyultak erőtlen próbálkozásoknak. Himmler 1944. október 12-én tiltotta meg a megszállt területek hivatalnokainak, hogy bármilyen formában együttműködjenek a szövetségesekkel, kivéve a rendkívül szükséges intézkedéseket. Egy héttel később már utasította Gutenberg nyugati vezetőt, hogy az „árulókkal” való leszámolásra használja az „amerikai front mögötti szervezeteiket”. 1945. február 13-án pedig az igazságügyi minisztérium adott ki utasítást, hogy a „fenyegetett területeken... véstörvényszékeket” kell létrehozni. 1945. április 7-én a *Völkischer Beobachter* ezt írta: „... bárki szégyenteljes halál fia lesz, aki gyalázatos módon hátba döfi csatarendbe állt népünket”.

A Werwolf által elkövetett első és legnagyobb visszhangot keltő „vehmetípusú” gyilkosságra 1945 márciusban Aachenben került sor. Az akciót 1945 februárjában kezdték szervezni az új polgármester, *Franz Oppenhoff* „likvidálására”. A gyilkosságot egy hét fős csoport csoport március 24-én hajtotta végre. (A merénylők pere csak 1949-re zárult le.) Az akcióról a *Völkischer Beobachter* így írt: „A becsutelen áruló (Aachen polgármestere) megérdemelte sorsát, amelyet cselekedeteivel hívott ki maga ellen. A jövőben bárki, aki megszegi az ország legfőbb törvényét, a becsületet és a hűséget, ugyanerre a sorsra jut.” További gyilkosságok-

ra került sor a bajorországi Penzbergben és a fekete-erdei Wiesenthalban (Baden-Württemberg), ahol nyolc orosz kényszermunkást lőttek agyon.

Az „vérfarkasok” által elkövetett gyilkosságok állandó tárgyai voltak a politikai vitáknak. Többnyire azonban röplapok vagy fenyegető levelek formájában hozták a kollaboránsok tudomására, hogy felkerültek a Werwolf fekete listájára, és a megszállás befejeztével lesújt rájuk a „nép” haragja. Ilyen és hasonló atrocitásoknak voltak kitéve polgármesterek, kommunisták, vagy a megszállókkal látványosan jó kapcsolatot ápoló nők is. A háború után csak néhány esetben történtek emberéletet követelő cselekmények. A megfélemlítések és a fenyegetések azonban elérték céljukat. Egyes városokban a szövetségesek csak nehezen találtak polgármestert.

A nyugati fronttal ellentétben a keleti fronton semmi sem mérsékelte a „vérfarkasok” tevékenységét. A náci propaganda hatására, a korábbi tapasztalatok és a Vörös Hadsereg ténykedése nyomán nem volt hiány idegengyűlöletben. Azonban a civil lakossággal szembeni, sokszor kegyetlen szovjet brutalitás szinte blokkolt minden passzív és aktív ellenállást a megszállókkal szemben. A keleti front műveleteiről egyébként is hézagosságok a beszámolók, mivel a szovjet partizánellenes fellépés eredményei nem szolgáltattak túlságosan sok anyagot az utókor.

Werwolf egységeket szerveztek Ausztria területén is, amelyek kisebb-nagyobb eredménnyel, végül azonban a csoportok felbomlásával és megsemmisülésével végződtek. A háború befejezése után elszigetelt akciókra a Baltikum területén, sőt állítólag a Balti-tengeren is sor került.

Noha statisztikailag nem bizonyítható, valószínűleg keleten több „vérfarkas” működött és keményebb ellenállást tanúsíthatott, mint nyugati társaik, több közvetlen incidensbe és tűzharcba keveredhettek a szovjet csapattestekkel. A nyugati szövetségesekkel ellentétben a Vörös Hadsereg külön „biztonsági hadosztályokat” is felállított, hogy megtisztítsák az elfoglalt hátországi területeket a partizán- és gerillaharcot folytató ellenségtől.

Egyes vérfarkassejtek feloszlata és megsemmisítése 1947 februárjáig elhúzódtott; így történt Sziléziában is. Ekkoriban már működtek más, a „vérfarkas-romantikát” folytatni kívánó, ám a korábbi intenzitáshoz nem mérhető csoportok. Tagjaik között egykori nácik vagy Werwolf tagok is helyet kaptak.

Büntetés, megtorlás, összegzés

A Werwolf által jelentett legnagyobb veszedelem ellenfeleikre és honfitársaikra nézve is zömében indirekt természetű volt. Az újjáépítést pedig késleltette, hogy a fenyegetettség miatt egyes területeken még hónapokkal a kapituláció után is háborús állapotok uralkodtak. A szövetségesek leggyakrabban alkalmazott büntetései és megtorlásai közé tartozott a kijárási tilalom, csoportosulás betiltása, kollektív anyagi büntetés, kényszermunka, cenzúra, tömeges razziák, házkutatások, túszejtések, stb. E lépések a népesség részéről a szövetségesekkel való kooperációt váltottak ki, azt gondolván, hogy minél hamarabb engedelmessé válnak, annál hamarabb megszabadulnak a korlátozásoktól. Másrészt viszont még erőteljesebb ellenállást is kiválthattak.

E megtorlások azonban messze elmaradtak a szovjet megszállási övezet rendszabályaitól. A Vörös Hadsereg katonái lőttek mindenre, aminek köze lehetett az ellenálláshoz, és agyonlőttek mindenkit, akit akár csak a legkisebb mértékben is összefüggésbe hoztak ilyen tevékenységgel.

A totális nemzetiszocialista állam összeomlásakor a szervezetek zűrzavarában az SS-Werwolf is anarchisztikus állapotba került. A *Radio Werwolf* 1945. áprilisban kezdett sugározni: *„Minden egyén önmaga bírója, tetteiért egyes egyedül felelős... A szüntelen harc pokollá teszi az ellenséges megszálló csapatok életét.”* Himmler egyébként nem támogatta Goebbels rádióját, ugyanis szerinte nem szabad azt sulykolni a népbe, hogy a hadsereg nem képes feltartóztatni az ellenség támadását. Himmler tervei szerint a Werwolf pusztán katonai jellegű szervezet lesz, és eredetileg titokban kellett volna maradnia. A *Radio Werwolf* tulajdonképpen ezt megghiúsította.

A „vérfarkasok” legtöbb szervezete 1945 májusára befejezte tevékenységét, voltak azonban fanatikus csoportok, amelyek még a háborút követő két-három évig folytatták földalatti tevékenységüket. Az ellenállás maradéka 1947 végére szűnt meg, a jellemző módszereket azonban egyes szélsőséges sejtek még 1948–49-ben is alkalmazták. A szervezet ugyan összeomlott, de szelleme és alkalmazott technikái továbbra is fenyegetésként hatottak a megszálló angolszász, francia és szovjet haderőre. A Werwolf formális megszűnését Dönitz admirális 1945. május 6-i rádióbeszédében jelentette be.

Irodalom

- Ailsby, Christopher: *A Waffen-SS képes története*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1999.
- Benz, Wolfgang: *Die 101 wichtigsten Fragen. Das Dritte Reich*. Verlag C. H. Beck, Nördlingen, 2008.
- Biddiscombe, Perry: *Az utolsó nácik: az SS vérfarkasainak európai partizánháborúja 1944–1947*. Cephalion, Szentendre, 2006.
- Biddiscombe, Alexander Perry: *Werwolf! The history of the National Socialist guerilla movement 1944–1946*. Univ. of Toronto Press, Toronto, Buffalo, 1998.
- Hesemann, Michael: *Hitlers Lügen: wie der „Führer“ die Deutschen täuschte*. Area, Erfstadt, 2005.
- Heydebreck, Peter von: *Wir Wehr-Wölfe : Erinnerungen eines Freikorps-Führers*. Leipzig: K. F. Koehler Verl. 1931. (<http://dispatch.opac.ddb.de/>)
- Lewis, Brenda Ralph: *Hitlerjugend*. Hajja és Fiai, Debrecen 2001.
- SS-Werwolf Combat Manual*. Translated by Michael C. Fagnon. Boulder, Paladin Press, Colo 1982.
- Watt, Roderick H.: *Wehrwolf oder Werwolf? Literature, Legend, or Lexical Error into Nazi Propaganda?* In: *Modern Language Review*. 87, Nr. 4, 1991.
- Koop, Volker: *Himmlers letztes Aufgebot: die NS-Organisation „Werwolf“*. Böhlau, 2008.
- Whiting, Charles: *Werwolf: a náci ellenállási mozgalom története 1944-1945*. Hajja és Fiai, Debrecen, 1998.
- Zentner, Christian von (Hrsg.): *Der Zweite Weltkrieg. Ein Lexikon*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1995.
- Ziemke, Earl F.: *Army historical series: the u. s. army in the occupation of germany*. (1990). center of military history (<http://www.history.army.mil/html/bookshelves/resmat/WW2-EAME.html>)

Polgárháború Görögországban (1944–1945)

1936–1940: *Joannis Metaxasz* tábornok diktatúrája; példaképe Mussolini

1938 július: a krétai felkelés leverése

1940 október: Metaxasz visszautasítja az olasz ultimátumot, a behatolt olasz csapatokat pedig hadserege az albán határon túlra vetette vissza

1941 január: Metaxasz halála

1941 szeptember: két, egymással rivalizáló, olykor harcba is keveredő ellenállási szervezet (EDESZ és az ELASZ) létrejötté

1944 április: az emigráns kormány élére az alkotmányos-liberális monarchista politikus, *Georgiosz Papandreu* került

1944 szeptember: Papandreu kérésére *Scobie* angol tábornok vezetésével brit csapatok szálltak partra a Peloponnészoszon és Athénben

1944. október 9: Moszkvában *Churchill* és *Sztálin* megállapodása értelmében Görögország Anglia befolyási övezetébe került

1944. október 18: Athénbe érkezett Papandreu és kormánya

1944. november 23: Papandreu aláírta a valamennyi görög fegyveres erő feloszlatásáról szóló rendeletet, de jelezte, hogy ez egyes csapatokra nem vonatkozik

1944. december 3: tüntetés Athénban Papandreu ellen

1945. január 12: a varkizai egyezmény

1941 januárjában meghalt *Joannis Metaxasz* tábornok, aki 1936-tól olasz mintájú diktatúrát vezetett be, s jelszava a *Harmadik Görög Kultúra* megteremtése volt. (Az ókori Athén és Bizánc után). Utódai angol csapatok partraszállását kérték. Áprilisban azonban a jugoszláv és bolgár területekről behatoló német csapatok mintegy két hét alatt megtörték az eleinte heves görög ellenállást a félszigeten, majd ejtőernyősökkel Krétát is elfoglalták. A ki-

rály, a kormány, a brit és bizonyos görög csapategységek Egyiptomba menekültek, ahol a szövetségesek támogatásával (később Londonban működő) *emigráns kor-*

mány alakult, élén a monarchista Cuderossal. Otthon a német, a bolgár és az olasz megszállók velük együttműködő helyi kormányt hoztak létre Colakoglu tábornok vezetésével, kisebb katonai és rendőri erőt is engedélyezve számára. A németek a később Georgiosz Rallis vezette bábhatóságok feladatát elsősorban abban látták, hogy minél több élelmiszert szedjenek össze a lakosságtól a Német Birodalom számára. A háborús években napirenden volt az éhínség, tízezrek haltak éhen.

A több hatalmi megszállás rendszerében a németek a legnagyobb városok és kikötők, valamint a fő közlekedési útvonalak ellenőrzését tartották kézben. A nagyobb, vidéki körzetekben a hatalmat olasz vagy bolgár egységek, illetve a bábkormány úgynevezett Hegyi Brigádjai gyakorolták.

A vereséget követő letargiát hamarosan erőteljes politikai és fegyveres ellenállás váltotta fel. Már 1941 szeptemberében két, egymással rivalizáló, olykor harcba is keveredő ellenállási szervezet jött létre. A Görög Nemzeti Demokratikus Szövetséget (EDESZ) liberális republikánus erők alakították Napoleon Zervasz ezredes irányításával. A Nemzeti Felszabadítás Frontja (EAM) kommunista, agrárpárti, szocialista csoportok bázisán jött létre, kommunista vezetés alatt. Erejét gyarapította, hogy csatlakozott hozzá az 1935 előtti köztársasági hadsereg jó néhány kiválóan képzett, tehetséges főtisztje, köztük a nagy múltú Sztefanosz Szarafisz tábornok is. Az EAM 1942 tavaszára jelentős, mozgékony fegyveres erőt (ELASZ) hozott létre. Ez a hegyekben működő, a megszállók egységeit támadó, szabotázs-cselekményeket végrehajtó nagyobb alakulatokból, illetve kisebb városi gerillaosztagokból állt. Ismert harci cselekményük volt a Gorgopotamosz folyó viaduktjának a felrobbantása, amelyen keresztül a nehezen járható hegyes terepen a legfőbb, nagy áteresztő képességű, délre vezető útvonal haladt. 1943-ban az EAM már kisebb-nagyobb, összefüggő felszabadított területeket igazgatott. EKKÁ néven konzervatív-nacionalista ellenállási csoport is alakult, Pszarrosz vezetésével.

A görög ellenállás sorsa kezdettől összefonódott a nagyhatalmak stratégiai manővereivel. Churchill már a németek athéni bevonulása előtt megszerveztetett egy köztársasági érzelmű görög tiszttekből álló felderítő csoportot a fővárosban. Az emigráns kormány kezdetben kizárólag az EDESZ-t próbálta erősíteni, később, nagyobb ereje és hatékonysága okán az EAM-mal és az otthoni ellenállás általa szervezett fő erőivel is kapcsolatot létesített. 1943-ban a szövetségesek észak-afrikai győzelme és olaszországi jelenléte ezt megkönnyítette. Az EAM erejét növelte, hogy Mussolini bukása után a Görögországban tartózkodó olasz csapatok fegyverzetének zömét is megszerezte.

1944-ben a német katonai kudarcok nyomán a görög politikai erőket már egyre inkább a háború után várható politikai állapotok előkészítése foglalkoztatta. Nem csak a mind erősebb, az angolszászok által is segített EAM és az emigráns

kormány között feszült ellentét. Feszült volt a londoni kormányban képviselt demokratikus pártok és II. György király viszonya is. Az előbbiek a királyt élesen elmarasztalták azért, mert 1935–1936-ban, Metaxaszt támogatva, közreműködött az alkotmányos intézmények felszámolásában, szentesítette a pártok betiltását. 1944. július 4-én nyilatkozatot kényszerítettek ki tőle arról, hogy az ország felszabadulása után mindaddig nem tér haza, amíg az államforma sorsáról nem zajlik le *szabadon megrendezett népszavazás*. Ezt a követelést Churchill és Roosevelt is támogatta. Úgy döntöttek, hogy a kérdés végleges rendezéséig Damaszkinosz athéni érsek fogja ellátni az államfői teendőket, régensi minőségben.

A helyzetet a háború vége felé egyre inkább az Egyesült Nemzetek háborús blokkjának, ezen belül az *angolszászok és a Szovjetunió* írott és íratlan megállapodási határozták meg. E téren nem voltak ritkák az egyoldalú lépések, amelyek már a győztes hatalmak háború utáni ellentéteinek árnyékát is előre vetítették.

Fontos volt a királyi hadsereg külföldre menekült egységeinek az állásfoglalása is. 1944 áprilisában a Közel-Keleten állomásozó görög katonai erőknél republikánus tisztek zendülését fojtották el. Ennek nyomán a tisztikarban *konzervatív-monarchista szellemű tisztogatást* hajtottak végre. Ezután került az *emigráns kormány élére az alkotmányos-liberális monarchista politikus, Georgiosz Papandreu*. Otthon viszont az EAM próbálta a háború utánra „bebiztosítani” magát. 1944 márciusában, a kiterjedt felszabadított övezetek igazgatására létrehozta a Nemzeti Felszabadítás Politikai Bizottságát (PEEA), amely egyfajta ideiglenes országos törvényhozó és végrehajtó hatalmi szerv szerepére törekedett.

A londoni emigráció és valamennyi otthoni ellenállási szervezet 1944. májusi *libanoni konferenciájának* megállapodása szerint a jövőben minden görög fegyveres erőt az egységes kormány alá rendelnek. Papandreu az EAM-nak hat tárcát ajánlott fel. Ez a szervezet egyelőre megkerülhetetlen erejét tükrözte, de a PEEA otthoni hatalmához képest a jövőre nézve korlátot szabott neki. Ezt a megoldást az EAM képviselői csak a szovjet katonai misszió javaslatára fogadták el. A meg egyezés nyomán szeptember 3-án a PEEA feloszlatta önmagát.

1944. szeptember 8-án a szovjet hadsereg alakulatai megjelentek a bolgár-görög határon. A németek megkezdték a Balkán kiürítését. A nyomukban Papandreu miniszterelnök kérésére, Scobie angol tábornok vezetésével brit csapatok szálltak partra a Peloponnészoszon és Athénben. „*Brit érdek, hogy Görögország továbbra is bástya maradjon a birodalom utánpótlási vonalai mentén. És görög érdek, hogy a britek megvédjék Görögországot a szláv agressziótól... küldjenek annyi csapatot Görögországba, amennyi csak lehetséges*” – érvelt Georgiosz Papandreu.

Október 9-én Moszkvában Churchill és Sztálin megállapodása formálisan a katonai övezetekről szólt, de mindkét részről a katonai-politikai érdekszférák

tartós elkülönítéseként értelmezték. Görögország *Anglia befolyási övezetébe* került. Churchill 1944. október 27-i alsóházi beszédében kijelentette: „*Szovjet-Oroszországgal a kapcsolatunk sohasem volt szorosabb, meghittebb és szívélyesebb, mint jelenleg.*” Így fejezte ki örömét afelett, hogy a brit politika szabad kezet kapott Görögországban, hiszen a Hellén Királyság már a XIX. század óta a brit politika homlokterében állt.

A németek kivonulását követően, amikor az EAM volt szinte az egyetlen hatalom az országban, október első felében *brit csapatok érkeztek az országba*. Október 18-án Athénbe érkezett Papandreu és kormánya is, amelyet az EAM vezetői egyelőre bizakodva fogadtak. A miniszterelnök kormányprogramjában szerepelt az államformát eldöntő népszavazás, a kollaboránsok megbüntetése, a kormány bizonyos dél-albániai területekre és a Dodekanizosz szigetcsoportra támasztott területi követelése, valamint „a hadsereg megtisztítása”. Utóbbin a bábkormány fegyveres erőinek felülvizsgálatát, a partizánegységek leszerelését, s egy részüknek a királyi hadseregbe való betagolását értette. Október 23-án új kormány alakult, amelyben az EAM öt miniszteri és egy államtitkári pozíciót kapott.

Az EAM vezetői Casertában azért vállalták, hogy a birtokukban lévő erőt nem használják fel a hatalom megragadására, mert nagyobb angolszász katonai erő megjelenésére, s kedvező megállapodásra számítottak. Hamarosan kiderült azonban, hogy osztagaikat szétszórják a felszabadító háborúban részt nem vett, 1944 tavaszán politikai tisztogatásnak alávetett emigráns katonai erők egységeiben, parancsnokaikat pedig leszerelik. Egyes ELASZ-osztagok ellenálltak a brit segédlettel megindult átszervezésnek, néhány egységük megjelent Athénben is. Churchill utasította Edent, hogy Papandreu kormányának támogatására haladéktalanul be kell vetni a brit katonai erőt.

1944. november 23-án Papandreu aláírta a valamennyi görög fegyveres erő feloszlatásáról szóló rendeletet, de jelezte, hogy ez egyes csapatokra nem vonatkozik. Az EAM áthidaló javaslatot tett, de nem volt teljesen ura saját erőinek. December 1-jén az EAM visszavonta minisztereit a kormányból, és 3-ára tiltakozó nagygyűlést hívott össze az Alkotmány terére.

A tüntetők „*Le Papandreuval*”, „*Halál a fasisztákra és a kollaboránsokra*”, „*Le az angol intervencióssokkal*”, „*Le Glücksburg Gyurkával*” (ez a görög király gúnyneve volt) jelszavakat hangoztattak. A felvonuló tömegbe az athéni rendőrkapitányság épületéből belelőttek. A sortűz 22 halott és 100 sebesült áldozatot követelt. A sortűzet azzal indokolták, hogy a tüntetők kézigránátot dobtak a kapitányság épületére. Athén néhány nap alatt csatatérre változott. 3 ELASZ hadosztály közeledett a görög fővároshoz. Athénben kitört a polgárháború. A 33 napig tartó fegyveres harc a „kis”, vagy „első” polgárháborúként vonult be a történelembe. Churchill

utasította Scobie tábornokot: „*ne habozzon úgy cselekedni, mintha megszállt városban volna, ahol helyi lázadás tör ki... Athént tartanunk és uralnunk kell. Nagy teljesítmény volna Öntől, ha ezt vér nélkül sikerülne elérnie, ha lehet, de ha nem lehet, érje el akár vérontás árán is.*”

A küzdelemben az ELASZ egységek sem voltak mentesek az atrocitásoktól. Mint *Harold MacMillan*, Churchill megbízottja feljegyezte naplójában: „*az ELASZ szörnyű kegyetlenségeket követ el, ami feldühíti katonáinkat, holott előbb még kétségeik voltak, vajon igaz ügyért harcolnak-e.*” Az angoloknak nem kis nehézségek árán sikerült kiszorítaniuk az ELASZ-t Athénből. Nem utolsósorban azzal kerekedtek felül, hogy a görög baloldal tudtára hozták, nem számíthatnak a Szovjetunió segítségére. Hátra volt még a politikai megoldás. Churchill ragaszkodott a görög király visszatéréséhez, MacMillannak sikerült erről lebeszélnie, és *Damaszkinosz* athéni érseket javasolta régensnek. Churchill tragikomikus körülmények között személyesen tárgyalt az érsekkel a Pireusz előtt horgonyzó *Ajax* cirkáló fedélzetén. Az történt, hogy a cirkáló karácsonyt ünneplő legénysége jelmezekben vonult fel a fedélzeten, mikor egy két méter magas lengő fehér szakállú, fekete ruhás, és magas fekete sapkás alak jelent meg a hajón. *Damaszkinosz* érseket a legénység jól sikerült maskarának nézte, szakállát tépdeste és hátát veregette. Ezután Churchillnek minden rábeszélőképességére szükség volt, hogy az érsek egyáltalán részt vegyen a tárgyaláson. A görög miniszterelnök végül mégis a köztársaságpartí Plasztirasz tábornok lett. Az ELASZ beleegyezett feloszlatásába. Úgy tűnt a polgárháború véget ért, de ez csak látszat volt.

December 31-én az EAM és az angol parancsnokság tűzszünetet kötött, amely véget vetett a fegyveres cselekményeknek. Ugyanekkor tette le régensi esküjét *Damaszkinosz* érsek is. Január 2-án az Athén közelében fekvő Varkizában tárgyalás kezdődött a polgárháború végleges lezárásáról. 3-án hivatalba lépett a liberális irányzatú *Nikolaosz Plasztirasz* ezredes új kormánya. 4-én és 5-én az ELASZ minden egységét kivonta a fővárosból. A tárgyalás, amely többször is megszakadással fenyegetett, csak a jaltai nagyhatalmi konferencia nyomán vezetett megállapodásra. Churchill memoranduma alapján viszont ingatag egyezségekre jutottak.

1945. január 12-én Varkizában aláírták a megállapodást. A kormány megígérte, hogy visszaállítja a szabadságjogokat, s hogy Athén és Pireusz kivételével feloldja az ostromállapotot. Mindkét fél vállalta, hogy szabadon bocsátja foglyait. Az okmány homályosan körülírt amnesztiát is tartalmazott. Elrendelte viszont az ELASZ teljes lefegyverzését, sorozott hadsereg fölállítását. A kormány ígéretet tett az államapparátus és a korábbi erőszakszervek megtisztítására. Kimondták, hogy legkésőbb 1945 végéig parlamenti választást rendeznek (ez később 1946 márciusára tolódott).

A varkizai egyezmény hozzájárult a kormány konszolidációjához, anélkül, hogy a politikai légkör az országban enyhült volna. Ez előre jelezte, hogy a kényes stratégiai térségben fekvő balkáni ország egyelőre továbbra sem társadalmi és politikai erőinek megbékélése felé halad.

Irodalom

Atanasziu, Hrisztoforosz: *Az újkori Görögország története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. 2. kötet (20. század). Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Richter, Heinz: *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936–1946)*. Frankfurt am Main, 1973.

Sávoly Mária: *Athéni menetelés. Olaszország háborúja Görögország ellen (1940)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

XII. Piusz: Gondolatok a világháborúról

Eugenio Pacelli (1876–1958):

római születésű pápa (1939–1958), aki a Szent-széket apostoli nunciusként szolgálta Münchenben és Berlinben, majd pápasága kezdetéig vatikáni államtitkár volt.

Pápai legátusként 1938-ban az Eucharisztikus Világkongresszuson Magyarországon is járt, s részt vett a Szent István-émlékév megnyitásán is. Neki köszönhető Árpád-házi Boldog Margit szentté avatása, s Mindszenty Józsefet is ő nevezte ki esztergomi érsekké, bíborossá. Szívén

viselte a magyarság sorsát; 1956-ban három enciklikát bocsájtott ki a magyarok mellett, s még a rádióban is felszólalt a magyar nemzet sorsáért.

1939-ben Európa legnehezebb korszakában követte elődjét, XI. Piuszt a pápai széken, akinek korábban kilenc évig hűséges munkatársa volt. Ő volt az első pápa, aki teljesen felhasználta a tömegkommunikáció eszközeit, hogy szózataival lelket öntsön híveibe. Negyvenegy enciklikája jelent meg és körülbelül ezerszer lépett fel nyilvánosan.

Idejében felismerte a nemzetiszocializmus ideológiájának veszélyét, annak antiszemita és katolikusellenes gyökereit. 1939. augusztus 24-én mondott rádióbeszédében ezt mondta: *„Azonnali a veszély, de még van idő. Semmi sem vesz el a békével, de minden elveszhet a háborúval”*. Magánlakosztályában minden luxust és kényelmet megvont magától, hogy ezzel is osztozzon a háborútól sújtott emberek sorsában.

A Vatikánban 31 személy dolgozott a nemzetközi hírek összefoglalásán, de az egyes országokban számos informátoraik voltak. *Francis Osborne*, vatikáni brit nagykövet rendszeresen összefoglalta a BBC jelentéseit és a pápának olaszra fordította. Az egyes országokból 1941 januárjától futottak be információk a Vatikánba a zsidók meggyilkolásáról. Mivel 1942 decemberében újabb sürgős felhívások érkeztek a kelet-európai zsidók sorsáról, XII. Piusz a személyes állásfoglalás mellett döntött. 1942 karácsonyi rádióüzenetében mély fájdalommal szólt azokról, akik vétkesen, kizárólag származásuk vagy nemzetiségük miatt voltak halálra, vagy lassú pusztulásra ítéelve. Világosan utalt a deportálásokra, a zsidók

módszeres kiírtására. Érezte, hogy eljött a csendben és titokban való cselekvés ideje, hogy elkerülhessék a legrosszabbat.

XII. Piusz nem hivatalos német összekötője 1943 szeptembertől 1944. június 4-ig, Róma német megszállása idején *Pancrattius Pfeiffer* (1872–1945) szalvatoriánus szerzetes volt, aki a börtönökét járva a szintén bajor származású német városparancsnoknál több esetben kieszközölte a foglyok szabadon bocsátását, megmentve őket a kivégzéstől.

1943 nyarán berlini nunciust, *Caesere Orsegni*ot küldte Hitlerhez, aki így jelentett látogatásáról: „Őszentsége megbízására néhány nappal ezelőtt Berchtesgadenbe repültem. Fogadott Hitler, a Führer és kancellár, de amikor a zsidók és zsidóság témájába kezdtem, Hitler megfordult, az ablakhoz lépett és ujjaival dobolni kezdett az üvegen. Elképzelheti, milyen kínos volt számomra, hogy hátat fordított beszélgető partneremnek kellett előadnom mondandómat. De mégis megtettem. Aztán Hitler hirtelen megfordult, az asztalhoz ment, amelyen egy pohár víz állt. Felkapta a poharat és dühösen a földre öntötte. Ezzel a magas diplomáciai gesztussal befejeződött misszióm és egyidejűleg sajnos elutasításra talált.”

Legbátrabb tette mégis a zsidók védelme volt: a római kolostorokban és a Vatikánban több mint ötezer üldözöttnek nyújtott menedéket. Nagyszabású segélyakciójában segítségére voltak a nunciatúrák: a varsói, a budapesti (*Angelo Rotta*) és az isztambuli nuncius (*Angelo Roncalli*). A náci népiirtást azonban csak általánosságokban ítélte el, mert meg volt győződve arról, hogy határozottabb fellépésével fokozottabb üldözést váltana ki. A holland püspöki kar tiltakozását ugyanis a Gestapo ezer zsidó származású keresztény lemészárlásával torolta meg. A római zsidók 1943. októberi deportációjakor a vatikáni német nagykövet, *Ernst von Weizsäcker* is sürgősen eltanácsolta a Szentszéknek a tiltakozástól. A német püspökök is állandóan kérték, hogy tiltakozásával ne öntsön olajat a tűzre.

1945 után elítélte a német nép kollektív bűnösségét, mondván, hogy az igazságosság és a jog a legyőzöttekre is érvényes. Mivel a kommunista országok pártjai a vallás fokozatos kiírtására törekedtek, XII. Piusz pápa merev elutasító álláspont-ra helyezkedett a szovjet veretű kommunizmussal szemben. A katolikus egyház népszerűségét csökkentendő ezért a szovjet titkosszolgálat 1962-ben preparált anyagokat adott át *Rudolf Hochhuth* német drámaírónak, aki *A helytartó* című drámájában igaztalanul nácibarát és antiszemita címkékkel látta el XII. Piuszt.

Halálakor *Golda Meir*, akkor izraeli külügyminiszter a következőket mondta: „Amikor a legszörnyűbb vértanúság sújtotta népünket, a tíz évig tartó náci terror idején, a pápa felemelte szavát az áldozatok érdekében”.

Gondolatok a világháborúról és a társadalom megújulásáról

(XII. Piusz pápa 1942 karácsonyi rádióbeszédéből)

Kedves Fiaim! Adja Isten, hogy amikor hangunk eljut a fületekhez, szíveteket egész valójában rázza fel és indítsa meg a mélységes komolyság, a szerető gondosság, a szüntelen esdeklés, amellyel ezeket a gondolatokat lelketekbe vessük. Ezek a gondolatok felhívás a világ lelkiismeretéhez és toborzó kiáltás mindazokhoz, akik a világszerencsétlenség méreteinek láttára hajlandók megfontolni és mérlegelni hivatásuk és felelősségük nagyságát.

Az emberiség nagy része és – nem habozunk kijelenteni – nem kevesen azok közül is, akik kereszténynek vallják magukat, bizonyos mértékig osztoznak az együttes felelősségben a jelenlegi társadalom téves fejlődéséért, a bajokért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért.

Ez a világháború és mindaz, ami vele összefügg, akár távoli vagy közeli előzményeit, akár lefolyását és anyagi, jogi és erkölcsi hatását értjük, nem egyéb, mint összeomlás, amely talán meglepetésszerű a meggondolatlanok számára, de amelyet jó előre láttak és elhárítani kívántak azok, akik mélyen beletekintettek abba a társadalmi rendbe, amely elcsévelt szólamok csalóka külszíne vagy álarca mögé rejtette végzetes gyengeségét és nyereszkesedésre és hatalomra törő féktelen ösztönét.

Ami a béke idején elfojtva lappangott, az a háború kitörésekor oly cselekmények sötét sorozatában robbant ki, amelyek ellentétben vannak az emberi és keresztény szellemmel. A háború embertelenségeinek enyhítésére irányuló nemzetközi egyezmények többször holt betűkké váltak. Vajon ki láthatná e fokozatos rosszabbodás végét?

Vajon a népek ölbe tett kézzel akarják nézni ezt a végzetes folyamatot? Nem kellene inkább azon társadalmi berendezkedés romján, amelyről gyászos módon bizonyosodott be, hogy nem alkalmas a népek javának előmozdítására, összefogni minden nagylelkű és becsületes érzésű embernek, és ünnepi fogadalmat tenni, hogy nem nyugszanak addig, amíg a Föld valamennyi népében és nemzetében nem szaporodott hadsereggé azok csapata, akik elhatározták, hogy visszavezetik a társadalmat az isteni törvény megingathatatlan súlypontjához és az egyén, s az Istenben megnemesült közösség szolgálatára szentelik magukat?

E fogadalommal tartozik az emberiség a megszámlálhatatlan halottnak, akik a csatatereken fekszenek eltemetve; életük feláldozása a kötelesség teljesítésében égő áldozat a jobb, új társadalmi rendért.

E fogadalommal tartozik az emberiség az anyák, özvegyek és árvák végeszámkadhatatlan gyászoló seregének, akiket megraboltak életük fényétől, vigasztól és támaszától.

E fogadalommal tartozik az emberiség a megszámlálhatatlan menekültnek, akiket a háború orkánja kitepett hazájukból, és idegen földön szórt szét. Ők együtt siránkoznak a Prófétával: „Örökségünk idegenekre szállott, házaink a külföldiekre.” (Jeremiás siralmai 5, 2)

E fogadalommal tarozik az emberiség azoknak a százezreknek, akik a legcsekélyebb bűnük nélkül, olykor csupán nemzetiségi vagy faji okokból, halálra vagy lassú pusztulásra vannak ítélve.

E fogadalommal tartozik az emberiség annak a sok ezer nem harcolónak, nőnek, gyermeknek, betegnek és öregnek, akiket a légi háború, amelynek borzalma it kezdettől fogva több ízben megbélyegeztünk, megkülönböztetés nélkül, vagy csupán elégtelen megállapítás alapján fosztott meg életüktől, javaiktól, egészségtől, otthonuktól, szeretetintézményeiktől és templomaiktól.

E fogadalommal tartozik az emberiség a tengernyi könnynek és keserűségnek, a rengeteg fájdalomnak, gyötremnek, amelyek a szörnyű összezapás gyilkos pusztításából származnak, és égre kiáltanak, hogy szálljon le a Szentlélek, és szabadítsa meg a világot az erőszak és rémület áradatától.[...]

In: Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945)*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 615–616. p.

Irodalom

Albrecht, Dieter: *Der Heilige Stuhl und das Dritte Reich*, in: Gotto, Klaus – Repgen, Konrad: *Die Katholiken und das Dritte Reich*. 3. erweiterte und überarbeitete Auflage, Mainz, 1990.

Besier, Gerhard: *Der Heilige Stuhl und Hitlerdeutschland. Die Faszination des Totalitären*. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2004.

Blet, Pierre: *XII. Piusz és a második világháború a Vatikán archívumai alapján*. Új Ember kiadó, Budapest, 2004.

Blet, Pierre: *Papst Pius XII. und der Zweite Weltkrieg. Aus den Akten des Vatikans*. Schöningh, Paderborn, 200

Rychlakk Ronald J.: *Hitler, the War, and the Pope*. Our Sundaay Visitor, 2000.

Schmitt, Markus: *„Das Schweigen” Pius' XII. zur Judenverfolgung im Spiegel von Selbstzeugnissen und Äußerungen seiner Mitarbeiter und Vertrauten*. Benedetto-Verlag, Aadorf, 2008.

Szántó Konrád: *A katolikus egyház története I–III. kötet*. Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1983.

A nők mint hadizsákmány

A harminc éves háború óta harci cselekményekben sohasem erőszakoltak meg annyi nőt, mint a második világháborúban, jóllehet az 1907. évi hágai konvenció megtiltotta a nemi erőszakot. Millióknak kellett elszenvetnie megsegyesítésüket, amelynek következtében tízezrek haltak meg, vagy követtek el öngyilkosságot. A hadseregek ősidők óta érvényes archaikus rítusában a japánok és a szovjetek jártak elől, de a Wehrmacht és a nyugati szövetségesek katonái is vadásztak a nőkre.

A nemi erőszakkal, a nők lelki és testi megalázásával az ellenfél társadalmi és kulturális stabilitását gyengítették, mivel békében és háborús időkben egyaránt a nők tartották össze a közösségeket.

A második világháború után a nemi erőszakot a háborús stratégia részeként alkalmazták. 1990-ben Irak kuvaiti hét hónapos megszállása idején, 1988-tól az indonéz kormánycsapatok kegyetlenkedései során Szumátrán, 1998-tól Kongóban, s 1994-től Ruandában. 1992 tavaszától őszig a boszniai-szerb hadvezetés stratégiája értelmében az egykori Jugoszláviában főleg muzulmán asszonyokat és lányokat erőszakoltak meg és tartottak fogva szex-rabszolgaként.

*

A megerőszakolt asszonynak ugyanaz volt a sorsa Koreában, a Szovjetunióban vagy Németországban: gyakran életre szólóan megbecstelenített és megsegyesített lett, valamint súlyos fizikai és lelki traumát szenvedett. Ha túlélte az erőszakot, gyakorta férjeik is elhagyták őket, vagy a szülők végeztek saját lányukkal. A tettesek éppen azt akarták elérni, hogy az erőszak a férfiakat is sújtsa. Ha pedig terhes lett, nem csak valamely közösség jelenét, hanem jövőjét is szétrombolta, s gyakorta évtizedekig kibeszélhetetlen érzelmi sokkot okozott.

A második világháborúban bántalmazott és megerőszakolt nők később sem a nácik által megtámadott országokban, sem Németországban nem találtak meg-

értésre, nem kártalanították őket, s nem kaptak háborús áldozatként megfelelő társadalmi elismerést.

A Wehrmacht és a japánok nemi erőszaka

Az már ismert, hogy az SS tagjai nem kímélték a nőket. Nemi erőszakra olyan gyakran került sor, hogy a Wehrmacht vezetése már a Führer főhadiszállásán szóvá tette az ügyet. Ezzel szemben a Wehrmacht hosszú ideig „tisztának” számított. *Birgit Beck* történész tanulmánya azonban feltárta, hogy a Wehrmacht katonái – sőt az SA és a rendőrszázaljak német asszonyok ellen is – részt vettek a nők elleni bűncselekményekben. Pedig a Wehrmacht vezetése figyelembe vette katonái szexuális igényeit, s rendszeresen frontszabadságot kaptak. A nemi betegségek ellenőrzése érdekében a Wehrmacht és az SS a megszállt területeken 500 bordélyt állított fel, amelyekben főleg lengyel és orosz lányok és asszonyok százait kényszerítette prostitúcióra. A *Nők, mint hadizsákmány (Frauen als Kriegsbeute, 1998)* című dokumentumfilm szemtanúi arról számoltak be, hogy a keleti területek bordélyaiba orosz és zsidó nőket hurcoltak el a koncentrációs táborokból, de még az utcákról is. (1942 márciusától a zsidó nőket hivatalosan kitiltották a Wehrmacht bordélyáiból.) Az elfogott partizánasszonyokra pedig a *Szajha Hitler csapatai számára* feliratot tetoválták, s ennek megfelelően kezelték. A német megszállók erőszakát a nürnbergi perben is dokumentálták.

A prostitúcióra kényszerítés és nemi erőszak a koncentrációs táborok mindennapjaihoz is hozzá tartozott. A női foglyokat még fogoly-bordélyokban is prostitúcióra kényszerítették.

De a nyugati hadszíntéren is bizonyítható a Wehrmacht kényszerprostitúciója. Az internálótáborokból francia nőket vittek el német bordélyokba és kényszerítették őket prostitúcióra. A történész szerint ezért a német hadseregnek intézményesített szexuális erőszak folyt. Tanulmányához kiértékelte a katonai bíróságok ügyiratait. Eszerint minden megszállt országban sor került nők megerőszakolására. Lengyelországban, a Szovjetunióban, de Franciaországban és Olaszországban is. Az iratok egyes és csoportos erőszakról tanúskodnak. Az áldozatokat fegyverrel fenyegették meg, gyakran megverték, de az erőszak nem fajult gyilkossággig.

Azonban viszonylag kevés ítélet született: 1944-ig csak 5349 „erkölcsi bűncselekményt” toroltak meg. A nemi erőszakot feltehetően fel sem jelentették, pedig lengyel és szovjet területeken becslések szerint is milliós nagyságrendben fordult elő. Összességében a katonai bíróságok ítéletei 1,5 millió Wehrmacht katonát érintettek, legtöbbször azonban szökés és öncsonkítás miatt.

Sok jel arra utal, hogy a megszállás hétköznapijaiban a nők zaklatása gyakrabban előfordult, mint amiről az iratok tanúskodnak. Német hadseregparancsnokok már 1939 szeptemberében Lengyelország, majd 1941 szeptemberében a Szovjetunió megtámadása után a nemi erőszakok növekedéséről panaszkodtak. Az ítéletek alacsony számát feltehetően Hitler 1941. május 13-i rendelete (az ún. Barbarossa büntethetőségi rendelet) is magyarázta, amely megszüntette a Wehrmacht tagjai elleni eljárást az ellenséges polgári lakossággal szemben elkövetett cselekmények esetében.

A kelet-ázsiai japán kegyetlenségekre a 2000. decemberében zajló, s a háborús bűnöket vizsgáló nem hivatalos tokiói törvényszék anyagai derítettek fényt. A japán katonák közel 200 ezer lányt és asszonyt hurcoltak el a kelet-ázsiai országokból az ottani hadszíntereken létesítettek bordélyaikba, hogy szex-rabszolgaként, úgynevezett „vigasztaló-asszonyként” évekig kizsákmányolják őket. Az egyik koreai asszony vallomása szerint akkor még 12 éves gyermekként először bajonettel megsebesítették, majd naponta több tucat „udvarlóját” kellett kiszolgálnia. Egyikük a kezét is eltörte.

Prostitúció és orvosi kísérletek a koncentrációs tábor lakóin – Auschwitz

„A lényeg az emeleten van. A legfontosabb, vagyis a puff. (bordély – a szerk.). A puff nem más, mint néhány, télig is félig nyitott ablak... A puff körül ácsorog a tábor előkelősége. Ha Júliából tíz van, akkor Rómeóból (és nem is akármilyen Rómeóból) legalább ezer. Ezért minden egyes Júlia körül nagy a tolongás és a konkurencia. A Rómeók a szemközti blokkok ablakában állnak, kiáltoznak, hadonásznak, csábítják a Júliákat... Tíz lány van a lágerban, s több mint tízezer férfi. A csábítók között van a Lagerältester (a legidősebb táborlakó) és a láger-kápó, a kórház orvosi és a kommandó-kápók is. Egyik-másik Júliának állandó hódolója van, akivel magasröptű eszmecserét folytat az örök szerelemről, a jövőre boldog és közös életről. Olykor civódnak kissé, máskor meg előadják nem éppen fennkölt, szappanra, kölnire, selyembugyira és cigarettára vonatkozó óhajaikat... A fertőtlenítés időnként csődöt mond, nemrégiben is járvány ütötte fel a fejét a puffban. A puffot bezárták, a számok alapján ellenőrizték, hogy kik voltak bent, behívták a delikvenszeket és gyógykezelés alá vetették őket. De mivel a belépőjegyekkel való üzérkedés nagyban dívik, nem azokat kezelték ki, akiket kellett volna...

Vannak a lágerben más nők is, a tízes blokkban laknak, ők a kísérleti nyulak. A mesterséges megtermékenyítést próbálják ki rajtuk, tifuszt oltanak beléjük, meg

*maláriát, különböző operációkat hajtanak végre rajtuk... A nőket rácsos, bedeszkázott ablakok mögött tartják, de a férfiak azért ide is be-betörnek, hogy korántsem mesterséges módon megtermékenyítsék őket.” (In: Tadeusz Borowski: *Kővilág*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971, 112–113, és 115. p.)*

A nyugati szövetségesek

A nyugati szövetségesek túlkapásairól mindezidáig kevés tudományos anyag került elő. A Németországban tartózkodó 1,6 millió amerikai katona közül 1945 március-áprilisban csak 487 erőszak iratanyaga áll rendelkezésre. A britek esetében nincs nyoma az asszonyok zaklatásának.

A nyugati szövetségesek között a franciáknak volt a legrosszabb hírük. Stuttgart és Pforzheim elfoglalásakor tömeges erőszakra került sor. A württembergi Freudenstadtban marokkói-francia megszálló katonák napokon keresztül bántalmazták a helység lakosait. Ugyanezt tették korábban az olasz nőkkel is, s francia tisztjeik eltúrték a kilengéseket. A Felszabadítók és felszabadítottak (*BeFreier und Befreite*) című dokumentumfilmben az egyik freudenstadti orvosnő elmondta, hogy egyik páciensét 128-szor erőszakolták meg egy éjszaka. Az adat a családtagoktól származik, mert az áldozat a 15-ik után elveszítette eszméletét. Az erőszak kínjai után pedig az élethosszig tartó kiközösítés járt a faluban.

A Vörös Hadsereg erőszaka

A hadseregek szükségszerű kegyetlenkedései alól a Vörös Hadsereg sem volt kivétel. Szabadságra csak kivételes esetekben lehetett menni, s tábori bordélyok sem léteztek. A nagyobb városok elfoglalása után engedélyezett szabad rablásba itt is beletartozott a prostitúcióra kényszerítés.

Németországban becslések szerint kétmillió nőt erőszakoltak meg a szovjet katonák, s az ilyen kapcsolatból 60 ezer gyermek született. Berlinben az 1,4 millió női lakos közül minimum 110 ezer nőt erőszakoltak meg, s közülük 1156 szülte meg gyermekét. Németországban hússzorosára növekedett a nemi betegek száma.

Becslések szerint Budapesten a női lakosság kb. 10 százaléka esett nemi erőszak áldozatává. Az erőszakot elkerülendő minden nő idősebbnek próbált látszani, ezért különböző módokon változtatták el külsejüket.

„A férfiak biológiai értelemben szexuálisabbak, mint a nők. Erre az állatvilágból is tudunk példákat hozni.” (Fjodor Szverev, a Vörös Hadsereg egykori tisztje *BeFreier und Befreite* című dokumentumfilmben.)

Sztálin véleménye:

„Djilas író létére... nem érti meg, hogy a katona, aki vértócsákon, tűzön-vízen át több ezer kilométert tett meg, elcicázik egy fehérnéppel vagy elvesz valami apróságot... és mi van abban olyan szörnyű, ha a borzalmak után megkíván egy asszonyt?” (Milovan Djilas: *Találkozások Sztálinnal*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 86. és 101. p.)

Motívumok: bosszú és alkohol

A nők brutális megerőszakolásában fontos motívum volt a bosszú. A marokkói-francia katonák tetteikkel a francia Oradur-sur-Glane helység megsemmisítését akarták megbosszulni. A Wehrmacht katonái 1944 júliusában a dél-franciaországi Ain megyében tömegesen erőszakoltak meg nőket, hogy megbosszulják a francia partizántámadásokat.

Szintén a bosszú vágya hajtott sok szovjet katonát a németek szovjetunióbeli bűncselekményeiért, akik Kelet-Poroszországban, Pomerániában és Berlinben német nőket és lányokat erőszakoltak meg, „Ölj, s alázd meg a büszke német nőt” – buzdította a katonákat *Ilja Ehrenburg*.

De a bosszú egyedül mégsem elégséges magyarázat. A katonák nemi vágyai mellett az esetek többségében minden hadseregnél az alkohol is közrejátszott az erőszakban. Az *Egy asszony Berlinben* című, a közelmúltban magyarul is megjelent könyv szerzője ezért úgy véli, hogy a következő háborúban a saját csapatok kivonása előtt fel kell robbantani minden borospincét és sörfőzdét. Félre az alkohollal, amíg az asszonyok az ellenség látókörében vannak.

A svájci nagykövetség jelentése a szovjet katonák magyarországi erőszakáról (1945. május 24.)

„A nők elleni erőszak okozza a legnagyobb szenvedést a magyar lakosságnak. Ezek az erőszakoskodások annyira általánosak – tízévestől hetvenéves korig – hogy csak kevés nő kerül el ezt a sorsot Magyarországon. A nők elleni erőszak olykor hihetetlen brutalitással történik. Sok nő inkább az öngyilkosságot választja, csakhogy

elkerülje a szörnyűségeket. Még most is, amikor a rend már többé-kevésbé helyreállt, megtörténik, hogy orosz katonák kifigyelik azokat a helyeket, ahol nők laknak, éjnek idején rájuk törnek és mindenkit leütnek, akik ellenszegül nekik. A nőket általában nem ölik meg, de órákon, ha ugyan nem napokon keresztül fogva tartják, mielőtt elengednék őket. A nyomorúságot még csak növeli, hogy az orosz katonák között sok a beteg és Magyarországon teljességgel hiányoznak a gyógyszerek. Tudnak olyan esetekről is, ahol a Vörös Hadseregben vagy az orosz rendőrségnél szolgáló orosz nők követtek el nemi erőszakot. Ezek a nők súlyosan bántalmaztak férfiakat, akik nem voltak hajlandók kielégíteni vágyaikat.” (In: John Fournoy Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993, 204. p.)

„Négyen voltak, részegek és vérbajosak, azt rögtön gondolnunk kellett, hiszen akkor errefelé már rendes katonaság nem volt, csak a kórház kötelékébe tartozó betegek...”

Darabokra tépett harisnyatartóinkat, sáros nadrágcafajtjainkat, összekarmolt, véres arcunkat és az ütésektől, rúgásoktól kékké vált combjainkat láttelezte később Viktor és az orosz orvosnők is. Én üvöltve mondtam a Miatyánk foszlányait. Kezemmel a szörnyű, lihegő, juhszemű arcot igyekeztem szájamról távol tartani. Rúgni, harapni nem jutott eszembe, meg se próbáltam. A rettenetes megdöbbenéstől, hogy ez megtörténhetik velem, a kétségbe esett csodavárásig, hogy mégsem következhet be, nem tudtam mozdulni.” (In: Ignác Rózsa: *Ünnepi férfiú*. Püski, 1989, 182–183. p.) (Az asszonyok sorsáról lásd még: Polcz Alain: *Asszony a fronton*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1991.)

A Wilhelm Gustloff katasztrófája (1945)

-
1936. február 4: David Frankfurter merényletet követett el az NSDAP svájci országos csoportfőnöke, Wilhelm Gustloff ellen
1938. március 15: elkészült a Gustloff utasszállító hajó; ezen a napon jelentette be Hitler a bécsi Heldenplatzon szülőházája és a Német Birodalom egyesülését
1945. január 30: Alekszandr Marinyeszko parancsnoksága alatt egy szovjet tengeralattjáró elsüllyesztette a Wilhelm Gustloff menekülthajót. Az áldozatok számát tízezerre becsülik
- 1959: Frank Wisbar *Gotenhafenre leszállt az éj* címmel filmet készített a tragédiáról. Azóta többben is feldolgozták az egykori német területekről való menekülés problémáját
- 2002: Günter Grass Nobel-díjas német író *Ráklépésben* című kisregényének megjelenése a katasztrófáról
-

1945. január 30-án egy szovjet tengeralattjáró elsüllyesztette a *Wilhelm Gustloff* német menekülthajót. Az áldozatok – többségükben nők és gyermekek – számát tízezerre becsülik. A világtörténelem legnagyobb hajókatasztrófája a keleti német területekről menekülők és kitelepítettek tragédiájának szimbólumává lett. A hosszú évtizedeken keresztül agyonhallgatott események napjainkban is zajló

„kibeszélése” a világháborút kirobbantó németek szenvedéseinek bemutatásával járul hozzá a múlt tisztázásához.

A második világháború utolsó hónapjaiban az évszázados német „*Drang nach Osten*” (Keletre nyomulás) a Vörös Hadsereg támogatásával és a nyugati hatalmak egyetértésével szláv „*Drang nach Westen*”-be (Nyugatra nyomulás) csapott át. Hitler nem hitt a szovjet haderő létszámáról szóló jelentéseknek, és a „*Dzsin-*

gisz kán óta volt legnagyobb blöffről” beszélt. A nyugati lengyel területeken letelepített németekre a Vörös Hadsereg offenzívájának kezdetén ugyanaz a sors várt, mint a kelet- és közép-európai németekre.

A hadiesemények 1944 augusztusában érték el Kelet-Poroszországot. A német civil lakosság az orosz katonák erőszakoskodásától tartva tömegesen menekülni kezdett. Ott lebegett előttük Nemmersdorf példája, ahol a győztesek ártatlan, védtelen nőkön, időseken és gyerekeken álltak bosszút. *Goebbels* propagandája felhasználta a történeteket a végső erő mobilizálásához. A lakosság harci kedve nem hogy fokozódott volna, hanem pánikszerű menekülés vette kezdetét.

A mínusz húsz fokos hideg, az élelmiszerhiány, a szovjet légi és páncélostámadások miatt a szárazföldön menekülők sorsa meg volt pecsételve. Ráadásul az utak egyik oldalát a Wehrmacht járműveinek kellett szabadon hagyni. A tenger sem volt biztonságos, hiszen egyrészt a szovjet bombázórepülők támadásaival dacolva el kellett jutni a kikötőkbe, aztán helyet kellett szerezni a zsúfolásig megtelt hajókra, az elaknásított part menti vizek helyett a nyílt tengeren menekülőkre pedig ellenséges tengeralattjárók vadásztak. A menekülés, az evakuáció, a hitleri kényszer-áttelepítések és az ősi lakóhelyről való elűzés (a mai Lengyelország területének egyharmadáról, Csehország területének mintegy kétötödéről űzték el a nagyhatalmak felhatalmazásával az ottani németeket) során mintegy 14-15 millió ember indult útnak, ezek közül 2 millió pusztult el útközben.

*

A Wilhelm Gustloff menekülthajó tragédiáját sem az oroszok, sem a németek nem hozták nyilvánosságra. Az oroszok nem igazán kérkedhettek a civilek életét is kioltó haditettel, a németek pedig a végsőkig való kitartásra buzdítottak még a háború utolsó pillanataiban is. A háború utáni Németországban a menekültkérdés hosszú évtizedekig érinthetetlennek, egyfajta „össznémet tabunak” számított, nem csupán keleten, de nyugaton is. Saját vétkességük, a más népeknek okozott felmérhetetlen szenvedések súlya alatt meg kellett találni a választ arra a kérdésre, hogy a német bűntettek mellett lehet-e egyáltalán, és ha igen, milyen módon foglalkozni a háború német áldozataival, a németek háborús szenvedéseivel? Van-e joguk meggyászolni és feleleveníteni a történeteket? Aki bármilyen formában felvetette a kérdést, revansistának, a történeteket relativizálni akarónak lett bélyegezve.

Elsőként külföldiek törték át a hallgatás falát. *„Amennyiben az emberiség lelkiismerete valaha ismét érzékennyé válna, ezek az elűzetések örök időkre szégyenként fognak megmaradni mindazok emlékezetében, akik ezt elrendelték, vagy csak*

beletörődtek ebbe”. Victor Gollancz 1946-ban írott gondolatai ma is időszerűek. A brit kiadó, aki a második világháború alatt a nácik ellen küzdött, 1945-ben határozottan fellépett a német nép kollektív megbélyegzése ellen.

Kétségtelen, hogy nyugaton nem volt teljesen zárolt téma a német exodus. Az elűldözöttek szervezeteket alapíthattak, a *Bund der Vertriebenen* (Elűzöttek Szövetsége) azonban a nagypolitika függvényévé vált. Az *Ostpolitik*ba az egykori keleti német tájak szépségeit bemutató, a városok neveit németül feltüntető albumok, szépirodalmi és memoáralkotások fértek bele. Nem a támogatott, de nem is a tiltott, inkább a csendben megtűrt illegális irodalom beszélt Königsbergről és Danzigról, azaz a mai Kalinyingrádról és Gdańskról. A német apokalipszis *terra incognita* (ismeretlen terület) lett a fiatal generációk tudatában.

Németország fél évszázada vezekel egykori illúzióiért. A bűnbánat elsőbbsége egy szükséges, fél évszázadnyi csendet eredményezett. A hetvenes évek óta napirenden van a háborús múlt feldolgozása. A német városok, a menekültekkel zsúfolt Drezda, Hamburg, Hannover, Lübeck és Köln szőnyegbombázásának több tízezernyi ártatlan polgári áldozata is hosszú ideig csak az érintettek számára jelentett kimondhatatlan, de szűk körben gyakran kimondott traumát. A Gustloff tragédiája előtt négy nappal szabadították fel a szövetségesek Auschwitzot. Ahogy nyugaton az „*Auschwitz után nem lehet verset írni*” irányelv mintájára sokáig hallgattak az áldozatokról, úgy Németországban egyetlen dolog volt arról írni, ami sok ezernyi német családot érintett.

Ugyanakkor a kíméletlen nemzeti önbírálatot lassan felváltja egy árnyaltabb történelemszemlélet. Az önként vállalt hallgatás akkor tört meg, amikor ledőntötték a berlini falat és a keleti német határokat az egységes német állam is véglegesnek ismerte el. A Wilhelm Gustloff történetét, illetve az egykori német területekről való menekülés problémáját azóta többen is feldolgozták. Köztük van a katasztrófa egyik túlélője is. *Heinz Schön* a kereskedelmi tengerészet szolgálatában fedélzetmester-segédként dolgozott a hajón, majd az életét tette fel a téma feldolgozására. 1959-ben *Frank Wisbar* „*Gotenhafenre szállt az éj*” címmel filmet készített a tragédiáról. *Günter Grass* Nobel-díjas német író „*Ráklépésben*” című kisregénye, a hajó valóságos, történeti hűségre törekvő, és a Gustloff legendával való újnáci visszaélés kitalált történetének elmesélése 2002-ben nagy sikert aratott és egyben óriási vitát is kavart Németországban. *Guido Knopp* német történész megjelent dokumentumkötetében és tévéfilmsorozatban szemtanúk segítségével dolgozta fel a katasztrófa történetét. A *Der Spiegel* már egyenesen a német Titanic katasztrófájáról beszélt. A németek ma már csak nagy titokban álmodnak az elveszett keleti területekről. Inkább vásárolnak, befektetnek ott, kapcsolatokat építenek az ottani oroszokkal, lengyelekkel és fehéroroszekkal.

Wilhelm Gustloff 1895. január 30-án született Schwerinben. Furcsa párhuzam, hogy Hitler 1933-ban ezen a napon jutott hatalomra, és 1945-ben Gustloff 50. születésnapján merült a hullámsírba a nevét viselő hajó is. Gustloff banki alkalmazottként dolgozott, majd tüdőbaja kezeltetése céljából, munkaadója, az Életbiztosítási Bank jóvoltából davosi kúrára utazott. Svájcban egy obszervatórium munkatársa lett, mellékállásban pedig egy biztosítótársaság utazó ügynökeként járta az országot. Az NSDAP-nek 1929 óta volt tagja, jelentéktelen pártaktivistaként, majd országos csoportfőnökként több ezer embert szervezett be, és Svájc nagyobb városaiban lelkesítő beszédeket tartott.

A merénylő, *David Frankfurter* egy nyugat-szlavóniai, daruvári rabbi fia volt, aki orvosi tanulmányokba kezdett Németországban, Frankfurtban. A nácik hatalomátvétele után Svájcba menekült. A népet ért sérelmeket kívánta megboszszolni a merénylettel. 1936. február 4-én négy lövéssel végzett a csoportfőnökkkel, majd önként jelentkezett a legközelebbi rendőrőrszobán. „*Azért lőttem, mert zsidó vagyok. Nincs mit megbánnom*” – fogalmazott a bíróság előtt. 18 évi fegyházatot kapott. Frankfurter 1945 júniusában szabadult, később az izraeli védelmi minisztérium munkatársaként dolgozott.

Gustloffból Hitler utasítására lett vértanú. A svájci gyászünnepek után a korszot különvonat szállította Németországba. Birodalmi területen több alkalommal is megállt a vonat, végül Gustloff szülővárosában, Schwerinben zajlott le 35 ezer gyászoló jelenlétében, *Beethoven Erocája* hangjaira a látványos megemlékezés. Első világháborús hőstetteiről nem számolhattak be, hiszen tüdőbaja miatt alkalmatlan volt a katonai szolgálatra. „*A mozgalom vértanúját*” – mivel haláláig csak egy volt a külföldi csoportfőnökök között, ezért kevesen ismerték – a szónokok *Horst Wessel*hez, az egy prostituált miatti csetepatéban meghalt SA-vezetőhöz, a Német Birodalom második himnusa szövegének szerzőjéhez hasonlították. A háború végéig a nevét viselő utcák, terek, iskolák és hadiüzemek mellett Schwerinben hatalmas, az urnát is magában rejtő gránittömb emlékeztetett Gustloffra.

A német szakszervezetek szétverése után, 1933. májusában jelentette be *Robert Ley* a *Deutsche Arbeitsfront* (DAF, Német Munkafront) megalakulását. A tömegszervezet egyik legfőbb feladata a náci propaganda terjesztése, a német nép harckészségének legmagasabb szintre hozása mellett a „bölcsőtől sírig” tartó gondoskodás, a tömegszórakoztatás szervezése lett. A minden érdekvédelmi jellegét elvesztett, kötelező tagságon alapuló mozgalmon belül az 1933 novemberében létrejött, az olasz „*Dopo lavoro*” (Munka után) mintájára kezdetben szó szerinti fordítással „*Nach Arbeit*” névre keresztelt, de hamarosan a *Kraft durch Freude* (KdF, Örömben az Erő) nevet kapó szabadidő-szervezet vállalta magára ezt a feladatot.

Az utazás, turisztika és a szabadság megszervezésének hivatala révén a Munkafront „*hatalmas turisztikai irodává, szórakoztatóipari nagyüzemmé*” változott. Munkások tömegei, a Hitlerjugend és a *Bund Deutscher Mädel* (Német Leányok Szövetsége) tagjai számára biztosítottak olcsón szabadidős tevékenységet, 6-12 napos tengeri utazásokkal (a norvég fjordok, Madeira szigete és a baráti Olaszország is kedvelt úti cél volt), belföldi nyaralásokkal (többek között a bajor Alpokba, az Érchegységbe, a Balti-tenger partjára és az alsó-szászországi partokra) javítva a társadalom közérzetét. Egy teljes ellátást biztosító tengeri utazás negyven-ötven márkába került, ami akkoriban egy havi munkásfizetés harmadával-negyedével volt egyenértékű. A hitleri Németországban született meg tehát az államilag szervezett tömegturizmus – a náciizmus eszméjének szolgálatában. Rügen szigetén Hitler személyes óhajára négy és fél kilométer hosszú épület-komplexum, a *Prora* nevet viselő náci munkásparadicsom is létesült. Az 1937-es párizsi világkiállításon díjat kapott épület nyolcezer, tengerre néző szobájában egyszerre húszezer munkás és katona pihenhetett. Az építkezés 1943-ban leállt, az első lakók a szőnyegbombázásban elpusztított Hamburgból és a keleti területekről menekültek voltak. A háború után a megmaradt épületrészekben a *Walter Ulbricht* üdülő fogadta a keletnémet katonákat és családjaikat...

Kezdetben a KdF bérelt hajókon bonyolította az utazásokat Hamburg kikötőjéből. Ley 1936 januárjában adott megbízást a Blohm&Voss hamburgi cégnek egy utasszállító hajó építésére, amely augusztusra nagyjából el is készült. A 25 484 bruttóregisztertonnás, tizenöt és fél csomó végsebességű, 511-es gyártási számú, a gerinctől az árbocig 56 méter magas hajót 1937 májusában szentelték fel a szokásos pezsgővel *Hitler*, Gustloff özvegye és a teljes KdF-flotta jelenlétében. A hajót azért nem Hitlerről nevezték el, mert bármiféle tengeri baleset, vagy tragédia szimbolikus értelmet nyert volna. A hajón minden oldalon 11-11 mentőcsónak volt, mindegyikbe 50-60 ember fért el. Elméletileg tehát körülbelül alig több mint ezer ember menekülésére volt esély.

A Wilhelm Gustloff 208,5 méter hosszú és 23,6 méter széles hajó volt fedélzetén mozival, koncert- és táncteremmel, dohányzó szalonnal, bárokkal, könyvtárral, üvegmozaik csempékkel kirakott úszómedencével. Eredetileg 1465 utasra és 426 főnyi legénységre készült a hajó. A nemzetiszocialista egyenlőség jelképének szánt hajón egyetlen utasosztály volt. A Gustloffot *Az osztály nélküli hajó* címmel propaganda-film is bemutatta. Csak Hitler és Ley külön luxuskabinja volt tiltott terület az utasok számára.

1938. március 15-ére készült el teljesen a Gustloff, ezen a napon jelentette be Hitler a bécsi Heldenplatz örjögő tömege előtt szülőházája és a Német Birodalom egyesülését. A Wilhelm Gustloff első, április 2-i útján többek között több

száz osztrák is felkészülhetett az anchluss-t megerősítő népszavazásra. Majd a plebiszcitum idején úszó választóhelyiségként működött Anglia partjainál, lehetővé téve az ott élő osztrákoknak a véleménynyilvánítást.

A Gustloff összesen 44 alkalommal volt KdF-úton. A második világháború kitörésekor véget értek az üdülőutak. 1939. szeptember 22-én a Gustloffot 500 ágyas kórházhajóvá alakították át. Az oldalán zöld csík, a kéményen pedig a vörös kereszt tette egyértelműen beazonosíthatóvá a hajót. Majd – mivel nem volt eléggé kihasznált, csupán Norvégiából szállított egy ideig sebesülteket – 1940. november 20-án Gotenhafenba került, ahol szürkére festették, ismét átalakították, ezúttal úszó kaszárnyává: az itteni kikötőben szolgált a 2. számú tengeralattjáró-tanhadosztály lakóhajójaként. A háború alatt a matrózok szárazföldi hadműveletekben vettek részt, a nőket a légtér megfigyelésére képezték át.

A kelet-poroszországi feltartóztathatatlan szovjet előrenyomulás sokakat kergett öngyilkosságba, és felgyorsította a sziléziai és pomerániai lakosok menekülését is. A hideg időjárással és a szovjet repülők támadásaival dacoló lovaskocsioszlopok egy része a Keleti-tenger felé indult. Több ezren reménykedtek abban, hogy a Nyugat felé induló hajók egyikén evakuálják őket. 1945. január 30-án a Wilhelm Gustloff mínusz 17 fokban, fedélzetén tízezer menekülővel és tengerésszel Kiel, illetve Flensburg felé tartott. Ekkor még senki sem sejthette, hogy az egykori utas szállító, kórház-, majd kaszárnya-, végül menekülthajó utolsó útjára indult.

A német lakosság és a katonaság menekülése és menekítése szárazföldön és vízen is zajlott. Utóbbi jelentősége főleg akkor nőtt meg, amikor a Vörös Hadsereg benyomult Kelet-Poroszországba, majd Pomerániába és a tenger felé szorította a németeket. Cselekedni kellett, előzetes tervezésre nem volt lehetőség. *Karl Dönitz* admirális 1945. január 21-én kiadott parancsában a keleti-tengeri hajózásért felelős *Konrad Engelhardt* ellentengernagyot bízta meg minden lehetséges érték és ember tengeri mentésével. 1081 különböző tengeri jármű, 672 kereskedelmi hajó, 409 hadihajó, aknakeresők, őrhajók, iskolahajók álltak rendelkezésre a keleti-tengeri mentőakció, az *Unternehmen Rettung – Ostsee 1945* lebonyolítására, ezek segítségével a háború végéig legalább 2,5 millió polgári lakost és sebesült katonát (legalább 5-600 ezret) helyeztek biztonságba Kelet-Poroszországból, Pomerániából és a Baltikumból Dániában és Schleswig-Holsteinban.

Az első konvoj 1945. január 25-én hagyta el a pillai kikötőt 22 ezer menekülttel. Minden idők legnagyobb tengeri evakuálása során a haditengerészet főparancsnokságának utasítása szerint mindenekelőtt a tengeralattjárók kadétjait, a gotenhafeni tengeralattjáró-tanhadosztályokat (ULD), a női kisegítő személyzetet és a hadianyagot kellett nyugatra menekíteni, de a hajók szabad kapacitását menekültek elhelyezésére is használták. Csak január utolsó napjaiban legalább

százezer menekültet szállítottak el a körülzárt keleti-tengeri térségből. Öregeket, nőket és gyermekeket mentettek, hiszen a férfiaknak a végsőkéig való kitartás jutott osztályrészül a keleti fronton.

A szovjet tengeralattjáró- és légítámadások következtében alig több mint 1%-uk, mintegy 33 ezer ember halt meg útközben. Az egyik legsúlyosabb veszteséget a Wilhelm Gustloff megtorpedózása jelentette.

Feltételezések szerint a Wilhelm Gustloff titkos dokumentumokat vagy hadizsákmányt is szállíthatott. A kelet-porosz területekről folyamatosan mentették az embereket és kulturális, történelmi és egyéb értékeket. 1945. január 23-án az *Oskar von Hindenburg* altábornagy vezette kommandó lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozott. *Paul von Hindenburg* birodalmi elnököt 1934-ben egykori első világháborús hadi sikerei helyszínén, a kelet-poroszországi Tannenberg mellett emelt mauzóleumban helyezték örök nyugalomra. A szovjet előrenyomulás hírére a bronzkoporsókat, több mint 250 hadseregzászlót és egyéb relikviákat a Pretoria nevű hajón Thüringiába szállították.

Ilyen módon akár a borostyánszoba elszállítására is sor kerülhetett. *Erich Koch*, Kelet-Poroszország egykori körzetvezetője 1963-ban, Barczewo börtönében adott interjújában legalábbis azt állította, hogy parancsot adott a borostyánszoba berendezésének a „W. Gustloff” hajóra való rakodására és nyugatra menekítésére. Ezután előkerültek olyan szemtanúk, akik tudni vélték, hogy ez egy kisebb, fehérre mázolt és a Vörös kereszt jelével ellátott hajó volt és Koppenhágába tartott.

A borostyánszobát minden bizonnyal hiába keresnék (és keresték) a Wilhelm Gustloffon. Hiszen a Gotenhafenből, a Königsbergből kétszáz kilométeres szárazföldi úton megközelíthető kikötőből induló hajóra soha nem is került fel a híres szállítmány. A szállítólevelek is ezt tanúsítják, másrészt Königsbergnek volt saját kijárata a Keleti-tengerre. A lengyel keleti tengeri partokon manapság is gyakran szerveznek illegális utakat a roncsos, főleg német gyűjtők reménykednek abban, hogy ők fürödhetnek egyszer a 20. század rejtélyének megoldóját illető dicsfényben.

Gotenhafen (a mai Gdynia) a német haditengerészet egyik legfontosabb támaszpontja volt, és mivel messze keleten feküdt, alig érte károsodás. 14 kilométer hosszúságú partján számos hajó tudott kikötni. Ezért menekültek ide a keleti németek százezrei is. A Gustloff január 25-én kezdte meg a menekülőket, eleinte csak a szabályos jeggyel rendelkezők, főleg gyerekes anyák regisztrálását. A hajón még szülőszobát is berendeztek. Van olyan túlélő, akinek a születési okmányában ez áll: „Született 1945. január 30-án a Wilhelm Gustloff fedélzetén”. Minden beszélőtől megkérdezték, hogy egy esetleges szerencsétlenség esetén kit értesítsenek. A behajózottakat csak eleinte számolták, egyes adatok szerint 6600, más szerint

7200, egy szemtanú visszaemlékezése szerint 7956 személyt vettek nyilvántartásba, a menekülők végül elárasztották a hajót. Még a kikötőből kifelé haladva is vettek fel csónakokról, kisebb hajókról embereket, így a pillai kikötőből indult Reval motorshajóról is. Így tízezernél is többen tartottak Nyugat felé. Óriási mennyiségben főztek borsólevest, több tonna liszt, cukor, krumpli tejpor, kenyér és 60 fél disznó is rendelkezésre állt.

Az úton a Birodalmi Rádió Hitler utolsó lelkesítő beszédét, majd Erich Koch kiktartásra buzdító szavait közvetítette. Kilenc órás út megtétele után az *Alekszandr Marinyeszko* által irányított szovjet tengeralattjáró, az „S 13” megközelítette a kivilágított, nyílt vízen közeledő monstrumot. A tengeralattjárót egyébként német cégek terveztették Hollandiában, és a német-szovjet katonai együttműködés keretében került a balti flottához. A szovjet parancsnok úgy döntött, hogy két órás manőverrel hátulról megkerüli a Gustloffot és a part felől keres támadási pozíciót. 2000 méter távolságban párhuzamosan haladtak, majd az S13 Stolpmünde magasságában hétszáz méterre megközelítette a Gustloffot.

Az első torpedó 21 óra 15 perckor a hajó orránál, a legénységi szállásnál csapódott a hajótestbe. Erre azonnal lezárták az odavezető zsilipeket, a bennrekedt matrózokra lassú fulladás várt. A második torpedó az úszómedence alatt érte a hajót. Itt háromszáz fős női kiséítő személyzet tartózkodott. A medence kőmozaikjai apró repeszekké válva szaggatták darabokra az ott tartózkodókat. Végül a harmadik a hajó közepén, a gépház táján csapódott be, ezután a hajó teljes sötétségbe borult és a bal oldalára dőlt, majd orral előre lassan süllyedni kezdett. Az elmerülés pillanatában megmagyarázhatatlan okokból kigyulladtak a hajó fényei.

A negyedik torpedó besült a csőbe. A legendák szerint egy tengerész feliratokat is festett a torpedókra. Eszerint a három becsapódott torpedó a „szülőföldért”, „a szovjet népért” és a „Leningrádért” feliratot viselte. A negyedike, amely majdnem a tengeralattjáró vesztét okozta, a „Sztálinért” feliratot pingálták.

A szovjet tengeralattjáró parancsnoka, az apai ágon román származású *Alekszandr Marinyeszko* 1913-ban született Ogyesszában, és az ottani kikötői negyedben nőtt fel. Innen szinte egyenes út vezetett a fekete-tengeri flottához, ahol navigátor, majd a Balti-tengerre történő áthelyezése, és a flotta vezetését is megtizedelő sztálini tisztogatások után egy tengeralattjáró parancsnoka lett. Békeidőben hajók felszíni megtámadását és elsüllyesztését gyakorolta embereivel. Nem vetette meg az alkoholt és a nőket sem. Az S13 1945. január 2-án kapta meg a parancsot a kifutásra, Marinyeszko azonban csak késve tért vissza a flottához egy finnországi bordélyházlátogatás után. Azzal vádolták meg, hogy kémkedett, és csak azért úszta meg az azonnali haditörvényszéket, mert legénysége kiállt

mellette. Ettől kezdve valamilyen jelentős haditettel akarta felhívni magára a figyelmet és elkerülni a felelősségre vonást. Az S13 végül január 11-én futott ki. Már húsz napja volt úton, különösebb eredmény nélkül.

Az első világháborúban az angol hadiflotta fölénye sokáig nem tette lehetővé a németeknek, hogy blokád alá helyezték Franciaország partjait és a Brit-szigeteket. A tengeralattjárók ezért merőben új harcmodort alkalmaztak: elsüllyesztették a távolabbi területekről érkező kereskedelmi szállító hajókat. A tengeri hadviselés hágai és genfi konvenciói között ugyan a zsákmányolási jog szerepelt, de annak súlyos nemzetközi-jogi konzekvenciái voltak, hogy a legénység biztonságba helyezése nélkül süllyesztettek el kereskedelmi hajókat. A megállapodások ugyanis humánus hadviselést és a polgári áldozatok megkímélését írták elő a tengeren is. Eszerint a tengeralattjáróknak a felszínre emelkedve megállásra kellett felszólítania a szállítóhajót, megvizsgálni a rakományát, hogy valóban hadianyagot szállít-e, majd a személyzet mentőcsónakokba ültetése után lehetett a hajót elsüllyeszteni. A „hagyományteremtők” tehát a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetésével maguk a németek voltak. Másrészt a szállítóhajók is felfegyverezték magukat és rálöttek a gyenge páncélzatú tengeralattjárókra, így a totális hadviselés a tengerekre is kiterjedt.

A kórházhajókhoz hasonlóan kiképzett szállítóhajókat nem védték az említett konvenciók. Ezek hivatalosan soha nem kerültek bejegyzésre, hiszen akkor az ellenfelek is tudomást szereztek volna erről, másrészt a folyamatos mentés miatt idő sem maradt a hajók előírás szerinti átfestésére. Ezért aztán Marinyeszko joggal tekinthette a Gustloffot katonai csapatszállító objektumnak. Ráadásul a fedélzeten bőven voltak katonák és sebesültek is. Guido Knopp határozottan állítja, hogy a Gustloff katonai szállítóhajó elsüllyesztése megfelelt a hadijognak. Marinyeszko számára a Gustloff elsüllyesztése történelmi igazságtétel volt a náci által kioltott életekért, rekviem a lemészárolt milliókért.

Marinyeszkót a háború után elbocsátották, sőt munkatáborba is került. Majdnem három évtizeddel a halála után, 1990-ben kapta meg a Szovjetunió hőse címet és azóta szobor is emlékezik rá Szentpétervárott.

Elsőként a Hipper admirálisról elnevezett cirkáló érkezett a katasztrófa helyszínére, de a jó célpontot nyújtó hajó saját utasainak életét nem akarta veszélybe sodorni, ezért teljes sebességgel továbbhaladt. A T36-os parancsnoka, *Robert Hering* hadnagy kötélhágcsók segítségével halásztatott ki összesen 564 túlélőt a tengerből. A Löwe torpedónaszádnak, a T36-osnak és más kisebb hajóknak összesen 1239 túlélőt sikerült kimenteni a vízből, a többiek megfagytak vagy megfulladtak. Hatszor annyian vesztették az életüket, mint a Titanic katasztrófája során. Legalább négyezer gyermek fulladt vízbe, fagyott halálra, vagy tűnt el a

hajóval együtt a mélyben. Sokak vesztét éppen a jeges vízben megfagyott mentőmellény okozta, sok gyermek fejjel lefelé fulladt és fagyott meg.

A katasztrófában az irányítási hibák is szerepet játszottak, a parancsnoki hídon rendszerezések voltak a nézeteltérések a kereskedelmi tengerészettől érkezett *Friedrich Petersen*, a katonai irányításért felelős *Wilhelm Zahn* korvettkapitány, a 2. ULD parancsnoka és a két fiatalabb, az idős Petersen tehermentesítésére kirendelt tiszt között. A hajó sebességének megválasztása kapcsán a kisebb sebesség mellett érveltek többen, arra hivatkozva, hogy a négyévi veszteglés után nem várható el több a Gustlofftól. A sekély, part menti, de elaknásított, vagy a mély, nyílt tengeri, de veszélyeket rejtő útvonal közül az utóbbit, az ún. „58-as kényszerútvonalat” fogadták el. A navigációs, helyzetjelző fények égtek, mert a tragédia előtt szemközti irányból aknakereső köteléket jelentettek. Pedig a hajó indulásától fogva teljes sötétségben haladt, még a dohányzás is tilos volt a fedélzeten. Ráadásul a hajót könnyű is volt becserkészni, hiszen egyenesen haladt. Petersen kapitány határozottan elutasította a cikkcakokban haladást, pedig az megnehezíthette volna az S13 dolgát. A hajó irányítása mellett a kíséretét is gyengén szervezték meg. Csak a Löwe torpedónaszád haladt a hajó előtt. Sokan pusztultak el a vízben az arra járó Göttingen nehézcirkáló fordulási manővere miatt fellépő szívóerő következtében, és a T36-os torpedónaszád ledobott vízbombái is sok életet oltottak ki.

A mentést a hajó rossz műszaki állapota, a karbantartás hiánya is nehezítette, hiszen a mentőcsónakok darui, csigái, sodronyai és kötélzete is el volt jegesedve, a tutajok a fedélzetre fagytak. A motoros mentőhajók egy részét korábban át kellett adni a haditengerészetnek, az induláskor ebből összesen tizenkettő volt a hajón, ami csupán hétszáz ember mentésére lett volna elegendő. Ezen kívül az első tiszt beszerzett még mentőcsónakokat és tutajokat. Így összesen 5-6000 ember biztonságba helyezésére volt lehetőség. A hajót ért 1943-as bombatalálat okozta sérüléseket is csak felületesen javították ki. A kevés túlélő között ott volt a hajó mind a négy kapitánya is, akik inkább a saját életüket mentették. Az eset után egyedül Zahnt kérdezték ki a történekről, aki írásban válaszolt a haditengerészet kérdéseire. A sietség egyébként feleslegesnek bizonyult, mert végül a Vörös Hadsereg csak hetekkel később foglalta el Gotenhafen kikötőjét.

Húsz tengeri mérföldre Pomeránia partjaitól, negyvenkét méteres mélységben fekszik a hatvankét perc alatt elsüllyedt hajóroncs. Mivel tanúk is igazolták Erich Koch vallomását, bűvárok, majd egyéb hivatalos szervek, kutatók és tévéállomások is átvizsgálták a Wilhelm Gustloffot. Elsőként a szovjet haditengerészet végzett majd' egy évtizeden keresztül merüléseket a hajóhoz, a nehézbűvárok lángvágókkal teljesen szétszedték a roncsot, óriási lyukakat robbantottak a ha-

jótestbe és elhordták az értékeket. Csak ezután engedték a helyszínre a Lengyel Tengerészeti Múzeum roncsvadászait, akiknek sikeres akció esetén autót, lakást és pénzt is ígértek. Ők már semmi érdemlegeset nem találtak és nem vállalkoztak a hajó kiemelésére sem. 1973-ban a gdański búvárklub is engedélyt kapott arra, hogy tagjai megvizsgálhassák a roncsot, amely a tengeri térképen a „73. számú navigációs akadályként” van feltüntetve. A sokszor lefotózott és lefilmezett, elrozsdásodott és életveszélyes roncs négy részre esve fekszik a mélyben.

Irodalom

- Bollier, Peter: *Das Attentat auf Wilhelm Gustloff*. In: Aegerter, Roland (Hg.): *Politische Attentate des 20. Jahrhunderts*. Verlag der Neuen Zürcher Zeitung, Zürich, 1999.
- Harris, John: *Nyomtalanul: Hajókatasztrófák*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Knopp, Guido: *Der Untergang der „Gustloff”*. Ullstein, München, 2002.
- Schön, Heinz: *Die letzte Fahrt der Wilhelm Gustloff*. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 2007.
- Schön, Heinz: *SOS Wilhelm Gustloff. Die größte Schiffskatastrophe der Geschichte*. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1998.

Raoul Wallenberg: Ember az embertelenségben (1944–1945)

1944. július 9: Wallenberg megérkezett Budapestre

1945. január 17: Raoul Wallenberg Debrecenbe indult, hogy akciója folytatásáról tárgyaljon, de az ottani szovjet főparancsnokságra már nem érkezett meg

1945. március 8: a Magyar Rádió közölte, hogy Wallenberget a Gestapo ügynökei meggyilkolták

1947. augusztus 18: a szovjetek azt közölték, hogy Wallenberg „nincs a Szovjetunió területén”

1957. február 8: egy ekkor kézírásos jelentés szerint Wallenberg a moszkvai Lubjanka börtönben 1947. július 17-én szívinfarktust kapott és meghalt

1989. október: Moszkvában átadták a családnak Wallenberg útlevelét és a személyes tárgyait

1991. november: egy orosz történész dokumentumokra hivatkozva közölte, hogy Wallenberget agyonlőtték

2000. december 22: Raoul Wallenberget Oroszország hivatalosan rehabilitálta

1945. január 17-én *Raoul Wallenberg*, a budapesti svéd követség titkára egy szovjet tiszt és két szovjet katona társaságában Debrecenbe igyekezett, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány, és a szovjet főparancsnoksággal humanitárius akciója folytatásáról és az ország előtt álló feladatokról tárgyaljon. Munkatársaitól ezekkel a szavakkal búcsúzott: „*Nem tudom vendég vagyok-e vagy fogoly*”. Későbbi sor-

sáról semmi bizonyosat nem tudunk. A berlini Collegium Hungaricum által szervezett tudományos konferencia előadásai is azt igazolják, hogy egyelőre hiányoznak a hiteles írásos dokumentumok a rejtély tisztázásához.

Raoul Gustav Wallenberg Svédország egyik leghíresebb és legbefolyásosabb családja, a „svéd Rockefellerek” sarja. 1912. augusztus 4-én született Stockholmban, rosszindulatú daganat következtében 23 éves korában elhunyt tengerésztiszt édesapja halála után három hónappal. Nevelését apai nagypapa, a vállalkozóból

lett diplomata, *Gustaf Oscar Wallenberg* vette át, aki korán önállóságra szoktatva és minden nyáron külföldi nyelvtanulásra küldte unokáját. Az érettségi után Wallenberg az Enskilda Bank alkalmazottja lett, majd katonai szolgálata után a Michigan Egyetemen folytatott építészeti tanulmányokat, sőt később terveket is készített Stockholm háború utáni átépítésére. Rövid dél-afrikai kitérő után a palesztínai Haifában egy bank munkatársaként hamar észrevette és meg is írta nagyapjának, hogy egyáltalán nem érzi magát alkalmasnak arra, hogy „*íróasztal mögött üldögéljen, és nemet kelljen mondania az embereknek*”. Úgy vélte, „*jellemének inkább a pozitív életszemlélet felel meg*”. Haifában értesült először a németországi zsidók üldöztetéséről is. A magyar származású *Lauer Kálmán* által alapított, főleg élelmiszerszállítással foglalkozó „*Mellaneuropeiska*”, azaz Közép-Európai Kereskedelmi Rt. nemzetközi igazgatójaként utazásokat tett Európában, több alkalommal járt Magyarországon, sőt az is felmerült, hogy cége megbízásából Moszkvába is elutazik. Ennek ellenére Wallenberg valós tevékenységéről az 1938 és 1944 közötti esztendőekben tulajdonképpen semmit nem tudunk.

Magyarország német megszállása és a deportálások megkezdődése után a budapesti svéd nagykövet 1944. június 24-én levélben fordult a svéd királyhoz, aki felhívást intézett Horthyhoz. A svéd nagykövetség – elsőként a külföldi képviseltek közül – ún. *Provisorikt Pass*-okat bocsátott ki a deportálással fenyegetettek közül azok számára, akiknek rokonai vagy üzleti kapcsolatai voltak a skandináv országban. Az első okmányt *Wohl Hugó*, budapesti gyártulajdonos kapta *Per Anger* követségi attasétól. *Valdemar Langlet*, a svéd követség kulturális attaséja a svéd Vöröskereszt magyarországi vezetőjeként szintén állított ki igazolványokat. Július végéig mintegy 650 személy kapott ilyen okmányt.

1944. július 9-én a svéd külügyminisztérium és az amerikai kormány felügyelete alatt működő Háborús Menekültügyi Hivatal (*War Refugee Board* – WRB) megbízásából Wallenberg, a svéd követség új titkára két hátizsákkal a vállán és revolverrel a kezében megérkezett Budapestre, a Gellért Szállóba. A több nyelven is jól beszélő, helyismerettel rendelkező, fiatal és családja révén hasznos kapcsolatokkal rendelkező Wallenberg ideális választás volt. A WRB-t 1944. január 22-én hívta életre *Roosevelt* elnök, azzal a céllal, hogy diplomáciai, gazdasági és titkosszolgálati eszközökkel „*megmentse a közvetlen életveszélyben lévő áldozatokat ... amennyire ezt a háború további sikeres folytatása lehetővé teszi*”. 1944. májusban felszólították az ankarai, lisszaboni, madridi és stockholmi amerikai nagykövetségeket, hogy érjék el a kormányoknál a budapesti követségük személyi állományának megerősítését. Csak a svédek tettek eleget a kérésnek. Az akció pénzügyi fedezetéről a két kormány mellett amerikai zsidó jótékonyági intézmények gondoskodtak. Wallenberg a megszállókkal és a magyar katonai és

rendőri apparátussal szemben a mentés terén teljesen szabad kezet kapott: diplomáciai eszköztára a megvesztegetéstől a fenyegetésen át az ígérgetésig terjedt. Eichmanntól kezdve *Kemény Gábor* nyilas külügyminiszter feleségén át számos titkosszolgálatig mindenkiel kapcsolatba lépett, akinek a révén valamilyen módon segíthette a mentést. Az eredeti tervek szerint az akció 1944. szeptember 6-ig tartott volna.

Wallenberg legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy felrázza a zsidóságot a sorsával szemben tanúsított apátiából. Első lépésként a német és a magyar hatóságokkal folytatott tárgyalásokon 4500 fő számára elérte, hogy a svéd menlevelek tulajdonosait, akik a német és magyar nyelven nyomtatott irat szerint „*a repatriálás keretében Svédországba utaznak*”, a svéd nagykövetség védelme alatt állóként elismerjék. Nekik a nyilas hatalomátvételig a sárga csillagot sem kellett viselniük, és mentesültek a munkaszolgálat alól is. Irodája munkatársait (kezdetben 12 főből állt, az év végén már háromszáznegyvenen voltak) is ezekből a védett személyekből verbuválta. A *Schutzpass*-ok tervezésénél még arra is figyeltek, hogy azokat – a hamisítást elkerülendő – ne hazai gyártású papírra nyomtassák. A nyilasok hatalomátvétele után a svéd fennhatóság alatt lévő összesen harmincegy „*védtett házba*” többezer lakó költözött. A kapukon magasra felszögeezett tábla hirdette az itt lakók védettségét, és hogy kivándorlásuk intézése folyamatban van. Wallenberg gondoskodott a megfelelő, mindenre kiterjedő ellátásról is, még cipő- és ruhajavító műhelyeket is berendeztek. Majd egyszerűsített, csak az ő aláírását tartalmazó védleveleket adott ki, a nyugati határ felé tartó halálmenetekből és vagonokból is megpróbálta kiszabadítani a védetteket (így menekült meg *Szép Ernő* költő is), ételt és gyógyszert juttatott az elcsigázott embereknek. *Gerhard Schmiedhuber*, a 13. páncélos hadosztály parancsnokának meggyőzésével megakadályozta a gettóban tervezett mészárlást is. Ez utóbbi tettéért az amerikai Kongresszus – *Tom Lantos* és felesége javaslatára – 1981-ben tiszteletbeli amerikai állampolgári címmel tüntette ki. Kanadától és Izraeltól is hasonló elismerést kapott. Egyik munkatársa visszaemlékezése szerint 1944. december végén a Dunába lőttek közül is megmentett ötven-hatvan embert. A nyilasok három embert egymáshoz kötöztek és a középsőt lőtték le, így mindhárman a jeges folyóba zuhantak. Onnan húzták ki őket Wallenberg emberei.

A háború utáni viszonyokra gondolva munkatársaival emberbaráti és gazdasági magánszervezetet kívánt létrehozni. A zsidó vagyontárgyak visszaszerzése és gazdasági kapcsolataik helyreállítása érdekében az üldözöttek érdekvédelmét is fel kívánta vállalni. Emellett az eltűnt hozzátartozók keresését, az orvosi és élelmiszerellátás megszervezését is tervbe vette. Wallenberg munkatársai javaslatára a szervezet a „*Wallenberg Mentési és Rehabilitációs Intézet*” nevet viselte

volna. Maga a diplomata „Nansen-tervként” határozta meg elképzeléseit. (*Fridtjof Nansen*, a híres sarkkutató a Népszövetség hadifogolyügyi főbiztosaként nagy érdemeket szerzett az első világháborús hadifoglyok és elűzöttek hazatelepítésében, ösztönözte a hontalan menekültek számára a Nansen-útlevét kiadását, amiért 1922-ben Nobel-békedíjat kapott.)

Amikor az első szovjet egységek megjelentek a követségi irodánál, Wallenberg egy bizonyos Dmitrijenko őrmesternek előre megírt táviratot nyújtott át, amely a Svéd Királyi Külügyminisztériumnak volt címezve. A katona azt az utasítást kapta, hogy „*táviratot visszatartani, egyelőre nem továbbítani*”. 1945. január 17-én Wallenberg a visszaemlékezők szerint jó hangulatban elbúcsúzott munkatársaitól, az újjáépítés feladataiba való bekapcsolódás részleteit tartalmazó tervezetét is magával vitte Debrecenbe, *Malinovszkij* marsall főhadiszállására. Oda azonban már nem érkezett meg. Sofőrjével, *Langfelder Vilmos* mérnökkel együtt a szovjet kémelhárítás, a SZMERS (*Szmerty szpionam!* – Halál a kémekre! jelszóból lett a szovjet katonai különleges kémelhárító szolgálat neve) emberei letartóztatták, és Románián keresztül a Szovjetunióba szállították. Moszkvában – útban a Lubjanka börtönbe – megmutatták nekik az épülő metrót. Wallenberg letartóztatására Sztálin közvetlen környezetéből *Nyikolaj Bulganyin*, a védelmi miniszter helyettese adott parancsot a 2. ukrán front kémelhárítóinak. Állítólag Wallenberg moszkvai kihallgatásának máig ismeretlen jegyzőkönyvei is Sztálinhoz kerültek.

A berlini konferencián elhangzott, hogy minden egyes megállapítás szovjet részről KGB-tisztek spekulációin alapul, akik közül egy kivétellel egyik sem volt érintett a Wallenberg-ügyben. Ennek ellenére végig azt hangoztatták, hogy nem érdemes újabb dokumentumok után kutatni, mert azok valószínűleg régen megsemmisültek. Ráadásul egyetlen, az ügygel kapcsolatos kihallgatási jegyzőkönyv tartalma sem ismert. A Nobel-békedíjas *Andrej Szaharov* 1989-ben mégis annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a döntő dokumentumok bizonyosan megvannak még valahol. Wallenberg utolsó, 1944. december 8-án édesanyjához írott levélben kifejezte reményét, hogy már nincs messze az óhajtott béke és hamarosan otthon lesz.

Februárban a stockholmi szovjet követ, *Alekszandra Kollontaj* megnyugtatta Wallenberg édesanyját, majd a svéd külügyminiszter feleségét, hogy a diplomata biztonságban van a Szovjetunióban. A szovjet kémelhárítás időközben lefoglalta Wallenberg teljes archívumát, feltérképezve valós és vélt kapcsolatait. Az iratok között fennmaradt a Politikai Osztály főnökének (akihez Wallenberg távirata került), *Petrovskij* őrnagynak 1945. január 23-i feljegyzése a SZMERS által 1945 elején letartóztatott ellenséges ügynökökről. Ebből kiderül, hogy közülük kettő a

budapesti svéd követség munkatársa, s egyikük svéd. (Bizonyára Wallenberg, a másik Langfelder lehetett.) 1945. március 8-án szovjet nyomásra a Magyar Rádió azt adta hírül, hogy Wallenberget, a svéd Vöröskereszt munkatársát a Debrecenbe vezető úton minden bizonnyal a Gestapo ügynökei meggyilkolták. A svéd kormány óvott a túlzott hírveréstől, és biztosította a diplomata édesanyját, hogy mindent megtesznek hazaszállítása érdekében. Sztálin 1946. június 15-én személyes kihallgatáson fogadta *Staffan Söderblom* moszkvai svéd nagykövetet, pedig ez általában csak a nagyhatalmak követei esetében történt meg. Söderblom, aki maga kérte a meghallgatást, azt mondta, hogy „*személy szerint biztos abban, hogy Wallenberg Budapesten meghalt, vagy rablók megölték*”. Majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezért a szovjet katonai szerveknek nem is lehetnek adataik Wallenberg hollétével kapcsolatban. Öt perc alatt befejeződött a Sztálin naptárában egy órára tervezett beszélgetés. A svéd diplomata, akinek elődjét kémkedés vádjával kiutasították a Szovjetunióból, 1945 végén egy szovjet osztályvezetővel folytatott beszélgetésben úgy fogalmazott, hogy jó lenne, ha szovjet részről informálnák a moszkvai svéd követséget, hogy Wallenberg halott, ami „*az édesanyjának is a legjobb lenne, aki értelmetlen keresésre teszi fel az életét*”. Nem véletlen, hogy a nem sokkal később hazarendelt svéd nagykövet utódjának tulajdonképpen Söderblom szavaival válaszolnak majd, amikor az Wallenberg sorsáról tesz fel kérdéseket. Aztán 1947. augusztus 18-én *Andrej Visinszkij* szovjet külügyminiszter-helyettes azt közölte, hogy „*Raoul Wallenberg nincs a Szovjetunió területén*”. Azt a tisztet, aki 1945 januárjában jelentést tett arról, hogy „*Wallenbergre a Benczúr utcában ráakadtak*”, nem találták meg, ezért azt feltételezik, hogy a svéd diplomata a harcok során életét vesztette, vagy a nyilasok fogságába esett. 1948-ban svéd parlamenti képviselők Nobel-békedíjra terjesztették fel Wallenberget. Levelükben *Carl von Ossietzky*hez, a koncentrációs táborban meghalt német publicistához hasonlították. *Albert Einstein* egy mondatból álló levélben fordult Sztálinhoz, kérve Wallenberg hazaengedését.

Sztálin halála után, 1957. február 8-án már másról szólt a fáma. Bár az ötvenes években tizenhat, Németországba visszatérő hadifogoly számolt be arról, hogy börtöneikben hallottak Wallenbergről, a moszkvai svéd nagykövet megkeresésére *Andrej Gromikó* szovjet külügyminiszter azt közölte, hogy a moszkvai Lubjanka börtön egészségügyi személyzetének okmányai közt találtak egy kézírásos jelentést, mely szerint Wallenberg 1947. július 17-én szívinfarktust kapott és meghalt. A *Viktor Abakumov* állambiztonsági miniszter részére megküldött jelentés írója az említett börtön egészségügyi szolgálatának vezetője, *A. L. Szmolcov* orvos ezredes volt. Eszerint a „*Wallenberg nevű fogoly*” holttestét boncolás nélkül el kellett hamvasztani. Szmolcov 1953 májusában elhunyt, ezért egyéb informá-

ciót nem sikerült fellelni. A külügyminiszteri nyilatkozat a „*minden valószínűség szerint hadműveleti területen orosz fogságba esett*” Wallenberggel kapcsolatos későbbi hamis információkért annak az Abakumovnak a nyakába varrta a felelősséget, aki szintén nem volt már az élők sorában – államellenes bűntettek miatt kivégezték. A konferencia egyik előadója, *Lev Bezimenszkij* a háború alatt tolmács és felderítő tiszt volt, megbízható írásos dokumentumok híján szovjet titkosszolgálati beszámolókra támaszkodik. Véleménye szerint egy stockholmi orosz diplomatának azt mondta Abakumov: „*Én hazaengedtem volna, de Sztálin elvtársnak más volt a véleménye.*” (Valóban, a svéd követség többi letartóztatott és kihallgatott munkatársa néhány hónap múlva hazatérhetett Stockholmba. A svédek 1945 elején maguk kérték a szovjetektől a budapesti követség és a munkatársak védelmét, mellékelve egy listát is. A kihallgatási jegyzőkönyvek tartalma máig nem ismert.)

A Szmolcov-féle feljegyzés semmiképpen nem tekinthető hivatalos iratnak, még akkor sem, ha a jegyzék végén a szovjet kormány őszinte együttérzését fejezte ki Wallenberg hozzátartozóinak. Ráadásul Wallenberg neve sem teljes formában szerepelt rajta, az eredeti okmányt csak évtizedekkel később mutatták be, és mint később kiderült, tíz hónapon át dolgoztak a végleges külügyminiszteri válaszon, amelynek első változatában még nem volt szó Szmolcovról. Az is furcsa, hogy a börtönorvos vizsgálat nélkül állapította meg a fiatal, és tanúk szerint élet-erős Wallenberg halálának okát. A Lubjanka börtön iratai között nem található semmiféle utalás 1947. júliusi halálesetre, csupán egy öngyilkossági kísérletről tanúskodnak a feljegyzések. Langfelder egy hasonló, 1957. szeptember 17-i keltezésű külügyminiszteri jegyzék szerint 1948. március 2-án hunyt el a Lubjanka börtönben.

1961 januárjában *A. L. Mjasznyikov* orosz professzor egy tudományos konferencián azt állította *Nanna Svartz* svéd tudósna, hogy Raoul Wallenberg egy Moszkva környéki elmeógyógyintézetben él. Második találkozásukon, miután Svartz információja alapján a svédek Hruscsovhoz fordultak, már semmit sem akart tudni Wallenbergről. 1989 októberében, hosszú évek jegyzékváltása után Moszkvában az oroszok megmutatták a családnak a Szmolcov-jelentés eredeti példányát és átadták Wallenberg útlevelét és a személyes tárgyait: zsebnaptárát, cím- és telefonjegyzékét, magyar élelmiszerjegyeket, pénzt és fogolykártyáját.

Wallenberg édesanyja 35 éven át, a haláláig harcolt, hogy meggyőzze a svéd kormányt, hogy tegyen végre valamit. Érthetetlennek tűnhet, hogy Svédország ma is legbefolyásosabb, a Szovjetunióban is jó kapcsolatokkal rendelkező családja (a szovjet-finn háborút lezáró titkos tárgyalások közvetítésére a stockholmi szovjet követ, Kolontaj asszony korábban a Wallenberg családot kérte fel) és a

svéd külügyi vezetés miért nem lépett fel határozottabban Wallenberg eltűnésekor. *Göran Persson* svéd kormányfő korábban bocsánatot kért a családtól, mert a svéd kormányok nem tettek meg mindent Wallenberg előkerítéséért. Ez akkor is igaz, hogy ha tudjuk, hogy minden svéd miniszterelnök és külügyminiszter felvetette szovjet kollégája előtt ezt a kérdést, és csupán 1947 augusztusáig tizenégy alkalommal szólították fel a szovjet felet a rejtély tisztázására. Másrészt az utóbbi időben egyre több kritika érte a svédek második világháború alatti semlegességét, a Wallenberg család akkori szerepét is.

Söderblom szerencsétlen megjegyzése azt jelezte Sztálinnak, hogy a tiszteletudó, és háborút utoljára százötven évvel korábban vívott svédek számára nem nagyon fontos a kérdés. A követ jelentésére a Sztálinnal folytatott beszélgetésről semmilyen formában nem reagált a svéd külügyi vezetés. *Jan Lundvik*, volt budapesti svéd nagykövet, a kutatások egyik svédországi koordinátora előadásában megemlítette, hogy az eredeti jelentés eltűnt az irattárból, és csupán egy Moszkvából kért leirat található ma a levéltárban. A diplomata véleménye szerint az akkori svéd politikai vezetés el sem tudta képzelni, hogy a háború végén nagy nemzetközi tekintélynek örvendő Szovjetunió nem adná ki a letartóztatott Wallenberget. Sőt úgy tűnik, hogy *Östen Undén* svéd külügyminiszter a háború utáni első években még azt hitte, hogy a Szovjetunió jogállam. Ugyanő 1957-ben mindenféle ellenvetés nélkül kész volt akceptálni azt a szovjet állítást, hogy Wallenberg 1947-ben elhunyt.

A svéd király az „*Illis Quorum Meruere Labores*” aranyérmét adományozta Wallenbergnek, és a „Raoul Wallenberg Akcióhoz” is egymilliónál több svéd csatlakozott, a kormány is többször fordult a szovjetekhez, 1954. június 17-én például egy átfogó memorandumban – eredmény nélkül. A semmitmondó szovjet válaszjegyzékek mellett a két skandináv ENSZ-főtitkár, a norvég *Trygve Lie*, és a svéd *Dag Hammarskjöld* is elutasította a közvetítést. 1952 és 1986 között tizenhat alkalommal született szovjet politikai bizottsági határozat svéd jegyzékekre adandó válasz tárgyában, pedig 1965 és 1979 között tulajdonképpen semmi sem történt az ügyben. Azoknak a szemtanúknak a vallomását, akik 1947 után találkoztak Wallenberggel, vagy hallottak róla, ugyan tisztességgel regisztrálták a svéd külügyminisztériumban, de csak kevés információnak jártak utána szisztematikus alaposággal.

A szovjet rendszer összeomlása, és Wallenberg személyes tárgyaitak „véletlenszerű” előkerülése után ismét nagy erővel kezdődött meg a kutatás. 1990-ben egy nemzetközi bizottság, majd svéd–orosz munkacsoport jött létre, amely tíz évnyi levéltári kutatómunka után 2001. január 12-én adott ki kétszáz oldalas jelentést. Persze külön-külön, mert közös szöveg elfogadása az érdekek és a néző-

pontok különbözősége miatt lehetetlen volt. Ez alapján részletes összefoglalójukban a svédek összesen azt látják bizonyítottnak, hogy a valószínűleg a lubjankai börtönbe került Wallenberg sorsáról 1947 júliusában határoztak, és esetleg ettől az időponttól fogva elkülönítették a többi fogolytól és nem a nevén, hanem egy számon tartották nyilván. A tisztánlátást nehezíti, hogy a nyomok eltüntetése érdekében tintával húztak át bejegyzéseket a börtönök regisztereiben. Az iratok tanúsága szerint Wallenberget alig pár alkalommal hallgatták ki, tehát 1947-ben tulajdonképpen még el sem kezdődött igazán a vizsgálati fázis, vagy esetleg más börtönökben is faggatták, azonban azok regiszterei hiányoznak.

Az önvizsgálat igénye, és a felelősség meghatározása azt eredményezte, hogy egy svéd, történészekből álló kormánybizottság 2003 márciusára elkészült, 750 oldalas jelentése feltárta a svéd diplomácia mulasztásait és baklövéseit is. Ennek ellenére meg kell állapítani, hogy Svédország egyetlen titkosszolgálati dokumentumot sem tett közzé a Wallenberg-ügyről, se a második világháború idejéből, se az azutáni évtizedekből.

Az orosz fél a börtönorvos jelentése alapján a kivégzést valószínűsíti. *Vjacseszlav Nyikonov* történész 1991 novemberében dokumentumokra hivatkozva közölte, hogy Wallenberget – miután Abakumov kérdéssel fordult Molotov külügyminiszterhez, hogy mi történjen a „forró burgonyával” – agyonlőtték. *Bezimenszkij* beszélt *Szergej Kondrasov* KGB-tábornokkal, aki hadnagy korában részt vett Wallenberg egyik kihallgatásán, és később kollégájától tudta meg, hogy „igen, likvidálták”. Más forrás szerint Abakumov 1947 júliusában tízoldalas memorandumban fordult Sztálinhoz, amelyben a külföldi ügynöki hálózatok leleplezésének módszereit ecsetelte. Ennek kapcsán pedig Wallenberg fontos információforrás lehetett, és ez valószínűtlenné teszi 1947-es kivégzését.

A szovjetek gyanúsnak találták a svéd Wallenberg részvételét a magyar zsidókat mentő akcióban. Valamiféle fedőtevékenységre gyanakodtak, elsősorban amerikai kémnek tartották. 1994-ben számos amerikai, a State Department, és a CIA elődje, az *Office of Strategic Services* (OSS – Stratégiai Szolgálatok Irodája) részéről kutathatóvá tett dokumentum tette világosabbá Wallenberg akciójának hátterét. Wallenberg jó kapcsolatokat ápolt *Iver C. Olsennel*, a WRB és egyben az OSS svédországi képviselőjével. Olsen választotta ki Wallenberget a magyarországi akcióhoz. Később mind Olsen, mind egy 1955-ben született CIA-dokumentum határozottan tagadta, hogy operatív kapcsolat jött volna létre a svéd diplomatával, akinek a neve csupán az OSS-szel kapcsolatot ápoló személyek listáján található meg, a fizetési listán egyáltalán nem. Ugyanakkor valamilyen nemhivatalos kapcsolat, az operatív területen való bevetés mérlegelése nem zárható ki egyértelműen, hiszen a második világháború végén az Egyesült Államok katonai fel-

derítése elég szegényes információkkal rendelkezett Magyarországról. A nyugati hatalmak Wallenberg révén kívántak kapcsolatot létesíteni a magyar ellenállási mozgalom szervezeteivel. A fővárosért folyó csata kellős közepén például a diplomata – fotósa, *Veres Tamás* visszaemlékezése szerint – a Várhegyre hajtatott, hogy megnézzé, mely területek jutottak már a szovjetek kezére, és ezekről felvételeket is készítettet.

A szovjetek úgy vélhették, hogy Wallenberg az amerikaiak mellett a németeknek is kémkedik. *Jacob Wallenberg* vezető német körökkel állt kapcsolatban, vállalatai többek között a német hadiiparnak is szállítottak, *Marcus Wallenberg* pedig az amerikai hírszerzés mellett a Carl Goerdeler-féle német ellenállási mozgalommal is felvette a kapcsolatot. Fritz Hesse, Ribbentrop követe 1945 tavaszán a németek béketervének a szövetségesekhez való eljuttatását kérte Jacobtól és Olsennal is találkozott. Miután a szovjetek Wallenberg közvetett német és amerikai kapcsolatait is feltárták, többek vélekedése szerint megpróbálták beszervezni, és ennek sikertelensége után likvidálták. Ugyanakkor nem állítható bizonyosan, hogy Wallenberg tudott a WRB-nek küldött jelentései további sorsáról és Olsen kettős szerepéről. Ennek ellenére a berlini előadók közül Lev Bezimenszkij meglehetősen határozottsággal, a német *Ulrich Völklein* pedig óvatosan feltételezi, hogy Wallenberg az amerikai titkosszolgálattal szinte biztosan, a szovjettel pedig valószínűleg együttműködött, ezért aztán a moszkvai börtönévek alatt tulajdonképpen a további együttműködést nem vállalta.

Bezimenszkij *Vlagyimir Krjucskov*val, a KGB utolsó elnökével folytatott beszélgetését a Wallenberg kálváriájáról szóló könyvében idézte fel. Eszerint Wallenberg azért kereste a kapcsolatot az amerikaiakkal és a szovjetekkel, mert mindenütt segítséget keresett a zsidók megmentéséhez. Krjucskovot a rehabilitáció kapcsán is kérdezték, a nyolcvanas évek végén így fogalmazott: „Agyonlőttük őt. Túl sokat tudott. Wallenberg kettős ügynök volt: nekünk is dolgozott, az amerikaiaknak is. Belekeveredett valamibe. Valaki feljelentette, ezért likvidálták.” *Ember Mária* berlini előadásában arról a tervezett, de Sztálin halála miatt megghiúsult koncepciósról beszélt, mely azt lett volna hivatott bizonyítani, hogy Wallenberget a zsidók gyilkolták meg a budapesti amerikai nagykövetség pincéjében.

Felvételek szerint a diplomatát azért hurcolták el Budapestről, hogy szovjet foglyokra cseréljék. Egyidejűleg ugyanis svájci diplomatákat is a Szovjetunióba vittek; őket Svájc azonnal kicserélte orosz foglyokra, a svédek határozott fellépése viszont elmaradt. Bezimenszkij szerint Wallenberget tanúként akarták szerepeltetni. Azt kellett volna igazolnia, hogy a nyugati hatalmak különbékét akartak kötni a Hitler-ellenes német katonai csoportokkal, ezáltal nem csupán a háború befejezését érték volna el, de Európában is ők diktáltak volna a politikai érdeksz-

férák tekintetében. Miután a nyugatiak nem bolygatták a szovjetek számára kínos kérdéseket Nürnbergben, Wallenberg feleslegessé vált.

Bezimenszkij kutatásai során derült fény arra, hogy a szovjet titkosszolgálat milyen módon értesült Wallenberg és társai tevékenységéről, magánéletéről, a háború alatt a szovjet érdekek képviselését is ellátó követség munkájáról. Nem sokkal a svéd diplomata elfogatása előtt a szovjet katonai elhárítás letartóztatott egy rejtélyes orosz gróft is Budapesten. Mihail Kutuzov-Tolsztoj 1940 júliusában Erdélyből érkezett Magyarországra, és kezdetben arisztokrata családok nyelvtanáráként dolgozott. 1941-ben tűnt fel Budapesten, az orosz emigránsok klubjának elnökeként jó kapcsolatot alakított ki Ivan Danielsson svéd követtel. Ismeretlen okok miatt másfél évet a mai szlovákiai Vágsellyén töltött feleségével, majd ismét Budapesten, a svéd nagykövetségen tűnt fel, ahol a szovjet érdekek képviselése mellett a szovjet hadifoglyok és a vöröskereszt közötti kapcsolattartást felügyelte. A hadvezér és a híres író távoli leszármazottját a polgárháborús időkben a Cseka menekítette külföldre (memoárja szerint megszökött), nyilván bizonyos szolgálatok vállalása fejében. A brit hírszerzés az itteni orosz szolgálat egyik legfontosabb vezetőjének tartotta. A háború után a budapesti szovjet városparancsnokságon alkalmazták nyelvtanárként. 1951-ben aztán két, Párizsig szóló vonatjegyet kapott a magyar hatóságoktól. Az Írországból elhunyt gróf személyi dossziéja, részletes vallomása még ma is titkos.

Kofi Annan volt ENSZ-főtitkár, akinek a felesége Wallenberg unokahúga, 1998-ban így fogalmazott: „Miért voltak olyan kevesen a Wallenbergekk? Emlékének ösztönöznie kell másokat, a jövőendő generációkat, mindannyiunkat, hogy hozzá hasonlóan cselekedjünk”. Raoul Wallenberg volt az első a budapesti követségek munkatársai közül, aki kizárólag a mentéssel foglalkozott. Példáját később mások is követték, a semleges államok közös fellépései és tiltakozó jegyzékei is Wallenberg érkezése után és tevékenysége hatására kezdődtek. Az amerikai és svéd megbízatással tevékenykedő diplomatát, „100 000 zsidó megmentőjét” mindkét kormány cserbenhagyta, sőt Marcus és Jakob Wallenberg is távol tartotta magát a kérdéstől. Jan Lundvik azt feltételezi, hogy talán Wallenberg édesanyja kérte meg őket erre, mondván, hogy a külügyminisztérium foglalkozik a kérdéssel. A nemzetközi közvélemény először 1979-ben, Simon Wiesenthalnak a moszkvai olimpia bojkottjára felhívó sajtótájékoztatóján szerzett tudomást a történetekről.

1995-ben Wallenberg megkapta az Európa Tanács emberi jogi díját, nevét utcák, terek és iskolák viselik világszerte. 2003 novemberében Budapest díszpolgárává avatták, 2004 februárjában Ember az embertelenségben címmel rendeztek kiállítást a Parlamentben a 32 éves korában eltűnt svéd diplomatáról. A kérdésben közös svéd-magyar kutatások is folynak. 2000. december 22-én Raoul Wal-

lenberget és Langfelder Vilmost Oroszország hivatalosan rehabilitálta és elismerte, hogy jogtalanul tartóztatták le és politikai okok miatt fosztották meg őket a szabadságuktól (és minden bizonnyal az életüktől is). Az okirat azonban csak a halál tényét erősíti meg, okáról hallgat.

Irodalom

- Anger, Per: *Raoul Wallenberggel Budapesten: Visszaemlékezések a háborús évek Magyarországra*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Bezemenskij, Lev: *Die Wahrheit über Raoul Wallenberg*. Steidl, Göttingen, 2000.
- Ember Mária: *Wallenberg Budapesten*. Városháza, Budapest, 2000.
- Lajos Attila: *Raoul Wallenberg – mítosz és valóság*. Minerva, Budapest, 2007.
- Lévai Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Masát, András – Méhes, Márton – Rackebrandt Wolfgang (Hg.): *Raoul Wallenberg: Mensch in der Unmenschlichkeit. Ergebnisse der internationalen Forschung*. Ed. Kirchhof und Franke, Leipzig, 2002.
- Szita Szabolcs (szerk.): *Raoul Wallenberg emlékezete: bibliográfiák*. Emlékezés 1944–2004 Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2007.

Amerikai atombombák Japánra (1945)

1942: az amerikai Manhattan-projekt kezdete atombomba kifejlesztésére: katonai vezetője

Leslie R. Groves tábornok, kutatási vezetője *J. Robert Oppenheimer* fizikus

1943 május: az amerikai katonapolitikai bizottság kockázatosnak ítélte a bomba németországi bevetését

1944 ősze: *Paul Tibbets* ezredes 1200 fős speciális egysége a Salt Lake Citytől nyugatra fekvő, használaton kívüli katonai repülőtéren megkezdte a B-29-es szuperbombázóról való célzott bombázás gyakorlását

1945. július 26: a nyugati hatalmak Tokiót választás elé állították: az ország „teljes pusztulása”, vagy a feltétel nélküli kapituláció. A japánok elutasították az ajánlatot

1945. július 31: *Harry Truman* parancsa az amerikai atombomba ledobására Hirosimára

1945. augusztus 6: amerikai atombomba Hirosimára

1945. augusztus 9: amerikai plutónium-bomba Nagaszakira

Harry Truman, az 1945 áprilisától újdonsült amerikai elnök a potsdami konferencia alatt, 1945. július 31-én kiadta a parancsot az eredetileg német városoknak szánt atombomba ledobására Hirosimára. *Paul Tibbets* ezredes különleges kommandója augusztus elejétől Tinian szigetén várakozott a Dél-Japánon átsöprő tájfun elvonulására, mert tiszta látási viszonyokra volt szüksége. 1945. augusztus 6-án a Hirosima fölé érkezett *Enola Gay*-re keresztelt repülőerőd kioldotta a gyl-

kos terhet. A bomba 600 méter magasan robbant a kórház felett, s teljesen lerombolta az épületet. A betegek elpárologtak. Három nap múlva pedig plutónium-bombával pusztították el Nagaszaki városát. A szörnyűséges tett az atomkorszak kezdetét jelentette.

Hirosima 76 ezer háza közül a robbanás 70 ezret lerombolt vagy megrongált. A három méter hosszú és négy tonnás *Little Boy* volt az emberiség történetében bevetett első atombomba. Hatása messze túlszárnyalta az amerikai tudósok, katonák és politikusok várakozásait. Az atomvillanás 13 négyzetkilométernyi területen halált és pusztulást hozott. A városban 350 ezer lakos tartózkodott, főleg japánok, de koreai és kínai kényszymunkások tízezrei is. Néhány amerikai hadifogoly mellett tucatnyi német jezsuita is érkezett Hirosimába, mivel ott nagyobb biztonságban érezték magukat az amerikai légitámadásoktól.

1945 végéig körülbelül 140 ezren haltak meg szörnyűséges körülmények közepette: a robbanás centrumában az első áldozatok a több mint egymillió Celsius fokban egyszerűen elpárologtak vagy elégték. A hőség még tíz kilométer távolságban is lánggra lobbantotta a fákat. Másokat az erős lökeshullámok nyomán összeomlott házak temették maguk alá. A centrumtól távolabb lévők a közvetlen sugárzástól pusztultak el. Sokan megmérgeződtek, mert ittak a robbanás után 20 perccel hullott radioaktív esőből.

Három nappal később az amerikaiak pedig Nagaszakira dobták le a *Fat Man* elnevezésű plutónium-bombát, amely szinte teljesen elpusztította a híres kereskedővárost. Az áldozatok pontos számát sohasem lehet megállapítani. Még manapság is ezrek halnak meg az alattomos sugárzás utóhatásaként. A túlélők harmadik-negyedik generációikban is öröklik a gyilkos kórt, s még mindig megbetegszenek leukémiában, mellrákban vagy idegbántalmakban.

A Hirosimához vezető út Hitler Németországában kezdődött, ahol ismert természettudósok – közöttük *Albert Einstein* – a zsidóüldözések miatt rövidesen elhagyták az országot. A Nobel-díjas *Werner Heisenberg* vagy *Otto Hahn* azonban továbbra is a birodalomban maradt. Akkortájt a fizikusokat főleg az univerzum legkisebb vegyi összetevője, az atom érdekelte. 1938 decemberében a kémikus Hahn uránmintát bombázott neutronokkal, az elektromosan semleges elemi részecskékkel. Legnagyobb csodálkozására bárium keletkezett, amelynek atomsúlya kisebb az uránénál. Eddig a kis atomokat elpusztíthatatlannak és oszthatatlannak gondolták. Hahn nem merte kimondani, hogy a bárium-atomok valójában szétrombolt uránmagok. Megfigyeléseit elküldte *Lise Meitnernek*, Stockholmba emigrált egykori munkatársának, akinek számításai és az újabb kísérletek megerősítették, hogy Hahn az első „maghasadást” hozta létre.

A szakfolyóiratok rövidesen a „szuperbombáról” szóló spekulációktól voltak hangosak, amely az új felfedezés nyomán megépülhet. Ugyanis az uránatom gigantikus mennyiségű energiátömegei felszabadulnak, amikor az atommag részecskéi energiává alakulnak.

Valóságos riadóként hatott, amikor 1939 márciusában, Csehszlovákia szétzúzása után Hitler megtiltotta a Joachimsthalban található uránérc exportját. Amikor pedig az egyik fiatal német tudós az egyik szakfolyóiratban cikket publikált az „urán-gépről”, az Egyesült Államokban számos szakember úgy vélte, hogy a náciak előnye az atomenergia terén már lényeges lehet, hiszen különben nem jelentették volna meg a cikket. S mindez még akkor is igaz lehet, ha papíron az atomenergia békés hasznosítását emlegetik.

Mindez azonban súlyos következményekkel járó feltevés volt. Heisenberg és csapata messze állt még a bombától, s a háború végéig ott is maradt. Az amerikaiak nukleáris versenyfutásra gondoltak, de a startnál csak ők voltak az egyedüli komoly indulók.

A téves megítélést táplálták a Hitler elől Amerikába menekült emigránsok. Közöttük a korábban Németországban kutató magyar *Szilárd Leó*, *Teller Ede* és *Wigner Ödön*, akik a diktátor fegyverkezési örületére figyelmeztettek. 1939 nyarán egyenesen Einsteinhez, az évszázad tudományos zsenijéhez fordultak, aki meghívta a három férfit Long Island-i hétvégi házába. A náci hatalomra jutása főleg Wignert rázta meg, aki még 1942-ben is megtagadta az FBI ujjlenyomat-vételét, attól tartva, hogy a németek megnyerhetik a háborút és így nyomára akadhatnak. Németül folyó megbeszélésükön megfogalmazták a később Einstein által aláírt, *Franklin D. Rooseveltn* elnökhöz intézett levelük tervezetét. Ebben „új típusú, rendkívül erős bombáról” írtak, amely pusztító hatású lehet.

A kitartó és víziókkal áthatott Roosevelt kétszer találkozott Einstein megbízottjával, akinek a fizikai összefüggéseket kellett elmagyarázni az elnöknek. A második találkozón, 1939. október közepén végre megértett valamit a dologból: „Szóval azt mondjátok, gondoskodni kell arról, hogy a náciak ne röptessenek minket a levegőbe. Akkor tenni kell valamit”.

Miközben Hitler Lengyelország, majd 1940 nyarán Franciaország lerohanása után villámháborús elképzeléseket dédelgetett s nem tervezett hosszú távú és költséges fegyverkezést, Roosevelt elhatározta, hogy szembeszáll a német örülettel még akkor is, ha az amerikai választók élénken ellenzik az ország háborúba lépését. A kétségek és költségek miatt időnként megakadással fenyegető programot Hitler és hadigépezete mentette meg azzal, hogy 1941. december 11-én hadat üzent az Egyesült Államoknak, néhány nappal korábban pedig szövetségese, Japán lebombázta a Pearl Harbor-ben állomásozó csendes-óceáni amerikai flottát.

Miközben *Albert Speer* fegyverzetügyi miniszter a tétovázó német atomkutatókat mindössze kétmillió márkával támogatta, Rooseveltnél több mint négyezer-szer többet fektetett az amerikai atomprogramba. 1942-ben a Manhattan-tervvel (*Manhattan District of Engineers*) az emberiség addigi történetének legnagyobb fegyverkezési projektje indult útjára.

A hadsereg egész országrészeket vásárolt fel vagy foglalt le Washington, Tennessee és New Mexico államokban. A szigorúan titkos atomprogramon 37 nagy intézményben 125 ezer ember, közöttük hat Nobel-díjas dolgozott. A vezető tudósok – közöttük minden második európai emigráns – 1943-ban elhagyták egyetemeiket, s a New Mexico-ban kétezer méter magasan fekvő *Los Alamos-i kutatóvárosba* költöztek. A szigorúan őrzött létesítményről a környéken az amerikai elhárítás azt terjesztette, hogy a hadsereg terhesei számára felállított kórház működik, ezért van ott annyi doktor. A szigorú biztonsági intézkedésekhez tartozott a tudósok telefonjainak lehallgatása is. Mivel azt fontolgatták, hogy Németországban elrabolják Heisenberget, hasonló német tervtől tartva az intézményen kívül testőrök kísérték a vezető szakembereket.

Rooseveltnél csak a briteket fogadta bizalmába. A két ország fizikusai kart karba öltve dolgoztak, s London állta a költségek egy részét. 1943-ban *Roosevelt és Churchill* brit miniszterelnök megállapodott, hogy az atombombát nem vetik be harmadik fél ellen a másik egyetértése nélkül. Churchill később hozzájárult a két japán város elleni támadáshoz.

A Manhattan-program vezetőinek legnagyobb gondját a hasadóanyag hiánya okozta. Ennek keresése nyelte el a költségek háromnegyedét. Oppenheimer csapata az urán 235 izotópra szavazott, amelyet csak rendkívül költséges befektetéssel lehetett leválasztani a nehéz urán 238-ról. A Tennessee-folyó partján fekvő Oak Ridge-ben a *Dupont* vegyi ipari konszern a világ akkori legnagyobb ipari létesítményét hozta létre. Az urán-sót elpárologtatták s hatalmas gázcentrifugákkal elkülönítették az izotópot. Az üzem másfél évig megállás nélkül dolgozott, de végül az előállított hasadó urán csak a hirosimai bombára volt elég. Az ördögi technika politikai célú felhasználása érdekében az amerikaiaknak azonban több robbanóanyagra volt szükségük. Ezért a tudósok végül is visszatértek a plutóniumhoz, amelyet az urán 238-ból viszonylag könnyen állítottak elő. Nagasakiban a világ első plutóniumbombáját vetették be.

A Németországból emigrált tudósok nem sejtették, hogy kutatásaik eredménye nem a „Harmadik Birodalom” felett robban. 1943 májusában az amerikai katonapolitikai bizottság kockázatosnak ítélte a bomba németországi bevetését. Az esetleg befulladt, fel nem robbant bomba összetevői – érveltek – fontos útmuta-

tóul szolgálhatnak a német tudósoknak. Ezért Németország ázsiai szövetségését vonták látókörükbe.

1944 őszén *Paul Tibbets* ezredes 1200 fős speciális egysége a Salt Lake Citytől nyugatra fekvő, használaton kívüli katonai repülőtéren megkezdte a B-29-es szuperbombázóról való célzott bombázás gyakorlását. A repülőgép bevetését csak a Csendes-óceánon tervezték. A csapathoz tartoztak börtönből szökött gyilkosok is, akik álnéven jelentkeztek a hadseregbe. Nekik az ezredes büntetlenséget ígért, ha minden rendben megy.

Roosevelt 1944 decemberében utoljára mérlegelte az új bomba ledobását Németországra. *Ez nem lehetséges* – válaszolta Groves, a program vezetője –, *Európában nem állomásoznak B-29-esek. Csak e hatalmas gép képes a több tonnás bomba szállítására.*

Ekkor már pontosan látható volt, hogy Hitler elveszti a háborút. A nyugati szövetségesek az 1944. júniusi partraszállás után már a birodalom határainál harcoltak, a Vörös Hadsereg pedig a pomerániai és sziléziai előrenyomulást készítette elő. Az amerikai titkosszolgálat a zsákmányolt német iratokból és egyéb forrásokból – közöttük a norvégiai ellenállástól – pedig pontosan tudta, hogy a német atombomba előállítása a távoli jövő kérdése.

Az amerikaiak mégis folytatták a Manhattan-projektet. Tervezőik az atombomba ledobásában a hagyományos háború folytatását látták, jóllehet gyanították annak megsemmisítő erejét. Oppenheimer Hirosima esetében 20 ezer halottal számolt. Összehasonlításképpen: 1945 márciusában Tokió gyújtóbombával történő bombázása 100 ezer halottat követelt.

Vitathatatlan, hogy a Manhattan-projekt költségei önmagukban is sajátos dinamizmust kölcsönöztek az eseményeknek. A vállalkozást az elnök kongresszusi külön-költségvetéséből finanszírozták, s 1944-ben már számos kritikai megjegyzés hangzott el a képviselők részéről. A hadügyminisztérium egyik munkatársa feljegyezte: ha a projekt sikeresen lezajlik, akkor nem lesz kongresszusi vizsgálat. Ha nem, akkor valamennyien belebukunk. *Nagy állóképességet igényelt volna, hogy az előállított fegyvert ne vessük be* – emlékezett később Groves. A déli álból származó szenátor s későbbi külügyminiszter, *James F. Byrnes* előtt már felsejlett a későbbi fegyverkezési verseny is. Szilárd Leó is amerikai-szovjet versengéstől tartott, s már nagy hibának tartotta a Rooseveltnak írt 1939. évi levelüket. Kérésére Einstein még egy látogatást is kieszközölt számára a Fehér Házban, de fenntartásai ott sem találtak meghallgatásra.

A Truman-kormány a bombában lehetőséget látott a *Pax Americana* világméretű érvényesítésére. Az atomtitok Sztálinnal való megosztását Byrnes külügy-

miniszter határozottan elutasította: *Ha értesítjük az oroszokat, Sztálin részt akar venni benne.*

Szilárd Leóval ellentétben a legtöbb kutató a bomba bevetése mellett kardoskodott. Egyszerűen a kíváncsiság vezette őket, beváltak-e elméleti számításaik és előjelzéseik.

1945. április végén a Pentagonban, az ún. céljelölő bizottság ülésén a lehetséges célpontokat vették számba. A bombázásoktól eddig megkímélt várost kerestek, hogy pontosan felmérhessék a robbanás hatását. Tibbets ezredes gépét később mérőműszerekkel megrakott repülőgép követné. A bizottság kritériumai között szerepelt természetesen a célpont katonai jelentősége is. Hirosimában hajózták be a Kínában harcoló japán csapatok utánpótlását. A 2. japán hadsereg is az ipari- és kikötővárosban ütötte fel főhadiszállását és onnét szervezte az esetleges amerikai invázió ellenlépéseit.

Truman ugyan kegyetlen és fanatikus embereknek tartotta a japánokat, de csak katonai célok elpusztítására utasította hadügyminiszterét. Nem tudta, vagy nem akarta tudomásul venni, hogy egy 15 ezer tonna TNT robbanóhatás teljesen megsemmisít egy várost. Később azzal az esetleges félmillió áldozattal magyarázta a bomba ledobását, amelyet az amerikai partraszállás Japánban eredményezett volna. 1945 tavaszán Okinawa szigetén egyébként a japánok és az amerikaiak a második világháború legvéresebb csatáját vívták, ahol majdnem 50 ezer amerikai katona vesztette életét vagy sebesült meg.

Japán háborúja a csendes-óceáni hadszíntéren 15 millió kínai, korai, brit, amerikai vagy fülöp-szigeteki lakos életébe került. Az amerikai közvélemény is a háború gyors végét sürgette. Egy elnök sem fogadta volna el a fegyverről való lemondást azért, hogy a japánokat megkíméljék – hangzik az általános érvelés.

1945. július közepén az amerikaiak a moszkvai japán követségnek küldött elfogott telexből értesültek arról, hogy *Hirohito császár Sztálint szándékozik felkérni a szövetségesekkel folyó béketárgyalások közvetítőjéül.* Az amerikaiaknak és a briteknek fel kellene hagyniuk a feltétel nélküli kapituláció követelésével – hangzott a megfajtott üzenet. Hirohito joggal féltette trónját, hiszen a szövetségesek azt a japán militarizmussal azonosították.

A japán szándékokat ellentétesen értékelték Washingtonban. A potsdami konferenciára utazó elnököt az Antwerpenig tartó nyolc napos hajóúton Byrnesnek azonban sikerült meggyőznie arról, hogy a japán császár politikai túlélését az amerikai közvéleménnyel Pearl Harbor és a csendes-óceáni háború szörnyűségei miatt nem lehet elfogadtatni. Churchill mindhiába emelt szót a japán katonai becsület megőrzése mellett.

1945. július 26-án a nyugati hatalmak Tokiót választás elé állították: az ország „teljes pusztulása”, vagy a feltétel nélküli kapituláció. A japánok elutasították az ajánlatot. Azóta vitatják, hogy egy kapitulációs ajánlat a monarchia megőrzésével erősítette volna-e a békepártiak pozícióit Tokióban.

A potsdami konferencia kezdetén Truman még nem tudta, működik-e az atombomba. Az Alamogordo-i sivatagban július 16-ára tervezett első teszt-robbantásról szóló első távirat aznap este érkezett meg Stimson hadügyminiszter babelsbergi villájába: *„Ma kora reggel operáltunk. A diagnózis még nincs lezárva, de az eredmény... minden várakozást felülmúl”*. Néhány nap múlva megérkezett a végleges jelentés. Azután Trumant mintha kicserélték volna. Egy másik ember lett s határozottan ellentmondott Sztálinnak – vélekedett Churchill. Amikor katonái közölték Trumannal, hogy az első bevetésre a tervezettnél korábban is sor kerülhet, a hír szinte megbabonázta. Július 31-én kiadta a parancsot: *Release when ready* (Dobd le, ha kész).

Valamennyi vezető Japán-szakértő egyetértett azzal, hogy Moszkva magatartása rendkívüli jelentőségű volt Tokio számára. Még a bornírt japán tábornokok is tudták, hogy a Vörös Hadsereg támadásakor nem számíthatnak megegyezéssel békére. A császári házat így nem csak az amerikaiak oldaláról fenyegette veszély. Az is elfogadható, hogy a császár inkább Washingtonnak akart kapitulálni.

Truman – mint naplójából kitűnik – nem volt hajlandó átengedni a szovjeteknek a hosszú, elkeseredett és bátor harc gyümölcseit, amelyben azok nem vettek részt. 1945 első heteiben versenyfutás kezdődött közöttük. Sztálin attól tartott, hogy az atombomba ledobása után a japánok kapitulálnak az Egyesült Államok előtt, mielőtt még belépne a háborúba, s így lemaradna a zsákmányról. A német kapituláció után azonnal megkezdte egymillió szovjet katona átszállítását Keletre, s a tervezettnél két héttel korábban megtámadta a japánok által megszállt Mandzsúriát. De az amerikaiakat nem tudta utolérni.

Hirosima romjai megalapozták az atomkorszakot. A történelem egy katonai csapása sem változtatta meg annyira az emberiség sorsát, mint a két atombomba bevetése. Hiszen 1945-ig a fegyverkezés fejlesztése ugrásszerűen megnövelte a következő háború áldozatainak számát. Napóleon 1805–1815 közötti hadjárataiban több mint 775 ezer katona halt meg, az első világháborúban közel 15 millió, a második világháborúban pedig 60 millió. Az atombomba azonban véget vetett a halálos spirálnak. Az új nukleáris fegyverek kozmikus megsemmisítő ereje túlnyomórészt békés rendezésre kényszerítette a második világháború utáni szuperhatalmakat. Vitájukat nem harmadik világháború, hanem hidegháború követte, amely voltaképpen hosszú béke volt. Az egész emberiség pusztulásának veszélye

visszariasztotta az amerikaiakat és a szovjeteket a nukleáris fegyverek használatától. S ez is Hirosima öröksége.

Irodalom

Grouer, Stephane: *Projekt ohne Gnade – das Abenteuer der amerikanischen Atomindustrie*. Bertelsmann, Gütersloh, 1968.

Groves, Leslie R.: *Now it can be told – The story of the Manhattan Project*. Introduction by Edward Teller. Da Capo Press, New York, 1962.

Jungk, Robert: *Heller als tausend Sonnen. Das Schicksal der Atomforscher*. Scherz & Gouverts, Stuttgart, 1956; Rowohlt, Reinbek, 1986.

Laurence, William L.: *Die Geschichte der Atombombe: Dämmerung über Punkt Null*. List, München, 1952.

Norris, Robert S.: *Racing for the bomb. General Leslie R. Groves. The Manhattan projects indispensable men*. Steerforth Press, South Royalton, 2002.

Rhodes, Richard: *Die Atombombe oder Die Geschichte des 8. Schöpfungstages*. Greno, Nördlingen, 1988.; Volk und Berlin, 1990.

Szerzőink az emberiség történetének legkegyetlenebb, 187 millió áldozattal járó 20. századának izgalmas történeteit és eseményeit közérthető, olvasmányos formában közvetítik a mai olvasónak. Az elmúlt század egyik legjellemzőbb és legfélelmetesebb jelensége ugyanis a múlt lerombolása volt; azoknak a társadalmi mechanizmusoknak a félresöpítése, amelyek az emberek mindennapi gyakorlatát a korábbi generációkkal összekötötték.

A szerzők a történettudomány legújabb, hazai és nemzetközi eredményeire támaszkodva, azok hazánkba transzformálásával igyekeznek ritkítani a még meglévő „fehér foltok” számát, gyakorta korrigálni téves berögződéseket. Az események ismeretterjesztő-tudományos feldolgozása mellett visszaemlékezések, irodalmi részletek, ismeretlen dokumentumok egyaránt helyet kaptak a kötetben. Könyvünk – amelyet részben hallgatók írnak hallgatóknak – ezért az oktatás megváltozott feltételeihez is alkalmazkodik.

Módszertanilag a világtörténelem tanításának és megismerésének célja nem az események bemagolásában és a számadatok elhadarásában rejlik. Történelmet tanulni és megismerni annyit jelent, mint azokat az erőket keresni és megtalálni, amelyek hatása a későbbi történelmi eseményekben jelentkezik. És fordítva: a jelenből eredő következtetésekkel a múltat megvilágítani. Köteteinkkel ehhez kívánunk segítséget nyújtani.